studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

75 DE ANI DE LA MOARTEA LUI M. KOGĂLNICEANU

MIHAIL KOGĂLNICEANU ISTORIC ŞI OM DE STAT
ACAD. A. OŢETEA

OPERE ALE LUI M. KOGĂLNICEANU NECUNOSCUTE
DAN SIMONESCU

*

ACTIVITATEA DESFĂŞURATĂ DE P.C.R. PENTRU ÎNCHEGAREA FRONTULUI UNIC MUNCITORESC, ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII CAPITALISTE ŞI PERICOLULUI FASCIST, CU PRILEJUL ZILEI DE 1 MAI 1934
O. MATICHESCU

PRISOASELE ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMELE DOUĂ DECENII ALE REGULAMENTULUI ORGANIC
I. CORFUS

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMNĂRI

TOMUL 19 — 1966

5

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA (*redactor responsabil*); EUGEN STĂNESCU (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; MIRON CONSTANTINESCU; L. BÁNYAI; V. CHERESTEȘIU; V. POPOVICI (*membri*); NICOLAE FOTINO (*secretar de redacție*)

Pentru completarea colecției și primirea la timp a revistei reînnoiți abonamentul dv. pe anul 1967.

În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon 18.25.86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 19 1966 Nr. 5

SUMAR

75 DE ANI DE LA MOARTEA LUI M. KOGĂLNICEANU

Pag.

Acad. A. OȚETEA, Mihail Kogălniceanu istoric și om de stat 849

DAN SIMONESCU, Opere ale lui M. Kogălniceanu necunoscute 863

*

O. MATICHESCU, Activitatea desfășurată de P.C.R. pentru închegarea Frontului Unic Muncitoresc, împotriva exploatării capitaliste și pericolului fascist, cu prilejul zilei de 1 Mai 1934 873

I. CORFUS, Prisoasele în Țara Românească în primele două decenii ale Regulamentului Organic 887

AL. DUȚU, Mișcarea iluministă moldoveană de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea . . . 911

Ș. PAPACOSTEA, Populația Țării Românești în ajunul reformelor lui Constantin Mavrocordat. Un document inedit 929

ȘT. OLTEANU, Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească (secolele X—XVII) 941

G. D. FLORESCU, D. PLEȘIA Condica Văcăreștilor. Copii de documente, regeste și mențiuni publicate 967

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea de comunicări organizată cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la înființarea Muzeului satului (*I. Constantinescu*); Consfătuire pe tema „Formarea națiunii române", organizată de Ministerul Învățămîntului în ziua de 3 iunie 1966 (*M. Rusenescu*); Ședința comemorativă organizată de Academia Republicii Socialiste România cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la construirea mănăstirii Putna (*M. Neagoe*); Cronică 987

RECENZII

A. NIRI, *Istoricul unui tratat înrobitor* (*Tratatul economic româno-german din martie 1939*), București, Edit. științifică, 1965, 307 p. (*Viorica Moisuc*) 995

* * *, *Historia e Shqipërisë* (Istoria Albaniei), vol. II (Universitatea de Stat din Tirana. Institutul de istorie și lingvistică), Tirana, 1965, 896 p. (*G. Maxudovici*) . . . 1002

S. RUNCIMAN, *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge, Cambridge University Press, 1965, XIV + 256 p. (*E. Frances*) 1008

www.dacoromanica.ro

* * * *The Dark Ages. The Making of European Civilization*, London, Thames and Hudson, 1965, 360 p. + 675 ilustr. (200 color, 475 alb-negru) (*R. Theodorescu*) 1011

REVISTA REVISTELOR

„Средние века", Сборник, выпуск 24—27, Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1963—1965 (*L. Demény*) 1017
„Kwartalnik Historyczny" (Revistă trimestrială de istorie), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965, nr. 1—4, 1 050 p. (*I. Corfus*) 1021
„Studi storici". Rivista trimestrale, Roma, Istituto Gramsci editore, an. V (1964) şi an. VI (1965) (*Ana Ioachim* şi *An. Iordache*) 1025

ÎNSEMNĂRI

Istoria României. — O. PARPALĂ, *Extensivitatea şi unilateralitatea agriculturii României burghezo-moşiereşti în perioada dintre cele două războaie mondiale*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966, 219 p. (*M. R.*); * * * *Studii şi articole de istorie*, VII, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din Republica Socialistă România, Bucureşti, 1965, 417 p. (*I. C.*). **Istoria universală** P. V. VOLOBUEV, *Пролетариат и буржуазия России в 1917, Москва, „Мысль"*, 1964, 359 p. (*A. L.*); MIHAIL ANDREEV, *Ватопегската Грамота и Въпросите на българското феодално право* (Hrisovul Vatopedului şi problemele dreptului feudal bulgar) Sofia, Edit.Academiei Bulgare de Ştiinţe, 1965, 195 p. (*Gh. C.*); JULIUSZ BARDACH, *Gouvernants et gouvernés en Pologne au moyen-âge et aux temps modernes*, Recueils pour l'histoire comparative des Institutions, XXV, p. 255—285 (*Gh. C.*); * * * *История Югославии*, Москва, Академия Наук СССР, Институт славяноведения, 1963, vol. I, 735 p.; vol. II, 424 p. (*S. I.*); MICHAEL NORDBERG, *Les ducs et la royauté. Etudes sur la rivalité des ducs d'Orléans et de Bourgogne. 1392—1407*, Upsala, Svensla Bokförlaget, [1964], XI + 257 p. (*S. C*); JACQUES GODECHOT, *La prise de la Bastille. 14 Juillet 1789*, Paris, Gallimard, 1965, 434 p. + 16 f. pl. (Trente journées qui ont fait la France) (*P. S*); ROBERT MARGERIT, *Waterloo. 18 Juin 1815*, Paris, Gallimard, 1964, 630 p. + 16 f. ilustr. (Trente journées qui ont fait la France) (*P. S*); GEORGES DUPEUX, *La société française 1789—1960*, Paris, 1964, 295 p. Collection U/Série „Histoire Contemporaine" (*C. Ş.*); V. N. VINOGRADOV, *У истоков лейбористской партии 1889 — 1900*, Москва, Издательство „Наука", 1965, 445 p. (*A. V*); ALAN BARKER, *La Guerre de secession*, Paris, Editions Seghers, 1964, 319 p. (*C. Ş.*); **Bizantinologie** — T. WASILEWSKI, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècles*, în „Сборник Радова", Византолошки Институт, 1964, nr. 8/2, p. 465—482 (*E. Fr.*); A. HOHLWEG, *Beiträge zur verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen*, München, ed. Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie der Universität München, 1965, 186 p. (*E. Fr.*). **Bibliografie, Arhivistică, Muzeografie.** — LIVIA BACÎRU, *Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărţilor româneşti tipărite în secolul al XVI-lea*, în „Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie", 1965, nr. 3, p. 273—298 (*L. D.*); NICOLA BOŞNAKOV, ŢVETAN SIMEONOV, MARIA VASILEVA, *Griviţa, Plevna, Smirdan* (*1877 — 1878*), Sofia, Tipografia de stat „Gh. Dimitrov", 120 p. (I.B.). 1033

www.dacoromanica.ro

MIHAIL KOGĂLNICEANU ISTORIC ŞI OM DE STAT

DE

Acad. A. OȚETEA

Moartea lui Mihail Kogălniceanu, de la care la 20 iunie s-au împlinit 75 de ani, l-a surprins pe N. Iorga la Paris, unde fusese trimis pentru specializare. În autobiografia sa, *O viață de om*, i-a consacrat această notiță : „La moartea lui Kogălniceanu care n-a supraviețuit ultimei lui operații, sicriul străinului a fost dus la gară în goana mare a unei trăsuri a pompelor funebre fără ca, din sutele de tineri români, unul singur să fi fost acolo ca să aducă omagiul îndoliat al recunoştinței".

Eu nu cred că studenții au fost vinovați de această indiferență. Ei n-aveau de unde să cunoască la timp sfîrşitul aceluia care, tot după N. Iorga, a fost „cel mai mare conducător cultural şi politic pe care l-au avut românii în epoca modernă". Datoria de a organiza funeraliile la care fostul ministru de externe avea dreptul revenea legației noastre. Ea nu şi-a făcut-o.

Prestigiul lui Kogălniceanu era prea mare pentru ca studențimea română de la Paris să-l fi ignorat. Cu două luni şi ceva înainte de moarte, la 1/13 aprilie 1891, cînd Academia Română şi-a serbat jubileul de 25 de ani, ilustra societate a văzut în Kogălniceanu personalitatea cea mai demnă de a o reprezenta. Discursul pe care l-a rostit atunci a fost considerat de el însuşi ca testamentul său politic.

Printre figurile progresiste din secolul trecut, Mihail Kogălniceanu ocupă, fără îndoială, alături de democratul-revoluționar Nicolae Bălcescu, locul de frunte. Cauza lui Bălcescu şi Kogălniceanu, cu toate deosebirile de concepție şi metodă, a fost cauza democrației, unirii şi independenței. Bălcescu a murit prea de timpuriu pentru a fi putut da toată măsura ştiinței şi talentului său. Activitatea lui Kogălniceanu a umplut o jumătate de secol şi se leagă de aproape toate actele mari ale istoriei noastre moderne. El a inspirat sau susținut toate reformele care au contribuit la modernizarea şi progresul țării. Abolirea privilegiilor nobiliare, unirea principatelor, secularizarea averilor mănăstireşti, împroprietărirea țăranilor, dezrobirea țiganilor, organizarea învățămîntului de toate gradele, unificarea codurilor, oficiul stării civile, legea județeană şi comunală, proclamarea independenței, toate acestea şi atîtea alte reforme care, din două țărişoare tributare turcilor, au făcut, după propria

www.dacoromanica.ro

lui expresie, un stat independent și modern, poartă pecetea geniului lui Mihail Kogălniceanu.

Rugat să evoce, în discursul său juridic, cîteva fapte memorabile din viața sa, Kogălniceanu s-a mărginit să vorbească de emanciparea țiganilor, de desființarea privilegiilor boierești și de împroprietărirea țăranilor.

Preferința acordată de Kogălniceanu acestor trei reforme sociale definește poziția sa ideologică și caracterul democrat al operei sale. Nu e oare surprinzător că, din atîtea fapte mari, la realizarea cărora a contribuit, în fruntea cărora și-a înscris numele, cum au fost unirea și independența, pe care ne-am fi așteptat ca omul de stat să le amintească în primul rînd, Kogălniceanu s-a oprit tocmai asupra reformelor care au adus în societatea noastră, încă atît de feudală ca structură, un spor de egalitate, de dreptate și de libertate? Nu e semnificativ că întemeietorul istoriografiei române moderne, șeful școlii noastre romantice și luptătorul pentru o limbă literară și o literatură legate de viața poporului a considerat că cele mai înalte titluri ale sale la recunoștința posterității sînt actele de emancipare a celor mai oropsite pături ale societății noastre de atunci?

O legendă, acreditată de Kogălniceanu însuși și adoptată de toți biografii săi, atribuie societății și culturii germane formația intelectuală a acestuia, liberalismul și patriotismul care l-au însuflețit în toate actele vieții sale. Scrisorile din timpul studiilor sale la Berlin nu confirmă versiunea pe care ne-a dat-o în discursul jubiliar din 1891. Cum se întîmplă adesea, Kogălniceanu, bătrîn, transfigura amintirile sale din tinerețe pentru a le acorda cu situația de la sfîrșitul vieții.

Descrierea „ogoarelor bine lucrate" și a caselor „înconjurate de grădini pline cu pomi roditori" din Bucovina, unde, în drum spre Franța, la vîrsta de 17 ani, n-a văzut „o palmă de pămînt care să nu fie lucrată, și spre folosul țăranilor", dovedește că interesul pentru cauza țăranilor se deșteptase încă înainte de plecarea sa din țară, iar o scrisoare trimisă din Franța surorilor sale, în 1835, arată că nici în materie de patriotism tînărul Kogălniceanu n-avea nimic de învățat de la alții.

„Mă întrebați cum mă simt în Franța? Prost. E o țară frumoasă, bogată, civilizată, puternică. Dar, cum eu nu sînt francez, prefer patria mea. N-aș schimba Moldova cea săracă pentru cel dintîi tron din lume. M-am născut în Moldova, vreau să mor moldovean".

Ideile politice, ca și concepția despre istorie a lui Kogălniceanu, se leagă de mișcarea democrată și națională din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care își are originea în filozofia raționalistă a secolului anterior și în ideile Revoluției franceze, răspîndite în cercurile liberale din Moldova și în rîndurile tineretului prin pensioanele și cărțile franceze.

Aceste elemente de bază au fost completate de influența Școlii ardelene, care a știut să inspire adepților săi, printre care se numără și călugărul maramureșean Gherman Vida, ajuns la Iași cu cronica lui Gheorghe Șincai, un suflu de misionari. Cu toate că Petru Maior a creat o romanomanie, care a făcut pe adepții săi să-și însușească faptele și istoria vechilor romani „de la Romulus la Romulus-Augustulus", Kogălniceanu îi recunoaște marele merit de a fi trezit simțul istoric la români. „În afară de aceasta, lui îi sîntem datori", declară el, „cu o mare parte a impulsu-

www.dacoromanica.ro

lui patriotic ce de atunci s-a pornit în tustrele provincii ale vechii Dacii".

Elementele, pe care formaţia intelectuală a tînărului Kogălniceanu le-a putut primi în Moldova, s-au precizat şi lărgit în contact cu romantismul occidental. Istoriografia romantică, născută din luptele politice, îi relevă funcţia socială a istoriei. Augustin Thierry, pe care Kogălniceanu îl citează în prefaţa ediţiei cronicilor sale, a descoperit în dominaţia unei rase de cuceritori străini, francii, asupra rasei galo-romane, formarea celor două clase fundamentale ale societăţii feudale, nobilimea şi ţărănimea dependentă, iar Guizot originea luptei de clasă.

Romantismul german, cu puternica înflorire a ştiinţelor istorice şi cu lupta pentru unitatea Germaniei, a adăugat la aceste influenţe ideea că poporul, ca adevărat făuritor al istoriei, trebuie urmărit în toate manifestările şi producţiile sale, în tradiţii, obiceiuri, port, limbă, arte şi poezie.

Aceste idei aveau să-l ducă, pe de o parte, la o concepţie unitară a istoriei poporului român, iar pe de alta la metoda care constă în a căuta istoria „în tradiţiile poporului, în movilele nenumărate ce împestriţează întinsele noastre cîmpii, în mănăstirile ce cuvioşii şi vitejii noştri domni au zidit în aducerea aminte de biruinţele cîştigate, în hrisoave şi în urice". Prin aceste mărturii, el avea să dovedească că în Moldova, în Ţara Românească şi în Transilvania sîntem „acelaşi popor, omogen, identic ca nici un altul, pentru că avem acelaşi început, acelaşi nume, aceeaşi limbă, aceeaşi religie, aceeaşi istorie, aceeaşi civilizaţie, aceleaşi instituţii, aceleaşi legi şi obiceiuri, aceleaşi dureri în trecut, acelaşi viitor de asigurat şi, în sfîrşit, aceeaşi misie de împlinit".

Kogălniceanu a exprimat astfel tendinţele poporului român de a se constitui ca naţie şi de a se organiza într-un stat naţional. Libertatea comercială, asigurată de tratatul de la Adrianopol, şi modernizarea statului prin Regulamentul organic au dat un puternic impuls acestui proces. Principatele Române au fost scoase din izolarea lor economică şi atrase în curentul de schimb internaţional. Orientarea produselor lor spre două centre aşa de apropiate ca Brăila şi Galaţi, unde navlul şi preţurile erau identice, creează, ca şi cordonul sanitar, acelaşi pentru ambele ţări, o unitate economică pe care uniunea vamală din 1846 o întăreşte. Hotărnicite şi păzite, după 1832, şi faţă de Turcia, cele două principate formează efectiv o piaţă unitară, care, ca pretutindeni, a fost prima şcoală la care burghezia a învăţat naţionalismul.

Interpretul cel mai strălucit al acestei perioade de destrămare a feudalismului şi de victorie a capitalismului la noi a fost Mihail Kogălniceanu. El aparţine boierimii mijlocii, legată prin interese şi educaţie de clasa burgheză. Tatăl său, aga Ilie Kogălniceanu, era director la departamentul finanţelor în timpul lui Mihai-vodă Sturza. De la postul său, el putea urmări de aproape transformările care se petreceau în Moldova şi, ca moşier, a căutat să se adapteze noilor condiţii de producţie capitaliste. El ar fi preferat ca fiul său să înveţe la Berlin „mătăsăria, rachieria şi creşterea oilor spanioleşti", în loc să pricinuiască tatălui său cheltuieli exasperante, iar domnitorului dificultăţi politice cu *Istoria* sa.

Or, ceea ce încă din vremea studiilor îl preocupă pe tînărul Kogălniceanu e problema unităţii naţionale şi democratizarea societăţii

www.dacoromanica.ro

româneşti, cărora le consacră trei lucrări, pe care le publică în 1837 la Berlin.

Prima lucrare [1], în limba germană, e o caldă apărare a latinităţii limbii române şi a culturii române, pe care credea că o va putea urmări în documente şi ,,cărţi" încă din secolul al XII-lea sau al XIII-lea. ,,Dar — adaugă el—sîmburele poeziei noastre naţionale îl constituie baladele şi cîntecele populare".

A doua lucrare[2], în limba franceză, e o schiţă asupra ţiganilor, care trebuia să facă parte din volumul al doilea al *Istoriei* sale, dar interesul manifestat de ştiinţa germană pentru această populaţie l-a determinat s-o publice într-o broşură separată. Pentru cunoaşterea limbii, moravurilor, îndeletnicirilor şi condiţiei sociale a ţiganilor, Kogălniceanu aduce o contribuţie destul de importantă, fapt care a făcut ca lucrarea să se traducă şi în germană.

Dar principalul interes al lucrării constă în poziţia pe care autorul o are faţă de problema ţiganilor. Kogălniceanu nu s-a ocupat de ,,istoria moravurilor şi de limba ţiganilor" din simplă curiozitate ştiinţifică, ci fiindcă dezrobirea şi colonizarea lor era pentru ţările române o problemă socială. Emanciparea ţiganilor a fost prima spărtură în sistemul de privilegii al Principatelor Române. ,,Propăşirea" sărbători evenimentul printr-un supliment extraordinar şi declară că dezrobirea ţiganilor pune ţara ,,deopotrivă cu staturile cele mai civilizate în privirea principiului moralului şi dreptăţii", dar nu uită să adauge că ,,trataţi cu omenie" şi colonizaţi ,,ei vor fi de mare folos Moldovei şi Munteniei, mai ales ca lucrători în fabrici".

A treia lucrare, tot în limba franceză, e o istorie a poporului român, concepută ,,în chip colectiv" apărută în 1837 la Berlin şi intitulată *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*.

În momentul cînd Kogălniceanu se ridica astfel la concepţia unei istorii în adevăr naţionale, nu exista încă la noi nici o istorie ,,completă şi sistematică". Operele lui Samuil Micu Klein şi Gheorghe Şincai nu erau încă tipărite, iar istoria lui Petru Maior, publicată în 1812, sub titlul *Despre începutul românilor în Dacia*, nu urmărea decît să dovedească descendenţa românilor din coloniştii lui Traian.

Faptul cel mai grav consta în aceea că istoricul care ar fi dorit să umple această lacună nu avea la dispoziţie nici lucrările pregătitoare, nici şirul domnilor nu era încă statornicit. Singurele izvoare erau cronicile (inclusiv a lui Şincai), istoriile ţărilor vecine cu care românii trăiseră în raporturi strînse, însemnările unor călători şi încercările unor învăţaţi străini, ca Photino, Gebhardi, Sulzer sau Engel.

Istoria lui Kogălniceanu s-a întemeiat aproape exclusiv pe ceea ce i-a trimis tatăl său din ţară şi pe ceea ce a putut găsi la Berlin. În timpul şederii sale la Berlin de asemenea s-a ridicat de la ideea unei istorii regionale la concepţia unei istorii naţionale. La Lunéville n-avu decît ideea de a scrie o istorie a Moldovei.

---

[1] *Romänische oder wallachische Sprache und Litteratur* (Magazin für die Litteratur des Auslandes, 1837).

[2] *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*, Berlin, 1837, 46 p.

www.dacoromanica.ro

Kogălniceanu şi-a expus concepţia despre istorie în articolul program din „Arhiva românească” din 1840 şi în *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie naţională*, ţinut la Academia Mihăileană.

„Istoria — spune el, parafrazînd o expresie celebră a lui Ranke — este adevărata înfăţişare a întîmplărilor neamului omenesc” sau „icoana vremii trecute”. Dar activitatea istorică a lui Kogălniceanu nu se inspiră din această definiţie, ci rămîne credincioasă concepţiei romantice, care atribuie istoriei o funcţie socială, politică şi naţională şi pe care o defineşte, după Karamzin, „testamentul lăsat de strămoşi strănepoţilor ca să le slujească de tălmăcire vremii de faţă şi de povăţuire vremii viitoare”.

Din această concepţie se inspiră Kogălniceanu cînd atribuie istoriei nu rostul de a cerceta legile de dezvoltare a societăţii, ci acela de a oferi fiecărui om „reguli de purtare, sfat la îndatoririle sale, învăţătură la neştiinţa sa, îndemn la slavă şi la fapte bune”.

Interpret credincios al timpului său, Kogălniceanu a înţeles folosul pe care cauza naţională îl putea trage din studiul trecutului. Istoria devenea în primul rînd un mijloc de întărire a conştiinţei naţionale. „Trebuinţa istoriei patriei ne este neapărată — spune el — chiar pentru ocrotirea driturilor noastre împotriva naţiunilor străine ...Începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfîşiat, driturile ni s-au călcat în picioare, numai fiindcă n-am avut conştiinţa naţionalităţii noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem şi să ne apărăm dreptăţile”. Dezvoltînd interesul pentru istoria patriei, istoricul întăreşte iubirea de patrie şi, prin urmare, „contribuie la păstrarea naţionalităţii”. În acelaşi timp, el trezeşte iubirea de popor, „izvor al tuturor mişcărilor şi isprăvilor”. De această credinţă că poporul e elementul fundamental al societăţii şi al istoriei se leagă şi programul politic prin care Kogălniceanu a depăşit limitele clasei sale.

Pasiunea cu care a apărat cauza ţărănimii clăcaşe n-a fost întrecută decît de Bălcescu. El a studiat atît de temeinic legislaţia noastră agrară şi a ajuns să cunoască atît de bine toate practicile legale şi ultralegale prin care ţărănimea era jefuită, încît nimeni, nici Barbu Catargi, nu i-a putut ţine piept în dezbaterile asupra reformei agrare.

În 1838, Kogălniceanu se întoarce în ţară cu un vast program de acţiune culturală, politică şi socială, în susţinerea căruia trebuia însă, cel puţin la început, să ţină seama de regimul lui Mihai-vodă Sturza, care-l înaintă la rangul de căpitan şi-l făcu aghiotantul său.

El a început prin a-şi pune în aplicare programul cultural menit să pregătească spiritele pentru prefacerea democratică şi naţională pe care o socotea de importanţă vitală pentru viitorul poporului nostru. El găsi în ţară o societate în care propăşirea intelectuală se reducea la şaisprezece şcoli publice, iar toată bunăstarea materială era „închisă între pereţii poleiţi ai cîtorva palate boiereşti”.

Mişcarea literară din ţările române, atîta cîtă se afla în vremea aceea, era fracţionată şi izolată în trei centre deosebite, fără un program naţional şi fără un spirit unitar. „Albina” lui Asachi „era prea moldovenească”, „Curierul” lui Heliade ignora Moldova, iar „Foaia pentru minte” a lui Bariţiu, prin însăşi situaţia Transilvaniei, nu putea avea cu Moldova şi Ţara Românească un contact destul de strîns pentru a deveni organul comun al unei mişcări literare naţionale.

www.dacoromanica.ro

În afară de aceasta , „Albina" şi „Curierul" nu mai corespundeau, nici în cadrul lor provincial, exigenţelor intelectuale şi literare ale noii generaţii. Ele nu trăiau decît din imitaţii şi din traduceri, „şi încă şi acelea proaste".

Pentru a lupta împotriva acestei stări de lucruri şi pentru a da mişcării literare din toate trei ţările române o direcţie unică şi a-i insufla un spirit nou, Kogălniceanu întemeiază în 1840 „Dacia literară", al cărei titlu însuşi e un manifest. Revista îşi propune să devină „un repertoriu general al literaturii româneşti", care să strîngă în jurul aceluiaşi program „pe moldoveni, munteni, ardeleni, bănăţeni, bucovineni".

Programul preconiza o literatură comună pentru tot cuprinsul vechii Dacii,care să susţină comunitatea etnică şi să pregătească spiritele pentru unitatea naţională.

La fel de energic ca şi împotriva particularismului provincial s-a ridicat Kogălniceanu împotriva „xenomaniei", sub care marea boierime îşi ascundea „abnegaţia de orice este naţional, de orice este român". „Dacia literară" avea deci să combată literatura de imitaţie, care împiedica literatura de a fi ceea ce trebuie să fie : „expresia fidelă a societăţii". „Noi vom prigoni cît vom putea această manie ucigătoare a gustului original, însuşirea cea mai preţioasă a unei literaturi".

El îndeamnă scriitorii să caute motive de inspiraţie în istoria naţională, care ne-a păstrat destule fapte eroice, destule obiceiuri pitoreşti şi destule legende poetice, susceptibile de a reînnoi literatura şi a-i da un caracter naţional.

Dar nu ajunge ca literatura „să-şi tragă originea din tulpina poporului". Ea are, după Kogălniceanu, de îndeplinit o misiune socială şi naţională. „Voiam — scrie el — prin literatură să prefac năravurile, să introduc în patria mea o nouă viaţă, noi principii". Literatura, ca toată cultura în general, trebuie să ducă la o schimbare în sens naţional şi democratic a societăţii.

Alexandru Lăpuşneanu a lui C. Negruzzi, care proclamă drepturile mulţimii exploatate împotriva boierilor jefuitori, şi fabulele lui Donici, care înfierează viciile unui întreg aparat administrativ, pus exclusiv pe chiverniseală, răspund exact programului „Daciei literare".

Dar după trei numere „Dacia literară" îşi suspendă apariţia. Greutăţile financiare, inevitabile pentru o iniţiativă care nu putea conta nici pe 100 de abonamente, nu trebuie totuşi să fi fost adevărata cauză a încetării apariţiei, de vreme ce în 1848 Kogălniceanu lansează împreună cu V. Alecsandri, P. Balş şi I. Ghica o nouă revistă : „Propăşirea, Foaie ştiinţifică şi literară". Cenzura a tăiat titlul principal. Editorii au lăsat locul în alb şi au publicat revista ca „Foaie ştiinţifică şi literară". Ei şi-au asigurat colaborarea celor mai buni scriitori din ambele Principate : Gr. Alexandrescu, C.Bolliac, N.Bălcescu, A.Donici, N.Maiorescu, I.C. Negruzzi. Programul indică o nouă orientare în acţiunea culturală a lui Kogălniceanu. Fără să neglijeze literatura românească, „Foaia noastră nu va cuprinde decît compuneri originale româneşti", „Propăşirea" îşi propunea a deştepta un interes mai viu pentru ştiinţă şi naţie.

Semnificativă pentru noua orientare pe care avea s-o servească „Propăşirea" era prezenţa în comitetul de direcţie a lui Ion Ghica. Din cele trei secţiuni în care se împărţea revista, prima avea să cuprindă „articole originale de fizică,chimie, istorie naturală, agricultură, ţinerea pădurilor, igiena

www.dacoromanica.ro

publică, ştiri despre descoperirile şi lucrările învăţaţilor", a doua, cea mai variată, avea să trateze probleme de economie politică (drumuri, canaluri, vămi, bănci, tranzacţii comerciale şi industriale), de jurisprudenţă, din care cenzura a tăiat „comentarea asupra codicilor de legi a Valahiei şi a Moldovei, lipsele şi îmbunătăţirile driturilor civile şi penale", de istorie naţională, ca „priviri asupra analelor patriei, biografia celor mai însemnaţi români, înfăţişarea întîmplărilor celor mai slăvite, obiceiurile, ceremoniile, instituţiile vechilor noştri strămoşi şi, în sfîrşit, felurite articole de un *interes social* (de asemenea şters de cenzură), precum şi despre învăţătura publică, despre reforma temniţelor ş. a.". Secţiunea a treia era rezervată literaturii şi avea să cuprindă, pe lîngă „articole originale, proză şi poezie", „priviri asupra limbii", „critica şi înştiinţarea tuturor scrierilor nouă româneşti", pentru a împărtăşi cititorilor „o idee dreaptă şi îndestulătoare a mişcării din Moldova, Valahia şi Transilvania".

Kogălniceanu, în sarcina căruia cădea toată secţia istorică, a publicat în coloanele „Propăşirii" o serie de tablouri istorice colorate şi vii, ca acelea despre personalitatea lui Petru Rareş şi Veniamin Costachi şi despre ctitoria lui Ştefan cel Mare de la Putna. El s-a încercat şi în nuvela istorică, înfăţişînd în *Trei zile din istoria Moldaviei* uciderea lui Grigore-vodă Ghica, din care face un martir al luptei pentru apărarea drepturilor încălcate ale Moldovei.

Această campanie literară, care punea în discuţie situaţii înalte şi interese redutabile, nu putea rămîne fără răspuns într-o societate dominată de o clasă de mari proprietari reacţionari şi în mare parte ignoranţi. Revistele lui Kogălniceanu au fost interzise de cenzură, iar directorul lor internat mai întîi la o mănăstire, apoi exilat la moşia sa.

Dar cu aceasta nu s-a încheiat rostul lui Kogălniceanu de pionier al culturii naţionale. El a căutat să atingă şi păturile mai largi ale poporului, editînd admirabile calendare pentru popor, almanahuri de învăţătură şi petrecere şi albume istorice şi literare, în care, pe lîngă schiţe istorice, frumos ilustrate, şi bucăţi literare, a publicat, ca în calendarul pe anul 1845, diferite studii sociale : *Despre pauperism*, în care susţine dreptul săracilor valizi la muncă, iar al celor infirmi, bolnavi sau bătrîni la asistenţă ; *Despre velniţe şi urmările lor*, în care-şi exprimă îngrijorarea pentru sănătatea şi caracterul „norodului nostru", ameninţate de consumul excesiv al holercii ; şi un articol despre civilizaţie, care-şi găseşte, după Kogălniceanu, cea mai înaltă expresie în biruinţa asupra nedreptăţilor prin libertate. Exponent credincios al ideilor Revoluţiei franceze, el nu concepe civilizaţia deplină decît prin „izbîndirea drepturilor omului ca cetăţean".

În mijlocul acestei febrile şi bogate acţiuni de propovăduire a ideilor Revoluţiei franceze l-a surprins revoluţia din 1848, care-i oferea prilejul de a le pune în aplicare. Or, Kogălniceanu n-a figurat nici printre oratorii manifestaţiei din faţa hotelului St. Petersburg, nici printre semnatarii petiţiei adresate lui Mihai-vodă Sturza. Cu toate acestea, a fost şi el silit să se refugieze în Bucovina, împreună cu conducătorii mişcării, iar faptul că domnul a pus pe capul lui 700 de galbeni dovedeşte că era considerat ca principalul instigator al mişcării. Cu tot misterul care învăluie încă acţiunea lui în cursul acestor evenimente, un lucru reiese limpede : Kogălniceanu era democrat, dar nu revoluţionar. El conta pentru realizarea programului său pe acţiunea legislativă, nu pe revoluţie.

www.dacoromanica.ro

În refugiul său la Cernăuți, în afară de un virulent pamflet împotriva lui Mihai Sturza, Kogălniceanu a publicat *Dorințele partidei naționale în Moldova*, în care formulează programul politic al noii generații. Programul prevede independența administrativă și legislativă, egalitatea drepturilor civile și politice, instrucțiune egală și gratuită pentru toți românii, abolirea privilegiilor de clasă, Adunarea reprezentativă, minister responsabil, judecători inamovibili, egalitatea tuturor cetățenilor în fața sarcinilor politice, care nu mai trebuie să apese exclusiv asupra celui sărac, secularizarea averilor mănăstirești, emanciparea țiganilor, desființarea șerbiei și împroprietărirea țăranilor.

„Locuitorii săteni" trebuie făcuți proprietari prin desființarea clăcii, cu despăgubire pentru proprietarii moșiilor. Ei trebuie să înceteze de a mai fi „instrumente de muncă în mîinile guvernului, a proprietarilor și a posesorilor de moșii, în practică lipsiți pămîntului pe care de sute de ani îl lucrează în folosul altora", pentru a deveni ceea ce importanța lor economică și socială îi îndreptățește să fie : „nădejdea și puterea patriei". Învățămintele istoriei și experiența sa personală au convins pe Kogălniceanu de necesitatea imperioasă a acestei reforme. El avertizează deci pe proprietari că e în interesul lor să rezolve chestiunea agrară prin reformă, dacă nu vor „ca în curînd să se hotărască fără noi și cu vărsare de șiroaie de sînge".

În sfîrșit, „cununa tuturor" reformelor și „cheia de boltă" a întregului sistem : Unirea Principatelor.

În *Dorințele partidei naționale în Moldova* sînt deci clar formulate punctele principale ale politicii naționale : unirea, desființarea privilegiilor de clasă, împroprietărirea țăranilor și independența.

După revoluția din 1848 și căderea lui Mihai Sturza, Kogălniceanu se reîntoarce la Iași și își reia preocupările literare și istorice, dar le subordonează unui scop imediat și precis : unirea. Toate acțiunile lui converg spre realizarea acestui mare act național, bază și condiție prealabilă a oricărui progres. *Letopisețele Moldovei*, a căror publicare, începută în 1845, ajunge în 1852 la bun sfîrșit, aveau să contribuie, prin elevațiunea gîndirii, prin focul iubirii de țară, prin frumusețea povestirii marilor cronicari moldoveni, evocatori de atîtea fapte mărețe ale trecutului, la exaltarea patriotismului moldovenilor pînă la marea jertfă a particularismului lor provincial, fără de care unirea nu s-ar fi putut realiza.

Cînd războiul Crimeei era pe sfîrșite și după ce Conferința de la Viena pusese problema viitoarei organizări a Principatelor, Kogălniceanu simți că ora unirii se apropie. Pentru a o pregăti el anunța, în august 1855, apariția unei gazete care trebuia să se numească „Unirea". Dar guvernul înlocui titlul prea elocvent cu acela de „Steaua Dunării", care apăru mai întîi de două ori, apoi de trei ori pe săptămînă și, cu întreruperi cauzate de cenzură — Grigore Ghica-vodă a suspendat-o de cinci ori — , ea și-a continuat existența pînă în 1860. În timpul alegerilor pentru constituirea Divanului ad-hoc, Kogălniceanu a fost conducătorul comitetelor pentru unire. El însuși a intrat în Divanul ad-hoc al Moldovei, ca reprezentant al marilor proprietari din județul Dorohoi. Aceasta a făcut ca libertatea lui de acțiune să fie îngrădită. Cu toate acestea, trei luni cît a durat sesiunea el a fost sufletul întregii adunări, exponentul elocvent al tuturor cauzelor mari care au venit în dezbatere. El redactează cele mai multe moțiuni, propune cele

www.dacoromanica.ro

mai liberale soluții. Kogălniceanu a fost, cum spunea Ion Ionescu de la Brad lui Ion Ghica, *factotum* al Divanului ad-hoc al Moldovei.

El reafirmă, într-un discurs, care e prima revelație a marelui său talent oratoric, principiile în care totdeauna a văzut „condițiile unei societăți în cale de progres: libertatea conștiinței, egalitatea în fața legii, respectul individului, al domiciliului și al proprietății".

În virtutea identității de origine, de nume, de limbă, de istorie, de instituții, de legi și de obiceiuri, într-un cuvînt de civilizație, el proclamă „ființa politică și națională" a Principatelor, „dritul de state suverane și Unirea ca o necesitate de a garanta aceste drituri".

Frumoasa expunere de motive prin care Divanul moldovenesc a justificat Unirea Principatelor sub numele de România poartă pecetea gîndirii și stilului lui Kogălniceanu, ca și raportul comisarilor celor șapte puteri garante în chestiunea țărănească.

Convenția de la Paris din 1858 n-a acordat unirea, dar a creat condițiile care aveau să ducă la ea. Prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza „renașterea României devine o realitate".

Kogălniceanu a contribuit la asigurarea alegerii lui Cuza ca domn al Moldovei prin energia cu care a combătut candidaturile lui Mihail și Grigore Sturza. El a găsit cuvintele cele mai elocvente pentru a exprima sensul istoricului eveniment.

„O Doamne, mare și frumoasă îți este misiunea! Convențiunea din 7/19 august ne însemnează o epocă nouă, și Măria-ta ești chemat să o deschizi. Fii dar omul epocii, fă ca legea să înlocuiască arbitrariul, fă ca legea să fie tare, iar Măria-ta, ca Domn, fii bun, fii blînd, fii bun mai ales, pentru acei pentru carii mai toții Domnii trecuți au fost nepăsători și răi... Fă dar, ca domnia-ta să fie cu totul de pace și de dreptate...".

Fiind cu totul în vederile lui, Cuza a fost de acord cu reformele care trebuiau să creeze România modernă. Numit președinte al Consiliului la 12 octombrie 1863, Kogălniceanu a creat o serie de legi și de instituții care au schimbat structura statului: învățămîntul public, Universitatea din București (cea din Iași fusese înființată tot de el în 1860, cînd era prim-ministru al Moldovei), curtea de conturi, legea comunală și județeană, oficiul stării civile, sistemul metric și, mai ales, secularizarea averilor mănăstirești și legea agrară.

Un merit deosebit și-a cîștigat Kogălniceanu prin rezolvarea chestiunii mănăstirilor închinate. Primii domni pămînteni, Ioan Sandu Sturza și Grigore Ghica, încercaseră s-o rezolve în 1822, profitînd de pornirea turcilor împotriva grecilor. Ei au ordonat excluderea tuturor grecilor din funcțiile publice, închiderea școlilor grecești, „temelia tuturor răutăților" și alungarea călugărilor greci din toate mănăstirile din Moldova și Țara Românească. Convenția de la Akkerman a anulat aceste dispoziții și călugării greci s-au întors. Toate încercările de a reglementa chestiunea prin bună învoială au rămas zadarnice. Prevalîndu-se de un pretins drept de proprietate, reprezentanții mănăstirilor închinate au respins orice participare la sarcinile statului român și orice formulă de compromis.

Dar situația aceasta nu mai putea dura după constituirea României. În afară de enormele pierderi materiale, stăpînirea călugărilor greci asupra unei porțiuni considerabile a teritoriului țării — a patra sau a cincea parte

www.dacoromanica.ro

din solul cultivabil — constituia un mijloc de ingerință neîncetată a unor puteri străine în afacerile interne ale țării.

Dorințele partidei naționale în Moldova prevedeau la punctul 28 „înturnarea către stat a averilor mănăstirilor închinate la locuri străine". Pentru a justifica măsura, Kogălniceanu a invocat teoria pe care se întemeiase și Adunarea constituantă în 1789, cînd a decretat naționalizarea averilor bisericești, anume că toate daniile făcute locurilor sfinte erau condiționate de îndeplinirea unor servicii de interes public. Călugării greci, nerespectînd condițiile donatorilor, au pierdut orice drept asupra averilor donate. „Întrebuințarea însemnatelor venituri ale acestor mănăstiri este un scandal public. Ele dar trebuie trase numai decît spre folosul statului..., căci ar fi un păcat național de a lăsa așa averi publice în mîinile unor călugări străini".

Chestiunea nu s-a putut pune decît după ce marile puteri și Turcia au recunoscut unirea și guvernul român și-a văzut poziția întărită. Într-una din primele ședințe ale Camerei comune, deschisă la 25 ianuarie, Kogălniceanu a interpelat pe ministrul cultelor asupra situației mănăstirilor închinate și a cerut anularea tuturor contractelor încheiate de călugării greci. Camera a aprobat moțiunea lui Kogălniceanu și a hotărît ca problema să fie tratată ca o afacere internă.

Așa a tratat-o Kogălniceanu cînd a ajuns prim-ministru. La 11 decembrie 1863, el a prezentat proiectul de lege care trecea în proprietatea statului toate averile mănăstirești. Camera l-a votat în unanimitate. Dar dificultățile pentru guvern abia acum începeau. Conferința ambasadorilor de la Constantinopol a protestat și Poarta a adresat, la 13 ianuarie 1864, guvernului român o notă, în care declară nul și neavenit votul Camerei și a concentrat trupe pe Dunăre. Kogălniceanu răspunse prezentînd Camerei un proiect de organizare a armatei, care putea lua caracterul unei ridicări în masă pentru apărarea drepturilor țării. Dar, în același timp, propuse prin Negri o despăgubire în bani. Pentru a evita eventualele complicații, cu toate protestările călugărilor greci, Poarta și puterile străine au acceptat formula și statul român a intrat în stăpînirea întregului teritoriu al Principatelor Unite. Așa s-a rezolvat cu bine, datorită înțelepciunii și energiei lui Kogălniceanu , una din problemele cele mai grele și mai complicate care s-au pus noului stat național.

De la revoluția din 1848, care în Țara Românească proclamase desființarea clăcii și emanciparea țăranilor, relațiile dintre clăcași și moșieri n-au făcut decît să se înăsprească. La rezistența crescîndă a țărănimii și la atacurile tot mai sistematice ale opoziției liberale, care le contesta dreptul de proprietate deplină, quiritară, asupra moșiilor, boierii au răspuns printr-o serie de măsuri legislative, menite să le întărească poziția legală și au căutat să-și justifice stăpînirea printr-o teorie a originii proprietății. După Barbu Catargi, țăranii, proprietari liberi la întemeierea Principatelor, s-au dezmoștenit singuri, vînzîndu-și moșiile. Marea proprietate s-ar fi format la noi prin cumpărare nu prin uzurpare și violență. Comisiile de boieri, instituite în baza convenției de la Balta-Liman (1849) pentru a revizui raporturile dintre proprietari și clăcași, au declarat nule drepturile țăranilor asupra pămîntului pe care-l posedau. Pe baza acestei hotărîri, Barbu Știrbei a statornicit că țăranii nu sînt decît chiriași ai pămîntului ce posedă de veacuri și că ei pot fi oricînd izgoniți de pe moșie. În Moldova dijma a fost abolită, mai exact încorporată în clacă, și posesiunile țăranilor au fost alese și

www.dacoromanica.ro

stîlpite. Dar legea n-a putut fi aplicată. Ţăranii au opus o rezistenţă atît de dîrză încît proprietarii au trebuit să se mulţumească cu dijma din semănăturile clăcaşilor şi cu lucrul a cîtorva pogoane. Mai mult, ţăranii munteni au luat în dijmă cea mai mare parte a moşiilor, încît Barbu Catargi a putut declara în Camera comună din 1862 că tot exportul de cereale din Ţara Românească era acoperit din dijma ţăranilor dijmaşi. Concluzia lui Barbu Catargi era că astfel ,,moşia întreagă rămase în folosinţa ţăranilor'' şi că în consecinţă, ţăranii trebuiau lăsaţi să încheie cu boierii ,,învoeli de bună voie''. Boierii erau pentru eliberarea ţăranilor, dar fără pămînt. Regimul pe care-l preconizau ei era acela al unei aşa-zise ,,libere'' tovărăşii între boieri şi ţărani, în care boierii ar pune capitalul în pămînt, iar ţăranii în muncă, vite şi unelte.

Această idee a fost realizată în proiectul comisiei centrale de la Focşani, care declara că ţăranii se pot strămuta cu locuinţa unde vor voi, în schimb sînt deposedaţi de pămînt. Ţăranii deveneau astfel în adevăr liberi şi apţi de a încheia cu proprietarii ,,învoieli de bună voie''.

Împotriva acestor oameni, stăpîni pe Adunare, pe guvern şi pe administraţie, care negau ţăranilor orice drept asupra pămîntului muncit de ei, a avut Kogălniceanu de luptat. Nimic nu ridică mai sus figura lui decît această luptă împotriva unor adversari dîrji şi atotputernici, hotărîţi nu numai să nu cedeze nici o palmă de pămînt, dar să răpească şi pămîntul care era în stăpînirea clăcaşilor, gata să se folosească de orice mijloc pentru a-şi atinge scopul şi conduşi de marea autoritate a unui om de talent ca Barbu Catargi. Kogălniceanu a vorbit de ,,inimile împietrite'' ale proprietarilor. Calificativul e nimic pe lîngă ura, cinismul şi reaua credinţă pe care boierii au arătat-o ţăranilor şi apărătorilor lor.

Prima ciocnire s-a produs în Divanul ad-hoc la 9 noiembrie 1857, cînd deputaţii au prezentat o moţiune prin care propuneau desfiinţarea clăcii prin răscumpărare şi recunoaşterea dreptului de proprietate deplină asupra pămîntului muncit de ei. ,,Voim să ne răscumpărăm, să nu mai fim ai nimănui, să fim numai ai ţării, şi să avem şi noi o ţară !''.

În calitate de deputat al marilor proprietari din Dorohoi, Kogălniceanu n-a putut susţine deschis propunerea deputaţilor ţărani. Dar el nu pare străin de redactarea propunerii. Expresia ,,boieri de moşii'', care a stîrnit furia proprietarilor, fiindcă ea însemna în adevăr negarea dreptului de proprietate absolută pe care boierii şi-l arogau asupra moşiilor, face incontestabil parte din sistemul de apărare al drepturilor ţărăneşti, construit de Kogălniceanu. Sub formă atenuată — ,,boieri proprietari de moşii''—expresia se află şi în moţiunea de amînare a lui Kogălniceanu.

Cum nici o propunere n-a întrunit majoritatea, soluţia chestiunii ţărăneşti a fost lăsată în seama următoarei Adunări legislative. Dar programul de reforme întocmit de Divanul de la Iaşi a fost adoptat de Comisia internaţională întrunită la Bucureşti şi a servit ca bază raportului întocmit de comisie pentru congres. Acest raport reproduce în mare parte ideile lui Kogălniceanu, care a colaborat de aproape cu comisia la redactarea lui. Şi reprezentanţii marilor puteri pe textul propus de el s-au bazat la întocmirea convenţiei de la Paris, care a funcţionat ca o adevărată constituţie.

Or, prin articolul 46, convenţia confirmă abolirea tuturor privilegiilor, votată de Divanul ad-hoc la 29 octombrie 1857 şi recomandă ,,să se proce-

www.dacoromanica.ro

deze fără întîrziere la revizuirea legii care reglementează raporturile dintre proprietarii de pămînt şi cultivatori, spre a îmbunătăţi starea ţăranilor".

Sarcina de a aduce la îndeplinire reforma rurală a revenit mai întîi Comisiei centrale de la Focşani. Proiectul întocmit şi votat de majoritatea conservatorilor din Comisie realiza punctul de vedere al moşierilor. El acorda ţăranilor libertatea personală, dar le lua pămîntul care se afla în posesiunea lor şi nu le lăsa decît locul de casă şi cîteva prăjini de izlaz.

Această cinică hotărîre tipărită şi răspîndită în mii de exemplare la sate, a produs o mare fierbere în toată ţara. În unele părţi, ca în Ilfov şi Argeş, nemulţumirea ţăranilor a izbucnit în răscoală. Dar nici primejdia unei răscoale generale n-a împiedicat partidul conservator să prezinte odiosul său program în faţa primei Camere comune a României.

Atunci s-a ridicat Kogălniceanu. În marele său discurs din 25 mai 1862 şi în replica din 1 iunie, el a pus toată elocinţa inspirată de convingerea că de reforma agrară depinde însuşi viitorul statului nou înfiinţat, şi toată căldura care comunică demonstraţiei accentul vieţii, flacăra credinţei şi puterea convingerii.

Kogălniceanu era ferm convins că, dacă reforma agrară nu se va realiza de sus, pe calea prusacă, ea va fi înfăptuită, în afară de formele legale pe calea revoluţionară. El studiase chestiunea agrară în textele originale şi soluţiile care i s-au dat în Prusia, în Austria şi Rusia. Cînd s-a urcat la tribună, avea asupra problemei „toate studiile pregătitoare, toate luminile trebuitoare, toată înţelepciunea cerută" şi mai presus de toate, credinţa mărturisită toată viaţa că de emanciparea ţăranilor depinde progresul, civilizaţia şi viitorul României.

Argumentarea strînsă şi dovezile întemeiate pe acte irecuzabile n-au lăsat răspunsului adversarilor decît injuria, calomnia şi ameninţarea. Kogălniceanu a întemeiat revendicările ţăranilor pe dreptul istoric, social şi politic. Contra tezei proprietarilor care face din ţărani chiriaşi ai pămîntului muncit de ei, el dovedeşte cu texte în mînă că legea conferă ţăranilor dreptul de a locui şi de a se hrăni pe aceste moşii, că ei sînt uzufructari pe anume întindere de pămînt, hotărîtă de lege. El contestă că claca ar fi un drept al proprietăţii. Claca nu e „chiria legiuită a pămîntului", cum pretind proprietarii, ci o urmare, „un drit, al feudalităţii". Ea n-a devenit din facultativă obligatorie decît după ce ţăranii au fost lipiţi pămîntului şi aserviţi. Claca a rezultat din robie. Or, Constantin Mavrocordat a redat ţăranilor libertatea personală, desfiinţînd şerbia.

Pe de altă parte, aşezămintele vechi şi Regulamentul organic recunosc ţăranilor un drept de uzufruct asupra a două treimi din moşia pe care şed. Totdeauna proprietatea pămîntului a fost mărginită de dreptul de uzufruct al ţăranilor, care nu puteau fi lăsaţi deci, ca simpli chiriaşi, la libera învoială cu boierii.

Acelora care contestau valabilitatea acestor argumente şi-l tratau de „comunist", Kogălniceanu le aminteşte considerentele sociale şi politice care determinaseră şi Rusia să realizeze reforma agrară. El propune acelora care-l tratau de „comunist" să adopte legile agrare ale Prusiei, Austriei şi Rusiei, care nu puteau fi bănuite de comunism. El a încercat într-o superbă peroraţie să înfrîngă rezistenţa boierilor, apelînd „la umanitatea şi patriotismul lor" la interesul lor bineînţeles :„ Gîndiţi-vă la asigurarea averilor dv., gîndiţi-vă că cea mai mare parte din ele o datoraţi muncii şi sudorilor

www.dacoromanica.ro

lor" ! Gîndiţi-vă că „părinţii lor au luptat alăturea cu părinţii noştri pentru salvarea ţării", că „mîine poate, ora pericolului poate iarăşi suna ; că fără dînşii nu veţi putea apăra nici Patria, nici averile, nici drepturile dv...".

Totul a fost zadarnic, Barbu Catargi a calificat argumentele lui Kogălniceanu drept „argumente degradatoare"... Calitatea argumentelor marelui boier se poate vedea din aceasta : „Dacă vreţi să faceţi pe ţăran liber trebuie să-l faceţi virtuos, trebuie să-l moralizaţi. Oare aceasta e virtutea ce trebuie să arătaţi naţiei : a răpi ce este al altuia?". Nu lipsea nici acuzaţia de a fi sanctificat principiul lui Proudhon — „care zice că proprietatea e hoţie".

Barbu Catargi a susţinut chiar că împroprietărirea n-ar fi în folosul ţăranilor, ci în dauna lor, căci ar încuraja lenea şi apatia. „Ţăranul nostru e un fel de Diogene voluntar", care, în lipsa unor trebuinţi artificiale, creatoare de energie, el nu poate fi stimulat la muncă decît prin biciul vătafului.

Cînd asemenea argumente se aduc de un prim-ministru într-o chestiune care ţinea toată ţara într-o aşteptare înfrigurată, rezultatul nu putea fi decît acela care s-a produs .Camera a votat proiectul Comisiei centrale de la Focşani, care despoia ţărănimea de toate drepturile sale.

Această hotărîre, pe care de altfel urmaşii lui Barbu Catargi n-au îndrăznit s-o supună sancţiunii domneşti, siguri de refuzul lui Cuza, nu lăsa între poziţia boierilor şi aceea susţinută de Kogălniceanu nici un termen de mijloc. Soluţia problemei devenise o chestiune de forţă. Kogălniceanu, susţinut de Cuza, a avut curajul şi patriotismul să taie, cum spunea el însuşi, nodul gordian, şi, prin lovitura de stat din 2 mai 1864, să poată realiza reforma pe care a urmărit-o toată viaţa şi căreia i-a consacrat cea mai bună parte a geniului şi energiei sale.

Reforma agrară a însemnat o cotitură în istoria României. Ea a deschis mai larg drumul capitalismului în toate ramurile economiei, inclusiv aceea a agriculturii. Ţara a fost îndrumată în sensul unei hotărîte transformări burgheze. Dar ea n-a adus ţăranilor decît o scurtă şi înşelătoare ameliorare, fiindcă legea agrară nu era decît o jumătate de măsură şi fiindcă, doi ani mai tîrziu, ea a fost urmată de legea tocmelilor agricole care avea să organizeze o exploatare mai sistematică şi mai necruţătoare decît cea feudală. Oligarhia, pe care Kogălniceanu îşi închipuise că a desfiinţat-o, avea, dimpotrivă, să iasă întărită şi, aliindu-se cu burghezia, să rămînă stăpînă pe aparatul de stat. Ea a aplicat reforma în spiritul duşmănos cu care o combătuse.

După însuşi declaraţia lui Kogălniceanu, de la al doilea an, producţia agricolă s-a dublat şi bonurile rurale au permis proprietarilor să-şi plătească datoriile şi să-şi consolideze dreptul de proprietate. Lăsaţi liberi să facă legile, moşierii au ştiut să reia cu vîrf şi îndesat concesiunile pe care au fost siliţi să le facă.

După detronarea lui Cuza, Kogălniceanu a trăit cîtva timp retras. Dar în 1868 — 1870 a reintrat în viaţa politică, ca ministru de interne al guvernului Dimitrie Ghica. Criza orientală din 1875—1878 a conferit încă o dată lui Kogălniceanu un rol de prim-rang în viaţa noastră politică şi i-a permis să adauge încă un capitol strălucit în cartea bogatei sale existenţe. Ministru de externe în cabinetul lui Manolache Epureanu (aprilie—iulie 1876), apoi în aceeaşi calitate în cabinetul Brătianu la 3 aprilie 1877, Kogălniceanu

www.dacoromanica.ro

semnează convenția pentru libera trecere a armatei ruse pe teritoriul României, asigură cooperarea armatei noastre cu armata rusă, iar la 9 mai supune camerei moțiunea care proclamă independența absolută a României și ruperea legăturilor noastre cu Turcia. Kogălniceanu a avut fericirea să-și vadă integral realizat programul căruia i-a închinat tot talentul și toată energia sa.

Totuși, Kogălniceanu a considerat reforma agrară ca cea mai însemnată dintre realizările sale. El s-a mîndrit totdeauna de a fi făcut parte din micul grup de tineri progresiști, care din împroprietărirea țăranilor și din dezrobirea țiganilor „au făcut programul vieții lor politice". Perspectiva din care putem îmbrățișa noi toată multipla și prodigioasa sa activitate ne îngăduie să fim mai drepți, să îmbrățișăm ansamblul operei lui și să vedem în Kogălniceanu, după moartea timpurie a lui Bălcescu, cea mai mare figură a istoriei noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Întemeietor al istoriografiei moderne, îndrumător al mișcării literare pe baza limbii și poeziei populare, luptător indefectibil pentru democratizarea țării, Kogălniceanu a pus pecetea geniului său pe toate actele mari care au întemeiat România modernă. De toate aceste acte se leagă titlurile lui la admirația și recunoștința pe care poporul român i le va păstra totdeauna.

www.dacoromanica.ro

OPERE ALE LUI M. KOGĂLNICEANU NECUNOSCUTE

DE

DAN SIMONESCU

Activitatea politică, oratorică, istorică şi literară a lui M. Kogălniceanu nu s-a bucurat niciodată de o mai largă răspîndire şi o mai aleasă preţuire ca în anii puterii populare. Prin caracterul ei realist, combativ, progresist, opera lui Kogălniceanu a devenit populară.

Kogălniceanu a fost un mare scriitor democrat-revoluţionar. Numai N. Bălcescu l-a întrecut, prin concepţiile lui consecvent revoluţionare, prin ideile lui mai înaintate, mai mobilizatoare decît ale lui Kogălniceanu.

Cu toată consacrarea din zilele noastre, opera lui tipărită şi *Arhiva Kogălniceanu*, păstrată în manuscrise la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, rezervă descoperiri surprinzătoare, care trebuie studiate şi aduse la cunoştinţa cititorilor şi cercetătorilor pentru a se putea întregi exhaustiv monografia viitoare a acestei mari personalităţi şi inteligenţe realiste din viaţa politică a statului român din deceniile 4 — 9 ale secolului al XIX-lea.

1. SCHIŢĂ LITERARĂ DE MORAVURI POLITICE ŞI SOCIALE „IDEI GREŞITE" (1856)

Se socotea că ultima operă literară a lui Kogălniceanu este fragmentul romanului *Tainele inimei*, publicat în „Gazeta de Moldavia" numerele dintre 9 ianuarie şi 23 martie 1850. În ziarul „Steaua Dunării" nr. 6 şi 11 din 17 ianuarie şi 2 februarie 1856 este tipărită o schiţă literară cu titlul *Idei greşite*. Ea este semnată cu iniţiala K. . . (= Kogălniceanu), aşa cum şi-a semnat el numeroase alte articole istorice şi literare în „Propăşirea" (1844). Desigur, pentru a îndepărta eventuale bănuieli ale stăpînirii şi pentru a o deruta, autorul adaugă la o mare distanţă de K. . . . un *Ion****. Opera se integrează însă perfect, prin conţinut şi formă, în genul schiţei literare descriptive de moravuri cu scop satiric, cultivate de Kogălniceanu. Îşi regăseşte semenele în *Soirées dansantes* sau *Adunări dănţuitoare*, în *Nou chip de a face curte*, în nuvela *Iluzii pierdute* şi, stilistic, în *Tainele inimei*. Schiţa este un protest literar, scris cu umor, împotriva celor care furnizează idei greşite, neadevăruri cu privire la ţările române. Începutul dezvăluie

www.dacoromanica.ro

un procedeu tipic al măiestriei literare a lui Kogălniceanu : o introducere pe ton glumeţ, care te apropie de temă. „Astăzi numai birjarii nu călătoresc, a zis nu ştiu care moralist. Odată, românul care fusese pînă la Beciu (Viena) sau la Lido era privit de năzdrăvan sau cel puţin de farmazon ; cine-l întîlnea s-aştepta să-l vadă scoţînd foc din gură şi panglici pe nas. Nu sînt douăzeci şi cinci de ani de cînd negustorii carii se hotăreau să se ducă pînă la iarmarocul de la Lipsca îşi făceau mai întîi diata, se spovedeau şi se grijeau ca de moarte. Apoi şi cînd veneau înapoi îşi croiau poveşti de te lăsau încremenit !".

Călătorul închipuit de Kogălniceanu este un străin care se opreşte din drum la Viena şi scrie despre români pe baza unor informaţii greşite date de români înstrăinaţi, aflaţi şi ei tot la Viena. Informaţia greşită este că în România nu exista la acea vreme o clasă de mijloc, „tiers état", adică clasa burgheză. Cum la acea dată burghezia împlinea rolul de gropar al feudalismului, „excelenţia-sa", imaginatul călător străin, nu concepea un progres al României : „Dar lipsind el din mijloc (este vorba de „le tiers état", adică clasa de mijloc, burghezia. — *D.S.*), cine poate amorţi ciocnitele (contradicţiile. — *D.S.*) ce se pot ivi între boieri şi ţărani, cine o să oprească pe unii a nu asupri şi pe alţii a nu zdrobi?". Excelenţa-sa fusese informată de principii X şi Y, români plecaţi să petreacă în străinătate, că la noi nu există clasă de mijloc românească. Exprimată cu vorbele „excelenţei", ideea este următoarea : „Toţi croitorii, cibotarii şi pălărierii la dumneavoastră sînt francezi, nemţi sau evrei, ergo n-aveţi tiers état". Celălalt erou al schiţei, prin gura căruia vorbeşte autorul, îi răspunde călătorului străin :

— „La dumneavoastră industria este manufacturieră şi, precum zici foarte bine, croitorii, cibotarii, pălărierii şi fabricatorii de tot felul sînt temeiul stărei de mijloc . La noi însă, unde industria este agricolă, trebuie să căutăm starea de mijloc printre oamenii aceia ce practică această industrie. . . În industria agricolă aflăm instrumentul, adică braţele lucrătorilor, *ţăranii* şi *capitalul*, care este pămîntul, adică *proprietarii*". În continuare, autorul demonstrează că clasa de mijloc românească, la vremea aceea, o alcătuiesc proprietarii mici, „un corp ca de 60 pînă la 70 de mii de familii", „în vreme ce numărul boierilor nu se suie la 5 000". O mai alcătuiesc, spune autorul în continuare, epistaţii, magazinerii, negustorii, boierii cei mici şi arendaşii de moşie. Cît priveşte croitorii, ciubotarii şi alte bresle, ei „sînt străini, dar cei mai mulţi, mai ales în Valahia, sînt români. . . ". În spiritul reformismului burghez al vremii, autorul schiţei îşi pune nădejdea în *moşneni* (sau *răzeşi*, cum se numesc în Moldova), care, fără să ştie „nemţeşte, nici franţuzeşte" (ironie la clasa aristocratică şi înstrăinată), dar, „cunosc foarte bine interesele ţărei şi ale agriculturei", sînt inteligenţi şi patrioţi.

Personajul străin lămurit de cel român exclamă mulţumit : „Dacă clasa aceasta a proprietarilor neboieri de care mi-ai vorbit este o clasă foarte interesantă, cum dar de principile X. . . escu şi principile Y . . . no nu mi-au vorbit de dînsa nicidecum? Îmi pare că ea ar fi o putere pentru ţeara dumneavoastră. Dacă este aşa, apoi voilà votre tiers-état".

Finalul schiţei *Idei greşite*, după un dialog de contradicţii între cele două personaje, este liniştitor şi ironic, ca în *Adunări dănţuitoare*, ca în toate schiţele lui Kogălniceanu : „Astfel s-au culcat (cei doi protagonişti. — *D.S.*) odihniţi şi mulţumiţi de rezonamînt. Aceasta îmi aduce aminte de

www.dacoromanica.ro

englezul călător care, oprindu-se în Beauce (regiune între Paris și Orléans. — *D.S.*) la o poștă ca să schimbe caii, a scos capul pe ușa caritei și, zărind o femeie cu părul ca para focului, a însămnat în portofoliul său : France, pays plat: toutes les femmes sont rousses. Dumnezeu ne ferească de idei greșite !".

Obiectivele satirice ale schiței sînt numeroase. Întîi este ironia fină la adresa străinilor, care, după o călătorie de cîteva zile prin țările noastre, trimiteau comercial „în socoteala unui librar sau a unei gazete. . . , nesățioasei mașine a lui Gutenberg, materie de trei volume octavo, pline de fericirea Principatelor, de pacea europeană, echilibrul între puterile cele mari, integritatea Imperiului otoman și toate chestiile care îl ating d-a dreptul sau pieziș de aceste mari interesuri ale omenirii. Astăzi se scrie à la vapeur" (cu toată ușurința, cu prea multă iuțeală). Din pasajul reprodus deducem că Kogălniceanu considera tulbure situația politică europeană la începutul anului 1856.

Al doilea este disprețul profund și amar pentru aristocrația română înstrăinată, cu fumuri de principi și conți : „Astăzi lumea s-a schimbat, românii au bani de cheltuială, straie de primeneală și, în loc de cal de călătorie, al străbunilor, au vapoare și drumurile de fier, care îl leagănă pe confortabilele lor perne, umplute cu elastic. Ș-apoi ei nu mai sînt *les paysans du Danube* de altădată ; sînt conți, baroni, principi cel puțin, ba unii rădică vîrful capului pînă la tronuri împărătești. De acolo negreșit vine și cîntecul melcului :

Melc, melc, codobelc, scoate coarne-mpărătești etc. etc.".

Amestecul de sentimente admirative pentru progresele tehnicii noi cu sentimentele ironice față de consecințele ce au adus aceste progrese pentru moravurile sociale (ridicolul, arivismul) ; ușoara evocare a unui tradiționalism, pentru că în dosul lui găseai o gîndire mai sinceră ; convingerea că răzeșimea țărănească a fost temeiul țării ; nădejdea pusă în clasa de mijloc, burghezia, care putea, în acel moment din istoria României, să aducă progrese în rînduirea ei politică-socială ; apelul la documentația istorică ; folosirea folclorului și a graiului popular ; procedeele literare, limba, stilul bogat, ironic, inteligent, *toate sînt pe de-a-ntregul* ale lui Kogălniceanu. Nu încape îndoială, el este autorul acestei schițe literare de ideologie politică socială, iar *Idei greșite* este ultima realizare a lui Kogălniceanu în domeniul narațiunii poetice.

După 1856, Kogălniceanu și-a consacrat timpul, și-a desfășurat activitatea numai în domeniul politic, în sensul practic al cuvîntului. Dar, firește, teoria lui politică scrisă a continuat să îmbrace formele literare, prezente în proza narativă scrisă între 1837 și 1856. Nici un om politic al nostru — afară de N. Iorga, care-l și întrece — nu și-a exprimat teoria politică într-o măiestrie literară mai aleasă ca M. Kogălniceanu.

2. CULEGEREA DE DOCUMENTE TIPĂRITĂ LA LONDRA (1857)

În anul următor publicării schiței *Idei greșite*, Kogălniceanu se avîntă în apriga luptă politică pentru unire. Ziarul „Steaua Dunării", condus de el, este suspendat de cîrmuire în 1856, ultimul lui număr pe acel an fiind la 11 septembrie. A reapărut, după cum se știe, abia la 1 noiembrie 1858. Patriotismul și energia lui Kogălniceanu s-au materializat în tot anul 1857 în acțiuni protestatare împotriva caimacamului Nicolae Vogoride (Conachi).

www.dacoromanica.ro

Opinia publică românească era preocupată în acel an de alegerile pentru deputații care urmau să formeze *Divanul ad-hoc*. Potrivit articolului 24 din Tratatul de la Paris din 18/30 martie 1856, alegerile trebuiau astfel desfășurate, încît să se asigure reprezentarea reală a tuturor claselor sociale începînd cu deputații țărani, cuprinzînd pe cei ai clasei de mijloc și terminînd cu reprezentanții clasei boierești.

În Moldova, alegerile s-au făcut în condiții extraordinar de grele din cauza piedicilor ce le punea în cale noul caimacam Nicolae Vogoride, numit de Turcia după moartea caimacamului Toderiță Balș (17 februarie/1 martie 1857). Vogoride și guvernul conduceau o partidă antiunionistă și foloseau, prin mijlocirea ministrului de interne, „din Lăuntru" (cum se numea atunci), Costin Catargiu, toate samavolniciile posibile ca să zădărnicească alegerea unor deputați partizani ai unirii și să impună alegerea altor deputați, partizani ai politicii antiunioniste. Cu acest prilej, M. Kogălniceanu duce o acțiune militantă de adunare a documentelor oficiale, care demască reprezentanților puterilor străine adunați în Comisie la București, dar și oamenilor politici din Anglia, toate ilegalitățile întreprinse de Vogoride și de acoliții lui. El a tradus în limba franceză aceste documente oficiale, pregătindu-le pentru editare în a doua jumătate a anului, dar ediția a rămas nefolosită, necunoscută pînă în ultimele lucrări de specialitate.

Titlul publicației este următorul : *Documents pour servir à l'histoire de l'application de l'article 24 du Traité de Paris, en Moldavie, Londres. Imprimé par l' auteur, 1857*, II+116 p. Paginile I-II au titlurile publicației. Volumul mai are un titlu la p. 1 : *Doléances du parti national de l'Union, adressés aux puissances garantes du Traité de Paris à la Commission européenne réunie à Bucarest.*

Documentele editate au fost culese de Kogălniceanu, traduse în limba franceză, poate și cu colaborarea altora, pentru că timpul era scurt și tipărirea se cerea urgentă. Documentele cuprind proteste individuale și colective împotriva ilegalităților comise de căimăcămie în frunte cu Nicolae Vogoride. Se publică și cîteva acte scurte ale guvernului, care demască politica acestuia ostilă unirii, precum și Tratatului de la Paris, ale cărui articole, dar în special art. 24, sînt sistematic eludate.

Documentele adunate sînt emise între februarie și iunie 1857. Iată numai cîteva dintre persoanele sau grupurile colective care protestează în petiții, memorii, telegrame, rapoarte etc. : luptătorii unioniști, printre care semnează și „Mihail Kogălniceanu", din grupa vornicilor ; boierii Moldovei, Gheorghe Holban din Bîrlad, Sofronie, mitropolitul Moldovei ; patrioți moldoveni, care protestează împotriva listelor electorale pentru Divanul ad-hoc ; jurnalele liberale din Iași : „Zimbrul" și „Steaua Dunării" ; funcționarii moldoveni trimit un protest delegatului turc la Comisia din București ; directorul Tribunalului din Iași protestează că a fost arestat samavolnic. Comitetul electoral din Iași lansează un manifest, semnat și de M. Kogălniceanu. Același comitet protestează și împotriva cenzurii, care interzicea publicarea opiniilor libere. Comitetul argumentează că „c'est dans la publicité que réside en effet le moyen d'éclairer l'opinion publique sur les vrais besoins et les vrais intérêts de la Moldavie" (p. 79). G. Cuparenco și N. Turculeț din Iași anunță că în martie 1857 demnitari oficiali le-au violat domiciliul și i-au amenințat, cerîndu-le să fie împotriva unirii.

www.dacoromanica.ro

Printre protestele de masă se află acela al starostilor de corporaţii, al adunărilor corporatiste din Iaşi, al cetăţenilor comunei Folticeni, Duca (din Vaslui), Dorohoi şi ai altor districte, al corpului clericilor.

Munca adunării documentelor a fost grea, pentru că multe erau secrete. Curajul şi riscul editorului au fost mari în acele vremuri tulburi. Desigur, numai M. Kogălniceanu a fost capabil de asemenea sacrificii, numai el avea pregătirea să le întocmească şi să le orînduiască într-un volum publicabil.

Ipoteza mea se mai sprijină şi pe o tradiţie biliotecară, care atribuie lui Kogălniceanu această culegere de documente.

În Biblioteca centrală „M. Eminescu" a Universităţii din Iaşi, cartea se găseşte la fişele alfabetice ale lui M. Kogălniceanu. Aceeaşi paternitate este indicată şi în vechile registre-inventare ale Bibliotecii Universităţii. Se ştie că în fondurile Bibliotecii universitare din Iaşi a intrat şi o parte din biblioteca lui M. Kogălniceanu şi tradiţia biblioteconomică ieşeană nu poate fi pusă la îndoială tocmai cu cărţi scrise de el sau provenite din biblioteca lui. De altfel, întregul substrat politic al culegerii, spiritul combativ-violent în care este ea întocmită corespund *în totul* vederilor şi acţiunilor politice ale lui M. Kogălniceanu din acea vreme. Cum în acel an „Steaua Dunării" a fost suspendată de cenzură, directorul ziarului unionist şi-a continuat în mod firesc activitatea. Culegerea *Documents pour servir*..., prezentată mai sus, trebuie socotită, cred, ca o acţiune dusă de însăşi redacţia ziarului „Steaua Dunării", al cărui director era Kogălniceanu.

Documentele de care am vorbit sînt de mare importanţă pentru studiul activităţii unioniştilor tocmai pentru faptul că, nefiind cunoscute, au fost omise din sursele şi din studiile istorice apărute pînă acum referitoare la unire. Aceste studii trebuie revizuite şi în lumina protestelor publicate în *Documents*..., pentru a se vedea ce infirmă, ce confirmă şi ce adaugă la cele cunoscute pînă acum.

3. ARTICOLELE DE LA „ALEGĂTORUL LIBER" (1876)

„Alegătorul liber" a fost un ziar care a apărut la Bucureşti de la 23 ianuarie 1875 la 14 iulie 1876. Pînă la 12 ianuarie 1876 semnează ca girant responsabil însuşi scriitorul I. L. Caragiale, care, deşi atunci avea vîrsta de numai 22 de ani, a intrat totuşi în apriga luptă politică dintre liberali şi conservatori. A fost organul de publicitate al grupărilor liberale, constituite într-o unitate politică sub numele de „Coaliţia de la Mazar-Paşa".

Coaliţia de la Mazar-Paşa, ca şi ziarul „Alegătorul liber", oficiosul ei, desfăşurase o campanie dîrză împotriva conservatorilor, care se instalaseră la putere încă de la 11 martie 1871, sub preşedinţia lui Lascăr Catargiu ca prim-ministru. Conservatorii erau vădit protejaţi de Carol I, care încuraja toate afacerile veroase ale guvernului. „Alegătorul liber" a avut o atitudine curtenitoare faţă de M. Kogălniceanu, publicîndu-i în întregime discursurile antidinastice rostite în parlament. În nr. 19 din 12 martie 1875, discutîndu-se mesajul domnitorului, sînt reproduse versuri în stil popular ca acestea :

„De cînd cu Carol întîi
Nu mai avem căpătîi".

www.dacoromanica.ro

În numerele din 15, 19, 22, 24 şi 26 februarie 1876 apar cinci articole nesemnate, fulminante, care ameninţau pe domnitor cu răsturnarea.

Urmarea a fost că la 3 aprilie 1876 Carol I retrage mandatul guvernului conservator de sub preşedinţia lui Lascăr Catargiu şi guvernul nou se formează cu membri din Coaliţia de la Mazar-Paşa, sub preşedinţia lui Costache Epureanu, conservator trecut în coaliţie. În acest cabinet, care a guvernat de la 3 aprilie la 24 iulie 1876, M. Kogălniceanu a fost ministru de externe. După lunga guvernare a lui Ion Brătianu (24 iulie 1876 – 7 aprilie 1881), numit ,,vizirul" chiar de partizanii lui politici, M. Kogălniceanu nu mai poate admite prelungirea guvernării liberale. Cînd la 22 martie 1883 ,,vizirul" este adus iarăşi la putere, Kogălniceanu îl combate vehement, înfiinţînd, împreună cu alţi liberali nemulţumiţi şi conservatori fracţionişti, ,,Comitetele unite ale opoziţiei din Bucureşti şi Iaşi", menite a dezvălui fărădelegile partidului liberal. Două au fost publicaţiile lui Kogălniceanu scoase în vederea acestui scop : tipărirea în broşură a discursului său rostit în Cameră la 26 şi 27 ianuarie 1883, sub titlul *Programa de la Mazar-Paşa*, lucrare cunoscută, şi retipărirea celor cinci articole nesemnate din ,,Alegătorul liber" din februarie-iunie 1876, lucrare necunoscută. Broşura de 63 pagini cu cele cinci articole are titlul : *Ce este un rege constituţional. Studii extrase din ,,Alegătorul liber", organul coaliţiunii de la Mazar-Paşa, de M. C. Arbure, Bucureşti 1883.*

Articolele acuză pe Carol I : că a călcat jurămîntul depus pe Constituţie ; că introduce în guvernarea ţării regimul bunului plac ; că tolerează un guvern, cel din 1876, care refuză ,,să se povăţuiască de drepturile şi interesele ţării", primind ,,o politică personală, dictată de străinătate"(aluzie la politica filogermană dictată de Carol I). După multele şi gravele acuzări aduse regelui şi lui Lascăr Catargiu, încheie cu următoarea ameninţare : ,,Astfel, poporului celui mai blînd i se va da un temperament revoluţionar ; căci între spiritul revoluţionar şi între spiritul de servilitate, care aprobă tot şi votează tot, nu poate să fie mijloc de îndoială" (p. 63).

Întrebarea care se punea în mod imperios era următoarea : de ce actualizează Kogălniceanu o situaţie din 1876, cînd guverna conservatorul Lascăr Catargiu, la situaţia din 1883, cînd guverna liberalul Ion Brătianu ? Se potrivesc articolele scrise în 1876 pentru ,,Alegătorul liber" cu situaţia politică pentru care publică aceleaşi articole, în broşura din 1883 ? Da, se potrivesc, scrie Kogălniceanu în paginile 6–7 ale broşurii din 1883. El roagă pe cititori ca ,,acolo unde vor găsi numele lui Lascăr Catargiu să-i substituie numele d-lui Ion Brătianu ; astfel, cele scrise în 1876 vor deveni trista actualitate din anul 1883, cu singura deosebire că abuzurile şi nelegiuirile imputate regimului conservator de către roşii mazarişti, astăzi ajunşi ei la putere, s-au împătrit, dacă nu s-au şi înzecit", şi semnează, ,,M. C. Arbure" (=Mihai Kogălniceanu-Arbure).

Este această semnătură convingătoare pentru a atribui broşura lui M. Kogălniceanu ? Noi credem că da ! Mai întîi, pe exemplarul din Biblioteca centrală ,,M. Eminescu" a Universităţii din Iaşi, broşura are numele M. C. Arbure şters cu cerneală şi scris alături : ,,Kogălniceanu". Apoi, în catalogul bibliotecii, cartea este trecută tot la fişele lui M. Kogălniceanu. Tradiţia biblioteconomică ieşeană nu poate fi desconsiderată cînd ştim raporturile Bibliotecii universitare din Iaşi cu biblioteca lui M. Kogălni-

www.dacoromanica.ro

ceanu. De altă parte, Vasile Kogălniceanu, în listele sale bibliografice cu privire la opera lui M. Kogălniceanu, o trece printre operele tatălui său. Pseudonimul „Arbure" l-a mai pus Kogălniceanu şi pe alte opere ale lui, ignorate şi ele de cercetători, care n-au ştiut identitatea dintre cele două nume. Pseudonimul adoptat nu e luat la întîmplare de Kogălniceanu, deoarece şătrarul Arbure a fost străbunul lui Kogălniceanu ; de la el scriitorul Kogălniceanu a avut un registru în chirilice, cu copii de oraţii nupţiale, pe care le-a folosit în schiţa literară *Nou chip de a face curte*, publicată în „Dacia literară", 1840 (vezi Mihail Kogălniceanu, *Tainele inimii. Scrieri alese*, ed. îngrijită de Dan Simonescu, Bucureşti, 1964, p. 31, nota 1, a lui Kogălniceanu însuşi). «Mihail Kogălniceanu a făcut parte din coaliţia de la Mazar-Paşa şi a colaborat la ziarul „Alegătorul liber", adică la acelaşi ziar în care au apărut studiile publicate apoi în broşură sub pseudonimul M. C. Arbure.

Mihail Kogălniceanu a fost îndeaproape înrudit cu bogata familie Arbure. Safta Arbure, căsătorită cu Constantin Kogălniceanu, a fost străbunica lui dinspre tată». Adică : Const. Kogălniceanu şi Safta Arbure au avut pe fiul Ioan, acesta pe Ilie, iar acesta pe Mihail scriitorul. Constantin Kogălniceanu a moştenit pe socrul său, spătarul Constantin Dimitrie Arbure, «care a avut întinse proprietăţi în ţinuturile Hotin, Dorohoi şi Fălciu. De la această rudă a dobîndit mai tîrziu scriitorul moşiile Dumenii şi Plopenii din jud. Dorohoi, precum şi Odobeştii şi Fălfăieştii din jud. Fălciu». Ultimele două argumente citate, care pledează pentru identitatea Arbure = Kogălniceanu, le-a adăugat, ca o confirmare a ipotezei mele, Const. C. Angelescu într-un valoros articol : *Rectificări şi completări la o bibliografie recentă a operelor lui M. Kogălniceanu* (Iaşi, 1958).

Critica internă a textului celor cinci articole din broşură duce la acelaşi rezultat. Ele au numeroase exemplificări din domeniul istoriei, aşa cum obişnuia Kogălniceanu. Logica argumentelor este realistă, acuzarea e tare, îndrăzneaţă, cum numai un Kogălniceanu, cu autoritatea lui , o putea face. El spune regelui Carol I :„Dacă piedica se află în suveran, partidul, din necesitate, va deveni antidinastic". Am văzut mai sus că şi sfîrşitul ultimului articol este tot aşa de ameninţător : avizează campania de răsturnare a dinastiei. Stilul oratoric, ideile şi compoziţia articolelor, limba lor sînt proprii operelor politice ale lui Kogălniceanu, le găsim întocmai, de exemplu, în *Programa de la Mazar-Paşa* (1883).

4. ARTICOLELE PUBLICATE ÎN ZIARUL „INFORMAŢIUNILE BUCUREŞTENE" (1870)

În 1870 M. Kogălniceanu era în afara guvernului, după ce fusese ministru de interne în cabinetul prezidat de Dimitrie Ghica (16 noiembrie 1868—26 ianuarie 1870).

După demisia guvernului D. Ghica, Kogălniceanu intră, chiar din luna februarie a acelui an, într-o dîrză opoziţie împotriva multor oameni politici ai vremii, dar mai ales împotriva lui Vasile Boerescu, ministrul justiţiei, pentru că acesta nu pusese în discuţia Adunării Deputaţilor nici un proiect de lege menit să îmbunătăţească situaţia poporului ; în schimb, voia să impună Adunării un proiect de lege prin care să se acorde Elisabetei, soţia lui Carol I, suma de lei 300 000 anual. Proiectul a fost, fireşte, respins din cauza revoltei opiniei publice. Dinastia mai era compromisă şi din cauza „afacerii Strousberg", germanul căruia Carol I îi concesionase executarea lucrărilor de cale

www.dacoromanica.ro

ferată în condiţii grele pentru ţară, demascate de M. Kogălniceanu (discursul rostit în şedinţa Adunării din 15/27 decembrie 1871).

Două guverne au fost numite de Carol I în acest an tulbure : al lui Alex. G. Golescu - Arăpilă (numit la 24 ianuarie/5 februarie 1870) şi al lui Emanoil-Costache Epureanu (numit la 20 aprilie/2 mai 1870). Condiţiile interne cît şi influenţa războiului franco-prusian (7/19 mai 1870) şi proclamării Franţei ca republică (23 august /4 septembrie 1870) au dus în România la agitaţii revoluţionare.

Aceasta era, privită în general, situaţia României în momentul cînd M. Kogălniceanu a început să scrie o serie de articole politice în ziarul „Informaţiunile bucureştene", articole pînă acum necunoscute şi nefolosite de istorici. Ziarul era condus de V. A. Urechia, cunoscut istoric şi profesor universitar. Colecţia ziarului din Biblioteca Academiei are însemnări autografe ale lui V. A. Urechia însuşi, care confirmă paternitatea articolelor scrise de Kogălniceanu, dar nesemnate. Pentru articolul publicat în nr. 53 din 5 februarie 1870 şi semnat *Arb*<ure>, Urechia stabileşte chiar identitatea „Arb <ore> = Kogălniceanu", pseudonim cu care şi-a semnat, cum am arătat mai sus, şi broşura *Ce este un rege constituţional* (1883).

Primul articol al lui Kogălniceanu scris în „Informaţiunile bucureştene" nr. 53 din 5 februarie 1870, p. 1—2, are titlul *Noul ministeriu.* Este un protest ironic împotriva cabinetului prezidat de Alex. G. Golescu. Valoarea literară a articolului constă în *arta portretului* şi în *ironia satirică.* Miniştrii I. Cantacuzino, D. Cozadini, Mîrzescu, Vioreanu, colonel (mai tîrziu general) Manu sînt arătaţi în toată suficienţa lor. Însă despre preşedintele Al. G. Golescu, scrie Kogălniceanu, „ca toţi Goleştii, el din juneţe a rupt cu boerismul şi a îmbrăcat ideile liberale".

La nivelul unui adevărat pamflet literar se ridică articolul următor (din 7 februarie, nr. 55, p. 1—2). *Un quiproquo dinastic sau antidinastic* : cine e dinastic este considerat om sănătos, iar antidinasticul este un om bolnav. Camarila parlamentară e dinastică, deci sănătoasă. Linguşirea camarilei din preajma palatului princiar este demascată în metafore şi simboluri de roman, care ne amintesc pe autorul *Tainelor inimii.*

Activitatea Camerei (nr. 57 din 10 februarie, p. 1) este al treilea articol îndreptat împotriva lui Vasile Boerescu şi a activităţii legislative din Adunarea Deputaţilor : „Cele ce amintirăm (enumerarea a 25 de proiecte de legi, ca : „Cumpărarea hotelului Ventura", „Înfiinţarea unui oraş, Mircea-Vodă" ş. a. — *D. S.*) sînt de ajuns pentru a nu da drept nimenui să acuze actuala legislaţiune de sterpiţiune".

Comedia politică de azi (nr. 66 din 21 februarie, p. 1—2) poate fi considerat un pamflet politic şi literar, biciuitor, despre miniştrii cabinetului Alex. G. Golescu. Începutul, oratoric *ex-abrupto,* începe interogativ ; cînd se va sfîrşi ministerul A. G. Golescu? — pentru a sfîrşi simbolic : „Această comedie este aceea care se joacă astăzi prin un îndoit număr de actori politici, într-alte cuvinte numiţii miniştri : unii care vorbesc pe scenă, alţii, care lucrează dintre culise".

Între 24 februarie şi 7 iunie, V. A. Urechia semnalează ca scrise de Kogălniceanu opt alte articole pe diferite teme (nr. 67, 71, 95, 96, 97, 108, 110, 120 şi 122, intitulate respectiv : *Greşeli şi iar greşeli*, *Românul*, *Studii asupra situaţiunei*, articolul I şi II, *Buletinul zilei* . Unul, fără titlu, compus din două părţi : prima scrisă de V. A. Urechia, a doua de M. Kogălniceanu,

www.dacoromanica.ro

s-ar putea numi <*Alegerile*> şi *Buletinul zilei*. Ele fac cronica politică a zilei, dezvăluind cu vervă şi umor situaţia ridicolă, dar şi tragică, în care se afla viaţa noastră politică din acea vreme. Obiceiul „profesiunilor de credinţă" făcute în preajma alegerilor parlamentare este ironizat în exemplul lui Anton Arion.

Apoi laudă demiterea guvernului Golescu. Vorbeşte , ca de o glumă, despre alegerile „libere". Pentru că în alegeri se obişnuia . . .reteveiul, Kogălniceanu numeşte pe cei care-l practicau „reteveişti". Dar reteveiul fiind în orice caz o armă vizibilă, a fost înlocuit cu „inele de fier" (un fel de pumnal), care loveau fără a fi văzute, ci numai simţite. În două articole studiază convenţia bilaterală dintre România şi Galiţia şi aduce acuzări lui Emanoil-Costache Epureanu.

Ultimele două articole scrise de Kogălniceanu la „Informaţiunile bucureştene" au titlul *Resbelul şi România* (nr. 134 şi 135 din 8 şi 10 iulie1870). Se declarase războiul între Franţa şi Prusia şi simpatia lui Kogălniceanu se îndreaptă vizibil spre Franţa. Se anunţă şi un al treilea articol, care să arate clar poziţia României în problemă, dar acesta a apărut abia în nr. 141 din 2 august 1870, p. 1—2, şi el nu mai este scris de Kogălniceanu, ci de noul director al ziarului, M. Nerone Popp. O dată cu plecarea lui V. A. Urechia de la redacţie, Kogălniceanu încetează colaborarea lui la „Informaţiunile bucureştene".

Chiar dacă nu am avea indicaţia precisă a lui V. A. Urechia că articolele aparţin lui M. Kogălniceanu, concepţia, limba, stilul l-ar trăda pe el ca autor : sînt particularităţi comune întregii lui opere şi activităţi.

Cele trei opere: schiţa literară *Idei greşite* din 1856, volumul *Documents*..., tipărit la Londra în 1857, broşura politică *Ce este un rege constituţional* din 1883, precum şi numeroasele articole politice publicate în ziarul „Informaţiunile bucureştene" în 1870, aparţin în mod cert istoricului şi scriitorului M. Kogălniceanu, cea mai proeminentă personalitate politică, cel mai consecvent patriot şi democrat al României moderne. La studiul acestor opere tipărite, dar necunoscute pînă acum, trebuie să mai adăugăm studiul aprofundat al oratoriei lui politice şi al altor opere, în parte inedite, ale lui M. Kogălniceanu (jurnalele lui de călătorie la Viena şi în Spania din 1844 şi 1846), pentru a putea întregi perspectivele viitoarei lui monografii.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA DESFĂŞURATĂ DE P.C.R. PENTRU ÎNCHEGAREA FRONTULUI UNIC MUNCITORESC, ÎMPOTRIVA EXPLOATĂRII CAPITALISTE ŞI PERICOLULUI FASCIST, CU PRILEJUL ZILEI DE 1 MAI 1934

DE

O. MATICHESCU

Politica reacţionară promovată de cercurile guvernante ale regimului burghezo-moşieresc, însoţită de ascensiunea şi de pericolul fascist s-a lovit, în perioada ce a urmat luptelor eroice ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933, de împotrivirea crescîndă a oamenilor muncii. Lupta maselor populare împotriva ofensivei patronale şi a pericolului fascist, pentru apărarea păcii şi independenţei naţionale, şi-a găsit expresia şi concretizarea în numeroase şi variate acţiuni revoluţionare.

Printre acestea se impun ca momente însemnate acţiunile muncitoreşti prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai 1934.

Urmărind să înăbuşe activitatea desfăşurată de P. C. R. în vederea organizării şi conducerii luptei maselor populare, în preajma zilei de 1 Mai 1934 organele aparatului represiv burghezo-moşieresc au luat numeroase măsuri represive. În conformitate cu prevederile articolului 27 din Legea pentru reprimarea unor aşa-zise „infracţiuni contra liniştei publice", şi a stării de asediu, menţinută după evenimentele revoluţionare din februarie 1933 pe majoritatea teritoriului ţării, autorităţile au interzis orice manifestaţie sau demonstraţie a oamenilor muncii pentru ziua de 1 Mai[1]. Instrucţiunile organelor de siguranţă erau categorice: „Organizaţiilor muncitoreşti afiliate la Uniunea Sindicatelor unitare, organizaţiilor comuniste, nu le sînt autorizate nici întruniri, nici serbări cîmpeneşti"[2]. Erau interzise, de asemenea, cu desăvîrşire „manifestaţiile sau atrupamentele în stradă, portul steagurilor şi carelor alegorice"[3]. Paralel, în ajunul zilei de 1 Mai au fost efectuate razii şi descinderi domiciliare, care s-au soldat cu numeroase

---

[1] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 70, dos. 6 579, f. 103–104 şi 222–223.
[2] Ibidem, fond. 70, dos. 6 579, f. 104.
[3] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

arestări de muncitori comuniști[4]. Teroarea și măsurile represive nu au putut împiedica însă activitatea partidului comunist în organizarea și conducerea acțiunilor revoluționare de 1 Mai 1934. Programul elaborat de P. C. R. pentru această zi se axa pe două principale direcții : organizarea unor întruniri și demonstrații direct de către partidul comunist, trecînd deci peste măsurile represive ale autorităților și folosirea posibilităților legale oferite de întrunirile de sală și de serbările cîmpenești permise unor sindicate muncitorești afiliate la C. G. M.[5].

Organizațiile de partid s-au ocupat de alcătuirea pe baza Frontului unic muncitoresc, în fabrici și întreprinderi, în cartierele muncitorești, a unor comitete largi de organizare a sărbătoririi zilei de 1 Mai[6]. În același scop, numeroase întruniri au fost organizate în preajma zilei de 1 Mai în fabrici și întreprinderi, în căminele de ucenici de către Uniunea Tineretului Comunist[7].

Un rol însemnat în organizarea acțiunilor P. C. R. pentru ziua de 1 Mai în acest an a revenit organizațiilor sale de masă legale, în special pe linia închegării Frontului unic de acțiune cu muncitorii social-democrați și socialiști-unitari[8]. În acest scop, membrii acestora au primit consemnul să participe în număr cît mai mare la întrunirile și la serbările cîmpenești organizate de Partidul Social-Democrat și de Partidul socialist-unitar în vederea popularizării în cadrul lor a lozincilor de front unic. Prin intermediul Comitetului național antifascist și al Ligii muncii s-a luat legătura cu Partidul Socialist-Unitar în vederea organizării unor acțiuni comune[9]. Ca rezultat al acestor eforturi, așa după cum consemnau unele rapoarte ale organelor de siguranță, „P. S. U. a cuprins în programul său de luptă pentru ziua de 1 Mai aceleași parole (lozinci. — *O. M.*) ca și comuniștii”[10].

Activitatea propagandistică a partidului comunist în cadrul campaniei politice de 1 Mai s-a extins și la sate[11].

Lozincile partidului comunist pentru ziua de 1 Mai în acest an — larg popularizate prin intermediul publicațiilor de partid — erau strîns legate de problemele fundamentale care stăteau în centrul luptei partidului în această perioadă : creșterea exploatării și oprimării maselor largi de oameni ai muncii ; pericolul fascist și de război ; necesitatea închegării Frontului unic muncitoresc[12]. „Scînteia”, „Tînărul leninist”, „Buletinul”, „Sirena ceferistă”, „Cazarma”, „Tînărul ceferist”, „Descătușarea”, „Buletinul sindical” și alte organe de presă locale ale P. C. R. și ale organizațiilor sale de masă au apărut în număr festiv, publicînd numeroase materiale închinate zilei de 1 Mai[13]. Concomitent au fost editate numeroase manifeste, broșuri și alte materiale propagandistice de către P. C. R. și organizațiile de sub conduce-

---

4 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 167—199, 286—302.

5 Ibidem, fond. 7, dos. 1 313, f. 64—72, 94—99 ; fond. 5, dos. 1 151, f. 200—208, 240—245, 246—249, 250—254 și 266 ; dos. 1 150, f. 124.

6 Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 200—208.

7 „Tînărul leninist”, an. IX, nr. 5 din *mai* 1934.

8 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 241.

9 Ibidem, fond. 7, dos. 1 313, f. 70.

10 Ibidem, f. 71.

11 Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 214.

12 Ibidem, fond. 7, dos. 1 313, f. 65 și 94 99.

13 Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 193 și 232 233. Vezi în acest sens organele de presă amintite, numerele din aprilie-mai 1934 în Arh. Institutului de studii istorice și social-politice, fond. presă.

www.dacoromanica.ro

rea sa, în limba română şi a minorităţilor naţionale. Rapoartele de siguranţă erau nevoite să consemneze, în acest sens, larga lor răspîndire în diverse localităţi ale ţării: Ploieşti, Cluj, Deva, Satu-Mare, Hunedoara, Mediaş, Huedin, Haţeg, Iaşi, Galaţi, diferite sate din Dobrogea ş. a.[14]. Numeroase asemenea materiale au fost răspîndite în cazărmi, subliniind importanţa acordată de P. C. R. activităţii propagandistice în mijlocul maselor de soldaţi[15]. Printre cele mai semnificative materiale de acest fel amintim: broşura intitulată *1Mai*, apărută în editura C. G. S. U.; *„1 Mai", ziua luptei revoluţionare, ziua frontului unic*, articol publicat de „Scînteia", nr. 5 din aprilie 1934; *Cu toţii în stradă de 1 Mai Roşu*, în „Tînărul leninist", nr. 4 din aprilie 1934; *Trăiască 1 Mai, zi de luptă pentru revendicările muncitoreşti şi de eliberare, zi de luptă contra fascismului sîngeros şi al războiului imperialist, zi de solidaritate internaţională* ş. a.

Alte manifeste şi articole au apărut în diverse ziare profesionale şi de fabrică, constituind, de regulă, apeluri ale comitetelor de iniţiativă formate în vederea zilei de 1 Mai în fabrici şi întreprinderi. Prin intermediul lor, comitetele de iniţiativă chemau masele de muncitori din fabrica, întreprinderea, sau aparţinînd sindicatului respectiv, să demonstreze în front unic în ziua de 1 Mai, pe baza unor platforme de revendicări comune[16].

Foarte semnificativ pentru întreg conţinutul de idei al materialelor de propagandă editate în vederea zilei de 1 Mai este manifestul apărut sub semnătura C.C. al P.C.R., intitulat: „Trăiască 1 Mai, zi internaţională de luptă a muncitorilor contra exploatării, fascismului şi războiului". „Daţi mîna, muncitor cu muncitor, muncitor cu ţăran — arăta manifestul P.C.R. —. Alegeţi comitete de front unic împotriva exploatării şi a fascismului. De 1 Mai opriţi munca în fabrici, mine, birouri, ogoare. Lozincile poporului muncitor să acopere străzile întregii ţări"[17].

Ideea Frontului unic muncitoresc apare în materiale propagandistice ale P.C.R. în strînsă legătură cu experienţa bogată obţinută de clasa muncitoare din ţara noastră ca urmare a eroicelor lupte ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933. Într-un manifest editat de Confederaţia Generală a Sindicatelor unitare cu prilejul zilei de 1 Mai, se arăta că numeroasele greve şi conflicte de muncă izbucnite între muncitori şi patroni în perioada de după luptele revoluţionare de la Griviţa din februarie 1933 — grevele din industria textilă de la Buhuş, Timişoara, Bucureşti, Iaşi, Galaţi, grevele metalurgiştilor din Braşov, ale muncitorilor dintr-o serie de ramuri ale industriei alimentare ş.a. — s-au desfăşurat sub semnul Frontului unic muncitoresc[18].

Una dintre problemele larg dezbătute în materialele propagandistice ale P.C.R. şi ale organizaţiilor sale de masă închinate zilei de 1 Mai constă în demascarea ideologiei fasciste, pericolul pe care politica agresivă şi revizionistă a statelor fasciste îl prezenta pentru pacea mondială şi mişcarea muncitorească din diferite ţări. În aceste materiale se reflecta în acelaşi timp solidarizarea partidului comunist, a mişcării muncitoreşti din ţara

---

[14] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 255—259, 264 şi 286—302.
[15] Ibidem, f. 258 şi 259.
[16] Ibidem, f. 226 şi 283; Arh. Institutului de studii istorice şi social-politice, cota D XVIII/1; „Malaxiştii" (ziar de fabrică) din mai 1934.
[17] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 313, f. 90—91.
[18] Ibidem, f. 73—74.

www.dacoromanica.ro

noastră cu lupta eroică a proletariatului internaţional împotriva fascismului şi pericolului de război. Subliniem în această direcţie larga popularizare făcută în aceste materiale insurecţiei eroice a proletariatului austriac, înăbuşită în sînge în februarie 1934, solidarizarea cu victimele terorii fasciste din Germania hitleristă, relevarea succeselor obţinute de masele populare din diferite ţări capitaliste — Spania, Franţa ş.a. — în lupta pentru bararea drumului fascismului[19].

Abordarea acestor probleme nu avea un scop în sine, fiind direct subordonată unor probleme majore, de educaţie revoluţionară, de stimulare şi organizare a luptei maselor largi de oameni ai muncii. „Ziua de 1 Mai să fie o uriaşă manifestare a voinţei de luptă a clasei muncitoare, a voinţei de unitate în luptă, să fie o uriaşă înfăptuire a frontului unic, aşa cum a fost în luptele din februarie trecut la noi, în greva generală din Franţa şi în insurecţia eroică a proletariatului austriac"[20], lansa chemarea în această direcţie organul central de presă al P.C.R., „Scînteia".

Problema solidarităţii internaţionale a oamenilor muncii din ţara noastră cu lupta proletariatului internaţional o găsim de asemenea prezentată în materialele publicate de presa social-democrată şi socialist-unitară cu prilejul zilei de 1 Mai[21].

Paralel, în întreaga ţară au fost răspîndiţi fluturaşi ai P.C.R. şi ai organizaţiilor sale de masă, conţinînd diferite lozinci ca : „Jos clica fascistă a lui Hitler şi Mussolini !" ; „Jos bandele fasciste !" ; „Jos amenzile, scăderile de salariu, mizeria din fabrici !" ; „Trăiască frontul unic de luptă revoluţionară !" ; „Demonstraţi de 1 Mai Roşu contra teroarei, stării de asediu, pentru eliberarea muncitorilor închişi şi ajutorarea lor !"[22].

O atenţie însemnată a fost acordată organizării acţiunilor muncitoreşti de 1 Mai în Bucureşti. În acest scop, pe linia ultimelor măsuri, organizaţia locală a P.C.R. din capitală a convocat, în casa conspirativă a partidului din str. Înclinată, o şedinţă conspirativă cu participarea delegaţilor comitetelor de acţiune din fabrici şi întreprinderi[23]. Consfătuirea, la care au participat 22 de persoane, a luat în discuţie şi a dezbătut planul de acţiune al P.C.R. în vederea zilei de 1 Mai, subliniind în special necesitatea mobilizării la întrunirile şi demonstraţiile prevăzute pentru această zi a muncitorimii din întreprinderile mari ale capitalei, în primul rînd de la C.F.R.[24]. S-a hotărît ca în principalele cartiere ale Bucureştiului să se formeze zece mari grupe de oameni ai muncii, cărora oratorii dinainte desemnaţi ai P.C.R. şi organizaţiilor sale de masă urmau să le vorbească, să-i organizeze în vederea unei manifestaţii de stradă[25]. S-au fixat în acest scop locuri precise de întrunire : în Calea Griviţei pentru muncitorii ceferişti şi cei de la C.A.M., la Obor pentru cei de la S.T.B., în Dudeşti pentru cei de la fabricile de tăbăcărie, în cartierele Belu, Ferentari, Lemaître, Cotroceni, Floreasca pentru muncitorii de la uzinele electrice, Pirotehnie, fabrica Herdan ş.a.[26].

---

[19] Arh. C.C. al P.C.R., fond.7, dos. 1 313, f.73—78 şi 90—91 ; fond. 5, dos. 1 151, f. 228—231.
[20] „Scînteia", an. IV, nr. 5 din aprilie 1934.
[21] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 228—231.
[22] Arh. Institutului de studii istorice şi social-politice, fond. „Fluturaşi".
[23] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 313, f. 79.
[24] Ibidem.
[25] Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 240.
[26] Ibidem, f. 267.

www.dacoromanica.ro

În urma acestor hotărîri, în noaptea de 30 aprilie spre 1 mai, grupe de muncitori comunişti s-au deplasat în întreprinderi şi cartiere muncitoreşti în vederea mobilizării muncitorimii la acţiunile prevăzute, şablonării de lozinci şi arborării steagurilor roşii[27]. Din rapoartele organelor de siguranţă reiese că pe Şoseaua Olteniţei, în diferite puncte de pe Calea Griviţei şi în alte cartiere din Bucureşti, au fost arborate în dimineaţa zilei de 1 Mai steaguri roşii cu lozinci ale P.C.R.[28]. Subliniind această activitate, la care, din însărcinarea P.C.R., Uniunea Tineretului Comunist a avut un aport însemnat, organul central de presă al U.T.C., „Tînărul leninist", arăta că „sute şi mii de şabloane şi inscripţii cu lozincile U.T.C.-ului au acoperit pereţii şi gardurile Bucureştiului"[29].

O asemenea importantă acţiune au înfăptuit-o studenţii revoluţionari din Bucureşti. Astfel, conform hotărîrii adoptate în cadrul şedinţei de pregătire a zilei de 1 Mai de către Asociaţia studenţilor revoluţionari din capitală[30], un grup de studenţi comunişti, printre care Constanţa Crăciun, a afişat pe zidurile Universităţii din Bucureşti, în sălile de curs, pe holuri şi în ascensoare, fluturaşi ai partidului comunist conţinînd diverse lozinci, ca „Jos teroarea !", „Cerem anularea procesului muncitorilor ceferişti !", „Luptaţi în masă contra fascismului !", „Luptaţi pentru regim politic în închisori !" ş.a.[31]. Concomitent a fost răspîndit un manifest şapirografiat de Asociaţia studenţilor revoluţionari care chema masele la luptă contra regimului burghezo-moşieresc, pentru libertăţi democratice, împotriva fascismului[32].

Muncitorimea capitalei a răspuns cu avînt chemărilor P.C.R. Sute şi mii de oameni ai muncii, comunişti, social-democraţi, fără de partid, s-au adunat în dimineaţa zilei de 1 Mai în locurile de întrunire fixate de partidul comunist. Astfel, întruniri şi manifestaţii muncitoreşti conduse de P.C.R. au avut loc în diferite puncte ale capitalei : în sectorul Galben au manifestat, sub lozincile partidului comunist, muncitorii de la moara Assan[33] ; în sectorul Negru, comuniştii au organizat întruniri şi manifestaţii de stradă ale muncitorilor de la Lemaître[34]. Mase de tineri au demonstrat pe Calea Rahovei sub conducerea U.T.C. împotriva exploatării capitaliste, a pericolului fascist, pentru apărarea păcii[35].

Manifestaţii şi demonstraţii de stradă asemănătoare au avut loc în Bariera Moşilor, pe str. Popa Nan, în str. Piscului, în cartierul Regiei, pe şoseaua care duce la pădurea Băneasa ş.a. [36].

Partidul comunist a acordat o atenţie deosebită organizării acţiunilor muncitorilor ceferişti pentru ziua de 1 Mai, obţinînd în acest sens rezultate însemnate. Aşa după cum consemna „Scînteia" în articolul intitulat *1 Mai Roşu. Steagurile roşii pe străzile capitalei* [37] în dimineaţa

---

[27] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 266—271.
[28] Ibidem, f. 271.
[29] „Tînărul leninist", an. IX, nr. 5 din mai 1934.
[30] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 7, dos. 1 313, f. 95 şi 96.
[31] Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 268—302.
[32] „Scînteia", an. IV, nr. 6 din mai 1934.
[33] Ibidem.
[34] Ibidem.
[35] „Tînărul leninist", an. IX, nr. 5 din mai 1934.
[36] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 266—271.
[37] „Scînteia", an. IV, nr. 6 din mai 1934.

www.dacoromanica.ro

zilei de 1 Mai, grupuri compacte de muncitori ceferişti s-au unit în faţa cimitirului Sf. Vineri, de unde, la ora 9, după o scurtă întrunire au început să manifesteze pe Calea Griviţei, strigînd şi scandînd lozinci ale Partidului comunist [38]. Ajungînd în faţa Atelierelor C.F.R. au fost desfăşurate steaguri roşii şi pancarte cu lozinci. Din piepturile celor peste 500 de manifestanţi, au răsunat cu putere lozincile de luptă ale P.C.R. : „Cerem eliberarea ceferiştilor !", „Trăiască Frontul unic muncitoresc !", „Trăiască 1 Mai, zi de luptă !", „Jos fascismul !", „Jos războiul !" [39]. Concentrînd însemnate detaşamente de poliţişti şi jandarmi, organele represive au reuşit în cele din urmă, cu ajutorul bastoanelor de cauciuc şi al paturilor de armă, să înăbuşe manifestaţia muncitorilor feroviari, după ce coloana demonstranţilor depăşise cu mult Atelierele Griviţa [40].

Faptul că partidul comunist a reuşit să organizeze una dintre cele mai însemnate şi mai reuşite acţiuni prevăzute pentru 1 Mai tocmai cu muncitorii feroviari la aproximativ un an după eroicele bătălii de clasă din ianuarie-februarie 1933 are o adîncă semnificaţie pentru influenţa şi prestigiul de care partidul comunist se bucura în rîndurile acestui detaşament de avangardă al proletariatului român.

Apreciind acţiunile reuşite organizate de partidul comunist cu muncitorii ceferişti în ziua de 1 Mai, într-un manifest al P.C.R. din mai 1934, comentat de ziarul „Descătuşarea", se arăta că : „steagurile roşii ale demonstraţiei de 1 Mai la Bucureşti, mitingul zburător de mii de ceferişti din 1 Mai la Bucureşti", alături de numeroase alte acţiuni de solidaritate cu conducătorii eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933, „dovedesc încă o dată veghea neclintită a muncitorimii", dragostea şi prestigiul de care conducătorii ceferişti şi petrolişti se bucurau în faţa întregului popor [41].

Întrunirile şi manifestaţiile muncitoreşti organizate de partidul comunist în ziua de 1 Mai au fost reprimate de către aparatul poliţienesc burghezo-moşieresc. Rapoartele autorităţilor consemnează violente ciocniri între muncitori, poliţie şi jandarmerie cu ocazia întrunirilor şi demonstraţiilor pe Calea Griviţei, în str. Popa Nan, în bariera Moşilor, pe str. Piscului şi în alte puncte din capitală [42]. S-au operat cu acest prilej numeroase arestări. După unele date incomplete, micşorate de autorităţi, reiese că 23 de comunişti au fost arestaţi în noaptea de 30 aprilie spre 1 Mai pentru activitate propagandistică, 14 comunişti au fost arestaţi cu prilejul manifestaţiei din str. Piscului; alţi 20 au fost arestaţi în autobuzul cu care mergeau la pădurea Andronache, fiind acuzaţi de „propagandă comunistă" [43]. Se adaugă la aceste cifre 233 de alţi muncitori şi activişti ai partidului comunist arestaţi în capitală cu prilejul răspîndirii materialului propagandistic al P.C.R., ca urmare a numeroase razii ce s-au efectuat [44].

---

[38] „Scînteia", an. IV, nr. 6 din mai 1934.
[39] Ibidem.
[40] Ibidem.
[41] „Descătuşarea", nr. 5/23 din 25 mai 1934.
[42] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 266—271.
[43] Ibidem.
[44] Ibidem, f. 286—302 ; „Dimineaţa", an. XXX, nr. 9 822 din 3 mai 1934 ; „Adevărul", an. XLVIII, nr. 15 432 din 3 mai 1934.

www.dacoromanica.ro

Măsurile represive nu au avut însă rezultatele scontate de autorităţi. Muncitorii nu s-au lăsat intimidaţi. Conduşi de comunişti, ei s-au regrupat pornind în grupuri compacte în diferite puncte în afara capitalei în vederea organizării unor noi întruniri [45]. Din iniţiativa P.C.R., grupuri compacte de muncitori comunişti au plecat în direcţiile Dudeşti-Cioplea, Pantelimon ş. a., pentru a face agitaţie în satele din împrejurimi [46].

Deşi ţinute legal, întrunirile muncitoreşti organizate de Partidul Social-Democrat în Bucureşti şi alte localităţi din ţară, au căpătat un pronunţat caracter revoluţionar, exprimînd nemulţumirile profunde ale maselor largi de oameni ai muncii împotriva exploatării capitaliste, a pericolului fascist. Desfăşurate în comun, prin participarea laolaltă a muncitorilor comunişti, social-democraţi şi fără de partid, ele au subliniat, de pe altă parte, adeziunea largă a maselor de participanţi la politica partidului comunist de făurire a Frontului unic muncitoresc.

Sub semnul Frontului unic s-a desfăşurat întrunirea muncitorească organizată de P.S.D. în dimineaţa zilei de 1 Mai în sala „Casei poporului" din str. Izvor nr. 37. În ciuda dispoziţiunilor severe date de autorităţi, sala a fost pavoazată cu steaguri roşii, afişe şi pancarte cuprinzînd lozinci cu revendicări muncitoreşti, de luptă antifascistă şi antirăzboinică [47].

Demascînd mizeria şi oprimarea la care erau supuse masele largi populare ca rezultat al politicii reacţionare desfăşurată de regimul burghezo-moşieresc, oratorii au abordat în cuvîntările lor probleme fundamentale ale oamenilor muncii : lupta împotriva ofensivei patronale, pentru sporirea salariilor, ajutor de şomaj, libertăţi democratice, pentru făurirea unităţii de acţiune a clasei muncitoare — necesitate obiectivă în vederea înfăptuirii ţelului politic final al clasei muncitoare —, înlăturarea exploatării omului de către om prin instaurarea unei societăţi noi socialiste, „expresiunea cea mai înaltă a societăţii umane" [48], după cum sublinia unul din vorbitori.

Discursul documentat al unei reprezentante a organizaţiei femeilor socialiste a produs o profundă impresie asupra maselor de participanţi. „La manifestaţiile milioanelor de muncitori din toate ţările, ne alăturăm şi noi, femeile, fie din cîmpul muncii salariate, fie ca soţii de proletari robiţi capitalului", arăta vorbitoarea, scoţînd în evidenţă mizeria, înapoierea culturală, lipsa de drepturi economice şi libertăţi politice, care se răsfrîngeau deosebit de dureros şi asupra milioanelor de femei de pe cuprinsul patriei. De aceea, „alături de voi — arăta ea —, noi femeile manifestăm azi pentru triumful muncii creatoare şi pentru revendicările noastre speciale : respectul legilor care ocrotesc munca femeilor şi a copiilor noştri" [49].

În cuvîntările lor vorbitorii au subliniat necesitatea luptei pentru apărarea păcii, pentru dezarmarea generală [50]. Condamnînd discuţiile pe care diplomaţii statelor burgheze le duceau la Geneva în vederea unei aşa-zise dezarmări, la întrunire s-a subliniat necesitatea adoptării

---

[45] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 268—271.
[46] Ibidem, f. 269.
[47] Ibidem, f. 286—302; „Dimineaţa", an. XXX, nr. 9 822 din 3 mai 1934.
[48] „Dimineaţa", an. XXX, nr. 9 822 din 3 mai 1934.
[49] Ibidem.
[50] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151 ;f. 286—302.

www.dacoromanica.ro

unor măsuri concrete împotriva planurilor expansioniste promovate de statele fasciste în frunte cu Germania hitleristă. „Jos dictatura!", „Jos războiul!", „Jos hitlerismul!" au răspuns masele de participanţi într-un singur ecou[51]. S-a luat poziţie împotriva organizaţiilor fasciste din ţara noastră, arătîndu-se necesitatea adoptării unor măsuri concrete pentru a evita şi a scoate de sub influenţa nefastă a acestor organizaţii unele categorii de tineret induse în eroare şi pentru educare a tineretului în spirit antifascist şi antirăzboinic[52].

În condiţii asemănătoare s-a desfăşurat întrunirea muncitorească de 1 Mai, organizată de Partidul Socialist-Unitar în sala din str. Eugen Carada nr.9. Şi aici vorbitorii s-au pronunţat în unanimitate pentru necesitatea închegării Frontului unic muncitoresc, subliniind în această direcţie greşelile de tactică ale socialiştilor germani, „care, refuzînd frontul unic cu P.C.G., au ajuns să fie încătuşaţi de forţele hitleriste"[53]. Conducătorii acestui partid, printre care C.Popovici, au apreciat în cuvîntările lor eroicele lupte ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933, subliniind marea lor importanţă pentru mişcarea noastră muncitorească[54]. Exprimîndu-şi deplina solidaritate şi preţuire a eroilor căzuţi în luptele de clasă de la Atelierele C.F.R. Griviţa, în mişcările revoluţionare din Germania şi Austria, asistenţa se ridică în picioare, păstrînd un moment de reculegere[55].

Acţiunile muncitoreşti au fost prelungite în după-amiaza zilei de 1 Mai. Pe lîngă întrunirile organizate de P.C.R în pădurile din afara capitalei cu muncitorii şomeri şi cei înscrişi în sindicatele revoluţionare, ca „Ţesătorul", „Ciocanul", „Solidaritatea", mii de muncitori comunişti, social-democraţi şi fără de partid au participat la serbările cîmpeneşti organizate în grădinile „Gib" de către Partidul Social-Democrat şi, respectiv, „Bobulescu" de către Partidul Socialist-Unitar[56].

Întruniri muncitoreşti organizate de sindicatele afiliate la C.G.M. au avut loc în numeroase alte centre din ţară: Timişoara, Arad, Oradea, Sf. Gheorghe, Tg.-Mureş, Uioara, Roşia Montană, Braşov, Sibiu, Cheia Turzii, Vatra Dornei, Iaşi, Bacău, Comăneşti[57]. Printre localităţile cu un număr mare de participanţi la întrunirile şi manifestaţiile prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai, variind între 1 000 şi 6 000, amintim: Anina, Oradea, Zlatna, Satu-Mare, Sighişoara, Ploieşti, Galaţi, Reşiţa, Cluj, Petroşeni, Vulcan[58].

Caracteristica principală a tuturor acestor întruniri constă în faptul că, la fel ca cele din capitală, s-au desfăşurat sub semnul Frontului unic muncitoresc. În cuvîntările ţinute s-a arătat în general însemnătatea pentru clasa muncitoare a zilei de 1 Mai[59], evidenţiindu-se luptele eroice

---

51 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 292.
52 Ibidem, f. 291.
53 Ibidem, f. 293.
54 Ibidem, f. 286–302.
55 Ibidem, f. 293.
56 Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 240–241; fond. 7, dos. 1 313, f. 95; „Dimineaţa", an. XXX, nr. 9 822 din 3 mai 1934.
57 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 263–265 şi 286, 321.
58 Ibidem.
59 Ibidem, f. 286–312.

www.dacoromanica.ro

desfăşurate de proletariatul român în frunte cu muncitorii ceferişti şi petrolişti, de clasa muncitoare internaţională împotriva fascismului, pentru apărarea păcii între popoare [60].

Cuvîntările au constituit în acelaşi timp puternice acte de demascare a regimului burghezo-moşieresc, a politicii sale străine intereselor fundamentale ale oamenilor muncii din ţara noastră. S-a vorbit în aceste întruniri de eroicele lupte ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933, subliniindu-se cauzele social-economice care au dus la izbucnirea lor, reprimarea lor sălbatică. Vorbitorii şi participanţii şi-au manifestat hotărîrea de a lupta pentru închegarea unităţii de acţiune a clasei muncitoare, urmînd pilda eroicilor luptători de la Griviţa.

La Ploieşti, din iniţiativa organizaţiei locale a P.C.R., pe zidurile societăţii „Astra", în cartierele muncitoreşti, au fost şablonate lozinci ale P.C.R. Pe şoseaua Ploieşti-Tătărani au fost arborate steaguri roşii[61]. La întrunirea care a avut loc în această localitate, în timp ce unul dintre vorbitori se pronunţa împotriva fascismului, participanţii au scandat minute în şir împotriva organizaţiilor fasciste din ţara noastră, pentru front unic muncitoresc [62].

Ziua de 1 Mai 1934 a fost sărbătorită în front unic şi de către muncitorii din porturile dunărene. Astfel, la Giurgiu, comitetul de iniţiativă, format din muncitorii comunişti, social-democraţi şi fără de partid, a organizat acţiunile muncitoreşti din ziua de 1 Mai pe baza unei platforme comune de luptă, cuprinzînd în special revendicări specifice muncitorilor portuari : lupta împotriva scăderii preţurilor la muncile efectuate manual, pentru mărirea salariilor la nivel cu scumpetea crescîndă a produselor de larg consum, contra reţinerilor din salarii, pentru ajutorarea materială a muncitorilor şomeri, pentru recunoaşterea comitetului de port ales de muncitori ş.a. [63].

La Galaţi şi în alte centre din ţară, participanţii au votat moţiuni în care cereau desfiinţarea stării de asediu şi a legiuirilor antimuncitoreşti, pentru recunoaşterea libertăţilor democratice[64]. Au fost trimise moţiuni de salut şi solidaritate cu eroicii conducători ai muncitorimii ceferiste şi petroliste aflaţi pe banca acuzării burgheze, cerîndu-se eliberarea lor [65].

La Iaşi, Buhuşi, Bacău şi în alte centre din Moldova, ca rezultat al activităţii susţinute desfăşurate de organizaţia regională Moldova a P.C.R., sărbătorirea zilei de 1 Mai a avut o mare amploare[66]. La Iaşi, aşa după cum raportau organele de poliţie locale, s-au găsit şablonate pe zidurile fundaţiei regale lozinci de solidarizare cu muncitorii ceferişti şi petrolişti arestaţi, cerîndu-se eliberarea lor : „Eliberaţi pe ceferişti !", „Jos războiul !", „Jos fascismul !", „Trăiască P.C.R. !", „Votaţi Liga muncii !" ş.a. [67]. Pe străzi au fost arborate drapele roşii [68].

---

60 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 286–312.
61 Ibidem, f. 256–257 şi 288–289.
62 *Ibidem*, f. 290.
63 Ibidem, f. 226 şi 283.
64 Ibidem, f. 288–289.
65 Ibidem, f. 289 şi 336–339.
66 Ibidem, fond. 8, dos. 1 605, f. 108.
67 Arh. st. Iaşi, dos. 18 1934, f. 177.
68 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 8, dos. 1 605, f. 108.

www.dacoromanica.ro

S-au răspîndit manifeste purtînd titlul: „Salvaţi pe comuniştii căzuţi în ghearele călăilor siguranţei şi întăriţi lupta de eliberare a ceferiştilor" [69]. Au fost arestaţi cu prilejul zilei de 1 Mai în localitate 60 de muncitori revoluţionari care au fost apoi deferiţi Consiliului de Război al Corpului IV Armată, spre a fi judecaţi conform legii stării de asediu [70].

Lozinci asemănătoare au fost şablonate pe zidurile garnizoanei Regimentului 8 Infanterie din Roman [71].

Foarte animată a fost întrunirea muncitorească de 1 Mai la Braşov. În cuvîntul lor, muncitorii comunişti şi social-democraţi au abordat numeroase probleme ale situaţiei interne şi internaţionale, pronunţîndu-se în mod hotărît pentru închegarea unităţii de luptă a clasei muncitoare [72]. Vorbitorii au subliniat faptul că prin politica lor reacţionară, exprimată printre altele în persecuţii şi asasinarea muncitorimii greviste de la Atelierele Griviţa, guvernanţii români au deschis porţile unei noi ofensive asupra nivelului de trai al clasei muncitoare [73]. Încurajaţi de perpetuarea stării de asediu şi legile potrivnice muncitorimii, patronii din localitate, arăta unul din vorbitori, au început „să reducă salariile, să facă concedieri şi să mărească ziua de muncă" [74].

Vorbitorii au demascat şi au condamnat cu asprime înăbuşirea drepturilor democratice pentru oamenii muncii. Venind cu exemple concrete din localitate, s-a arătat că „în alegerile locale precedente comuniştii şi socialiştii au fost împiedicaţi prin măsuri teroriste să-şi depună listele" [75].

Condamnînd astfel de măsuri samavolnice, precum şi avansurile făcute de unii politicieni burghezi organizaţiilor fasciste din ţara noastră, vorbitorii chemau masele celor ce muncesc la vigilenţă de clasă şi unitate de acţiune [76].

În discursurile rostite au fost abordate diferite probleme ale învăţăturii marxist-leniniste ca fundament teoretic al societăţii socialiste şi comuniste, unele probleme menite să ducă la înţelegerea de către masele de participanţi a superiorităţii societăţii socialiste asupra capitalismului, a legilor obiective în virtutea cărora capitalismul e condamnat inevitabil la pieire, evidenţiindu-se în acelaşi timp sarcinile ce reveneau proletariatului în această direcţie [77].

În sunetele puternice şi înălţătoare ale Internaţionalei, muncitorii au scandat la terminarea întrunirii pentru Front unic muncitoresc, împotriva fascismului şi războiului, pentru solidaritatea muncitorească internaţională [78]. Şi în această localitate autorităţile represive locale au operat arestări din rîndurile participanţilor [79].

---

69 Arh. st. Iaşi, dos. 18/1934, f. 177.
70 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 8, dos. 1 605, f. 108—109; fond. 5, dos. 1 151, f. 295.
71 Ibidem.
72 Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 325—327 şi 343—345.
73 Ibidem.
74 Ibidem, f. 326.
75 Ibidem.
76 Ibidem.
77 Ibidem, f. 325—327.
78 Ibidem.
79 Ibidem.

www.dacoromanica.ro

În condiţii asemănătoare s-a desfăşurat întrunirea muncitorească din Oradea. O reuşită acţiune a fost organizată în această localitate de către organizaţia revoluţionară de tineret, al cărei secretar în această perioadă era Ludovic Minschi [80].

În numeroase centre masele de muncitori participanţi au luat poziţie împotriva unor legiuiri reacţionare adoptate de guvernanţi, subliniindu-se în acelaşi timp caracterul lor demagogic [81]. „Nu aceştia sînt apărătorii poporului, ci singur poporul muncitor trebuie să se organizeze şi să-şi apere interesele — arăta în cuvîntul său un muncitor social-democrat la întrunirea muncitorească din Turda, pronunţîndu-se pentru Front unic muncitoresc, împotriva ofensivei şi exploatării capitaliste —. Capitalismul este inuman şi exploatator. Salvarea poporului este în doctrina marxismului, care îşi afirmă existenţa în întreaga lume" [82].

Pe lîngă problemele generale, de luptă împotriva fascismului, de apărare a păcii sau specific muncitoreşti, numeroşi muncitori au luat în discuţie la întrunirile de 1 Mai situaţia grea a maselor de ţărani muncitori, lipsa de pămînt, fiscalitatea excesivă şi împovărătoare, alte probleme şi nevoi ale ţărănimii [83]. În unele localităţi, ca: Diciosînmartin (Tîrnăveni), Tg.-Mureş, Sf.-Gheorghe şi în alte centre, la adunările de 1 Mai şi-au manifestat prezenţa numeroşi ţărani aparţinînd satelor din împrejurimi [84].

Sub semnul Frontului unic muncitoresc s-a desfăşurat ziua de 1 Mai la Reşiţa. După tradiţionala întîlnire de pe stadionul muncitoresc, 6 000 de muncitori, vîrstnici şi tineri, purtînd steaguri roşii şi pancarte cu lozinci revoluţionare, au parcurs străzile oraşului cîntînd *Internaţionala*, cerînd pîine, pace, drepturi democratice, manifestîndu-şi hotărîrea de a lupta în front unic împotriva ofensivei patronale, pericolului fascist, pentru apărarea suveranităţii şi independenţei de stat a ţării noastre [85].

Acţiunile muncitoreşti din această localitate, prilejuite de sărbătorirea zilei de 1 Mai, sînt importante datorită nu numai caracterului lor combativ, a numărului mare de participanţi, ci şi faptului că ele s-au desfăşurat în ciuda măsurilor represive şi preventive deosebite luate de autorităţi. Pe lîngă forţele poliţieneşti din oraş, în localitate au fost aduse două batalioane de soldaţi din Regimentul 96 infanterie, cantonat în Caransebeş, precum şi batalionul mobil de jandarmi din Oraviţa [86].

Muncitorii au dejucat de asemenea manevrele elementelor fasciste din localitate, care, acaparînd conducerea sindicatelor „naţionale", au căutat să împiedice manifestaţia muncitorească organizată de Sindicatul metalurgist. Motivîndu-şi această atitudine, elementele fasciste din localitate se plîngeau organelor de siguranţă că muncitorii l-au huiduit pe A.C.Cuza, şeful organizaţiei teroriste L.A.N.C., cu ocazia unei întruniri anterioare organizată de fascişti la Reşiţa [87].

---

[80] *Luptători pentru pace, socialism şi fericirea poporului*, Bucureşti, Edit. tineretului, 1955, p. 125.

[81] Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 331, 332, 339.

[82] Ibidem, f. 342.

[83] Ibidem, f. 329—334 şi 336—339.

[84] Ibidem.

[85] Ibidem, fond. 5, dos. 1 151, f. 211—213, 235—239, 354—355; vezi şi *Uzinele Reşiţa în anii construcţiei socialiste*, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1963, f. 102.

[86] Ibidem.

[87] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

Muncitorimea nu s-a lăsat însă intimidată şi acest lucru reiese clar din felul cum s-au desfăşurat evenimentele în ziua de 1 Mai. Cu toate acestea, au fost arestaţi cu acest prilej un număr mare de muncitori, printre care peste 20 de comunişti [88]. Raportînd despre felul cum s-a desfăşurat ziua de 1 Mai în acest oraş, autorităţile locale cereau organelor superioare să interzică pentru anul viitor orice fel de manifestaţie a oamenilor muncii din Reşiţa [89].

În condiţii asemănătoare s-au desfăşurat întrunirile şi demonstraţiile muncitoreşti de la Hunedoara, în centrele miniere din Valea Jiului. Întrunirile şi demonstraţiile celor 3 000 de muncitori minieri din Petroşani, Lonea şi Petrila, desfăşurate în front unic, au îmbrăcat un puternic caracter antifascist. Ele au constituit în acelaşi timp o puternică afirmare a solidarităţii de clasă cu victimele fascismului pe plan internaţional [90].

Întrunirile şi demonstraţiile de 1 Mai 1934, întreg ansamblul de măsuri organizatorice şi propagandistice iniţiate de P.C.R. cu acest prilej se înscriu ca momente însemnate în cadrul general al acţiunilor revoluţionare desfăşurate de oamenii muncii din România în acest an împotriva exploatării capitaliste şi pericolului fascist. Organizate de către partidele şi sindicatele muncitoreşti, ele s-au desfăşurat sub semnul Frontului unic muncitoresc. Organizarea în capitală şi în alte localităţi din ţară a unor demonstraţii muncitoreşti de stradă sub lozincile Partidului comunist evidenţiază prestigiul de care P.C.R. şi politica sa — axată pe interesele fundamentale ale oamenilor muncii — se bucurau în faţa maselor populare. Pe de altă parte, întrunirile organizate de P.S.D. şi P.S.U. în această zi subliniază, la rîndul lor, curentul puternic spre unitatea de acţiune a muncitorimii, înţelegerea cu care unii conducători ai acestor partide şi în special membrii lor de rînd priveau necesitatea închegării Frontului unic muncitoresc.

Întrunirile şi demonstraţiile de 1 Mai 1934 au avut în acelaşi timp un puternic caracter antifascist. Din acest punct de vedere apare deosebit de important faptul că în mod simultan, în aceeaşi zi pe întreg cuprinsul ţării — referindu-ne la centrele economice mai însemnate — mase de zeci de mii de oameni ai muncii, comunişti, social-democraţi sau fără de partid şi-au unit glasul în apărarea drepturilor şi libertăţilor democratice, împotriva primejdiei fascismului, a hitlerismului, şi-au afirmat hotărîrea de a lupta cu fermitate pentru independenţa şi suveranitatea de stat a ţării noastre.

Pe lîngă caracterul internaţional pe care ziua de 1 Mai l-a avut şi în acest an, evidenţiat în special prin puternicele acţiuni de solidaritate cu victimele terorii fasciste din diferite ţări, acţiunile muncitoreşti prilejuite de acest eveniment au constituit în acelaşi timp momente însemnate de afirmare a solidarităţii de clasă a maselor populare din ţara noastră cu conducătorii eroicelor lupte ale muncitorilor ceferişti şi petrolişti din ianuarie-februarie 1933. Acest fapt se înscrie ca una din trăsăturile domi-

88 Ibidem.
89 Arh. C.C. al P.C.R., fond. 5, dos. 1 151, f. 354—355.
90 Ibidem, f. 340—342.

www.dacoromanica.ro

nante ale felului în care oamenii muncii din România au sărbătorit în 1934 ziua internaţională a celor ce muncesc.

Un aspect important al problemei îl constituie activitatea organizatorică, de propagandă şi agitaţie, desfăşurată de partidul comunist în cadrul campaniei sale politice de 1 Mai în acest an. Manifestul, fluturaşul sau steagul roşu aveau o puternică înrîurire asupra maselor largi de oameni ai muncii. Ele simbolizau vitalitatea partidului comunist, capacitatea sa organizatorică, legăturile permanente dintre partid şi mase. Prin natura sa, activitatea propagandistică a P.C.R. desfăşurată cu prilejul zilei de 1 Mai în acest an a contribuit deci la formarea conştiinţei de clasă a oamenilor muncii, factor subiectiv de cea mai mare însemnătate pentru înfăptuirea liniei strategice şi tactice a P.C.R. în perioada ilegalităţii.

Conţinutul de idei, caracterul simultan, hotărît şi de masă, imprimat de P.C.R., conferă o trăsătură specifică acţiunilor muncitoreşti de la 1 Mai 1934, subliniind în acelaşi timp importanţa lor.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

PRISOASELE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN PRIMELE DOUĂ DECENII ALE REGULAMENTULUI ORGANIC

DE

I. CORFUS

Sfîrşitul celui de-al treilea deceniu al secolului al XIX-lea a adus adînci transformări în structura economiei agrare bazate pe clacă din Țara Românească. Tratatul de la Adrianopol (1829) a redat țării libertatea comerțului, iar Regulamentul organic (1831) a creat pentru stăpînii de moşii condiții pentru o largă dezvoltare a producției de cereale destinate pieței pe partea de moşie ce urma să fie reținută pentru ei, adică pe aşa-numita rezervă feudală. Pentru a forța pe clăcaşi să le cultive rezerva, boierii le-au desființat, prin claca regulamentară, libertatea de a folosi pentru ei întreaga moşie şi le-au limitat pînă la anulare dreptul de stămutare pe alte moşii, unde ar fi găsit condiții de viață mai uşoare. Pămîntul urma să fie distribuit prin măsurătoare clăcaşilor, împărțiți în trei categorii, după numărul de vite prevăzut de noua legiuire. Astfel, fiecare clăcaş, indiferent de categoria din care făcea parte, urma să primească 7 prăjini [1] de loc pentru casă, curte şi grădină, precum şi 3 pogoane [2] de arătură; în afară de acestea, clăcaşul din prima categorie (fruntaşul) cu 4 vite de muncă (boi, bivoli, cai) şi o vacă de hrană, urma să primească 2 pogoane şi jumătate de păşune (izlaz) şi 3 pogoane de fîneață (în total 8 pogoane şi 19 prăjini), clăcaşul din categoria a doua (mijlocaşul), cu 2 vite de muncă şi o vacă de hrană, 1 pogon şi jumătate de păşune şi 1 pogon şi 19 prăjini de fîneață (în total 6 pogoane şi 14 prăjini), iar clăcaşul din categoria a treia (codaşul), adică cel fără vite de muncă, dar cu o vacă de hrană, o jumătate de pogon de păşune şi 15 prăjini de fîneață (în total 4 pogoane şi 10 prăjini).

Restul moşiei forma rezerva, asupra căreia se întindea dreptul de stăpînire desăvîrşită al proprietarului. În felul acesta, proprietarul şi-a eliberat, mai ales la cîmpie, unde exista pămînt mult şi țărani puțini, cea mai mare parte din moşie de obligațiile feudale față de clăcaşii săi. La munte, unde pămînt cultivabil era mai puțin, iar țărani mai mulți, moşia urma să fi împărțită în trei, din care două părți urmau să se pună la dispoziția clăcaşilor, iar o parte să se rețină de proprietar ca rezervă.

[1] 24 de prăjini formau un pogon.
[2] Pogonul echivala cu jumătate de hectar.

www.dacoromanica.ro

„STUDII". tomul 19, nr. 5, p. 887—910, 1966.

Aşa a fost desfiinţată libertatea clăcaşilor de a ara şi a cosi la discreţie, precum şi libertatea de a ţine oricît de multe vite pe moşie fără plată.

Clăcaşul care avea mai multe vite sau care voia să ia pămînt de arătură sau de cositură mai mult decît îi atribuia legea urma ca pentru prisosul de vite să plătească ierbărit, iar prisosul de pămînt să-l ia în arendă, în ambele cazuri prin învoieli aşa-zise libere încheiate cu proprietarul [3]. Cum cea mai mare parte a clăcaşilor foloseau, mai ales la cîmpie, mult mai mult pămînt şi creşteau mult mai multe vite decît le prevedea legea, luarea de pămînt în arendă sub formă de prisoase a devenit singura cale pentru dezvoltarea gospodăriei ţărăneşti şi a producţiei ei pentru piaţă. Aceasta este geneza aşa-numitelor prisoase introduse de Regulamentul organic în locul libertăţii clăcaşilor de a folosi la discreţie moşia. Analiza lor în primele două decenii ale perioadei regulamentare formează obiectul cercetării de faţă[4].

PRISOASELE ÎN PRIMUL DECENIU AL REGULAMENTULUI ORGANIC

Repartiţia pămîntului prin măsurătoare a fost una dintre inovaţiile cele mai urîte de ţărani ale noii clăci. De aceea ea a întîmpinat din partea lor şi cea mai tenace rezistenţă, care s-a îndreptat în acelaşi timp şi asupra introducerii prisoaselor. Pe de altă parte, datorită refuzului clăcaşilor de a lucra pămîntul pentru boier, refuz care a avut ca rezultat împlinirea pe cele mai multe moşii a clăcii în bani, s-a ajuns ca şi partea de moşie care rămînea proprietarului după distribuţia pogoanelor legale la clăcaşi să fie folosită tot de ei şi pentru ei sub formă de prisoase, iar nu de proprietari sau de arendaşi sub formă de rezervă. Rezultatul a fost că moşiile au rămas în cea mai mare parte nemăsurate, adică la dispoziţia clăcaşilor, dar că aceştia au fost obligaţi în schimb, prin învoieli, să plătească prisosul de pămînt şi de vite.

Din cauza împotrivirii clăcaşilor, învoielile pentru prisoase au fost impuse treptat şi anevoios. La început (1833) s-a luat pentru prisosul de arătură numai un număr de găini de casă pe an [5] sau numai zeciuială din semănături, pe urmă dijmă mai mare decît cea cuvenită din pogoanele legale, şi anume de la una din şapte pînă la una din cinci [6], iar pentru prisosul de fîneaţă bani, cît se cădea la învoială (de pildă 12—15 lei de pogon) [7]. Pentru prisosul de vite s-a luat fie bani [8], fie zile de muncă[9].

Cele mai multe şi mai frecvente nemulţumiri şi reclamaţii din partea clăcaşilor au fost pricinuite la început de proprietari la distribuţia izlazurilor şi aceasta din cauză că nu li se dădeau toate pogoanele legale sau că li se cerea, fără învoieli, un ierbărit prea mare pentru prisosul vitelor. Drept remediere Vornicia din Lăuntru (Ministerul de Interne) a dispus

[3] *Regulamentul organic*, Bucureşti, 1847, p. 75—76, 79 şi 86.

[4] Documentaţia a fost culeasă din Arhivele statului Bucureşti, şi anume din fondul Vorniciei din Lăuntru şi din cel al Ministerului de Interne, citate în paginile următoare sub iniţialele V. L., respectiv M.I.

[5] De pildă 3 (V. L., 3 572/1837, II, f. 872).

[6] V. L., 2 751/1832, II, f. 1 309—1 310; 6 256/1836, f. 48.

[7] V. L., 4 262/1836, I, f. 427; 3 572/1837, II, f. 823.

[8] De pildă, pe domeniul Brăilei de la 3 pînă la 3 lei şi 20 parale de vita cornută, cîte 18—28 de parale de oaie şi cîte 2 lei de porc (V. L., 6 080/1835, II, f. 1 092).

[9] De exemplu la cultivarea rezervei, la treierat, la transportul de produse (V. L., 6 080/1835, I, f. 968; 4 262/1836, I, f. 513; 3 222/1838, f. 8).

www.dacoromanica.ro

(la 10 iunie 1835) ca pentru pășunatul prisosului de vite să se încheie de cu primăvară, iar nu toamna, învoieli în scris în care să se specifice prețul pentru fiecare vită, proprietarul rămînînd, în caz contrar, păgubit de dreptul de a lua ierbărit [10]. Cît privește prisosul de pămînt, s-a hotărît (la 24 iunie același an) să să încheie învoieli scrise înainte de darea, respectiv luarea lui în folosință, învoiala urmînd a fi una și aceeași pentru toți clăcașii din sat, iar nu individuală pe cap de clăcaș [11]. Proprietarii n-au ținut însă seama de aceste măsuri, ci au lăsat pe clăcași în pace pînă la strînsul recoltei și abia atunci le-au luat, fără învoială, cît au voit, bani și produse, drept ierbărit pentru prisosul de vite, respectiv dijmă pentru prisosul de pămînt [12].

În felul acesta, prisoasele, lăsate la bunul plac al învoielilor, adică al proprietarilor și arendașilor, au constituit principalul instrument de exploatare a clăcășimii, precum și principala ei sursă de nemulțumiri și reclamații pe întregul parcurs al aplicării clăcii regulamentare. Proprietarii, dar mai ales arendașii, ca unii ce țineau la acea epocă majoritatea zdrobitoare a moșiilor în arendă, urcau din an în an prețul arenzii prisosului de pămînt la clăcași, iar ocîrmuitorii de județe nu-i puteau opri, de vreme ce nici legea nu preciza prețul pogonului de pămînt de prisos [13]. Situația a început să devină îngrijorătoare la cîmpie, unde clăcașii foloseau pentru ei întinderi mari de pămînt. De aceea ocîrmuitorul de Ialomița a cerut (în vara anului 1836) Vorniciei din Lăuntru să fixeze prețul ierbăritului prisosului de vite pentru a se putea pune stavilă lăcomiei arendașilor [14]. Vornicia a refuzat însă, pe motiv că atunci n-ar mai fi fost vorba de învoială, ci de taxă.

Clăcașii au rămas, așadar, mai departe la discreția învoielilor. Ei au plătit prisosul de arătură, fîneață și izlaz în diferite chipuri : în muncă pe moșie (transporturi și zile de lucru cu mîinile și cu carul), plus zeciuiala din păioase, și dijmă (4 banițe de pogon) din porumb, iar din fîn din trei căpițe una, plus pe alocuri cîte 2—3 găini de casă pe an ; în muncă pe rezervă (de pildă cultivarea pe alocuri a cîte un pogon de fiecare clăcaș, plus zeciuiala din produse) ; în diferite înlesniri făcute arendașului (de exemplu să-i vîndă numai lui prunele la preț redus) ; în dijme plus bani, dar mai ales în bani [15]. Plata prisosului de pămînt în bani, care a început (de pe la 1838) să se extindă asupra largii majorități a moșiilor, s-a impus, prin învoieli fie pe cele trei categorii de clăcași (între 9 și 36 lei fruntașul, între 5—26 de lei mijlocașul și între 2 — 16 lei codașul) [16], prețul variind după loc și după gradul de exploatare a clăcășilor, fie, cel mai frecvent, tot pe categorii, dar la un loc cu banii zilelor de clacă și ai celorlalte obligații, în care caz prețul acestora s-a ridicat, mai ales la cîmpie, unde ex-

[10] V. L., 6 080/1835, I, f. 741.

[11] Ibidem, f. 869.

[12] V. L., 4 262/1836, II, f. 1 293.

[13] V. L., 4 262/1836, II, f. 894 și 895.

[14] „Care — preciza ocîrmuitorul — , avînd înaintea lor Regulamentul și pravila, neîncetat să silesc a născoci feluri de viclenii spre a prăda pă lăcuitori" (ibidem, f. 900—901).

[15] V. L., 2 162/1839, f. 595—596, 676 ; 910/1841, f. 146—147 ; 865/1842, f. 227—228 ; 1 000/1842, f. 12—14 ; 1 233/1843, I, f. 1, 14—15, 127, 258, 332 ; II, f. 960—961, 1 044—1 045, 1 100 ; 1 276/1843, f. 2, 5—6 ; 1 296/1843, f. 13 ; 1 303/1843, f. 8—9, M. I., Divizia comunală, 30/1841, f. 141.

[16] V. L., 598/1840, f. 89 ; 847/1841, f. 767—769 ; 865/1842, f. 118, 274 ; 1 096/1842, f. 74—75 ; 1 306/1843, f. 6 ; 1 375/1843, II, f. 3, 165—166 ; Albastre, 1 630/1840. f. 7.

www.dacoromanica.ro

tinderea suprafeţei arabile s-a făcut de clăcaşi tocmai pe calea luării pămîntului în arendă sub formă de prisoase, la sume mari de bani (între 75 şi 170 de lei de fruntaş, între 62 şi 130 de lei de mijlocaş şi între 52 şi 105 lei de codaş), plus dijma din produse [17], care era mai mare decît cea luată din pogoanele legale [18]. Pe alocuri la sumele de mai sus se adăugau şi zile de muncă, transporturi, diferite cantităţi de produse (porumb, unt) şi păsări. Rareori s-a arendat pămînt drept prisos în bani pe pogon [19]. Excepţional de rar pentru prisosul de arătură, fîneaţă şi izlaz s-a dat numai zeciuială din produse şi ierbărit pentru prisosul de vite, plus găini [20].

Plata la o scară atît de largă a prisosului de pămînt în bani pe categorii de clăcaşi, fie separat, fie la un loc cu banii clăcii, iar nu pe pogon, este o dovadă evidentă că marea majoritate a moşiilor nu erau, la sfîrşitul primului deceniu al perioadei regulamentare, măsurate, ci lăsate la dispoziţia clăcaşilor, şi aceasta în dauna înfiinţării şi dezvoltării rezervei feudale. Pentru a folosi la discreţie moşia, adică pentru a ara şi a cosi cît voiau şi cît puteau şi pentru a-şi paşte vitele pe tot izlazul, iar toamna, după ridicarea recoltei, pe toată moşia, clăcaşii se obligau pe alocuri ca pe lîngă plata prisoaselor ca atare să mai lucreze pe an un anumit număr de zile (de pildă două) cu mîinile pe moşie, să dea şi cîte un număr de găini şi de pui de găină sau să taie pentru proprietar anumite cantităţi de lemn de foc ori să facă un anumit număr de zile drept clacă gratuită în zile de sărbătoare sau să efectueze cîte un transport gratuit de grîne şi să dea în plus anumite cantităţi de grîu [21]. Terenul de grădinărie (pentru producţia de pepeni, varză, ceapă, fasole etc.) era considerat prisos şi se plătea la pogon [22]. Şi aşezarea de odăi şi coşare la cîmp pentru vite a fost impusă învoielii şi plăţii [23].

Practica plăţii prisoaselor pe categorii de clăcaşi, fără măsurătoare, a dat frecvent naştere la grave abuzuri din partea arendaşilor, care au luat bani şi de la clăcaşii săraci care nu ţineau în arendă pămînt de prisos [24].

---

[17] V. L., 3 172/1838, f. 22—25; 3 222/1838, f. 15—16; 2 162/1839, f. 595—596, 800; 596/1840, f. 6—9; 598/1840, f. 88, 108, 141; 847/1841, f. 88—89, 142, 149, 163, 197; 913/1841, f. 7, 18; 1 099/1841, f. 3; 1 101/1841, f. 4, 15, 24; 859/1842, f. 11, 30; 1 292/1843, f. 2—5, 13, 26; 1 305/1843, f. 26, 33; 1 314/1843, f. 4—5; 1 375/1843, II, f. 821; Albastre, 1 595/1840, f. 7; 1 614/1840, f. 74; 1 630/1840, f. 7; 1 642/1840, f. 5. M. I., Administrative, 17/1843, f. 3.

[18] Din cereale s-a luat pe alocuri fie zeciuială, plus cîte o zi de clacă, fie din 8 sau chiar din 5 una (V. L., 6 080/1835, II, f. 1 092; 6 256/1835, f. 48; 1 233/1843, II, f. 960—961). Dijma din porumb s-a luat în bani, pe alocuri cîte 40 lei de pogon (V. L., 6 145/1835, f. 3—6), sau în produse, de exemplu cîte 4 baniţe de pogon (V. L., 910/1841, f. 146—147). Din fîn s-a luat zeciuială, plus cîte o zi de muncă de casă, sau din 3 căpiţe una sau bani (V. L., 6 256/1835, f. 48; 3 572/1837; II f. 823; 1 233/1843, II, f. 960—961. M. I., Divizia comunală, 225 b/2 848, f. 73—75).

[19] De pildă, 4 lei de pogon (V. L., Albastre, 1 620/1840, f. 93).

[20] V. L., 1 233/1843, I, f. 496.

[21] V. L., 847/1841, f. 771—773; 865/1842, f. 274; 1 012/1842, f. 10; 1 296/1843, f. 13. M. I., Administrative, 68/1845, f. 22.

[22] Cu 12—18 lei pogonul (V. L., 865/1842, f. 227—228; 1 233/1843, f. 452—453; Albastre, 1 597/1840, f. 8, 15). În 1835 arendaşul de la Novaci (Vlaşca) cerea cîte 40 de lei de pogonul de grădinărie (V. L., 6 080/1 835, f. 818—820).

[23] De pildă cîte 10 lei de casă (V. L., 847/1841, f. 197; 905/1841, f. 6—7).

[24] De exemplu, în Mehedinţi, arendaşii luau (începînd cu 1839), prin învoieli încheiate numai cu clăcaşii care foloseau prisos de pămînt, de la fiecare clăcaş cîte 8—12 lei sub denumirea de „pogonărit” pentru prisosul de pămînt, fără a li se măsura moşia, indiferent dacă acel clăcaş ţinea sau nu pămînt de prisos (V. L., 557/1840, f. 357).

www.dacoromanica.ro

Impunerea învoielilor pentru prisoase s-a făcut mai greu la cîmpie, unde clăcașii le-au putut opune o rezistență mai mare, fiind favorizați de abundența pămîntului pe care-l puteau găsi în condiții mai avantajoase pe alte moșii [25]. Cu totul alta a fost însă situația în regiunea dealului și a muntelui. Ceea ce a silit pe clăcașii de aici să încheie învoieli pentru prisoase, a fost pe lîngă nevoia lor continuă de pămînt, și teama de a nu-și pierde curăturile, adică pămîntul curățat („curat") de ei sau moștenit de la părinți și care constituia averea lor. Același motiv i-a făcut să se împotrivească și măsurătorii pămîntului. Regulamentul organic a lăsat clăcașilor care stăpîneau la introducerea lui curături de fînețe, de livezi de pruni și de țarini de semănături dreptul de a le folosi, dar numai ca prisoase, numai pe timpul vieții lor și numai dacă moșia era în stare să satisfacă pe toți clăcașii de pe ea cu pogoanele legale, fără a se apela la curături. La moartea clăcașului care avea prisos de curături de arătură și fîneață, acest prisos urma, prin forța lucrurilor, să fie împărțit între copii și deci desființat, intrînd în categoria și numărul pogoanelor legale. Dar proprietarii și îndeosebi arendașii, profitînd de faptul că noua legiuire nu preciza dacă un asemenea prisos de curătură era impus și el plății, au început a sili pe clăcași să facă învoieli pentru el, luîndu-le bani și dijmă[26]. Clăcașii s-au opus, dar în cele din urmă stăpînirea i-a obligat să încheie învoieli, nu însă cu arendașii, ci direct cu proprietarii[27]. În felul acesta, pentru a nu fi scoși din curături, clăcașii au fost nevoiți să plătească, prin învoieli, bani grei și dijme mari pentru ele[28]. De îngrădirea dreptului de stăpînire asupra pămîntului defrișat au profitat arendașii, care au luat frecvent de la clăcașii lor curăturile și le-au arendat la țăranii de pe alte moșii, punînd pe foștii stăpîni ai curăturilor să-și facă altele noi și defrișîndu-și în felul acesta, gratuit, moșiile[29]. Pe alocuri arendașii au inclus în pogoanele legale de fîneață și ogrăzile clăcășești de pruni, luînd două dijme din ele, adică și din prune, și din fîn[30]. Cu toată împotrivirea clăcașilor, procedeul a fost îngăduit pînă la urmă de stăpînire, care a oprit doar includerea curăturilor de pruni în pogoanele legale de arătură. Lupta clăcașilor pentru apărarea dreptului de stăpînire asupra curăturilor a durat întreaga perioadă regulamentară. Ei au găsit un oarecare sprijin în stăpînire, care, interesată în prosperitatea economică și în stabilitatea lor fiscală, a căutat să-i ocrotească oarecum de lăcomia arendașilor, recunoscîndu-le dreptul de a nu fi scoși din curăturile lor[31].

O soartă mai tragică au avut-o curăturile făcute de clăcași pe alte moșii. Regulamentul organic a obligat pe proprietar să dea cláca-

---

25 V. L., 3 222/1838, f. 64—65.

26 De pildă, 6 lei de pogon și dijmă sau chiar 20 lei de pogonul de fîneață și dijmă din 5 căpițe una (V. L., 4 262/1836, III, f. 1 689—1 690; 1 000/1842, f. 1).

27 V. L. 6 080/1835, f. 39—41; 4 262/1836, I, f. 659.

28 De exemplu cîte 7 lei sau cîte 8 banițe de porumb de pogon (V. L., 310/1831, f. 49; 6 080/1835, f. 199). În Mehedinți, ocîrmuitorul declara (în 1837) că pentru o jumătate sau un pogon de curătură de prisos clăcașul plătea cît nu făcea întreaga curătură numai să nu fie scos din ea (V. L., 3 572/1837, II, f. 1 549—1 550).

29 V. L., 1 717/1831, I, f. 418, 444; 6 080/1835, f. 582; 3 572/1837, I, f. 253—254; Albastre, 1 618/1840, f. 1.

30 V. L. 1 233/1843, I, f. 77.

31 V. L., Administrative, 3/1845, f. 318—319. V. L., 865/1842, f. 370—371; M. I., Divizia comunală, 225 a/1848, f. 414.

www.dacoromanica.ro

şilor săi pogoanele legale de pămînt, deci să ia, la caz de nevoie, curăturile clăcaşilor străini de moşie[32]. Arendaşii au profitat şi de acest prilej şi, sub pretextul că le repartizează clăcaşilor lor, au început să le acapareze fără nici o despăgubire. Alţii au cerut, sub ameninţarea de a scoate pe clăcaşi din ele, preţuri mari (11—12 lei de pogon) afară de zeciuiala din produse[33]. Cu toate că în 1832, cu ocazia revizuirii textului iniţial al legii privitoare la claca regulamentară, Kisselef, ca şi unii dintre boierii din guvern, au opinat pentru despăgubirea în bani a clăcaşilor care aveau curături pe moşii străine sau pentru lăsarea acestor curături un număr anumit de ani în folosinţa lor, aceştia şi le-au pierdut totuşi cu timpul[34] mai ales în partea de nord a ţării, sau, dacă şi le-au putut menţine, atunci şi le-au păstrat pe preţul unor dijme, al unor sume de bani şi al unor clăci ridicate[35]. Numai pentru pometurile în care n-aveau case, clăcaşii străini au fost protejaţi de stăpînire să nu dea clacă[36].

Sub prisosul de vite trebuie înţelese vitele care depăşeau numărul legal, a căror hrană era asigurată de pogoanele legale de păşune şi fîneaţă. Prin urmare, orice bovină, ovină, sau porcină, care trecea peste numărul de patru vite de muncă şi o vacă de hrană pentru clăcaşul de frunte sau peste numărul de două vite de muncă şi o vacă de hrană pentru clăcaşul de mijloc ori peste o vacă de hrană pentru clăcaşul de coadă era socotită vită de prisos şi supusă plăţii ierbăritului. În locul văcii de hrană clăcaşului i se puteau ţine la socoteală 10 oi sau capre. Principala avere a clăcaşilor consta în acel timp în vitele care nu erau supuse, după lege, muncii, adică tocmai în vitele pentru a căror întreţinere aveau nevoie de un prisos de păşune şi fîneaţă. Vacile, deşi se înjugau în lipsa animalelor de tracţiune, nu erau considerate vite de muncă. Prin urmare, clăcaşul, avînd chiar şi zece vaci, dacă n-avea şi vite de muncă, tot clăcaş de categoria a treia era socotit, fiind supus însă ierbăritului pentru orice vită ţinută pe lîngă vaca sa legală de hrană[37]. Aşa se explică de ce şi clăcaşii din categoria a treia luau în arendă pămînt sub formă de prisoase.

Ierbăritul prisosului de vite s-a luat, prin învoieli, de regulă în bani, variind şi el de la o moşie la alta, după nevoia clăcaşului şi lăcomia arendaşului. S-a plătit astfel de vita mare (bou, vacă, bivol, cal) de la 1 leu şi 10 sau 16 sau 20 de parale pînă la 2 lei, precum şi 2 lei şi 10 sau 12 sau 13 parale, dar cel mai frecvent 2 lei şi 20 de parale[38]. Destul de frecvent s-a luat însă şi 3 lei sau 3 lei şi 10 sau 20 de parale

---

[32] V. L., 1 889/1832, II, f. 169, 188.

[33] Ibidem, I, f. 443.

[34] V. L., 2 751/1831, I, f. 93.

[35] De pildă, pentru vii au dat clacă în bani (6 sfanţi de răzorul de 3 rînduri), plus otaştină din 10 vedre una; din arături au dat dijmă din cinci una; din fîn un sfanţ de plastă (V. L. 6080/1835, f. 847) sau clacă în lucru după calitatea livezii (14—11—8 zile), plus zeciuială din produse (V. L. 3143/1838, I, f. 238/239).

[36] M. L., Divizia comunală, 240/1848, f. 1—2.

[37] V. L., 897/1841, f. 8—9, 30.

[38] V. L., 6 180/1835, f. 7; 4 262/1836, II, f. 697; 4 283/1836, f. 114; 4 364 1836, f. 11; 3 572/1837, II, f. 867, 1 177; 3 143/1838, II, f. 623, 693, 915; 3 222/1838, f. 14—16; 2 162 1839, f. 315, 595, 676; 2 212/1839, f. 5; 596/1840, f. 6; 598/1840, f. 108; 647/1840, f. 2; 1 630/1840, f. 7; 847/1841, f. 88, 149, 197; 928/1841, f. 1; 960/1841, f. 89; 865/1842, f. 227, 274; 941/1842, f. 9; 1 000/1842, f. 12; 1 233/1843, f. 332, 496, 1 044—1045; 1 306/1843, f. 6; Albastre, 1 630/1840, f. 35.

www.dacoromanica.ro

ori chiar 4 lei[39]. Adeseori clăcașii au fost obligați prin învoieli să plătească ierbărit pentru toate vitele, adică atît pentru cele legale, cît și pentru cele de prisos, mai ales atunci cînd li se punea la dispoziție un supliment de pășune[40]. Destul de frecvent și ierbăritul a fost inclus în banii clăcii, în care caz suma globală s-a ridicat de la 80 la 130 de lei de fruntaș, de la 68 la 100 de lei de mijlocaș și de 48 la 65 de lei de codaș[41]. Pe alocuri s-a luat ca ierbărit aceeași sumă de la fiecare clăcaș fără deosebire[42]. Uneori ierbăritul a fost convertit în muncă pe rezervă[43], dar mai ales în transporturi[44]. Pentru vitele mici (oi, capre) s-a plătit, prin învoieli, de la 10 la 35 de parale, cel mai frecvent însă 20 de parale de cap[45], iar de porc de la 15 parale pînă la 2 lei și 20 de parale, cel mai des însă 1 leu[46].

Abuzul, jaful și camăta decurgînd din impunerea învoielilor pentru prisosul de pămînt și de vite au ajuns (în 1836) să amenințe cu fuga în masă a clăcașilor[47]. Căci învoielile în sine, foarte departe de a fi primite de bunăvoie de clăcași nu erau, în realitate altceva decît rezultatul îngrădirii dreptului acestora de strămutare, deci rezultatul interzicerii lor de a-și părăsi satul pentru a-și căuta aiurea condiții de viață mai bune. Pentru a nu duce la răscoală, Al. Ghica a încercat (în 1838) să fixeze ierbăritul de vita mare de prisos la 2 lei și 20 de parale, cu condiția însă ca și proprietarul să aloce pentru fiecare cap de asemenea vită cîte o jumătate de pogon de izlaz de prisos. Proiectul a fost însă respins de Obșteasca Adunare (for parlamentar boieresc), astfel că domnitorul n-a putut face mai mult decît să scutească cu de la sine putere (în primăvara anului 1840) pe clăcași de ierbăritul prisosului de vite în cazul cînd le pășteau în izlazul legal[48]. Pe de altă parte, boierii, mănăstirile și domeniile statului au fost obligate (în 1840) să încheie cu clăcașii lor pentru prisosul de pășune învoieli, care urmau să fie trecute, la arendarea moșiilor, în contractele de arendă, pentru a fi ținute în seamă de arendași. Clăcașii care ar fi refuzat să încheie asemenea învoieli sau care n-ar fi putut ajunge la înțelegere cu proprietarul pentru prisosul de pășune urmau să fie liberi să-și pască prisosul de vite în izlazul legal, fără plată, sau să și-l ducă la păscut pe alte moșii[49]. Măsurile de mai sus veneau în sprijinul dezvoltării creșterii vitelor, principala ramură pe atunci a gospodăriei țără-

---

[39] V. L., 6 080/1835, II, f. 1 092; 3 572/1837, I, f. 142; 3 143/1838, I, f. 600; 3 205/1838, f. 13; 647/1840, f. 18; 847/1841, f. 94, 771; 1 280/1841, f. 67; 859/1842, f. 11; 865/1842, f. 99, 482; 1 276/1843, f. 2; Albastre 1 614/1840, f. 72; 1 623/1840, f. 5.

[40] V. L., 3 572/1837, I, f. 253; 847/1841, f. 345.

[41] V. L., 1 614/1840, f. 74; 1 314/1843, f. 4.

[42] De pildă, cîte 105 lei (V. L., 1 099/1841, f. 3).

[43] De exemplu, aratul cu 50 de pluguri timp de 8 zile (V. L., 1 266/1843, f. 27).

[44] V. L., 4 262/1836, I, 513; 3 222/1838, f. 8.

[45] V. L. 6 080/1835, II, f. 1 092; 3 143/1838, f. 600, 623, 693; 3 222/1838, f. 14, 15; 2 162/1839, f. 315; 647/1840, f. 18; 897/1841, f. 8; 898/1841, f. 5; 865/1842, f. 274, 482; 1 233/1843, f. 258, 289, 332, 1 044; 1 254/1843, f. 31; 1 292/1843, f. 2; Albastre, 3 317/1839, f. 73; 1 623/1840, f. 5.

[46] V. L., 4 283/1836, f. 114; 3 143/1838, II, f. 915; 3 222/1838, f. 14; 2 212/1839, f. 5; 647/1840, f. 18; 1 233/1843, f. 258, 289, 332, 1 044; 1 254/1843, f. 31; Albastre, 3 317/1839, f. 73; 1 620/1840, f. 93.

[47] *Analele parlamentare*, VI—1, p. 697.

[48] *Ibidem*, VIII—1, p. 454—455; IX—1, p. 450—452. „Buletin. Gazeta oficială" nr. 33 din 12 iunie 1840, f. 129—130.

[49] D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. I, București, 1907, p. 331—332.

www.dacoromanica.ro

nești și a economiei agrare a țării[50]. Cît privește învoielile pentru prisosul de arătură, ele urmau să se facă toamna, după repartiția pogoanelor legale și înainte de începerea arăturilor, pentru ca în felul acesta clăcașii care n-ar fi acceptat condițiile impuse de proprietar să-și poată găsi pămînt de arătură pe moșii străine, iar proprietarul să-și poată arenda pămîntul rămas de la clăcașii săi oricui ar găsi mai convenabil[51].

Proprietarii și arendașii n-au ținut însă seama de aceste dispoziții[52]. Atunci, trecînd peste Adunare care-i era ostilă, Al. Ghica a anulat orice învoială contestată de clăcași[53]. Aceasta însemna însă o năruire a întregului sistem de exploatare a clăcășimii. Învins de boierimea reacționară, sprijinită de consulul general țarist, domnitorul a fost constrîns să revoce (în vara anului 1841) măsura de mai sus[54] și să aștepte răsplata, adică destituirea.

O oarecare ordine s-a putut totuși pune pe moșiile mitropoliei, episcopiilor și mănăstirilor neînchinate (cele ale mănăstirilor închinate nu se arendau de statul român), precum și pe domeniile statului, prin elaborarea de condiții speciale de arendare. Astfel, pe moșiile eparhiilor și ale mînăstirilor pămîntene s-a fixat (cu începere din 1839) prețul ierbăritului de vita mare la 2 lei și 20 de parale, dacă i se punea însă la dispoziție și cîte o jumătate de pogon de izlaz de prisos, iar de porc 1 leu. Cu începere din 1841, clăcașii au primit dreptul de a-și pășuna, fără plată de ierbărit, în izlazul legal și prisosul de vite (care nu putea însă depăși numărul de 7 vite cornute la cîmpie și numărul de 3 vite cornute la munte); pentru prisosul de izlaz ce l-ar fi cerut totuși pentru acest prisos de vite, clăcașul urma să plătească 6 lei de pogon la cîmp și 8 lei de pogon la munte; pentru un număr însă mai mare de vite decît cel menționat mai sus, el era lăsat la discreția învoielii. Cît privește plata prisosului de arătură și de fîneață, s-a prevăzut ca dintr-un prisos ce n-ar fi depășit 5 pogoane de arătură și tot atîtea de fîneață de familie să se dea numai zeciuială, dar s-a lăsat la cheremul învoielii dijma din prisosul de pămînt ce l-ar fi luat clăcașul în arendă peste pogoanele amintite. În 1842 dijma din prisoasele de semănături și de fîn a fost lăsată la libera tranzacție între părți, iar ierbăritul s-a menținut la 2 lei și jumătate de vita mare de prisos; de oaie și capră s-a prevăzut cîte 10 parale, iar de porc 60 de parale (2 scutiți de fiecare casă)[55].

Pe domeniile statului, și anume pe cel al Brăilei, prețul pogonului de pămînt arendat la clăcași drept prisos a fost fixat la 4 lei, plus dij-

---

[50] În 1841 Al. Ghica declara în Adunare că este cunoscut de toți că „creșterea vitelor este cea mai mare bogăție a norodului, că aceasta urnește toate cheltuielile ținerii statului" (*An. parl.*, X—1, p. 102).

[51] V. L., 557/1840, f. 454, 469.

[52] În Romanați, proprietarii nu se aflau în județ, ci împrăștiați în diferite locuri prin țară, astfel că nu puteau fi găsiți ușor pentru a încheia învoieli cu clăcașii pentru prisosul de arătură, iar arendașii nu se mai interesau de aceasta, deoarece celor mai mulți le expira (la 23 aprilie 1841) termenul arenzii. Cum în județ cele mai multe arături se făceau toamna, s-a ajuns în toamna anului 1840 ca de rodul lor să nu se intereseze nimeni, afară de autorii lor, adică clăcașii (V. L., 557/1840, f. 474). În Olt, nici pînă în primăvara anului 1841 proprietarii și arendașii n-au voit să încheie cu clăcașii lor învoieli pentru prisoase (V. L., 847/1841, f. 112).

[53] „Buletin", nr. 63 din 22 septembrie 1840, f. 250—251.

[54] Biblioteca Academiei, Arh. Al. Ghica, mapa III, doc. 635—637.

[55] V. L., 847/1841. f. 602 (foaie volantă); 865/1842. f. 295—297 (tipăritură); Albastre, 1 630/1840. f. 35—36.

www.dacoromanica.ro

ma din produse, iar prisosul de pînă la 10 vite mari de casă a fost scutit de ierbărit dacă se pășuna în izlazul legal; de porc s-a prevăzut 2 lei, dacă i se asigura însă și prisosul de pășune. Pe domeniile Giurgiului și Turnului, prețul arenzii pămîntului de prisos a fost lăsat mai departe la bunul plac al învoielii, iar ierbăritul a fost prevăzut la nivelul celui de pe moșiile mănăstirești[56].

Al. Ghica a încercat să extindă regimul prisoaselor moșiilor mănăstirești și asupra moșiilor particularilor, dar a întîmpinat împotrivirea boierimii. Dar nici clăcașii de pe moșiile mănăstirești n-au acceptat pretutindeni de bunăvoie să încheie învoieli pentru prisoase, chiar dacă acestea se făceau în condiții mai avantajoase pentru ei decît cele existente pe moșiile boierești[57]. S-a continuat deci pe alocuri, cu toată străduința administrației pentru stricta aplicare a condițiilor de arendare, să se încheie și pe moșiile mănăstirești învoieli, care se îndepărtau foarte mult de litera acestor condiții[58].

PRISOASELE ÎN 1843

Datorită situațiilor întocmite de ocîrmuirile de județe[59] pe baza datelor furnizate de subocîrmuiri, se poate cunoaște la scara țării (afară de județele Prahova și Vîlcea) modul în care-și achitau clăcașii în vara anului 1843 pămîntul luat în arendă sub formă de prisoase, precum și ierbăritul prisosului de vite.

Astfel în județul Slam Rîmnic, din cele 148 de moșii populate cu clăcași, pe 33 existau învoieli separate pentru prisoase, iar pe 32 prisoasele erau incluse în învoielile pentru toate obligațiile clăcășești, în care caz acestea erau achitate pe cele mai multe moșii în bani sau pe alocuri în bani și în muncă ori uneori exclusiv în muncă (pe rezervă sau în transporturi). În cazul învoielilor separate, prisosul de arătură, fîneață și pășune se achita în diferite feluri : în muncă pe moșie (de pildă un anumit număr de zile de lucru pe categorii de clăcași, și anume 6 zile fruntea, 4 zile mijlocul și 3 zile coada ; sau pentru prisosul de izlaz cîte 6—8 zile cu mîinile de fiecare clăcaș ; sau tăiatul și fasonatul unui număr de 500 de araci de clăcaș ; sau căratul băuturii la cîrciumă pentru prisosul de arătură) ; în muncă pe rezervă (de exemplu fruntașul și mijlocașul se obligau să cultive cîte un pogon de grîu și să transporte produsul la Brăila ; sau clăcașul care ținea prisos de arătură se îndatora să cultive un pogon de grîu și să transporte recolta la arie ; sau pentru prisosul de izlaz

---

56 *An. parl.*, X—1, p. 102—107, 187—190 și 204—211 ; Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 362—367, și 369—371.

57 De exemplu, cei de pe moșiile mitropoliei din județul Ilfov considerau (în primăvara anului 1843) asemenea învoieli drept un șiretlic (V. L., 1 233/1843, I, f. 371—372).

58 De pildă, pe moșia Luica (Ilfov) a mănăstirii Cotroceni, clăcașii au fost obligați prin învoială să dea pentru prisosul de pămînt cîte 3 găini de casă și să facă în plus (cei cu vite) cîte 2 transporturi, iar cei fără vite cîte 4 zile cu mîinile, iar din porumb să dea dijmă cîte 4 banițe de știuleți de pogon (V. L., 1 266/1843, f. 23—24). Pe moșia Rușeț (Buzău) a mănăstirii Văcărești, prisosul de pămînt s-a plătit prin învoială cu cîte 44 de lei de fiecare clăcaș, plus zeciuiala din semănături, iar prisosul de vite cu cîte 3 lei de vita mare și cu cîte 30 de parale de oaie, iar pășunatul vitelor pe întreaga moșie, după ridicarea recoltei, cu cîte 4 zile de lucru cu mîinile (M. I., Administrative, 10/1844, f. 147/148).

59 La cererea Vorniciei din Lăuntru din 1 iulie 1843 (V. L., 1 375/1843, II, f. 1).

www.dacoromanica.ro

tot satul se obliga să cosească 20 de pogoane de fîneață și să are 40 de pogoane de grîu; sau clăcașul se îndatora să are cîte o jumătate de pogon de grîu pentru fiecare vită mare); în bani (de pildă cîte 5—6 lei de pogonul de izlaz, plus 12 parale de oaie, un miel și o lînă de la 50 de oi; sau o sumă anumită de bani pentru o suprafață anumită de arătură și izlaz de prisos; sau o anumită sumă de bani de fiecare clăcaș care avea prisos de arătură); în transporturi (de exemplu pentru prisosul de izlaz să ducă porumbul arendașului la Brăila cu plată de 7 lei de chilă; sau să dea ierbărit 3 lei de vita mare). Cel mai frecvent, pentru izlazul de prisos se plătea ierbărit, care varia de la o moșie la alta (de pildă de la 2 pînă la 4 lei și 20 de parale de vita mare, cel mai des însă 2 lei și 20 de parale, de la 10 pînă la 24 de parale de oaie, de la 10 pînă la 30 de parale de capră și de la 1 la 2 lei de porc). Pe unele moșii, pe lîngă ierbăritul oilor se lua în plus și cîte un miel și o lînă de la un anumit număr de oi în sus (de exemplu de la 35, 50 sau 100 de oi), iar pe alocuri și anumite cantități de lapte, brînză, precum și „primăvărat" (4 parale de oaie). Pășunatul vitelor toamna după ridicarea recoltei pe toată întinderea moșiei se plătea fie cu un ierbărit ridicat pentru toate vitele (de pildă 4 lei și 20 parale de vita mare și 20 de parale de oaie), fie cu un nou ierbărit pe lîngă cel obișnuit pentru prisosul izlazului (de exemplu 2 lei și 4 parele de vita mare), fie cu o sumă globală de bani dată de satul întreg, fie, în sfîrșit, prin dare de miei (unul de la 50 de oi) și de brînză (cîte jumătate de caș de toată oaia cu lapte). Pogonul de grădinărie de zarzavat se plătea cu un icosar vechi (14 lei și 5 parale) pînă la 18 lei. În județ, din cele 148 de moșii populate, circa 45 erau folosite, prin învoieli, fără măsurătoare, deci la discreție de clăcași, pe prețul însă al ridicării clăcii și a celorlalte obligații, inclusiv a prisoaselor, la sume mari de bani sau la prestații urcate în muncă[60].

În județul Brăila, pe cele 13 moșii populate cuprinse în statistică prisosul de pămînt era inclus în învoielile pentru clacă și celelalte îndatoriri, care se achitau în bani pe categorii de clăcași, cea mai mare sumă ridicîndu-se la 130 de lei de fruntaș, la 106 lei de mijlocaș și la 90 lei de codaș, iar cea mai mică la 50 de lei fruntea și 40 de lei mijlocul[61]. Ierbăritul prisosului de vite varia de la 2 la 4 lei de vita mare, de la 10 parale la 1 leu și 6 parale de oaie, ierbăritul oilor achitîndu-se pe alocuri și cu anumite cantități de brînză și lapte sau, pe cele mai multe moșii, cu cîte un miel de tîrla de la 50 de oi în sus. Pășunatul vitelor la cîmp și la baltă era liber pentru toate vitele (legale și de prisos). Pe cele 13 moșii, clăcașii arau cît voiau, dînd zeciuială din produse. La dijmuirea produselor, clăcașii mai dădeau drept plocoane anumite sume de bani și păsări (cel mai frecvent de la 1 leu și 5 găini pînă la 3 lei și 4 găini de casă pe an). Ei coseau cît voiau, iar dijma din fîn se lua pe cele mai multe moșii din 5 una, iar pe rest se ridica la din 4 una sau se dădea în bani (cîte 6 lei de carul de fîn). Clăcașii erau liberi să taie stuf pentru învelișul caselor și pentru vînzare, plătind cîte 5 lei pentru 50 de snopi[62].

---

[60] V. L., 1375/1843, II, f. 277—293.

[61] La Strîmbu și Făurei se dădea (prin învoiala din 8 mai 1843) cîte 112 lei de fiecare clăcaș (M. I., Administrative, 3/1845, f. 431).

[62] V, L., 1375; 1843, II, f. 355—359.

www.dacoromanica.ro

În județul Buzău, pe cea mai mare parte din moșii nu se introduseseră încă învoieli nici pentru clacă și nici pentru prisoase, ci obligațiile clăcășești se împlineau după Regulament. Din cele 159 de moșii populate cu clăcași, numai circa 27 aveau încheiate învoieli pentru prisosul de pămînt și de vite. Și aici prisosul de arătură, cositură și pășune se achita în diferite chipuri : în muncă pe moșie (de pildă fiecare clăcaș se obliga să facă 2 zile cu carul dacă avea vite și 2 zile cu mîinile cel fără vite ; pe alocuri numărul zilelor cu vitele se ridica pînă la 10 de clăcaș ; sau clăcașul care avea vite se obliga să facă 2 transporturi, iar cel fără vite să facă, în schimb, 4 zile cu mîinile) ; în muncă pe rezervă (de exemplu fiecare clăcaș să cultive cîte 2 pași de orz și cîte un pas de porumb și să predea recolta în boabe, în plus fruntașul să lucreze 5 zile cu mîinile, mijlocașul 3 zile, iar codașul 2 zile) ; în produse (de pildă tot clăcașul să dea cîte o ciozvîrtă de pogon din cultura lui de porumb și să transporte produsul la pătulul arendașului ; sau să dea de fiecare jug de 2 boi cîte 7 banițe de orz, cîte 4 găini, iar tot satul 20 de ocale de unt, fiind scutit de ierbărit) ; în bani pe pogon (cîte 6 lei) sau pe categorii de clăcași (32 de lei fruntea, 26 de lei mijlocul și 25 de lei coada). În sfîrșit, pe cîteva moșii, prisosul de arătură și de fîneață era inclus în banii clăcii, care în asemenea cazuri se ridicau la 80 de lei de fruntaș, la 65 de lei de mijlocaș și la 50 de lei de codaș, plus pe alocuri lucru la vie (cîte o jumătate de pogon de clăcaș sau cîte 3 zile la cules). Din produsele obținute de pe arătura de prisos s-a dat zeciuială (din cereale) și dijmă la pogon (din porumb). Prisosul de fîneață s-a plătit frecvent în bani, care s-au ridicat pe alocuri (de pildă în plaiul Pîrscovului), la un loc cu pogoanele legale, la sume remarcabile (de exemplu pînă la 100, 200 și chiar 300 de lei de clăcaș). Ierbăritul prisosului de vite a variat între 60 de parale și 3 lei și 20 de parale, cel mai frecvent însă 2 lei și 20 de parale de vita mare, între 10 și 32 de parale de oaie (pe alocuri dîndu-se în plus cîte un miel de la un număr anumit de oi în sus, lapte, brînză, lînă, găini) și între 60 de parale și 2 lei și 20 de parale de porc[63].

În județul Saac, numai pe 21 dintre cele 60 de moșii populate cu clăcași existau învoieli pentru prisosul de pămînt și de vite, și aceasta numai în partea cîmpului. Din prisosul de arătură de porumb se dădea dijmă la pogon (de la 8 pînă la 11 banițe mici de știuleți, banița de 20 de ocale, sau de la 5 pînă la 8 banițe mari de pogon, banița de 40 de ocale), iar din prisosul de arătură de cereale, cel mai frecvent zeciuială, pe alocuri însă și cîte un transport în natură sau în bani. Din prisosul de fîneață se dădea dijmă fie în produse (din 8, din 7, dar cel mai des din 5 căpițe una), fie în bani (de la 7 lei și 20 de parale pînă la 20 de lei de car). Prisosul izlazului se plătea anual cu toptanul de satul întreg cu anumite sume de bani pentru anumite suprafețe de pășune (suhaturi) sau ca ierbărit de vita de prisos (între 2 lei și 12 parale și 4 lei și 30 de parale de vita mare, între 10 parale și 1 leu de oaie și între 1 leu și 1 leu și 20 de parale de porc). Și aici, pe alocuri, ierbăritul era însoțit de darea anumitor cantități de cereale,

---

63 Ibidem, f. 225–250.

www.dacoromanica.ro

brînză şi lapte, precum şi de darea mieilor (unul de la 50 de oi) şi a găinilor[64].

În judeţul Prahova (a cărui situaţie statistică rămîne necunoscută), din învoielile încheiate pe alocuri în 1843 reiese că moşiile întinse erau lăsate, fără măsurătoare, în folosinţa clăcaşilor, care erau obligaţi pentru aceasta să lucreze un anumit număr de zile (de exemplu 8), care se calculau la preţul oficial al zilei de lucru şi se scădeau din banii clăcii, sau să dea bani pe categorii (de exemplu 18 lei de fruntaş, 12 lei de mijlocaş şi 9 lei de codaş), plus cîte 3 găini de fiecare casă[65].

În Ialomiţa, clăcaşii ţineau prisoase de pămînt şi de vite pe aproape toate moşiile. Din cele 124 de moşii populate, ei cultivau pămînt sub formă de prisoase pe 94. Învoieli pentru prisosul de vite se aflau încheiate însă numai pe 43 de moşii. Pe 18 moşii clăcaşii nu dădeau nimic pentru prisosul de arătură şi de cositură. Prisosul de arătură şi de fîneaţă se plătea exclusiv în bani, pe categorii de clăcaşi (între 6 şi 60 de lei fruntaşul, între 5 şi 46 de lei mijlocaşul şi între 11 şi 29 de lei clăcaşul cu mîinile). Pe alocuri, pe lîngă bani se lua în plus un anumit număr de zile (de pildă 2) cu vitele la căratul stufului din baltă sau cîte 3 zile cu mîinile la arie, tot satul transportînd în plus 18 chile de grîne şi dînd 10 ocale de unt. Rareori pentru prisoase s-a luat numai dijma legală din produse sau un anumit număr de zile de lucru (de exemplu cîte 2 zile cu vitele sau chiar cîte 30 de zile cu mîinile). Pe una dintre moşii, toate prisoasele se achitau prin transportul unei buţi de vin de fiecare clăcaş, plus dijma legală din produse. Pe moşiile moşneneşti, cu mai puţin loc disponibil, preţul prisosului de pămînt era mai mic (de pildă 12 lei de fruntaş, 10 lei de mijlocaş şi 6 lei de codaş sau 7 lei de fruntaş, iar ceilalţi nu dădeau nimic) sau prisoasele erau incluse în banii clăcii, şi atunci clăcaşii plăteau fiecare cîte 18 zile cu mîinile. Ierbăritul prisosului de vite varia între 2 şi 3 lei şi 20 de parale, cel mai frecvent însă 2 lei şi 20 de parale, de vita mare, între 8 şi 23 de parale, cel mai des 10 parale, de oaie şi între 1 şi 2 lei şi 20 de parale, mai obişnuit 1 leu şi 20 de parale, de porc. În tîrgul Călăraşi, el se plătea cu 2 lei şi 20 de parale de vita mare, cu 10 parale de oaie şi cu 1 leu şi 20 de parale de porc, iar în tîrgul Urziceni cu 2 lei de vita mare şi cu 1 leu de porc, iar pentru prisosul de arătură şi de fîneaţă nu se plătea nimic[66].

În Ilfov, învoieli pentru prisoase se aflau încheiate pe majoritatea zdrobitoare a moşiilor. Prisosul de arătură şi de cositură se plătea pe cele mai multe dintre ele în bani pe categorii de clăcaşi (între 14 şi 59 de lei fruntea, între 10 şi 46 de lei mijlocul şi între 5 şi 25 de lei coada). Banii prisosului de pămînt erau incluşi în cei ai clăcii, şi atunci fruntaşul plătea între 80 şi 124 de lei, mijlocaşul între 64 şi 90 de lei, iar codaşul între 52 şi 60 de lei. De remarcat că pe cel mai mare număr de moşii (de pildă din plasa Ciocăneştilor) banii prisosului de pămînt întreceau ca sumă pe cei ai clăcii şi ai celorlalte obligaţii luaţi la un loc.

[64] Ibidem, f. 668—673. Numai pe o singură moşie din plasa Podgoriei, statistica semnalează plata prisosului de arătură şi fîneaţă în bani pe categorii de clăcaşi (31 de lei fruntea, 21 de lei mijlocul şi 15 lei coada), plus ierbăritul 2 lei şi 20 de parale de vita mare de prisos (V. L., 1254/1843, f. 86).

[65] Ibidem, f. 9. M. I., Administrative, 34/1844, f. 14—18.

[66] Ibidem, f. 152—160.

www.dacoromanica.ro

Aceasta este o dovadă grăitoare de întinsele suprafeţe de pămînt pe care le cultivau pentru ei clăcaşii la cîmpie şi de marele efort bănesc depus de ei în vederea dezvoltării şi adaptării gospodăriei lor la producţia pentru piaţă. Mai rar, prisosul de pămînt se plătea în bani pe pogon, de pildă în plasa Sabarului de la 3 la 6 lei pogonul, iar în plasa Dîmboviţei cîte 18 lei sau cîte 1 sfanţ (2 lei 22 de parale) şi o zi de lucru de pogon. Foarte rar, fiecare clăcaş plătea pentru acest prisos una şi aceeaşi sumă de bani (de exemplu cîte 23 de lei). Pe alocuri, el se achita în zile de lucru pe moşie (de pildă cîte 2 zile de clăcaş) sau pe rezervă (aratul unui pogon de clăcaşul cu vite; lucratul viei), la care se adăugau fie un număr anumit de păsări, fie cantităţi de produse (de exemplu de la o zi şi 4 pui de găină la 4 zile cu mîinile, plus 4 baniţe mari de porumb, plus 2 ocale de fasole de casă pe an). Destul de frecvent el se împlinea în transporturi (de la 1 pînă la 2), efectuate de clăcaşii care aveau vite, iar cei fără vite în zile de lucru cu mîinile (de pildă cîte 2), plus cîte un pui de găină de casă pe an, plus bani (de exemplu cîte 2 lei şi 30 de parale de pogonul de prisos). Prisosul de fîneaţă era pe alocuri mai scump decît cel de arătură (de pildă în plasa Sabarului se lua 10 lei de pogon, plus dijmă din 5 căpiţe de fîn una, plus cîte un pui de găină; sau se plătea pe categorii de clăcaşi : 15 lei fruntaşul, 7 lei mijlocaşul şi 5 lei codaşul). Cum marea majoritate a moşiilor din judeţ se aflau, nemăsurate, la dispoziţia clăcaşilor, se lua de obicei aceeaşi dijmă atît din pogoanele legale, cît şi din prisosul de arătură şi fîneaţă, şi anume zeciuială din cereale, 4 baniţe de porumb de pogon şi una din 5 căpiţe de fîn; pe alocuri dijma din fîn se ridica la una din 3 sau chiar la una şi una. Ierbăritul prisosului de vite varia între 60 de parale şi 4 lei, cel mai frecvent însă 2 lei şi 20 parale, de vita mare, între 10 parale şi 1 leu, cel mai des 20 de parale, de oaie şi capră şi între 30 de parale şi 2 lei şi 20 de parale, obişnuit însă 60 de parale, de porc. Pe alocuri, ierbăritul vitelor de prisos se împlinea în zile de lucru pe moşie sau cu cîte o zi de arătură pe rezervă ori în muncă la culesul viei sau în transporturi (cîte unul de casă pe an). Păşunatul vitelor toamna, după ridicarea recoltei, pe rezervă era plătit pe unele moşii cu căratul grîului şi fînului arendaşului la arie, respectiv la fînărie, în plus cu darea mielului de la 30 de oi în sus şi a găinilor (cîte 3 de casă pe an), iar în baltă cu transportul grînelor la schela de la Olteniţa. Pe alocuri (de exemplu în plasa Gherghiţei), clăcaşii de pe unele moşii boiereşti n-au acceptat condiţiile impuse de arendaşi pentru prisosul de pămînt, ci au luat pămînt în arendă pe moşii vecine (străine) în condiţii mai avantajoase. Pe moşiile mănăstirilor neînchinate, prisoasele se achitau, de regulă, în conformitate cu condiţiile de arendare a moşiilor mănăstireşti, dar şi prin învoieli în contradicţie cu aceste condiţii, şi anume pe categorii de clăcaşi (între 2 sfanţi şi 40 de lei fruntea, între 14 şi 30 de lei mijlocul şi între 10 şi 18 lei coada), plus dijma din produse şi ierbăritul vitelor de prisos[67].

În judeţul Dîmboviţa, învoieli pentru prisoase se aflau încheiate pe circa 53 din cele 182 de moşii populate cu clăcaşi. Prisosul de arătură se plătea în bani fie pe categorii de clăcaşi (de la 10 la 15 lei fruntea, de la 5

---

[67] Ibidem, f. 754–804.

www.dacoromanica.ro

la 13 lei mijlocul şi de la 3 la 8 lei coada), fie pe pogon (de la 2 lei şi 20 de parale şi cîte 2 baniţe de ştiuleţi de porumb pînă la 9 lei, plus zeciuială); în zile de lucru (de la 2 pînă la 6 zile, plus zeciuiala din grîne şi porumb); în transporturi (de pildă cîte unul de fiecare clăcaş, iar tot satul se obliga să are 13 zile pe rezervă); numai în dijmă (8 baniţe de porumb de pogonul mic, plus 2 ocale de fasole, sau între 9 şi 12 baniţe de pogonul mare plus fasole şi pui de găină). Ca dijmă, din prisosul de pămînt s-a luat zeciuiala din grîne iar din fîn de la din 5 pînă la din 3 căpiţe una, iar pe alocuri în plus, cîte 3—4 pui de găină, sau cîte 10—18 lei de pogon. Prisosul de izlaz se plătea global (cu sume care variau între 400 şi 900 de lei, în funcţie de suprafaţa luată în arendă). Ierbăritul prisosului se plătea între 60 de parale şi 3 lei şi 15 parale de vita mare, între 10 şi 30 de parale de oaie şi între 20 de parale şi 2 lei de porc. El se plătea pe alocuri şi pe categorii de clăcaşi (10 lei fruntea şi mijlocul şi 7 lei coada plus cîte o ocă de unt)[68].

În Vlaşca, din cele 169 de moşii populate, 105 aveau încheiate învoieli pentru prisosul de arătură, cositură şi păşune. Pe cele mai multe moşii (85) acesta se plătea pe categorii de clăcaşi (între 9 şi 45 de lei fruntaşul, între 8 şi 35 de lei mijlocaşul şi pînă la 20 de lei codaşul), iar pe 15 moşii la un loc cu banii clăcii şi ai celorlalte obligaţii (care se ridicau în asemenea cazuri pînă la 98 lei de fruntaş, pînă la 84 de lei de mijlocaş şi pînă la 56 de lei de clăcaşul fără vite de muncă). Numai pe un număr de 5 moşii el se plătea pe pogon, adică prin măsurătoare (de la 3 lei 20 de parale pînă la 18 lei)[69].

În Teleorman, din cele 176 de moşii populate, pe 120 se găseau încheiate învoieli pentru prisosul de pămînt şi de vite. Pe aproximativ jumătate din aceste moşii, prisosul de arătură şi fîneaţă se achita numai în dijmă (zeciuiala din semănături, iar din fîn din 5 căpiţe una şi foarte rar din 3 căpiţe una) sau în bani (cîte 4 sfanţi de coasă sau cîte 2 lei şi 10 parale de carul de fîn). În rest cel mai frecvent el se plătea în bani pe categorii de clăcaşi (de la 10 la 70 de lei fruntea, de la 7 la 50 de lei mijlocul şi de la 5 la 35 de lei coada), plus dijmă. El se plătea uneori în bani pe categorii de clăcaşi, plus zile de lucru (între 1 şi 7), plus dijmă (pe alocuri şi găini) sau în bani, plus cîte un transport. Pe unele moşii, el se achita exclusiv în transporturi. Prisosul de pămînt se plătea apoi (mai ales în plasa Călmăţui) în muncă pe rezervă (de pildă aratul de către satul întreg al unei suprafeţe de 25 de pogoane sau al unei întinderi pentru a cărei însămînţare erau prevăzute 25 de chile de grîu; sau aratul individual de cîte 2 zile sau de cîte 15 prăjini de clăcaşul cu vite) sau în muncă pe moşie (de la 1 la 7 zile de fiecare clăcaş). Ierbăritul prisosului de vite varia între 1 şi 3 lei de vita mare, între 10 şi 35 de parale de oaie şi capră şi între 20 de parale şi 2—3 lei (cel mai frecvent 1 leu şi 20 de parale) de porc[70].

În Muscel, regiune de munte, nu se ajungea pămînt pentru prisoase. În puţinele locuri unde clăcaşii găseau totuşi asemenea pămînt, acesta era plătit prin învoieli în bani, plus dijmă[71].

---

[68] Ibidem, f. 580—596.
[69] Ibidem, f. 551—572.
[70] Ibidem, f. 597—609.
[71] De pildă, la Domneşti (plasa Rîurilor), prisosul de pămînt se plătea cu cîte 13 lei de casă, plus dijma (ibidem, f. 498—500).

www.dacoromanica.ro

În Argeș, din cele 110 moșii populate, circa jumătate aveau încheiate învoieli pentru prisosul vitelor (de la 1 la 3 lei, cel mai des însă 2 lei și 20 de parale de vita mare, de la 10 la 30 de parale de oaie și capră și de la 30 la 60 de parale de porc), iar circa 27 pentru prisosul de arătură și cositură. Acesta se plătea în bani fie pe pogon (între 3 și 8 lei; la munte, unde pămîntul era mai scump, pogonul ajungea pînă la 18 lei), fie pe cap de clăcaș (între 8 și 14 lei), fie pe categorii de clăcași (20 de lei fruntea, 12 lei mijlocul și 4 lei și jumătate coada). Pe alocuri el se achita în zile de lucru (cîte 4) sau numai cu dijmă ori cu anumite cantități de porumb, plus cîte 5 pui de găină. Ca dijmă se dădea zeciuială din semănături și una din 5 pînă la una din 3 căpițe din fîn. Pe trei moșii clăcașii erau scutiți de plata prisosului de pămînt, și aceasta ca „recompensă" pentru că li se socotea ziua de clacă la prașilă la un preț inferior celui stabilit sau celui liber (de pildă numai cîte un leu, iar ziua lucrată cu boii numai 1 leu și 30 de parale). Pe 17 moșii, clăcașii n-aveau încheiate învoieli, ci plăteau prisosul de pămînt după cum se plătea pe moșiile vecine [72].

În Olt, din cele 179 de moșii numai 119 erau populate cu clăcași, restul fiind locuite de moșneni fără clăcași. Din cele populate cu clăcași aproximativ 41 nu aveau încheiate învoieli pentru prisoase, pe circa 10 nu se lua nimic pentru aceste prisoase, și numai pe aproximativ 20 clăcașii foloseau prisoase pe bază de învoieli. Prisosul de pămînt se plătea și aici cel mai frecvent în bani pe familie (3—6 lei, plus dijmă), mai rar pe pogon (3 lei și 20 de parale) sau în bani ca ierbărit cînd era vorba de prisos de pășune (60 de parale de vita mare, 10 parale de vita mică); în zile de muncă pe moșie (2—4) sau în muncă pe rezervă (de exemplu să are într-o zi cu toate plugurile din sat)[73].

În Romanați, învoieli pentru prisoase existau numai pe circa 65 din cele 141 de moșii locuite de clăcași. Pe 21 de moșii aceștia nu plăteau nimic pentru prisoase. Pe alte moșii nu existau învoieli, pentru că nu se făcuse încă măsurătoarea. Prisosul de arătură și de fîneață se achita și aici în diferite chipuri : în bani fie pe familie (de la 5 la 22 de lei), fie pe categorii de clăcași (între 5 și 36 de lei fruntea, între 5 și 28 de lei mijlocul și între 3 și 10 lei coada, plus zeciuiala), fie pe pogon (între 3 lei și 2 sfanți) și zeciuială; în bani incluși în banii clăcii (care în asemenea cazuri se ridicau la 103 lei de fruntaș, la 83 de lei de mijlocaș și la 61 de lei de codaș) ; în lucru pe moșie cu mîinile sau cu vitele (de la 2 la 6 zile de familie pe an sau cîte 2 zile de lucru cu mîinile de pogon) sau pe categorii de clăcași (8—9 zile fruntașul, 7—8 zile mijlocașul și 1—4 zile „toporașul", adică clăcașul cu mîinile), plus zeciuiala din semănături, iar din fîn din 5 căpițe una; în muncă pe rezervă (de exemplu clăcașul cu vite și cu plug să are de la 2 pînă la 5 zile pe an); în transporturi (cîte 2 de familie); numai în dijmă (zeciuiala din semănături, iar din fîn una din cinci sau pe alocuri cîte 2 lei și 20 de parale de car). Ierbăritul prisosului de vite se plătea între 1 leu și 20 de parale și 3 lei și 15 parale (mai frecvent 2 lei și 20 de parale) de vita mare, între 12 și 35 de parale (cel mai des 20 de parale)

[72] V. L., 1375/1843, II, f. 629—643.

[73] Ibidem, f. 187—208.

www.dacoromanica.ro

de oaie şi capră şi între 10 parale şi 2 lei (mai obişnuit 1 leu şi 20 de parale) de porc[74].

În Dolj, din cele 255 de moşii populate (din care o mică parte cu moşneni, fără clăcaşi), învoieli pentru prisoase aveau circa 115. Aproximativ 83 de moşii se aflau nemăsurate, la dispoziţia clăcaşilor. Prisosul de pămînt se achita şi aici sub diferite forme : în bani fie pe categorii de clăcaşi (între 10 şi 20 de lei fruntaşul, între 7 şi 18 lei mijlocaşul şi între 2 lei şi 30 de parale şi 6 lei codaşul), fie pe cap de clăcaş (de la 5 lei şi 20 de parale pînă la 10 lei), fie pe pogon (de la 3 la 6 lei); în zile de lucru cu mîinile pe moşie, de asemenea, fie pe categorii (de la 4 pînă la 8 zile clăcaşul cu vite de muncă şi de la 2 pînă la 3 zile cel fără vite), fie pe casă (de la 2 la 7 zile), fie pe pogon (cîte 2 zile) sau foarte rar, în muncă pe rezervă (să are cîte o zi) ori, în sfîrşit, în muncă la întreţinerea morilor ; în transporturi (cîte unul cei cu vite, iar cei fără vite cîte o zi de lucru cu mîinile, sau cîte unul, plus cîte 11 lei şi 20 de parale cel cu vite, iar cel cu mîinile cîte 8 lei 20 de parale şi cîte 2 zile de lucru) ; numai în dijmă (zeciuială din grîne şi porumb, iar din fîn din 5 una) ; în produse (cîte o baniţă de ştiuleţi de porumb de pogon sau, pe lîngă zeciuială, cîte o baniţă de la 30 de baniţe de porumb şi cîte un snop de grîu de toată plasta de cîte 36 snopi). Ierbăritul prisosului de vite se plătea între 1 şi 4 lei (cel mai des 2 lei şi 20 de parale) de vita mare, între 8 şi 24 de parale (cel mai frecvent 20 de parale) de oaie şi capră şi între 20 de parale şi 2 lei (obişnuit însă 60 de parale) de porc. Foarte rar, prisosul vitelor se achita şi cu zile de lucru (3) sau cu cîte un transport[75].

În Gorj, din cauza lipsei de pămînt cultivabil, clăcaşii găseau rar locuri de prisos. Din cele 98 de moşii populate cu clăcaşi, numai pe 4 se întîlnesc învoieli pentru prisos de arătură şi numai pe 19 pentru ierbărit. Prisosul de pămînt se achita în zile de lucru la întreţinerea morilor sau în bani (cîte 8 lei de familie). Ierbăritul de vita mare de prisos varia între 1 şi 2 lei şi 20 parale sau era achitat în cîte un transport de casă pe an, de vita mică între 8 şi 20 de parale, iar de porc între 30 şi 60 de parale[76].

În Mehedinţi, din cele 199 de moşii locuite de clăcaşi, numai circa 65 aveau încheiate învoieli pentru prisosul de pămînt, din care aproximativ 25 stăteau nemăsurate, la discreţia clăcaşilor. Prisosul de arătură şi de cositură se plătea cel mai frecvent în bani pe categorii de clăcaşi (între 5 lei şi 1 galben [77] fruntea, între 4 lei şi 1 galben mijlocul şi între 4 lei şi 30 de parale şi 27 de lei coada), plus dijmă, clăcaşii obligîndu-se în plus într-un sat să cultive cu porumb o rezervă de 50 de pogoane, iar în altul să are cu toate plugurile o zi pe rezervă şi să mai facă de toată familia cîte o zi cu mîinile. El se mai plătea în bani pe pogon (de la 6 la 8 lei) sau, fiind vorba de fîneaţă, global (de pildă 1 400 de lei tot satul) sau în bani drept ierbărit, şi atunci acesta era foarte ridicat (de exemplu 5 lei de toată vita mare). Prisosul se lua însă şi în zile de lucru pe moşie, fie pe categorii de clăcaşi (de la 4 la 8 zile cu mîinile sau cu

[74] Ibidem, f. 225—250.
[75] Ibidem, f. 407—476.
[76] Ibidem, f. 510—523.
[77] Cursul oficial al galbenului în 1843 era de 31 de lei şi 40 de parale, iar cursul pieţei de 32 de lei („Buletin” nr. 39 din 6 mai 1843).

www.dacoromanica.ro

vitele de fruntaş, de la 3 la 6 zile de mijlocaş şi de la 2 la 3 zile cu mîinile de codaş), fie pe cap de clăcaş (de la 1 la 2 zile cu mîinile, acestea putînd fi plătite şi în bani la preţul oficial), fie pe pogon (2 zile cu mîinile, ajungîndu-se pînă la 8 zile, după numărul de pogoane de prisos al fiecărui clăcaş). Pe alocuri el se achita numai în dijmă (fie zeciuială din grîne şi porumb, fie „dijmă îndoită", adică din 5 una din grîu; din fîneaţă de prisos se lua de obicei dijmă din 5 una, ca şi din pogoanele legale, sau bani). Prisosul de izlaz se plătea pe pogon (6 lei) sau ca o suprafaţă mai mare, denumită suhat, care se plătea de întregul sat cu sume care variau între 450 şi 2 200 de lei, plus pe alocuri cîte o litră de brînză de oaia cu lapte băgată în stînă. El se plătea şi sub formă de ierbărit (2 lei şi 20 de parale de vita mare, 10 pînă la 20 de parale de oaie şi capră şi de la 1 leu pînă la 1 leu şi 20 de parale de porc). Arenda pămîntului de păşune pe moşii străine era mai scumpă : pe lîngă bani se presta de satul întreg un anumit număr de zile cu mîinile (de exemplu 200) sau se efectua un anumit număr de transporturi, plus aratul rezervei cu un anumit număr de pluguri într-o zi. Cînd clăcaşul lua individual în arendă păşune pe moşie străină, o plătea în zile de lucru (de pildă cîte o zi cu mîinile, plus uneori cîte o litră de brînză de la oaia mulgătoare băgată în stînă)[78].

PRISOASELE INTRE 1843 ŞI 1848

Şi sub Gh. Bibescu s-a menţinut şi s-a favorizat practica luării de către clăcaşi de pămînt în arendă sub formă de prisoase ca principală cale pentru dezvoltarea producţiei agricole a ţării. În acest scop s-a dispus (la 19 aprilie 1843) ca pentru prisosul de fîneaţă şi de arătură pentru semănăturile de toamnă învoielile să se facă primăvara, cel mai tîrziu în luna aprilie, iar pentru prisosul de pămînt pentru semănăturile de primăvară toamna, în octombrie. Raţiunea acestei măsuri era ca în cazul cînd proprietarii nu s-ar fi mulţumit numai cu dijma legală din prisoase, iar clăcaşii n-ar fi acceptat condiţiile impuse, aceştia din urmă să-şi poată găsi din vreme pămînt de arătură şi de cositură pe moşii străine. În ceea ce priveşte prisosul de izlaz, învoielile nu puteau fi încheiate decît numai pentru vitele de prisos, iar nu şi pentru cele legale, după cum se obişnuia frecvent. Învoiala era obligatorie numai pentru clăcaşul care i-ar fi acceptat condiţiile prin iscălitură sau punerea degetului, iar nu şi pentru cei ce ar fi contestat-o. Învoielile urmau să fie adeverite de ocîrmuirile de judeţe[79].

Dar măsurile de mai sus n-au putut stăvili abuzurile proprietarilor şi arendaşilor, nici înlătura starea de împotrivire şi de nemulţumire a clăcăşimii şi nici instaura ordinea în diversitatea formelor de plată a pămîntului arendat ca prisoase. De pildă, în judeţele Saac şi Romanaţi proprietarii şi arendaşii au continuat să încheie cu clăcaşii învoieli cînd şi cum au voit, fără să se prezinte cu ele pentru adeverire la ocîrmuirile respective[80].

---

78 V. L., 1375/1843, II, f. 317–342.

79 „Buletin", nr. 66 din 23 iulie 1843, p. 262–263.

80 V. L., 1375/1843, II, f. 829. Ca pedeapsă, ocîrmuitorul de Romanaţi i-a obligat să ia şi din pogoanele de prisos numai dijma legală (ibidem, f. 225–250).

www.dacoromanica.ro

În Ialomiţa, unii arendaşi au cerut în vara anului 1843 ocîrmuirii să oblige pe clăcaşi să încheie învoieli pentru prisoase, iar alţii să respecte învoielile încheiate în anii anteriori, care erau însă făcute împotriva legii, deci împovărătoare pentru clăcaşi. La rîndul lor, unii clăcaşi care nu încheiaseră încă învoieli fie din cauză că nu voiau, fie din pricină că arendaşii sau proprietarii nu se învoiseră cu ei la timp au cerut aprobarea ocîrmuirii ca să dea pe acel an numai zeciuiala pentru prisosul de pămînt, iar alţii au pretins să li se desfiinţeze învoielile anterioare oneroase şi să li se fixeze de stăpînire preţul prisoaselor[81]. De remarcat că la arendarea pămîntului proprietarii şi arendaşii din judeţ făceau o curioasă deosebire între proprii lor clăcaşi şi clăcaşii străini. Aceştia din urmă erau chemaţi să-şi facă arături pe moşiile lor, luîndu-le, în schimb, numai zeciuială din produse, cîtă vreme propriilor lor clăcaşi le impuneau pentru prisoase condiţii împovărătoare. Fenomenul se explică prin abundenţa pămîntului nelucrat, prin lipsa rezervei şi prin goana proprietarilor şi arendaşilor după cît mai multe produse obţinute sub formă de dijmă. În primăvara anului 1844, pe un mare număr de moşii din acest judeţ, mai ales mănăstireşti, arendaşii au impus pe clăcaşi, pe baza unor învoieli încheiate după cum se obişnuia pînă atunci numai cu a treia parte din ei, la sume mari de bani pentru prisosul de arături şi fîneţe, cît şi pentru ierbăritul prisosului de vite. În judeţ existau învoieli pentru prisoase încheiate anterior pe unul pînă la patru ani, unele adeverite de ocîrmuire, altele în dezacord cu noile măsuri dictate de administraţie, deci neadeverite. Dintre acestea din urmă făceau parte majoritatea celor făcute pe un singur an (1843)[82].

Pentru a stăvili jaful arendaşilor, Vornicia din Lăuntru a dispus (la 21 februarie 1844) ca pe viitor în contractele de arendă a moşiilor să se fixeze preţul ierbăritului prisosului de vite, suprafaţa de păşune pentru o vită de prisos şi preţul pogonului de arătură şi de fîneaţă de prisos. Preţurile urmau să fie stabilite anticipat între proprietari şi clăcaşi. Arendaşilor li s-a interzis să încheie învoieli cu clăcaşii fără preţuri stabilite în prealabil şi incluse de proprietari în contractele de arendă[83]. Iar pentru a se reduce marele număr de reclamaţii şi procese provocate de lăcomia proprietarilor şi arendaşilor, s-a insistat din nou ca aceştia să încheie învoieli pentru prisoase la termenul prevăzut. Căci a veni cu propunerea de învoială abia cînd începeau arăturile însemna a sili pe clăcaş să accepte orice condiţii, lucru ce se cerea stăvilit fie şi prin ameninţarea proprietarilor că nu li se va permite în asemenea cazuri să oprească pe clăcaşi de a cuprinde

---

[81] Vornicia din Lăuntru a dispus să fie aduse la îndeplinire numai învoielile făcute primăvara, acceptate de ambele părţi şi adeverite de ocîrmuire, pe moşiile fără asemenea învoieli clăcaşii neputînd fi siliţi la nici o plată pentru prisoase. (V. L., 1233/1843, II, f. 995—996).

[82] Vornicia din Lăuntru a hotărît ca pe moşiile mănăstirilor pămîntene clăcaşii să dea pentru anul 1842 din prisoasele de semănături şi fîn numai dijma legală conform condiţiilor de arendare a acestor moşii, iar pentru anii 1843 şi 1844 să se recunoască numai învoielile încheiate de mitropolie, episcopii şi mănăstiri cu clăcaşii fiecărei moşii de faţă cu arendaşii; pe moşiile unde nu vor exista asemenea învoieli, clăcaşii nu vor da nimic. Pe moşiile boiereşti şi pe cele ale mănăstirilor închinate urmau să fie puse în aplicare numai învoielile pentu prisoase necontestate de clăcaşi (M. L., Administrative, 10/1844, f. 105, 106, 131).

[83] „Buletin" nr. 20 din 24 februarie 1844, p. 77 — 78. „Învăţătorul satului" nr. 11 din 1 martie 1844, p. 41.

www.dacoromanica.ro

prisoase sau să le ceară vreo plată pentru ele[84]. În același timp, fără a ști că pe cele mai multe moșii de la șes și clăcașii din categoria a treia luau în arendă și lucrau pămînt de prisos, Vornicia din Lăuntru a interzis, atunci cînd a judecat în ultimă instanță litigiile în legătură cu plata prisoaselor, să se ia de la ei vreo plată pentru acest prisos, pe motiv că neavînd vite de muncă, n-ar fi în stare să cultive nici pogoanele legale[85]. De altfel ea a recomandat tot timpul ca pentru prisosul de pămînt să nu se facă învoieli pe categorii de clăcași, ci pe pogonul de loc sau, individual, pe numele clăcașului care lua pămînt în arendă[86].

În realitate însă, învoielile au continuat să se facă așa cum au voit proprietarii și arendașii. Astfel, în județul Buzău, pămîntul luat de clăcași în arendă ca prisos s-a măsurat de obicei cu pasul (2 pași în lat socotindu-se un pogon), iar prețul arenzii unui pas a fost de 30—32 de parale, o zi de arătură pe rezervă, zeciuiala din produse, plus cîte un sfanț și o găină de nume[87]. În Prahova, pentru a evita măsurătoarea, clăcașii au continuat să dea sume mari de bani drept clacă și prisoase[88]. În Ialomița, cele mai multe moșii au rămas și mai departe la dispoziția clăcașilor. Unii dintre ei au arat (în 1845) sub formă de prisoase suprafețe foarte mari de pămînt, care depășeau pe alocuri 40 de pogoane de cap[89]. Suprafața cultivată de clăcași drept prisoase a continuat să crească, iar măsurătoarea n-a putut pătrunde pînă în 1848 în acest județ[90]. Și în Ilfov moșiile au rămas în cea mai mare parte nemăsurate, la dispoziția clăcașilor. În schimb, aceștia au fost siliți să dea prin învoieli sume mari de bani pentru îndatoririle clăcășești și pentru prisosul de pămînt. În părțile județului dinspre Dunăre (plășile Oltenița și Ciocănești), unii dintre clăcașii fruntași foloseau (în 1844) pînă la 40 de pogoane de arătură și fîneață de cap, afară de cele de pășune, mijlocașul pînă la 28 de pogoane, iar codașul pînă la 10 pogoane. Și aici clăcașii fără vite de muncă își lucrau prisosul de pămînt cu ajutorul consătenilor care dispuneau de vite de tracțiune. Prisosul de pămînt era plătit numai cu zeciuială din produse și cu cîte un transport de grîne de familie la Oltenița, plus ierbăritul prisosului de vite[91]. Suprafețe imense de pămînt cuprindeau clăcașii de pe moșiile din apropierea capitalei. Astfel, la Chiselet tot clăcașul avea (în 1844) arate aproximativ 40 de pogoane, la Fundeni — un mare număr de clăcași făceau peste 80 de pogoane de arătură de cap, iar la Dudești suprafața

---

84 M. I., Administrative, 10/1844, f. 200.

85 Ibidem, f. 147—148, 236—237.

86 Ibidem, 13/1847, f . 37—40.

87 M. I., Administrative, 37/1845, f. 144 ; 49/1846, f. 10, 11 ; 55/1847, f. 18, 31, 45—46 ; Divizia comunală, 225 a/1848, f. 94, 180, 290—295 ; 225 b/1848, f. 8. La Movila Oii, pentru prisoase clăcașii s-au învoit (în 1847) să cultive pentru arendaș cîte un pogon de orz (fruntașul) și cîte o jumătate de pogon (mijlocașul), plus zeciuială și ierbărit (M. I., Divizia comunală, 53/1847, f. 13—14). La Bîlhacu, prisosul de arătură și fîneață s-a plătit (în 1848) pe categorii de clăcași (46—37—32 lei), plus dijma din produse și ierbărit (ibidem, 225 b/1848, f. 57).

88 M. I., Administrative, 34/1844, f. 14—18 ; 13/1847, f. 161 v.

89 Raportul ocîrmuitorului din 6 iulie 1845 (M. I., Administrative, 3/1845, f. 347—348).

90 Idem din 31 martie 1848 (M. I., Divizia comunală, 225 a/1848, f. 216).

91 Raportul ocîrmuitorului din 2 noiembrie 1844 (V. L., Albastre, 333/1844, II, f. 721).

www.dacoromanica.ro

de pămînt arată se lățea considerabil din toamnă în primăvară[92]. Învoielile pentru prisoase erau împovărătoare pentru clăcași[93].

În Vlașca, de asemenea clăcașii au continuat să folosească prin învoieli majoritatea zdrobitoare a moșiilor fără măsurătoare, cuprinzînd (în 1844) întinderi mari de pămînt drept prisos și plătindu-le pe categorii de clăcași, cel mai frecvent separat (între 3 și 74 de lei fruntea, între 2 și 61 de lei mijlocul și între 1 leu 20 de parale și 35 de lei coada), sau la un loc cu banii clăcii (de pildă 120 de lei fruntașul, 80 de lei mijlocașul și 45 de lei codașul), plus dijma legală din produse. Ierbăritul vitelor de prisos a variat (în 1844) între 1 leu și 20 de parale și 3 lei (cel mai frecvent 2 lei și 20 de parale) de vita mare, între 10 și 33 de parale (cel mai des 20 de parale) de oaie și capră și între 1 și 2 lei și 20 de parale (cel mai obișnuit 1 leu) de porc[94]. Evitarea măsurătorii moșiilor prin plata prisoaselor în bani pe categorii de clăcași a durat în acest județ pînă la sfîrșitul perioadei studiate[95].

Impunerea învoielilor pentru prisoase a continuat să întîmpine o vie rezistență și în Teleorman. Un mare număr de moșii din acest județ se aflau (în vara anului 1843) nemăsurate și fără învoieli pentru prisoase[96]. Amenințarea cu măsurătoarea a constituit și aici principalul mijloc de supunere a clăcașilor la învoieli[97]. Dar măsurătoarea n-a putut fi impusă, astfel că pe toate moșiile arendate fără condiții precise, ci numai cu specificația cuprinsă în contractele de arendă că se permite arendașilor să-și ia veniturile moșiei conform Regulamentului organic, aceștia au luat (la începutul anului 1844) pentru prisosul de arătură și fîneață, pe lîngă dijmă, și bani pe categorii de clăcași după diferite învoieli[98]. Nici ordinul cu privire la încheierea de învoieli toamna pentru arăturile de primăvară și primăvara pentru cele de toamnă n-a putut fi executat în acest județ, din cauză că pe cele mai multe moșii clăcașii au refuzat măsurătoarea și învoiala pentru prisosul de pămînt la pogon, ci au continuat să încheie învoieli pentru plata acestui prisos în bani pe categorii (între 24 și 69 de lei fruntașul, între 26 și 61 de lei mijlocașul și între 15 și 21 de lei codașul), plus zeciuială din semănături, dijmă din 5 căpițe una din fînețe și ierbăritul

[92] V. L., Albastre, 333/1844, II, f. 724. M. I., Administrative, 3/1845, f. 412—413 13/1847, f. 141.

[93] De pildă, la Chiselet, prisosul de arătură l-a plătit fruntașul cu 39 de lei și cîte un transport de 2 chile de grîu la Oltenița, mijlocașul cu 30 de lei și cîte un transport de o chilă și jumătate de grîu, iar codașul cu 20 de lei; izlazul de prisos s-a achitat cu cîte 3 zile de lucru cu mîinile plus ierbărit. La Mănăstirea, prisosul de pămînt a fost inclus în banii clăcii (124 de lei fruntea, 94 de lei mijlocul și 62 de lei coada), plus cîte 2 zile cu mîinile, plus ierbăritul prisosului de vite. La Prundu, fruntașul a plătit cu cîte 14 lei dijma fiecărui pogon de arătură (pînă la 7 pogoane), mijlocașul la fel (pînă la 6 pogoane) și codașul la fel (pînă la 3 pogoane), iar din fîn din 5 căpițe una plus ierbărit. La Tîncăbești, pogonul de arătură de prisos s-a plătit (în 1847) cu 11 lei, fără dijmă (V. L., Albastre, 333/1844, II, f. 724, 725, 743; M. I., Administrative, 3/1846, f. 8—9; Divizia comunală, 225 b/1848, f. 45).

[94] M. I., Administrative, 68/1845, f. 12 v—15, 34—38, 49—51, 72—75; Divizia comunală, 225 a/1848, f. 210.

[95] Raportul ocîrmuirii din 25 aug. 1847 (M. I., Administrative, 13/1847, f. 309—311).

[96] Vornicia din Lăuntru a ordonat ca pe asemenea moșii să nu se permită arendașilor să ia mai mult pentru prisoase decît dijma legală, și aceasta drept pedeapsă pentru că n-au măsurat pămîntul și n-au încheiat învoieli pentru prisoase la termenul prevăzut (V. L., 1375/1843, II, f. 55, 57).

[97] M. I., Divizia comunală, 225 a/1848, f. 378—379.

[98] Raportul ocîrmuirii din 19 ianuarie 1844 (V. L., 1428—1843, f. 7—8).

www.dacoromanica.ro

prisosului de vite (între 1 sfanț și 3 lei de vita mare, între 18 și 26 de parale de oaie și 1 leu de porc). În schimb, ei au rămas liberi să are și să cosească cît voiau și cît puteau și să-și pască vitele pe tot izlazul moșiei, cu un cuvînt să folosească moșiile la discreție[99].

Și în Olt prisosul de pămînt a continuat să se achite în bani pe categorii de clăcași[100]. La fel și în Romanați, unde se întîlnesc, ce-i drept destul de rar, și învoieli, după care obligațiile clăcășești, inclusiv prisoasele, se achitau în muncă pe rezervă[101]. Și în Dolj prisosul de pămînt s-a plătit în bani pe categorii de clăcași, iar pe alocuri, în plus, cu transporturi de grîne la porturile dunărene de la Bechet și Calafat, pe lîngă dijma legală din produse și ierbăritul prisosului de vite[102].

Prețul prisoaselor a fost fixat cu începere din 1845 numai pe moșiile mitropoliei, episcopiilor și mănăstirilor pămîntene și închinate. Pentru prisosul de arătură și de fîneață urma să se ia, la alegerea clăcașilor, fie dijmă îndoită[103], fie dijmă dreaptă (zeciuială), plus cîte o zi de lucru cu mîinile de fiecare pogon de prisos, iar pentru prisosul de vite 2 lei de vita mare, 10 parale de oaie și 60 de parale de porc (2 scutiți de fiecare casă), cu condiția însă să li se pună la dispoziție și izlaz de prisos[104]. Dar nici acest regim n-a putut fi aplicat pe toate moșiile mănăstirești. Astfel clăcașii de pe cele din Ialomița au cerut (în vara anului 1845) să fie lăsați să încheie mai departe învoieli pentru prisosul de arătură și cositură în bani, și aceasta pentru motivul că mulți dintre ei cuprindeau ca prisos cîte 40 de pogoane și mai bine de pămînt, așa că în cazul cînd ar fi siliți să dea din ele dijmă îndoită ar rămîne în pagubă, iar în cazul cînd ar fi obligați să dea zeciuială și să lucreze cîte o zi de pogon n-ar mai avea timp să lucreze pămîntul pentru ei[105]. Vornicia din Lăutru, deși la început a căutat să impună regimul de mai sus, pînă la urmă însă a fost nevoită să îngăduie încheierea și mai departe a învoielilor pentru prisosul de pămînt în bani, chiar și pe categorii de clăcași, și aceasta pentru a nu împiedica dezvoltarea agriculturii, care luase un remarcabil avînt în acest județ prin desțelenirea an de an a pămîntului luat de clăcași în arendă ca prisoase[106]. Și în Ilfov s-a îngăduit pe unele moșii mănăstirești plata prisosului de pămînt în bani[107]. În Vlașca, pe unele moșii mănăstirești clăcașii au încheiat (în 1847) cu arendașii învoieli în bani fie individual, fie pe categorii, inclusiv cei fără vite de muncă, și aceasta pentru ca să evite măsurătoarea cu care erau mereu amenințați[108], iar în primăvara anului 1848 pe moșiile mănăstirești din plasa Marginea se dădea lupta între arendași și clăcași, cei dintîi căutînd să impună măsurarea izlazurilor în scopul separării pămîntului,

---

99 M. I., Administrative, 10/1844, f. 151—152; 99/1846, f. 14—15; 13/1847, f. 37—40 217, 434—436.

100 De pildă, la Turia s-a luat (în 1847) 15 lei de fruntaș, 10 lei de mijlocaș și 5 lei de codaș (ibidem, 13/1847, f. 102—103).

101 De exemplu la Rusăneștii de Jos (M. I., Divizia comunală, 225 b/1848, f. 257—258).

102 V. L., 1375/1843, II, f. 664—665.

103 Dijma îndoită din fîn însemna din 5 căpițe două, căci, dijma dreaptă, adică ceea ce se lua din pogoanele legale, era din 5 căpițe una (M. I., Administrative, 3/1845, f. 129—130).

104 Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 439—448.

105 M. I., Administrative, 3/1845, f. 347—348.

106 M. I., Divizia comunală, 225 a/1848, f. 216—217.

107 Pogonul de arătură s-a plătit cu 16—28 de lei (ibidem, f. 388—390).

108 M. I., Administrative, 13/1847, f. 309—311.

www.dacoromanica.ro

iar cei din urmă cerînd să li se lase pentru pășune întreaga întindere ce rămînea nearată[109]. În Teleorman, lupta se da în același timp pentru pășunatul vitelor de prisos, arendașii oferind numai cîte o jumătate de pogon de izlaz de prisos pentru vita mare, iar clăcașii cerînd pășune fără măsurătoare[110]. Și în Romanați arendașii ofereau numai cîte o jumătate pe pogon de pășune pentru vita mare de prisos, iar clăcașii cereau mai mult[111].

Pînă la urmă, tot proprietarii și arendașii au făcut ceea ce au vrut, adică au căutat tot timpul să nu încheie învoieli pentru prisoase primăvara înainte de începerea lucrului la cîmp, ci au lăsat pe clăcași să-și facă mai întîi arăturile, care cît voia, și numai după aceea i-au apucat să facă învoieli împovărătoare. Sistemul dovedea, după însăși expresia Vorniciei din Lăuntru, „numai cuget de răpire și împilare împotriva muncitorului". Ca măsuri de remediere s-au prevăzut (în primăva anului 1848) sancțiuni : pe moșiile unde pînă atunci nu se încheiaseră încă învoieli, clăcașii urmau să fie liberi să-și facă arături și fînețe cît de multe ar fi voit, din care să dea numai zeciuială, iar pentru prisosul de vite să plătească, dar numai unde vor fi primit și prisos de pășune, 2 lei de vita mare și 10 parale de oaie și capră. Pe moșiile stăpînite de-a valma de mănăstiri și boieri și care se aflau arendate, prisoasele urmau să fie achitate la prețul fixat (în 1845) pentru moșiile mănăstirești ; la fel și pe moșiile spitalelor și școlilor, iar pe domeniile statului după condițiile lor de arendare[112].

Una era însă socoteala la tîrg și alta realitatea la țară. Acolo, plătind bani grei, clăcașii, atît cei de pe moșiile boierești, cît și cei de pe moșiile mănăstirești, au luat cum au putut an de an în arendă tot mai mult pămînt drept prisoase, extinzînd suprafața cultivabilă a țării și dînd un impuls nemaiîntîlnit pînă atunci dezvoltării agriculturii. În regiunea cîmpiei, ei au continuat în general să folosească moșiile la discreție, cuprinzînd cu plugul și cu coasa suprafețe imense de pămînt. În județul Brăila, clăcașul de frunte a ajuns să folosească în 1848 104 pogoane (legale și prisos), clăcașul de mijloc 57 de pogoane, iar clăcașul fără vite de muncă 15 pogoane. Prețurile obișnuite cu care se arenda în acest județ prisosul de arătură și cositură erau de pogonul arabil fie dijmă din 5 una, fie un icosar nou (12 lei și 10 parale) pentru fruntaș, o jumătate de icosar pentru mijlocaș și 1 sfanțih (2 lei și 10 parale) pentru codaș, plus zeciuială din semănături, iar de pogonul de fîneață dijmă din 5, din 3 sau din 2 căpițe una[113]. În Ialomița, fruntașul a cuprins în același an 69 de pogoane (legale și prisos), mijlocașul 40 de pogoane, iar codașul 20 de pogoane. Prisosul de arătură se plătea în acest județ numai cu zeciuială din produse, iar cel de fîneață cu dijmă din 10 pînă la din 5 căpițe una, iar pe alocuri cu bani, pînă la 20 de lei de pogon[114]. Dar nu numai la șes, ci și la munte clăcașii foloseau în 1848, acolo unde moșiile le îngăduiau, locuri ce depășeau ca întindere

---

109 M. I., Divizia comunală, 225 a/1848, f. 378—379.

110 Vornicia din Lăuntru a hotărît să li se dea cîte un pogon (în loc deschis și roditor) și cîte un pogon și jumătate (în loc păduros) de vita mare de prisos (ibidem, f. 384—385).

111 Vornicia din Lăuntru recomanda să li se dea 1 pînă la 2 pogoane de vită (M. I., Administrative, 3/1845, f. 210—211).

112 M. I., Divizia comunală, 225 a 1848, f. 147—149.

113 Raportul administratorului districtului Brăila din 20 august 1848 (M. I., Divizia comuncală , 225 b/1848, f. 41).

114 Raportul administrației districtului Ialomița din 8 septembrie 1848 (ibidem, f. 161).

www.dacoromanica.ro

cu mult pămîntul atribuit lor de lege. De pildă, în Gorj, fruntașul cuprindea pînă la 20 de pogoane de arătură, fîneață și izlaz (legale și prisos), mijlocașul pînă la 15 pogoane, iar codașul pînă la 6 pogoane. Prețul arenzii pămîntului de arătură și de fîneață era mai ridicat ca la cîmpie și varia după calitate, ajungînd pînă la 31 de lei și 20 de parale pogonul de calitatea întîi, pînă la 22 de lei și 20 de parale pogonul de calitatea a doua și pînă la 18 lei pogonul de calitatea a treia[115].

CONSIDERAȚII GENERALE

Din cele expuse pînă aici se desprind următoarele considerații în legătură cu evoluția pămîntului lucrat de clăcași pentru ei sub formă de prisoase, a economiei agrare și a relațiilor sociale din Țara Românească în primele două decenii ale perioadei regulamentare.

Regulamentul organic n-a putut fi aplicat pînă în 1848 în principalele sale obiective: îngustarea pămîntului folosit de clăcași prin distribuția lui prin măsurătoare și forțarea acestora de a lucra pentru boier restul moșiei, adică așa-numita rezervă feudală [116].

În schimb, posibilitatea oferită clăcașilor de a lua în arendă pămînt peste cel atribuit lor de noua legiuire a evitat anchilozarea gospodăriei lor la pogoanele legale. Dar prisoasele, ca unele ce înlocuiau libertatea de mai înainte a clăcașilor de a folosi la discreție moșia pe care locuiau și-i obligau să plătească acum cu bani grei pămîntul, pentru care anterior dăduseră doar dijmă din produse, iar pentru vite nu plătiseră nimic, au constituit pentru proprietari și arendași un instrument puternic de exploatare, iar pentru clăcași o sursă inepuizabilă de nemulțumiri și de reclamații. Așa se explică de ce introducerea prisoaselor și încheierea de învoieli pentru ele au întîmpinat tot timpul cea mai vie rezistență din partea lor. Odată însă introduse și plătite de obicei pe categorii de clăcași, prisoasele au oferit acestora singura soluție de a evita măsurătoarea pămîntului și de a folosi pentru ei întreaga moșie, ca și mai înainte. Aceasta înseamnă că prisoasele au constituit principala cale de dezvoltare a gospodăriei țărănești și a agriculturii românești în această perioadă.

Suprafața arată și cosită de clăcași în 1848 era incomparabil mai mare decît cea cuprinsă de rezervă, și aceasta atît în regiunea cîmpiei, cît și în cea a dealului și a muntelui. Prin urmare solul cultivabil al țării, în cea mai mare parte a lui, se găsea la această dată la dispoziția clăcașilor, iar nu a proprietarilor și arendașilor ca rezervă. Aceasta înseamnă că extinderea an de an a suprafeței arabile a țării a fost rezultatul nu atît al extinderii rezervei în dauna gospodăriei țărănești, cît al extinderii suprafeței cultivate de clăcași pentru ei în detrimentul înființării, respectiv dezvoltării rezervei. Aceasta înseamnă că baza producției de cereale a țării o constituia la această epocă nu producția rezervei, ci producția țărănească, obținută de pe pămîntul lucrat ca prisoase îndeosebi la cîmpie.

Producția obținută de clăcaș de pe asemenea suprafețe întinse de pămînt nu era, desigur, consumată întreagă în gospodăria lui sau în îndato-

---

115 Raportul administrației districtului Gorj din 11 septembrie 1848 (ibidem, f. 165).

116 I. Corfus, *Evoluția rezervei feudale din Țara Românească sub Regulamentul organic pînă la 1848*, în „Studii", tom. 18, 1965, nr. 4, p. 807–832.

www.dacoromanica.ro

ririle sale față de proprietate, ci o bună parte a ei era desfăcută pe piață. Aceasta înseamnă că aprovizionarea pieței interne se făcea în primul rînd de produsele clăcașilor și numai într-o măsură mai mică de cele ale rezervei, dacă, bineînțeles, acestea din urmă nu luau drumul exportului. Aceasta înseamnă că la mărirea an de an a volumului schimbului cu străinătatea au contribuit produsele animale și grînele gospodăriei țărănești într-o măsură incomparabil mai mare decît cerealele rezervei. Aceasta înseamnă că se poate vorbi pentru primele două decenii ale Regulamentului organic în Țara Românească de un proces de adaptare la o scară din ce în ce mai largă la producția de mărfuri în primul rînd a gospodăriei țărănești, de un proces de transformare tot mai pronunțată a ei într-o gospodărie producătoare de cereale pentru piață. Se poate vorbi deci de un primat al producției țărănești de mărfuri asupra producției rezervei, și aceasta cu toată piedica pusă în calea dezvoltării gospodăriei țărănești de relațiile feudale, predominante la această epocă în economia agrară a țării.

După calculele administrației din două dintre cele mai fertile județe de cîmpie, Brăila și Ialomița, clăcașul fruntaș cuprindea în 1848 în primul județ 10 pogoane de fîneață și 35 de pogoane de izlaz, iar în al doilea 20 de pogoane de cositură și 15 pogoane de pășune [117]. Aceasta este o dovadă evidentă de marele număr de vite ținut în această vreme de clăcași. Creșterea vitelor a continuat, prin urmare, să dețină în agricultura țării primatul asupra producției de cereale.

Suprafața imensă de pămînt folosită de clăcaș la cîmpie a necesitat firește și utilizarea muncii salariate în gospodăria lui. Căci, oricît de multe vite de tracțiune și oricît de mulți copii apți de muncă ar fi avut, clăcașul nu putea lucra numai cu ei o întindere de pămînt de dimensiunile celor întîlnite în cursul expunerii de față. Munca salariată pe ogoarele clăcașilor este de altfel atestată documentar. Fenomenul arată gradul înalt de diferențiere a țărănimii, clăcașul mai înstărit ajungînd să exploateze, la rîndul său, munca altuia. În același timp el arată gradul avansat de trecere la relațiile capitaliste în mediul rural.

Dar acest grad înalt de pătrundere a relațiilor capitaliste la țară este oglindit cel mai clar tocmai în practica arendării de pămînt la clăcași sub formă de prisoase. Într-adevăr, învoielile pentru prisoase încheiate pe categorii de clăcași sau, după cum se recomanda de stăpînire, individual, pe numele clăcașului care lua pămînt în arendă, nu mai aveau caracterul unor raporturi feudale, ci cel al unor relații noi. Era doar vorba de traficarea de către proprietar a unui pămînt care era eliberat prin lege de obligații feudale față de clăcași, precum și de folosirea lui de către aceștia pe bază de tranzacții din punct de vedere juridic libere, în tot cazul independente de îndatoririle lor față de proprietate. Clăcașii au fost siliți să încheie învoieli pentru prisoase nu prin forță (constrîngere extraeconomică), ci de nevoia lor de pămînt (constrîngere economică). Venitul proprietății, realizat din pămîntul arendat la clăcași sub formă de prisoase, nu mai constituia o rentă feudală. Învoielile pentru arendarea pămîntului la clăcași sub formă de prisoase au constituit așadar principalul ferment de descompunere a feudalismului și principala cale de trecere la capitalism în lumea satelor Țării Românești de la mijlocul secolului al XIX-lea.

117 M. I., Divizia comunală, 225 b/1848, f. 41, 161.

www.dacoromanica.ro

MIŞCAREA ILUMINISTĂ MOLDOVEANĂ DE LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

AL. DUŢU

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sînt publicate în tipografia mitropoliei din Iaşi, unica tipografie din Moldova, o serie de cărţi care denotă o varietate mai mare de preocupări ca în deceniile anterioare : hrisoave — ca cele ale domnitorului Constantin Racoviţă din 1756 şi 1757, al lui Alexandru Ion Mavrocordat din 1785 sau al lui Mihai Suţu din 1793 —, proclamaţii lansate de trupele ruseşti sau manuale de şcoală, cum e *Bucvarul* din 1755 şi *Lectionele* lui Toader Şcoleru din 1789 ; se alătură cărţilor cu un cuprins de un interes „inedit" — ca acea *Curioznică arătare din fiziognomie*, 1785, sau *Cuvîntul contra nicotinei* de Nicolae Mavrocordat, în greceşte, 1786 — culegerile de învăţături, în care se află cele mai diverse probleme. S-ar părea că preocupările istorice trec pe primul plan, deoarece ele se insinuează şi în lucrările de un caracter strict religios ; în 1759 mitropolitul Iacov Putneanul foloseşte prilejul unui eveniment creştin pentru a publica în *Despre lemnul sf. cruci* un document de la împăratul bizantin Romano şi unul al sultanului Selim, aşa cum mitropolitul Iacov Stamati anexează la *Evanghelia* din 1794 lista tuturor domnilor moldoveni ; dar în ultimii ani ai secolului tendinţele mult mai variate ale oamenilor de cultură din acest timp ies la lumină şi, în 1794, apare o carte de literatură, *Critil şi Andronius*, care, după opinia mitropolitului care patronează publicarea ei, are menirea să înfăţişeze cititorilor pe Creator, „cum şi toată mahina, adecă mulţimea acea minunată şi prea împodobită a lumii", iar în 1795 apar succesiv traducerile lui Amfilohie : *Gramatica theologhiciască*, *De obşte gheografia* şi *Elementi arithmetice*.

După cîte explică Iacov Stamati sensul romanului spaniol al lui Balthasar Gracian tradus prin intermediar neogrec, *Critil şi Andronius* este o nouă formă de *Divan*, ceea ce reactualizează genul literar abordat de strălucitul cărturar de la începutul secolului, Dimitrie Cantemir ; tot astfel Leon Gheuca reia, la rîndul său, o tradiţie atunci cînd inserează într-o carte de slujbă, *Octoihul mic* din 1786, sentinţe din lucrarea pe care

www.dacoromanica.ro

Antim Ivireanul o destinase orelor de răgaz ale cititorilor de la 1713, *Pildele filosofești* [1].

Reluarea tradiției literare statornicite în epoca Brîncoveanu-Cantemir de către cărturarii moldoveni din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este atestată și de alte acțiuni ale lor, dar pe firul tradiției se însăilează numeroase elemente noi ce dezvăluie un efort constant de a interveni în problematica ideologică cu ajutorul unor argumente europene, formulate în acele opere care corespundeau mai deplin necesităților locale. Aceste elemente noi se regăsesc în manuscriptele epocii, cu o tematică mult mai amplă și mai variată decît aceea a tipăriturilor. Atîta timp cît tipografia din Iași a acoperit singură nevoile de carte ale Moldovei, cărțile de cult — niciodată suficiente — avînd un regim de preferință, și în condițiile de cenzură create de curtea domnească [2], operele în manuscris nu au ajuns să vadă lumina tiparului. Și, cu toate acestea, ele au circulat destul de intens prin copii, indicînd tocmai prin această supraviețuire a lor că au răspuns unor necesități reale, dezvăluind etapele parcurse de formarea gustului literar, transformările mentalității și autentice preocupări bibliofile. „Lumea cărții" care se grupează în jurul acestor manuscrise — patroni, susținători, traducători, copiști — apare în acest răstimp ca o pleiadă de cărturari cîștigați de ideea progresului, și cu toate că datele prezentate aici pot fi substanțial îmbogățite și variat utilizate — în scopuri lingvistice, de interes strict literar etc. — ele dezvăluie, în conexiunea lor, condițiile în care o mișcare literară de orientare, în special franceză, se suprapune cu mișcarea politică orientată spre înlăturarea dominației străine și spre soluționarea crizei în care intrase sistemul feudal. Desigur că circulația operelor pe care le semnalăm a depins de progresul pe care l-a înregistrat învățămîntul, atît cel organizat de principi [3], cît și cel, mai puțin reliefat pînă în prezent, organizat în orașe și pe lîngă marile centre culturale din mănăstiri, dar și de contactele pe care cititorii din țările române le-au putut avea cu presa și cartea străină [4]; acești factori explică apariția unui număr mai mare de copiști „specializați"

---

[1] Nicolae Iorga a subliniat în *Histoire des Roumains*, vol. VIII, Buc., 1944, p. 18, noutatea inițiativei mitropolitului Leon, care a pus la îndemîna celor care utilizau *Octoihul* o serie de sentințe referitoare exclusiv la rolul învățăturii și la comportarea la curțile princiare, dar fără să identifice sursa.

[2] Vezi, de exemplu, pitacul către mitropolit și cel către episcopul de Rîmnic ale lui M. Suțu din 1784, publicat de V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786*, Buc., 1893, p. 400. Mihai Racoviță hotărîse, de asemenea, controlul cărților în Țara Românească în 1741, cf. art. lui Dan Simonescu din „Raze de lumină", 1938, p. 260—262. Interesant și pitacul lui N. Caragea din septembrie 1782 prin care interzice să se mai facă „vorbă de domnie" prin cafenelele Bucureștilor (*ibidem*, p. 245).

[3] Ne referim la cunoscutele reforme ale domnitorilor Grigore Alexandru Ghica, în Moldova, în 1766 și Alexandru Ipsilanti, în Țara Românească, în 1776 (cf. *Istoria României*, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1964, vol. III, p. 1 044). În școala mănăstirească de la Putna se studia pe la 1788 „geografia cea tălmăcită de episcopul Amfilohie după Buffier"; N. Mazere, *Evoluția geografiei în școalele române*, în „Cultura română", 1903—1904, p. 105.

[4] Date utile în acest sens la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, Buc., Cartea românească, 1930, vol. X, p. 203—212. În afara abonamentelor la ziarele străine, a comerțului cu cărți organizat de casele în special transilvănene, a lucrărilor procurate de cei care au avut posibilitatea să ajungă în Italia, ca Amfilohie, sau la Viena, trebuie ținut seama de rolul important pe care l-a avut cancelaria domnească din Moldova de a extrage știri din presa străină pentru a fi trimise la Poarta otomană, după cum indică afirmația lui Constantin Caragea din *Efemeridele* publicate în *Documentele Hurmuzachi*, Buc., 1914, vol. XIII, p. 91. Este ușor de presupus cu cîtă rapiditate se difuzau în mediul curții princiare știrile care semnalau atît evoluția situației politice, cît și preocupările culturale din țările europene.

www.dacoromanica.ro

în literatură şi posibilitatea de a traduce direct din original o serie de lucrări franceze sau italiene. De asemenea trebuie ţinut seama de progresul pe care l-a înregistrat cunoaşterea limbilor europene în aceste decenii, în special datorită preceptorilor francezi care pătrunseseră în a doua jumătate a secolului în familiile boiereşti din ţările române.

După o perioadă de cîteva decenii, în care preocupările literare înfiripate în timpul culturii brîncoveneşti şi al culturii moldovene, care atinsese o adevărată culme prin Dimitrie Cantemir, se menţinuseră în special în compartimentul limbii literare şi al literaturii istorice, în a doua jumătate a secolului interesul pentru roman, poezie şi fraza mobilizatoare se manifestă puternic în această etapă, „una din cele mai interesante din toată istoria cugetării neamului nostru prin caracterul de luptă pasionată, de zeloasă grăbire, de entusiasm care o deosebeşte”[5].

Dar ce se traduce şi pentru cine în aceste decenii? În special romane cu un caracter „moralizator” sau opere literar-istorice care căpătaseră un deosebit prestigiu pe continent, întărit în ţările române prin circulaţia pe care o aveau în cercurile greceşti. În primul rînd se perpetuează literatura de „desfătare” iniţiată în primii ani ai secolului, *Floarea darurilor* şi *Pildele filosofeşti* (aşa cum indică numeroasele copii realizate după tipăriturile ivirene), ca şi *Divanul* lui Cantemir; la acestea se adaugă traducerile din literatura franceză prin intermediar neogrec, cum e cazul lui *Télémaque* al lui Fénelon[6], sau direct din original, cum e romanul lui Voiture, *Alţ̆dalis şi Zelida*; din franceză sînt traduse cugetările contelui suedez de Oxenstiern[7], iar din greceşte *Zăbava fanteziei* a lui Francesco Loredano. Tot acum e cunoscută *Istoria lui Tarlo*, ca şi *Istoria viteazului Poliţion*, dar locul de preemţiune îl ocupă Voltaire. O situaţie specială o are scriitorul muntean refugiat în Rusia, dar legat de tipografia moldoveană, Ioan Cantacuzino, care traduce pe Montesquieu, Rousseau şi Pope; Amfilo-

---

[5] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, ed. a 2-a, vol. III, Buc., 1933, p. 5.

[6] Traducerile din Fénelon nu au făcut încă obiectul unei cercetări exhaustive, care să releve în primul rînd căror cerinţe le-a răspuns această lectură. Asupra importanţei unui asemenea studiu a atras atenţia Dumitru Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1945, p. 127. Semnalăm manuscrisele române din Biblioteca Academiei : *342*, tradus de C. Stăncescu în 1772 pentru Iordache Darie Dărmănescu, care-l ascunde în momentul în care este arestat pentru conspiraţie împotriva lui Constantin Moruzi (I. Bianu şi R. Caracaş, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, vol. II, Buc., 1913, p. 53), *743*, care cuprinde cărţile VI—X, fiind o continuare a primului, apoi *1233, 1526, 1576*, cuprinzînd fragmente transcrise la începutul secolului al XIX-lea, *2551*, copiat în 1780 la episcopia din Rădăuţi de ierodiaconul Isaia, *2760, 2863, 3739* de asemenea din secolul al XIX-lea. Despre *Ms. 219* din Biblioteca universitară din Iaşi, scris la 1783 de Constantin Veisa ot visterie şi presupus a fi exemplarul pe care dorea Leon Gheuca să-l tipărească, vezi I. Minea, *Telemah în traducere românească veche*, în „Cercetări istorice”, Iaşi, 1926—1927, p. 255.

[7] Numeroase sînt copiile ce au difuzat „cugetările” care au inspirat lui Eminescu *Glossa*. Cităm din Bibl. Acad. : *3338* din 1785, dar şi *2773* din 1779 şi *96* din 1780, *265*; *1472* şi *1575* din secolul al XVIII-lea, *1147* din 1803 şi *5972* din 1804, apoi *3511* din 1812 şi *5991* din 1815, scris la Socola de logofătul Grigoraş, *2803* din 1842 şi *147* din 1843, iar *1198* şi *3347* din secolul al XIX-lea, început.

Pentru traducerile din franceză vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, Buc., Minerva, 1901, p. 436—443; Al. Piru, *Literatura română veche*, Buc., E.P.L., 1961, p. 571 şi urm.

www.dacoromanica.ro

hie are prilejul să aducă cu sine cărți italienești[8], asemenea lui Vartolomeu Măzăreanu, care traduce opere aduse din Rusia, cum e acea *Itica ieropolitica*[9]. La o enumerare cît de succintă trebuie adăugate operele, redate în română ceva mai tîrziu, ale lui Marmontel, Florian, Metastasio ; dar, fără a merge mai departe, cercetarea circulației manuscriselor de acest gen relevă existența unor adevărați bibliofili, amatori de literatură, care-și întocmesc copii după operele cele mai prețuite. Nu ne referim numai la copiile de opere de sine stătătoare, cum realizează paharnicul Toader Jora, care în 1786 scrie *Zăbava fantasiei* și *Istoria etiopicească a lui Iliodor*, sau Ștefan Stîrce, care se dovedește mai interesat în literatura istorică, întrucît scrie *Letopisețul lui Nicolae Costin* în 1784, *Cronici moldovenești* în 1786, *Povestirea lui Tarlo* în 1786 — 1787 și *Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat* în 1791[10], dar și la culegerile, ba chiar în special la aceste *pots-pourris*-uri, în care un cititor, dornic să aibă la îndemînă, într-un volum redus, fragmentele care i-au plăcut și pe care simte nevoia să le recitească, adună părți din mai multe opere. Importanța acestor culegeri nu a fost suficient subliniată pînă în prezent, deși în asemenea manuscrise poate fi regăsit, în condițiile dificile în care s-a dezvoltat literatura în secolul al XVIII-lea, nucleul unor biblioteci „de căpătîi", realizate în urma unor lecturi mult mai vaste. Solicitat de ocupații multiple, lipsit de timpul necesar scrierii într-o epocă în care războaiele, epidemiile și evenimentele dramatice se succedă inexorabil, iubitorul de literatură, calificat de dragul etichetării drept „copist", strînge într-un volum de cîteva sute de file acele fragmente de care nu se putea lipsi. Cităm, de pildă, pe logofătul Ioan Chira, care la 1779 adună la un loc *Esopia*, *Pilde filosofești*, *Bertoldo*, *Povestiri orientale* (Bibl. Acad., *Ms. rom. 1067*)[11].

Totodată apar acum și copiștii (adevărați „copiști", cei care scriu manuscrise pentru alții, îndeplinind cu pana și călimara rolul teascului tipografic care lipsește), lucrînd la comandă, și, în general, contra cost aproape exclusiv opere literare. Se remarcă, așadar, o „specializare", și cităm pe pisarul episcopiei Romanului, Grigore Hudeci, care scrie succe-

---

[8] Claudio Isopescu, *Il vescovo Amfilohie Hotiniul e l'Italia*, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1933, studiu retipărit în volumul aceluiași *Saggi romeno-italo-ispanici*, Roma, 1943, p. 27—56. Amfilohie a trimis la studii în Rusia și apoi în Italia pe fratele său Veniamin, care pictează la 1785 biserica din Burdujeni-Suceava (cf. I. Popovici, *Un zugrav necunoscut din veacul al XVIII-lea*, în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice", Buc., 1940, p. 39—48).

[9] Vartolomeu Măzăreanu a adus cărți cu prilejul călătoriilor întreprinse la Kiev în 1757 și la Petersburg în 1769—1770., Inspector al „școalelor domnești, episcopești și mănăstirești" din Moldova, el traduce numeroase lucrări și întocmește mai multe culegeri de documente (Gh. Moisescu ș.a., *Istoria bisericii române*, vol. II, Buc., 1958, p. 296—297). E de observat că atît în Moldova, cît și la Rîmnic se fac în aceste decenii mari culegeri de documente (episcop la Huși în 1787, Iacov Stamati îl pune pe nepotul său Thoma să traducă documente slavone, Bibl. Acad., *Ms. rom. 3 692*). *Itica ieropolitica*, tradusă după o tipăritură de la Pecerska din 1712 de Vartolomeu în 1764, *Ms. rom. 67*, fusese redată în română și în 1747 (cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. a 2-a, vol. II, Buc., 1930, p. 164) ; a circulat în secolul al XVIII-lea, Msse *1332, 2344, 2582, 2667* din Biblioteca Academiei. O traducere, după același original rus în limba sîrbă : *Итика јерополитика*..., Viena, 1774 (amănunte la Dp. Георгије Михаиловић, *Српска библиографија XVIII века*, Београд, 1964, p. 117—118).

[10] G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 137—138 (Jora), 228—229 (Stîrce).

[11] Logofătul Chira scrie la mănăstirea Pângărați, plătit de egumenul Inochentie, *Ecaterina al doile. Istoric adunată a Împărăției rusăști* ..., o traducere, prin intermediar grec, a unei lucrări germane. Manuscrisul e dăruit lui Leon Gheuca (cf. N. Iorga, *Cărți și scriitori români din veacurile XVII—XIX*, în „Analele Academiei, Mem. Sect. Lit.", tom. 29, 1906, p. 15—17).

www.dacoromanica.ro

siv : *Istoria etiopicească a lui Iliodor*, vol. II, în 1784, *Din scrierile lui Oxenstiern*, cartea a II-a, în 1785, *Zăbava fantasiei*, partea a II-a, în 1788, şi iarăşi *Din scrierile lui Oxenstiern*, cartea a II-a, în 1803, sau pe preotul Ioasaf Luca, autorul unei compilaţii de *Cronici moldoveneşti*, în 1766, scrisă contra cost pentru vornicul Iordache Cantacuzino, şi al altor copii de cronici executate pentru postelnicul Alexandru Hurmuzache în acelaşi an, pentru Matei Hurmuzache şi alţii ; copistul scrie şi o *Floarea darurilor*[12].

Dar circulaţia manuscriselor literare denotă că adeseori ele pornesc dintr-un centru cultural şi se difuzează într-un grup de oameni care se cunosc reciproc şi îşi recomandă unul altuia copiştii. Acest aspect ni se pare a fi de un interes deosebit, deoarece răspîndirea unor anumite opere indică existenţa unui grup de cititori de literatură, de oameni de cultură doritori să cunoască operele „la modă" sau să mediteze asupra unor idei şi întîmplări capabile să le descifreze propriul lor destin. Iată ceea ce ne dezvăluie circulaţia *Etiopicelor* lui Heliodor, deşi difuzarea operei lui Fénelon *Aventurile lui Télémaque* ar putea să indice date cel puţin tot atît de interesante. Tradusă din greceşte de către Thoma grămăticul de la mitropolia Iaşului, opera e copiată în anii 1772 — 1773 de pisarul Grigorie Ilievici pentru a îndeplini comanda episcopului de Roman, Leon Gheuca (*Ms. 355*[13]), apoi e scrisă de dascălul Andriotaxitul de la Neamţ pentru spătarul Constantin Palade în 1782 (*Ms. 3531*) ; un exemplar se află la slugerul Vasile Carp şi de pe el îşi execută Toader Jora copia sa la 1786 (*Ms. 57*), cinci ani mai devreme, în 1781, întocmindu-şi o copie pentru sine fiul slugerului, Ilie Carp, cu ajutorul condeiului lui C. Burghele (*Ms. 4837*). În 1784, Alexandru Ciohoranu, care scrie pentru Iordache Dărmănescu un exemplar al romanului lui Voiture, întocmeşte pentru biv vel-paharnicul Necolai Canta o altă copie (*Ms. 4837*), iar în 1792 Alexandru Athanasiu, care scrie pentru acelaşi Iordache Dărmănescu o *Geografie*[14], execută comanda pe care i-o dăduse vornicul Ioniţă Sturza (*Ms. 2868*). O altă copie a *Etiopicelor* e scrisă de Grigore Hudeci la Roman în 1784 (*Ms. 2774*).

Iată, aşadar, un grup de bibliofili, cititori de literatură, care strîng în biblioteca lor traducerea unei opere menite să le delecteze imaginaţia şi să le transmită precepte de conduită : Leon Gheuca, mitropolit între 1886 şi

---

[12] G. Ştrempel, *op. cit.*, p. 101—102 (Hudeci), 139—140 (Luca). Apreciem că este indicat să fie separaţi din categoria „copiştilor" : bibliofilii, care-şi alcătuiesc exemplare pentru ei înşişi ; traducătorii, care redau în română un text care li s-a pus la dispoziţie, dar modificîndu-l, îmbunătăţindu-l la fiecare copiere ; copiştii, care transcriu un text român în mai multe exemplare. În ceea ce priveşte cel de-al doilea grup, ar trebui cercetată participarea lor activă la selectarea textelor, aşa cum în privinţa celui de-al treilea grup ar trebui urmărită compoziţia lui ; în măsura în care copiştii aparţineau de cancelaria domnească, posibilităţile lor de informare erau multiple şi „scriitorii" aceştia aveau, foarte probabil, o lectură destul de bogată. În asemenea condiţii, grupul celor care transcriau textele pur mecanic s-ar dovedi destul de redus ; în numeroasa categorie a copiştilor vor putea fi descoperiţi adevăraţi cărturari, în general de origine modestă. Ne propunem să revenim.

[13] Cităm manuscrise române din Biblioteca Academiei.

[14] Biblioteca Academiei, *Ms. rom. 2 349* : *Geografie noao*, copie din 1786 după o traducere efectuată în 1780, în aceeaşi episcopie a Romanului şi din acelaşi îndemn, probabil al episcopului Leon Gheuca. „Această geografie este o traducere din limba greacă . . ., care, la rîndul ei, este la origine un text englez trecut prin filieră franceză şi italiană" (cf. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1962, p. 16).

Legăturile dintre aceşti cărturari nu pot decît să fie atestate de exemplele pe care le dăm, dar nu descrise în toată amploarea lor, însemnările de pe manuscrise fiind destul de puţin generoase cu istoricul literar.

www.dacoromanica.ro

1888, Iordache Dămănescu, Necolai Canta, Ioniţă Sturza, Vasile şi Ilie Carp[15], Constantin Palade; amintim pe Iordache Cantacuzino, care îşi face o colecţie de cronici, pe Toader Jora şi Ştefan Stîrce, alături de care se află copiştii care lucrează cînd pentru unul, cînd pentru altul exemplare de opere literare, recomandaţi fiind de la unul la altul: Alexandru Ciohoranu, Alexandru Athanasiu, Grigore Hudeci, Grigore Ilievici, Ioasaf Luca, Ioniţă Chira şi mulţi alţii. Se adaugă în acest şir Gherasim Clipa, discipolul lui Leon Gheuca, ajuns la studii la Leipzig cu nepotul aceluia, sub îndrumarea oaspetelui sîrb al lui Leon, Dositei Obradovici, şi care traduce *Taina francmasonilor* a abatelui Prau, dedicîndu-o lui Iordache Dărmănescu, *Istoria Americii*, *Istoria craiului Sfeziei Carol al XII-lea* de Voltaire, patronînd mai tîrziu, cînd ajunge episcop de Roman, traducerea operei unui dascăl grec acuzat de raţionalism, Metodie Antracitul[16]; Gherasim ajută pe Gobdelas să alcătuiască în greceşte o *Economie practică şi generală*, sprijină apariţia traducerii lui Nicola Nicolau, *Plutarh Nou*[17], fiind considerat ca un ocrotitor al cărţii şi de Zaharia Carcalechi[18].

Boieri mari sau de rangul al doilea, clerici şi dascăli sau dieci, toată această „lume a cărţii" nu se polarizează numai în jurul operei lui Heliodor; Leon Gheuca, consemnează Dositei Obradovici, îşi propusese să tipărească şi pe *Télémaque*, ajuns şi în mîinile lui Iordache Dărmănescu, ca şi pe *Oxenstiern*, tradus din nou, deşi exista o versiune mai veche[19]. Leon mai întocmeşte şi o antologie, *Despre ştiinţa stihiilor*, care se va copia şi va ajunge să vadă lumina tiparului în 1816, la Iaşi, sub titlul *Mielul de aur — Hrisun Engolpion*, alcătuită din trei categorii de probleme: cugetări despre rolul aristocraţiei, extrase ilustrative pe tema demnităţii umane şi a dreptăţii din Platon, Seneca, Cicero şi Epictet, precum şi date de economie şi ştiinţe naturale. Prima parte, aşa cum am arătat cu alt prilej[20], este tradusă după o culegere de cugetări din opera lui Massillon.

Grupul se raliază în jurul acestui cărturar, menţionat de dr. Andreas Wolf în lucrarea sa consacrată Moldovei, elogiat de Dositei Obradovici şi de secretarul francez d'Hauterive[21]; el îşi asumă un rol cultural

---

[15] Vasile Carp va fi trimis la Viena pentru a lua legătura cu Kosciuszko, vezi doc. 304 din *Documente privind istoria României. Colecţia Eudoxiu de Hurmuzachi*, serie nouă, vol. I, Buc., Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 543.

[16] D. Fecioru, *Catalogul manuscriselor din biblioteca Patriarhiei române*, în „Studii teologice", Buc., 1959, nr. 5—6, p. 345—387.

[17] I. Bianu şi Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. III, Buc., 1910, p. 290—291.

[18] Parte din activitatea lui Gherasim Clipa e amintită şi de N. Iorga, *Francmasoni şi conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în „Analele Academiei, Mem. Secţ. Ist.", s. III, tom. VIII, Buc., 1928, şi de D. Popovici, *op. cit.*, p. 125. Mai tîrziu, episcop de Roman, ambiţios şi intransigent, „Gherasim arse strana şi odăjdiile atinse de Meletie cel pus de turci" în 1821, cînd se retrase în timpul luptelor (cf. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 431).

[19] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, p. 436.

[20] *Alte contribuţii la tratatul de istoria literaturii române*, în „Steaua", 1966, 5, p. 100. N. Iorga semnalează influenţa lui Massillon şi Fléchier asupra lui Vartolomeu Măzăreanu (în *Un jacobin moldave*, cit. *infra*).

[21] Indicaţiile în articolul nostru citat *supra*, unde am reprodus şi fragmentul din lucrarea lui d'Hauterive, *Mémoire sur l'état de la Moldavie en 1787*, Buc., 1902, p. 201, care, după părerea noastră, se referă incontestabil la Gheuca. De altfel, de la acesta, ca şi de la ceilalţi oameni remarcabili (elogiaţi, fără să-i numească, „hommes que je chéris et que je révère" (p. 204), trebuie să fi cules secretarul francez (cel mai instruit şi mai inteligent dintre secretarii şi călătorii străini ai epocii) datele expuse cu căldură privitoare la originea latină a romă-

www.dacoromanica.ro

în cadrul funcţiei pe care o deţine în biserica moldoveană, singura instituţie rămasă independentă de curtea fanariotă în urma deciziei sinodului întrunit de mitropolitul Iacov Putneanul (ianuarie 1753), care a interzis ierarhilor greci să se suie pe scaunul mitropolitan de la Iaşi. Leon Gheuca se profilează în centrul unei mişcări culturale care se dovedeşte a fi şi o mişcare politică, fapt care dezvăluie legătura care a existat în aceste decenii între orientarea franceză a cărturarilor moldoveni şi ţelurile lor patriotice, cît şi caracterul pe care operele lui Fénelon şi Massillon l-au căpătat în cadrul acestei mişcări indiscutabil iluministe prin interesul arătat pentru cuceririle civilizaţiei europene din secolul al XVIII-lea şi prin rolul acordat raţiunii în rezolvarea problemelor sociale ; în această privinţă, transformările mentalităţii se dovedesc a fi însoţite de profunde preschimbări în sensibilitate, criza conştiinţei sociale fiind şi o criză a sensibilităţii. Imaginea pe care acest grup şi-o face despre centrele culturale europene suferă modificări vizibile şi ,,conştiinţa ortodoxă'' începe să se destrame, în locul conceptului de ,,pămîntean'' apărînd acela de ,,patriot'', care prevesteşte conceptul de ,,naţionalitate'', mai ales în momentul în care mişcarea iluministă se radicalizează.

Într-adevăr, parte din figurile proeminente ale acestei mişcări literare se regăsesc în conspiraţiile organizate împotriva domnilor fanarioţi. În septembrie 1777, printre cei fugiţi la Hotin se află Dărmănescu şi Iordache Cantacuzino, în timp ce Ioniţă Sturza şi cu Nicolae Roznovanu, de asemenea un bibliofil, sînt trimişi de domn pentru a duce tratative cu cei fugiţi, fapt care presupune independenţa acestora faţă de curtea fanariotă[22]. În august 1778, cu speranţa că situaţia încordată de la frontierele ţării va putea duce la înlăturarea definitivă a domnilor fanarioţi, Manolache Bogdan, activ şi în conspiraţia anterioară, şi Ioniţă Cuza, exilat de Ioan Teodor Callimachi şi readus în 1759 cînd boierii se răsculaseră cu orăşenii[23], organizează un nou complot, înăbuşit de Constantin Moruzi, care-i ucide ; din conspiraţie fac parte din nou Dărmănescu, Iordache Cantacuzino şi Roset Bălănescu, alăturîndu-li-se Manolache Roman. Caracterul francmasonic al complotului este aproape cert[24], şi din această organizaţie cu scopuri patriotice a făcut parte atît traducătorul lucrării *Taina francmasonilor*, Gherasim Clipa, care justifică interesul pentru carte în dedicaţia adresată lui Dărmănescu[25], cît şi Leon

---

nilor, la demnitatea naturală a oamenilor din popor, la aspiraţia lor spre libertate (p. 20, 82, 88, 193 etc.) ; demonstrarea temeinică a latinităţii limbii române, ca şi condamnarea luxului trebuie să-i fi fost sugerate de cel care iniţiase ampla acţiune de traduceri în limba ţării şi care condamnase, ca episcop, luxul boierilor. Critica tendinţelor boiereşti de a apela la puterile străine e pornită din convingerile aceluiaşi om, animat de „un patriotisme modeste qui déplore les abus sans éclat et concilie le désir et l'espoir d'en voir la réforme avec le sentiment du devoir" (p. 200).

[22] Constantin Caragea, *Efemeridele*, p, 73.

[23] *Istoria României*, vol. III, p. 447.

[24] N. Iorga, *Francmasoni şi conspiratori ...*, crede că au fost francmasoni : Gheuca, Gherasim, Dărmănescu, Manolache Romano, care a fugit în Germania. Lionardo Panzini, adus de Alexandru Ipsilanti ca preceptor al copiilor săi la Bucureşti, nota că, atunci „cînd patriarhul constantinopolitan, speriat de existenţa la noi a francmasoneriei aduse de ruşi, o fulgeră cu anatema, afurisenia nu se publică" (cf. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a 2-a. Buc., Casa şcoalelor, 1928, p. 215).

[25] Dedicaţia e reprodusă în *Catalogul manuscriptelor româneşti*, vol. II, p. 174—175. Intenţia traducătorului a fost clară : „Cu toate că materie ei iaste întru pre rău prepus al obştiei şi poate a-mi pricinui multă defăimare, însă, cunoscînd că ia iaste pre departe de adevăr, am tălmăcit-o ca toţi cei ce vor ceti să cunoască greşita socoteală ce au de aciastă tagmă".

www.dacoromanica.ro

Gheuca, care nu a fost instalat mitropolit în 1786 decît după ce o serie de boieri l-au sprijinit împotriva domnului fanariot[26]. Existenţa organizaţiei francmasonice justifică prezenţa medaliilor cu inscripţii de asemenea natură în Moldova[27], care, la rîndul lor, dezvăluie influenţa pe care prezenţa trupelor ruse, cu un corp ofiţeresc cîştigat noilor idei, a avut-o asupra formării organizaţiei moldoveneşti. În acelaşi timp, o influenţă similară au exercitat-o şi trupele austriece[28].

Larga difuzare a romanului lui Fénelon şi apelul la opera lui Massillon se clarifică în momentul în care se ţine seama de frămîntările perioadei acesteia, în care, după cum nota un martor ocular, era „mare împărechiere între boieri şi între domni" [29]. Războaiele dintre ruşi, austrieci şi turci au întărit rezistenţa maselor împotriva dominaţiei otomane, care, pe măsură ce înăsprea exploatarea economică, dădea evidente semne de slăbiciune, datorită descompunerii sistemului feudal otoman şi slăbirii puterii statului, atestată de răscoalele interne [30]. Manifestările antiotomane se înmulţesc[31] şi boierii pămînteni organizează o opoziţie puternică ; apelul la Fénelon, care împreună cu Saint-Simon este „reprezentantul cel mai de seamă al opoziţiei aristocratice", este explicabil, cu atît mai mult cu cît opoziţia franceză împotriva despotismului prezentase cîteva trăsături care o făceau asimilabilă condiţiilor din ţările române : „această opoziţie rămîne hotărît monarhistă ..., concepţia opozanţilor continuă să fie profund religioasă ..., opoziţia aristocratică este atentă la realităţile populare"[32]. De aceea conspiraţia condusă de Manolache Bogdan şi de Ioniţă Cuza, „care în timpul războiului luptaseră

---

[26] Al. Ciurea, *Leon Gheuca*, 1942, p. 39—41.

[27] P. P. Panaitescu, *Medaliile francmasonilor din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în „Revista istorică", 1928, nr. 10—12, p. 354—355, care descrie două medalii, prima din 1772, conchizînd : „sîntem în faţa unei prime mişcări naţionale şi democratice moldoveneşti premergătoare celei din veacul al XIX-lea". Despre publicaţia scoasă de trupele ruseşti în 1790, care a difuzat idei progresiste, vezi Dan Simonescu, *Primul ziar pe pămîntul ţării noastre*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, 1956, p. 343—351.

[28] E. Prokopowitsch, *Die Wiener „Geheime Assoziation" und der Bukowiner Bojar Basilius von Balsch*, în „Südost-Forschungen", 1961, p. 274—278.

[29] Însemnare din 1788 a monahului Galaction de la mănăstirea Agapia pe *Ms. rom. 2987* (cf. G. Ştrempel, *op. cit.*, p. 72). Agitaţia boierilor e continuă în toată jumătatea a doua a secolului. Nici după ce conspiraţia contra lui Moruzi a fost înăbuşită atît de sîngeros, nu s-au liniştit spiritele. Manolache Drăghici, *Istoriea Moldovei pe timp de 500 ani*, vol. II, Iaşi, 1857, p. 49, consideră drept caracteristic pentru domnia lui Alexandru Mavrocordat, începută în 1785, „vrajba dintre boieri". În repetate rînduri palatul domnitorului a luat foc. Frămîntarea e pe larg analizată şi de d'Hauterive, *op. cit.*, în mai multe locuri. Domnia lui Alexandru Moruzi a fost tulburată „de agitaţia boierimii de treapta a doua şi a treia care invocînd ideile de libertate şi egalitate ale revoluţiei franceze, revendica egalitatea cu marea boierime" (cf. *Istoria României*, vol. III, p. 719).

[30] „Deplasarea treptată a centrului de progres social şi economic de la pătura conducătoare turcă spre noile forţe sociale născute în sînul popoarelor balcanice oprimate" este un fenomen caracteristic popoarelor balcanice, dar nu şi ţărilor române, pentru care pătura conducătoare turcă nu a constituit nici în trecut forţa care să fi promovat progresul, ci legăturile cu restul Europei (cf. D. Djordjević, *Révolutions nationales des peuples balkaniques, 1804—1914*, Belgrad, 1965, p. 12). Transformările petrecute pe plan cultural sînt exprimate în scrierile „Şcolii ardelene", ale cărturarilor de la Rîmnic şi în cele datorate acestei mişcări moldovene de orientare franceză, opere care ar fi trebuit menţionate la p. 19, unde sînt amintiţi Koraïs, Sofronie şi Dositei Obradovici (admiratorul lui Leon Gheuca).

[31] *Istoria României*, vol. III, p. 599, unde sînt amintiţi voluntarii români care au participat la înfrîngerea armatei turceşti la Rîmnic în 1789 (vezi şi p. 601).

[32] Jean Touchard, *Histoire des idées politiques*, Paris, P.U.F., 1963, tome I, p. 358—359. Vezi şi Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne*, vol. II, Paris, 1935, p. 65—66.

www.dacoromanica.ro

pentru lărgirea autonomiei țării"[33], își propunea să înlăture pe domnul fanariot pentru a pune în locul lui un domn pămîntean (pe Manolache Bogdan însuși), invocînd totodată măsurile antipopulare ale miniștrilor fanarioți. Pe de altă parte însă, așa cum în Franța „clasa privilegiată e apăsată de o mare oboseală intelectuală" și în locul ei intră în luptă categoria oamenilor cu o origine modestă ajunși la funcții importante, ca acelea de abate sau episcop (cum e „Massillon, fiul unui notar din Hyères, Fléchier, Bossuet"[34]), tot astfel devine mai activă categoria celor care, în general de origine modestă, ocupă funcții culturale în biserică sau în școlile mănăstirești sau sînt prinși în activități cărturărești : traduceri, multiplicări de opere etc. De pe poziția acestora se face apel la opera lui Massillon, care capătă menirea de a atrage atenția „celor mari" asupra răspunderilor și a rolului lor în viața socială. Din traducerea lui Gheuca, boierimea putea afla cît de compromițătoare este în fața *istoriei* goana după slujbe și că viața „celor mari" este „legată cu întîmplările obștiei" și „trece cu dînsele din neam în neam" (vezi anexa I).

Dacă domnii fanarioți au luat o serie de măsuri înnoitoare în timp ce marea boierime încerca să mențină tiparele vechi, analiza atentă a datelor arată că în perioada de care ne ocupăm se formează un grup compact de cărturari (atît în Moldova, cît și la Rîmnic și în Transilvania), care, argumentînd necesitatea „continuării" tradiției, introduce idei noi preluate din scrierile iluministe europene. În raport cu reformele fanariote care au urmărit „o aducere la zi, un *agiornamento* al regimului feudal"[35], sînt formulate acum, în proteste la Poartă sau în manifestări publice, idei progresiste care provin din partea celor ce doreau să înlăture pe principii care profitau de adaptarea sistemului vechi; grupul acestor oameni, la care se alătură din motive tactice marea boierime, e incontestabil încurajat de concepțiile politice europene formulate în secolul luminilor. De aceea, pentru a atrage atenția celor mari asupra datoriilor pe care le au față de popor, Gheuca a încurajat traducerea și difuzarea operei lui Fénelon și a tradus el însuși cugetările lui Massillon,

---

[33] *Istoria României*, vol. III, p. 715.

[34] Maxime Leroy, *Histoire des idées sociales en France*, tome I, Paris, Gallimard, 1946, p. 362.

[35] Fl. Constantiniu, *Quelques aspects de la politique agraire des Phanariotes*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 1965, nr. 4, p. 667—680. Nu credem că „partout en Europe les réformes ont été imposées aux souverains par les réalités et non par la lecture des œuvres illuministes" (p. 679), deoarece în aceste „realități" se includ și aspirațiile și mentalitatea oamenilor, de care suveranii au trebuit să țină seama chiar dacă nu citiseră *Enciclopedia*. Or, în timp ce domnitorii caută să perfecteze sistemul administrativ, de rezultatele căruia depindea însăși domnia lor, boierii pămînteni răspund cu o rezistență care nu are, în perioada de care ne ocupăm de exemplu, un caracter reacționar. Pe de altă parte, în timp ce marea boierime rezistă din principiu, se formează o opozitie care are țeluri progresiste, îmbinînd tendința înlăturării dominației străine cu tezele limitării puterii discreționare a suveranului. Ideea de lege e incontestabil preluată din operele iluministe. Dar ceea ce este mai important este însăși evoluția conceptului de „pămîntean", care, sub presiunea exploatării otomane exercitate prin domnitorii străini, a trebuit să se lărgească, înglobînd în conceptul de „patriot" pe toți cei care locuiesc pe teritoriul patriei. Distincția apare clară în timpul opoziției împotriva lui Grigore Ghica, după cum a arătat N. Iorga, *Din originile politicianismului român: o acțiune de opoziție pe vremea fanarioților*, în „Analele Academiei, Mem. Secț. Ist.", s. III, tom. VIII, Buc., 1928; ea este atestată de documentele epocii, care confirmă prezența ei în mentalitatea boierimii. Astfel, C. Caragea consemnează în *Efemeride* că opoziția a fost îndreptată împotriva „miniștrilor" domnului, că a antrenat un grup numeros (p. 70) care „prigonea pe domni" (p. 74). Vezi și documentele din art. lui Al. Vianu, cit. *infra*. Pentru aspectul general al problemei, vezi Alphonse Dupront, *Livre et culture dans la société française du 18-e siècle*, în „Annales", Paris, 1965, nr. 5, p. 867—898.

www.dacoromanica.ro

oratorul preţuit de Voltaire pentru spiritul său critic, ca şi pentru sensibilitatea lui aleasă.

Apelul la ediţia de *pensées diverses* satisfăcea, din punctul de vedere al formei, gustul cititorilor de *apophtegmata*[36], iar din punctul de vedere al fondului corespundea unui stadiu nou în sensibilitate, pregătită să accepte tendinţa lui Massillon de „a reabilita inima" în morala creştină[37]. În Moldova, ca şi în Franţa de la începutul secolului al XVIII-lea, „politica este puternic marcată de literatură", şi „această criză a conştiinţei — care nu este numai franceză, ci europeană — reflectă o profundă criză economică şi socială (foamete, administraţie dezastruoasă). De unde tendinţa crescîndă de a arunca răspunderea acestei crize asupra sistemului de control economic şi de arbitrar politic"[38], cu atît mai insuportabil în Moldova, cu cît era impus de o dominaţie străină.

Faptul că transformarea concepţiei politice s-a însoţit cu o criză a sensibilităţii e indicat şi de largul ecou pe care drama lui Grigore Ghica, ca şi decapitarea boierilor Bogdan şi Cuza (prima descrisă de banul Caragea sub forma unui adevărat „roman gotic"), l-a înregistrat în toată societatea românească, determinînd pe acel slujbaş modest din părţile Olteniei s-o pună în versuri[39], larg difuzate pe cale manuscrisă.

Dar aspectul cel mai important al crizei de conştiinţă poate fi observat în trecerea de la „conştiinţa ortodoxă" la conştiinţa naţională, care are loc în aceste decenii.

Afirmată în faţa unui invadator care se impusese pe calea armelor şi nu printr-o formă culturală superioară, „conştiinţa ortodoxă" reprezenta expresia amplă şi sintetică a unei îndelungate tradiţii culturale. Din această conştiinţă făcea parte conceptul de „pămîntean", pe care locuitorii Moldo-

---

[36] Cugetările lui Massillon sînt recomandate a fi citite după tehnica lecturii apoftegmelor, exact aşa cum *Învăţăturile creştineşti* din 1700 erau recomandate a fi utilizate de cititorii români. Iată textul din „Avertissement", cu care se deschide ediţia pariziană din 1751: „Toutes les pensées qui composent ce Recueil sont courtes, détachées les unes des autres et sans aucune liaison nécessaire entr'elles. L'on peut n'en lire qu'une ou deux à la fois, passer d'une matière à l'autre, revenir sur ses pas sans aucun inconvénient et il n'est aucune de ces pensées qui ne contienne ou quelque grand principe ou quelque réflexion judicieuse ou des vérités édifiantes; le tout mis dans le plus beau jour, et revêtu de toutes les grâces de l'élocution. Pourrions-nous craindre qu'il y eût quelqu'un assez occupé pour ne pouvoir dérober impunément à ses affaires les instans que demande une pareille lecture, quelque tête assés peu forte pour en être fatiguée, quelqu'homme assés dégoûté du sérieux pour y être insensible".

Iată şi recomandările din prefaţa cărţii româneşti: „Aceste socotele nu sînt date numai către cei delungaţi de lume şi către cei ce petrec pururea întru rugăciuni neîncetate, ce şi cătră aceia care vieţuiesc în lume şi nu cunosc atît de curat tainele lui Dumnezeu, că pot şi aceştia mai apoi după grijile lumii ca să o citească ... De nu vor putea să o citească toată într-o zi, iar mai puţin vor putea ca să procitească în fieşte care zi cîte un cap, mai înainte pînă nu încep grijile ... De nu vă vor fi lăsînd lucrurile a citi dimineaţa, puteţi şi către seară, mai înainte pînă nu mergeţi spre pat" (text reprodus în *Bibliografia românească veche*, vol. I, Buc., 1903, p. 392).

[37] Robert Manzi, *L'idée du bonheur dans la littérature et la pensée française au 18-e siècle*, Paris, Armand Colin, 1960, p. 649.

[38] Jean Touchard, *op. cit.*, p. 359.

[39] N. A. Ursu, *Contribuţii la stabilirea paternităţii unor povestiri istorice în versuri*, în „Limba română", 1966, nr. 1, p. 53—72, care arată, pe baza unei analize filologice convingătoare, că autorul care a compus „cronicile rimate" — printre care şi *Stihuri despre uciderea lui Grigore Ghica*, *Stihuri despre uciderea lui Constantin Brîncoveanu* şi *Stihuri despre uciderea boierilor Bogdan şi Cuza* — este „un modest intelectual al vremii, probabil vreun logofăt de casă domnească sau boierească, originar din Oltenia sau de prin vestul Munteniei", ajuns în Moldova.

www.dacoromanica.ro

vei îl opuneau în faţa dominanţilor de „altă lege" veniţi de aiurea. Locuitorii ţării se întemeiaseră, secole de-a rîndul pe această idee de „apărare a creştinătăţii", misiune istorică şi culturală de care fusese conştient un Ştefan cel Mare. În momentul în care funcţionarii Porţii trimişi să administreze ţările române s-au prezentat ca fiii obedienţi ai patriarhiei ortodoxe, separarea de ei a impus o nouă distincţie şi, aşa cum Constantin Moruzi sfătuia pe trimisul său la Constantinopol să nu se amestece în problemele mănăstireşti, strict religioase, dar să apere marea biserică, pilonul de susţinere al viitoarei Elade[40], tot astfel boierii români au apărat mitropolia din Iaşi de pătrunderea elementelor fanariote, asigurîndu-şi punctul de rezistenţă culturală necesar, unicul în epoca feudală. Conflictul care l-a opus pe însuşi Leon Gheuca patriarhiei constantinopolitane marchează această etapă de clară destrămare a „conştiinţei ortodoxe", de trecere de la conceptul de „pămîntean" la cel de „patriot", de la rezistenţa comună şi nediferenţiată la opoziţia naţională, care caută să-şi găsească alte temeiuri decît cele oferite de „ortodoxie"; tradiţionala, „conştiinţă" va trece pe planul al doilea în momentul în care se vor forma pieţele economice naţionale.

Procesul poate fi surprins mai ales în timpul radicalizării mişcării iluministe din Moldova în ultimii ani ai secolului, cînd au loc o serie de mişcări populare, însoţite ulterior de intervenţii pe plan extern[41]. Refuzul boierilor pămînteni de a participa la strîngerea grînelor într-o ţară secătuită, ca şi manifestele aruncate în 1796 şi 1799 în curţile boierilor, acuzîndu-i nu de înţelegere cu fanarioţii, ci de „trecirea cu vederea a dumnilor-voastre a pămîntenilor"[42], denotă că opoziţia a devenit tot mai categorică, dar că, în acelaşi timp, grupul de mici boieri şi de dascăli face o distincţie netă între „pămînteni" şi „străini", separînd pe iubitorii de ţară de cei indiferenţi, pe „patrioţi" de complicii asupritorilor.

În momentul în care a început să fie operată această distincţie, a fost adoptat de conştiinţa spiritelor „luminate" exemplul revoluţiei franceze. Ţara care atrăgea atenţia prin cultura şi civilizaţia ei încă din anii în care era tradusă fraza lui Massillon a luat proporţiile unui mare exemplu, care demonstra că despotismul poate avea un sfîrşit . Printre sursele care au fost utilizate de iluminiştii progresişti moldoveni au figurat înseşi lucrările revoluţionarilor, aşa cum ne-o demonstrează traducerea făcută către 1800 a unei scrieri polemice revoluţionare în care cititorii români puteau lua cunoştin-

---

[40] C. Caragea, *Efemeridele*, p. 98. Privitor la amplul subiect pe care-l reprezintă contactele dintre cultura neogreacă şi cea română în epoca fanariotă din ţările române, credem că el trebuie analizat sub raportul relaţiilor dintre cărturarii greci şi cei români, întrucît domnii fanarioţi, cu cîteva excepţii binecunoscute, nu au favorizat dezvoltarea culturii în limba română. Arestat de Constantin Moruzi, Iordache Dărmănescu a ascuns traducerea în română a *Aventurilor lui Telemac*, fapt care arată, pe de o parte, că scrierea făcea parte din arsenalul ideologic al opoziţiei, iar pe de altă parte că aceeaşi lucrare, pusă la dispoziţia compatrioţilor lor de către cărturarii greci, putea căpăta în ochii unui domnitor grec proporţiile unui document compromiţător.

[41] Intervenţii care se îndreaptă spre Franţa, vezi E. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte şi proiectul unei republici aristo-democraticeşti în Moldova la 1802*, ed. a 2-a, Buc., 1947. Apelurile din trecut, adresate direct Porţii sau Rusiei, nu denotă că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se formase în Moldova un curent care gravita spre Turcia şi Austria şi altul care se sprijinea pe Rusia, cum susţine V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 172. Apelurile erau procedee tactice şi adeseori plîngerile adresate paşilor au avut alt ecou la Poartă.

[42] Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii", 1962, nr. 4, p. 919—926. Originalul manifestului din 1796 în *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. I, p. 767—769.

www.dacoromanica.ro

ţă de principiile inserate în *Declaration des droits de l'homme*. Compusă în 1791 (după cum rezultă din § 32 şi 26, în care se afirmă că atacul se pregăteşte de doi ani, dar n-a fost încă dezlănţuit, deci înainte de Manifestul lui Brunswick din 25 iulie 1792, şi după cum reiese din § 27, unde se face o aluzie la Constituţia poloneză din 3 mai 1791), scrierea, care pare a fi un apel adresat popoarelor europene, este o enunţare de principii şi un ca'd îndemn care nu a putut să nu vibreze în inimile conspiratorilor români[43] (vezi anexa II). Aceste idei au fost aruncate în luptă de boierimea de treapta a doua şi a treia, care, sub presiunea orăşenilor şi a maselor , a ajuns să formuleze proiectul unei „republici aristo-democraticeşti", dar ele au devenit adevărate teze pentru cărturarii care nu au ezitat să se adreseze direct lui Napoleon[44]. În scrierile „iacobinului" Ionică Tăutu, aceste idei fermentează o critică socială virulentă[45].

Datele pe care le-am expus succint indică faptul că patrioţii moldoveni din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea sînt iluminişti şi că ei combină ideea tradiţiei de glorie a poporului ce trebuie să renască cu ideile avansate europene, preluate în special din Franţa. „Europa franceză" atrage pe moldovenii care încep să-i cunoască spiritul şi realizările. Criza sensibilităţii îndreaptă atenţia omului care şi-a văzut ţara „făcută maidan de războaie, zbor de oşti şi acoperită cu nori de lăcrămi"[46] spre ţara în care au fost auzite „înalte dreptăţi... care în zilele noastre cu numele franţozilor au rămas vestite"; idealul renaşterii naţionale şi al făuririi unei culturi moderne s-a îndreptat aproape firesc spre Franţa[47] şi datorită muncii tenace depuse de traducătorii şi de copiştii din secolul al XVIII-lea.

Între mijlocul secolului al XVIII-lea, cînd Iacov Putneanu publică al său *Sinopsis*, şi începutul secolului al XIX-lea , cînd învăţămîntul, preocupările laice şi proiectele de reforme sociale intră într-o nouă etapă, se desfăşoară activitatea unui grup compact de oameni de cultură care caută noi soluţii politice şi culturale prin intermediul unor mai variate şi multiple contacte cu marile curente ale gîndirii europene. Componenţa acestui grup se va dovedi, la o cercetare mai atentă a manuscriselor şi documentelor de epocă, mult mai numeroasă decît a fost înfăţişată aici; în măsura în care orientarea comună a cărturarilor dintr-o epocă şi legătura strînsă dintre ei dezvăluie existenţa unei „mişcări", lupta dintre vechi şi nou în acest sfîrşit de secol se dezvăluie în toată amploarea ei, şi istoria literară, care a părăsit înşiruirea bibliografică, dobîndeşte posibilitatea de a semnala trăsăturile

---

[43] Despre *Ms. rom. 573* din Biblioteca Academiei, dificil de identificat, lipsind tocmai primele două pagini, vezi nota 50 din articolul nostru *L'Image de la France dans les pays roumains pendant les campagnes napoléoniennes* ..., în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, Buc., 1965, p. 240.

[44] E. Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte şi dorinţele moldovenilor la 1807*, în „Studii", 1965, nr. 2, p. 402—420.

[45] N. Iorga, *Un „jacobin moldave" au XIX-e siècle*, în „Revue historique du Sud-Est européen", Buc., 1936, p. 277—292. Indicaţii bibliografice la Al. Piru, *Literatura română premodernă*, Buc., E.P.L., 1964, p. 233.

[46] Cum se exprimă Grigorie Rîmniceanu în prefaţa la *Triod*, 1798, reprodusă în *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 407.

[47] Privitor la studiul imaginii ţărilor europene în ţările române, temă de mare amploare şi de indiscutabil interes, de consultat lucrarea care pune problemele de ordin metodologic a lui L. Trénard, *Les représentations collectives des peuples*, în „Bulletin de la Section d'Histoire Moderne et Contemporaine", Paris, 1962, IV, p. 9—23.

www.dacoromanica.ro

dominante ale „crizei conştiinţei" din ţările române. Ceea ce considerăm că trebuie subliniat este rolul grupului de cărturari, premergători ai intelectualilor moderni, care introduc în mediul român valorile europene şi care, prin ataşamentul faţă de masele populare, exprimă direcţiile dezvoltării culturii moderne. Aceşti cărturari selectează, în limitele lecturii pe care o pot avea, operele util a fi cunoscute şi difuzate între cititorii români, iar prin munca lor, care încearcă să acopere lipsa teascurilor tipografice, răspîndesc scrierile ce descoperă noi orizonturi oamenilor preocupaţi de soarta civilizaţiei române. Ca rezultat al activităţii lor, cartea capătă un net caracter de vehicul al noilor concepţii (trecerea de la cartea-document la cartea-marfă fiind evidentă în aceste decenii) şi bibliotecile particulare ce se constituie [48] devin punţile circulaţiei ideilor şi porturile din care se îmbarcă exploratorii viitorului. Grupul de cărturari ajunge la o „conştiinţă de sine" atît datorită orientării comune, a unei activităţi ce se susţine reciproc, cît şi datorită ascendenţei pe care iluminiştii şi-o constituie; în acest sens amintim de Samuil Micu, care ţine să amintească pe scriitorii din toate cele trei provincii române „cari după sine au lăsat şi lasă vreo scrisoare de învăţătură pentru neamul său şi pentru folosul de obşte", sau de Grigorie Rîmniceanul, care în prefaţa la *Antologhionul* din 1786 recapitulează pe toţi cei care au întreţinut activitatea cărturărească din importantul centru cultural al Rîmnicului[49]. Mai mult, iluminiştii manifestă tendinţa constantă de a se grupa în societăţi culturale (după modelul academiilor şi al societăţilor savante din Europa „luminată") şi exemplul cel mai clar ni-l oferă „Societatea filosoficească a neamului românesc în mare prinţipatul Ardealului", care lansează apelul său program în 1795, întemeiat pe strînsa colaborare a intelectualilor din Sibiu cu cei din Rîmnic şi Bucureşti.

În Moldova, mişcarea iluministă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îşi desfăşoară activitatea de-a lungul a trei faze, pornind de la afirmarea necesităţii dobîndirii unor noi cunoştinţe, argumentată în spirit tradiţionalist de Iacov Putneanu[50], la realizarea contactelor importante din anii 1774-1788 cu marile curente europene şi încheindu-se cu transpunerea în practică a crezului iluminist prin tipărirea sub auspiciile mitropoliei a traducerilor lui Amfilohie şi prin propunerile de îmbunătăţire a învăţămîntului în spiritul „adăncului Montesquieu", după cum se exprimă Iacov

---

[48] *Istoria României*, vol. III, p. 1 061—1 063.

[49] Samuil Micu, *Scurtă cunoştinţă a istorii românilor*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1963, p. 72; prefaţa lui Grigorie Rîmniceanu, nereprodusă în *Bibliografia românească veche*, a fost publicată de D. Fecioru în „Raze de lumină", Buc., 1932, nr. 5, p. 220—226.

[50] Reproducem acest fragment ilustrativ din *Sinopsis adecă Adunare de multe învăţături*, Iaşi, 1757, f. 60, *Învăţătură pentru ca să-şi dea fieşte care om feciorii lui la carte*: „Nu se poate să fie mai fericit omul, cînd pune tot gîndul şi purtarea lui de grijă, în ce chip şi cu ce mijlocire va putea să vază copiii lui rînduiţi spre pricopseala învăţăturii, după cum vedem nu numai în Sfînta scriptură, ci şi la toate istoriile fericind pre părinţii aceea care pun silinţa lor cu neadormiţi ochi pentru învăţătura copiilor lor ... Această învăţătură dar văzînd-o noi că este adormită întru întunerecul lenevirii, ni s-au rănit inima de foametea aceasta ce se află înrădăcinată în sufletele a unora din părinţii care îşi cresc copiii lor fără învăţătură. Deci fieştecare om ce este învăţat să chiamă om cuvîntător, iar cel neînvăţat este asemenea dobitoacelor".

www.dacoromanica.ro

Stamate[51]. În toate aceste trei faze[52], concepţiile sociale trec prin transformări adînci, şi ideile vechilor conspiratori, adăpate de principiile lansate în Europa de revoluţia franceză, vor aduce noi foloase în scrierile de temeinică critică socială ale lui Ionică Tăutu; tot astfel, activitatea traducătorilor de opere literare se încetăţeneşte, ajungînd pînă la forma luxuriantă a neostenitului Alexandru Beldiman, şi exerciţiile pe care le-au făcut literaţii moldoveni în marginea textelor redate în română (cum e „adaosul" original la romanul lui Voiture[53]) constituie puncte de pornire pentru literatura originală ce ia avînt la începutul secolului al XIX-lea. Acest ultim aspect îngăduie, de altfel, sesizarea trăsăturii specifice a iluminismului moldovean, care, spre deosebire de cel manifestat în Ţara Românească, în special în centrul de la Rîmnic, şi de cel transilvănean, exprimat în operele „Şcolii ardelene", vădeşte o remarcabilă preocupare literară, dezvăluind mai deplin frămîntările ideologice, ca şi transformările sensibilităţii din societatea română în acest sfîrşit de secol.

---

[51] Propunerea către domn a lui Iacov privitoare la şcolile publice, în care este recomandată, printre altele, predarea „epistimurilor" în greacă, iar „în lipsă în franceză", precum şi dispoziţia că toţi negustorii care aduc cărţi să fie obligaţi să predea un exemplar bibliotecii şcolii, este publicată în Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. III, p. 13—23.

[52] Fazele pe care le distingem se aseamănă celor propuse de N. Iorga în *Istoria literaturii româneşti*, ed. a 2-a, vol. III, p. 18: „S-ar putea fixa trei împărţiri în istoria culturii româneşti din această perioadă: întăia ar merge de pe la 1774 la 1790. În aceasta, mişcarea către civilisaţia apuseană se manifestă şi se lămureşte din ce în ce. În a doua, invasia emigranţilor francezi, marile evenimente ale revoluţiei, războaiele generale, sentimentele ce deşteaptă acestea grăbesc lucrarea de prefacere. În a treia, care ar începe pe la 1810, cultura naţională românească şi cultura naţională grecească se separă tot mai mult una de alta şi se împuternicesc fiecare". Constatările expuse ne determină să stabilim o dată mai timpurie pentru începuturile mişcării iluministe în Moldova şi, de asemenea, o dată mai timpurie pentru apariţia formelor de preromantism, care împiedică desemnarea in continuare a mişcării drept „pur" iluministă. Privitor la opiniile lui Adrian Marino (care regăseşte în documentele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea afirmaţii iluministe care exprimă de fapt precepte ale raţionalismului ortodox şi apreciază că iluminismul, „continuă, masiv, cel puţin pînă la reformele lui Al. I. Cuza ..., fiind reafirmat şi pe durata coaliţiei burghezo-moşiereşti"; cf. *Iluminiştii români şi idealul luminării*, în „Iaşul literar, 1965, nr. 4, p. 29—40), revenim cu alt prilej.

[53] N. N. Condeescu, *Istoria lui Alţidalis şi a Zelidiei. Unul din primele romane franceze în limba noastră*, în „Analele Academiei, Mem. Secţ. Lit.", s. III, tom. V, mem. 5, Buc., 1931, care apreciază că finalul inclus în versiunea română în locul celui datorat lui Des Barres e de un interes deosebit.

ANEXE

I. FRAGMENT DIN ANTOLOGIA „DESPRE STIHII" (1780), TRADUCERE DIN PENSÉES SUR DIFFERENS SUJETS DE MORALE ET DE PIÉTÉ TIRÉES DES OUVRAGES DE FEU M. MASSILLON..., PARIS, 1751.

Textul român e redat după ediţia din 1816, Iaşi.

p. 122 Ce n'est pas à leur nation seule que se borne l' impression et l'effet contagieux de l'exemple des Grands. Ils sont en spectacle à tout l'univers; leurs actions passent de bouche en bouche, de province

p. 32 Nu iaste numai întru a lor patríe şi stăpînire ce ei sînt în privealiştea a toată lumea. Faptele lor trec din gură în gură, din ţară în ţară şi din neam în neam, nimica nu lucrează în viaţa lor care să nu.

www.dacoromanica.ro

en province, de nation en nation ; rien
n'est privé dans leur vie, tout appartient
au public ; l'étranger dans les Cours les
plus éloignées a les yeux sur eux comme
le citoyen ; ils vont se faire des immitateurs
jusque dans les lieux où leur puissance
leur forme des ennemis. Le monde entier
se sent de leurs vertus ou de leurs vices ;
ils sont, si je l'ose dire, citoyens de l'
p. 123 univers ; au milieu de tous les Peuples
se passent des événements qui prennent
leur source dans leurs exemples. Ils
sont chargés devant Dieu de la justice
ou des iniquités des Nations et leurs vices
ou leurs vertus ont des bornes encore plus
étendues que celles de leur Empire. La
France, surtout, qui depuis longtemps fixe
tous les regards de l'Europe est encore
plus en spectacle qu'aucune autre Nation ;
lea Etrangers y viennent en foule étudier
nos moeurs et les porter ensuite dans les
contrées les plus éloignées. Nous y voyons
même les enfants des Souverains, s'éloi-
gner des plaisirs et de la magnificence de
leur Cour, venir ici comme des hommes
privés, substituer à la langue et aux
manières de leur Nation la politesse de
la nôtre ; et comme le Trône a toujours
leurs premiers regards, se former sur la
sagesse et la modération, ou sur l'orgueil
et les excès du Prince qui le remplit.
<...>

p. 125 Plus on est grand, plus on est redevable
au public. L'élévation qui blesse déja
l'orgueil de ceux qui nous sont soumis,
les rend des censeurs plus sévéres et plus
p. 126 éclairés de nos/vices. Il semble qu'ils
veulent regagner par les censures, ce qu'ils
perdent par la soumission. Ils se vengent
de la servitude, par la liberté des discours.
Les Grands se croyent tout permis, et
on ne pardonne rien aux Grands ; ils vi-
vent comme s'ils n'avaient point de spec-
tateurs et cependant ils sont tout seuls
comme le spectacle éternel du reste de la
terre.

Les exemples des Grands ont un carac-
tère de perpétuité qui intéresse tous les
siècles à venir. Les vices ou les vertus
des hommes du commun, meurent d'ordi-

fie ştiut publicii ; streinul de la curţile cele
mai depărtate are şi el ochii săi asupra
lor, ca şi cetăţeanul cel de loc. Lumea în-
treagă miroasă faptele lor de bune sau de
rele ; ei sînt cetăţenii a toatei lumi ; ei
să socotesc în mijlocul a toate noroadele
care îşi iau începutul dintru a lor pilde ;
p. 33 ei sînt răspunzători înaintea lui Dumnezeu
de dreptăţile sau de nedreptăţile neamuri-
lor şi a lor fapte bune sau rele au margeni-
le lor întinse pînă la ceale mai depărtate
locuri.

Franţa mai ales, carea de lungă vreame
trage către sineşi căutările a toată Evropa,
iaste mai mult în privealişte decît alte
neamuri ; streinii vin cu cîrdul pentru
ca să înveţe obiceaiurile noastre şi mai
pre urmă să le ducă cu sineşi în ţările lor
cele depărtate. Noi vedem aicea şi fii de
înalţi stăpînitori carii, depărtînd desfă-
tările şi mare cuviinţa curţii lor şi înbră-
caţi de nişte nume mai de jos, vin aicea ca
pre lîngă limba şi obiceaiurile neamului
lor să înveţe şi cinstea, cilivilîcul şi bunele
rînduiale ale neamului nostru ; şi pre-
cum scaunul crăesc totdeauna are a
streinilor cele întîi căutături, ei se
învaţă sau înţelepciune şi stîmpărare
sau deşărtăciune şi fapte neînfrînate
ale stăpînitorului carele şade pre
scaun şi acelora carii îl încunjură. <...>

p. 35 Mai mult sînt mari, mai mult sînt
îndatoriţi noroadelor ; ridicarea carea
rîneaşte mîndria acelora ce le sînt supuşi
le face nişte defăimători aspri şi cumpliţi,
mai ales înştiinţare fiind de a lor păcate,
părîndu-li-să a dobîndi prin ocări aceea ce
pierd prin supunere ; ei îşi răsplătesc
de robie prin catigorisirea ce fac. Cei
mari să cred slobozi de toate, dar nu
să iartă nimică celor mari ; ei tră-
esc ca cum nu ar avea nişte privi-
p. 36 tori, şi cu toate acestea/ei sînt privelişteа
cea din toate zilele a tot neamul omenesc.

Pildele celor mari au un haracteriu care
interesesc şi veacurile viitoare. Fap-
tele bune sau reale ale celor proşti mor
obicinuit împreună cu dînşii : a lor pome-
nire moare cu a lor faţă şi a lor fapte
sînt încropate şi să odihnesc în întunere-

www.dacoromanica.ro

naire avec eux : leur mémoire périt avec leur personne et leurs actions sont ensevelies et reposent sous l' obscurité du même tombeau que leurs cendres. Mais les Grands sont de tous les siècles ; leur vie liée avec les événements publics, passe avec eux d'âge en âge. Leurs passions ou conservées, dans des monuments publics, ou immortalisées dans nos histoires, ou chantées par une poésie lascive, iront encore préparer des pièges à la dernière postérité. Le monde est encore plein d'écrits pernicieux
p. 127 qui ont transmis jusqu'à nous les désordres des Cours précedentes. Les dissolutions des Grands ne meurent point ; leurs exemples prêcheront encore le vice ou la vertu à nos plus reculés neveux et l'histoire de leurs moeurs aura la même durée que celle de leur siècle.

cul aceluiaş mormînt în care şi a lor ţărînă zace. Dar cei mari sînt de toate veacurile ; a lor viaţă, legată cu întîmplările obştiei, trece cu dînsele din neam în neam. Ale lor patimi sînt păzite în pomenirile publicii sau nemuritoare întru ale noastre istorii sau cîntate prin pietică, merg a găti încă nişte curse pînă la ceale mai depărtate veacuri viitoare. Lumea iaste plină încă de nişte scrisori primejduincioase de urîtele fapte a curţilor celor mai dinnaintea noastră ; desfrînările celor mari nu mor niciodată. Ale lor pilde ori spuneri, de fapta bună sau rea la ai noştri cei mai depărtaţi nepoţi trec, şi istoriile de ale lor obiceaiuri avînd aceeaşi stare de vreme cît aceia a veacului veacurilor.

II. FRAGMENTE DIN SCRIEREA REVOLUŢIONARĂ FRANCEZĂ APEL ADRESAT POPOARELOR, 1791, TRADUSĂ PE LA 1800

f.33 r, *§ 7* : „Socotinţa care odată să <s>fărşeşte mai mult nu să înoieşte, că norodul s-au deprins a să povărni spre alta ; atunce nici tunurile nici puşcile cele înpungătoare, nici oşteni, nici husari<i> cei negri nu vor ajuta nimic că norodul va zice celor de înalt niam : „ca şi alt om eşti de la Dumnezeu, pentru ce, dar, te mânii ? iată, dar, că n-ai dreptate dacă te judeci a fi mai mult decît firea ţ-au pus hotar ! ”

f.34 r, *§11* : Ve<a>cul al 18-lea au gătit mari schimbăr<i> întru socotinţele omeneşti şi au dres viitoare sculare, a cări începere au fost la America şi Franţia, unde <în America> mică piedecă au avut că acel pămînt nou şi chiar din multe firi luat, neavînd înpungător megieş, n-au avut nici de acele chipuri care pe cele vechi socotinţe făce ţănute în samă. Că oameni acei, fiind mutaţi de aiure şi mai de o samă, lesne s-au apropiet cu ajutare unul altue, stîngînd cu totu înponcişitura spre omenire, în a cări loc au mistuit aşezare năravului bun şi firesc, care mutîndu-se şi la Franţia au purces cu împrotivit chip, că toţi vrăjmaşi<i> omenir<i> dau înzecite războae. . .

§12 : Franţia nu iaste în deplină sculare, de-abie au început şi dînd multe dovezi spre sprijinire slobozeni<ei> sale, poate că vor spori întru a sa gîndire. . .

f.34 v, *§ 13* : Schimbare<a> socotinţei care se găteşte, pe doao cuvinte să razămă — asemănare şi slobozenie —, iar socotinţa care s-au politicit pîn acum era pe alte doaó cuvinte — neasemănare şi supunere. Însă trecere<a> socotinţei de acum cătră cei noao va fi însămnată cu inprotivire despre toţi acei cari pentru a sa folositoare inponcişire sînt legaţi cu socotinţa cea vechie, adecă 3 părţi a norodului luminat vor fi duşmăniţi de la toţi ce n-au lumină. Destul mă mir cînd îmi aduc aminte de acel împărat a Azii care puţin n-au crăpat dirce cînd i-au zis un veneţian că ţara lui fără crai să cîrmuieşte. Şi oare pot ei trage multă nădejde de vreme că acum aproape de jumătate Evropei alt fel nu gîndeşte, căci trezire

www.dacoromanica.ro

§ 14 : Vreme<a> sculării care la sfîrşitul a 18-lea viec s-au început numaidecît se va legа către făgăduinţa dării pravilelor omului şi va rămîne după aşezare<a> franţozilor, pre care nici o strîmtorială n-o va pute şterge ; că ori unde <peste tot> vor rădica capul aceste sfinte pravile spre mîngîere necăjitei omeniri. <. . .>

f. 36 r, *§ 20* : Paguba ce să face noroadelor să trage din singură a lor neştiinţe, dintr-a lor răsăpiri, din deosebire<a> limbii din neunirea • pravilelor şi a obiceiurilor, iar mai vîrtos din nebuniasca pizmuire ce au între sine toate noroadele. Craii au oşteni şi pentru acee<a> după aş plăcere cărmuesc cu averile norodului, care s-au şi deprins către acelor nedriaptă cinstire ; acei toţi grăesc într-o limbă a unii înţelegeri ; au ei soli, iscoade, ascultători şi din toate părţile înştiinţir<i> ştiin<d> care toată îndemănare le vine ca s<ă> isprăvască curînd plăcere<a> sa, iar ce<a> mai de pre urmă să ştie oricine că ei sînt toţ<i> de un niam şi pentru aceasta ţin împreunată voe împrotiva noroadelor.

f. 37 v, *§ 26* : Doi ani sînt de cînd să greeşte că trei sute mi nemţi, 50 mi moscali, 30 mi talieni, 30 mi şpanioli, 50 mi prusaci, o sută mi englezi şi alţi mulţi să vor întroloca ca la primăvară să ucigă pe toţi franţozii, să tae pe muerile lor cu copii, să arză toate oraşele, satele cu casele lor, pînă atunce pînă cînd nu vor potopi pre ei de tot, dar nu pentru
f. 38 r. altceva, numai că franţozii cu voe a tot norodul au dat prăznuitoare făgăduinţă de încredinţare cum că toţi din lume oameni îşi sînt fraţi şi cum că franţozii nu vor să aibă cu nimene război. Împrotiva aceştii plăcute socotinţe nimene n-ar fi crezut că să va stîrni vederată nebunie.

§ 27 : Că ce ar zice şvezii, cari acum fac întinse aşezări, sau ce ar grăi leşii, cari folositoare pravile ş-au aşezat, cînd am tremete la dînşii 400 mi oşteni să strice ţara lor, să-i pedepsască cu sabie şi cu foc şi să-nu-i lase în pace mai mult pentru acee că nu după a noastră zburdatică plăcere, dar după a lor socotinţe cele plăcute din bunătate pravile ş-au aşezat ? De bună samă ar grăi cu cale că noi sîntem nebuni, varvari şi un turbat norod, carele ar fi vrednic ca să fie cu totul pierdut de pe rătunzime<a> pământului.

§ 28 : Norodul cel rătăcitor pre carele la început au împreonat nodul soţietăţii şi cînd în numele dumnezeirii i s-au vestit pravila bunelor rînduele, oare putut-au auzi mai înalte dreptăţi decît aceste cari în zilele noastre cu numele franţozilor au rămas vestite ? Iată aşa răsună aceste sfinte dreptăţi : „Noroadelor cari v-aţi unit întru ţintire de făcut voao pravile, toţi voi aduceţi de o samă pravile ; cei mai depăr-
f. 38 v, taţi în această nemăsurată adunare vor avea asemene pravile către dinpreonă apărare. Iată, toată deosebire<a> niamurilor ce să rezema pe hrisovuri, diplome, astăzi au rămas răsuflate. <Indescifrabil> binelui vostru asemene<a> va fi ferită ca unor ce asemene cu sine toate aducem spre această fericită soţietate ; deci toată mîna mîndră nu va îndrăsni ca să răpască : veţi fi voi toţi slobozi în gîndurile voastre, în vorbe, în scrisori, în lucruri, în dare de socotinţe, în neguţătorii, în oraşe, în sate, în drumuri şi în case. Pravila cea aşezată numai aceasta cere de la voi ca nimeruie să nu faceţi pagubă, precum poftiţi şi voi ca nimene să nu facă voao ; au să fie buni toţi pentru toţi, că fieştecăruie faţa şi îndeosebi are să fie supt apărare<a> tuturora. Oameni cei dintre voi şi prin voi aleşi au numai pentru binele vostru să poarte griji, fără adormire, şi pravilele numai pentru acee au să fie păzite ca nimene să nu îndrezniască a le răpi fiindcă sînt răspundere voi voastre şi măcar că vor fi aceste pravile scrise de oameni prin voi aleşi, dar totuşi cea mai înaltă pravila stăpîniri<i> totdeauna va rămîne lîngă voi, fiindcă veţi avea putere a schimba acele pravile care să vor cunoaşte că nu sînt mai mult folositoare. Deci purere îţi ave numai sfetnici vechil, dar nu stăpîni. Birurile voastre vor
f. 39 r. fi întovărăşite, nimene nu va fi slobod de bir, după măsura averii sale. Birul de tot feliu ce ar fi cu cale, prin oameni de voi aleşi va fi aşezat şi măcar că pravilile de voi lăudate şi dregătoriile prin voi aşezate pentru voi priveghiază, dar totuşi la făcută de ei strîmbătate îţi avea dreptate dojănind a îndrepta, fiindcă numai pentru aceea v-aţi

www.dacoromanica.ro

adunat toţi, ca să fiţi slobozi a îndrepta necuviinţele, încrestînd slobozenia sa cu cea mai plăcută pravilă care poate fără părtinire a bucura pe fieşte care bun franţoz. Oamenilor fraţi, aduceţi-vă aminte că a tot niamul omenesc sînteţi ce mai de aproape rudă ; deci să cinstiţi pravilile inmezieşitelor noroade aşa precum aţi voi ca şi pe a voastre să cinstiască. Nu rădicaţi nici un război cu ţintire de a supune ţări străine, ca să nu vă asemănaţi altor hoţi. Voi numai cu îndrăznire să daţi apărare împrotiva celor ce vă asupresc şi atunce va fi triaba voastră bună, căci să va numi driaptă, şi faptele voastre să vor spune niamului viitor că norodul acest<a> înţelept de-abie au greit un cuvînt şi îndată toţi mezieşi<i> asupra lui s-au repezit ca tigri să-i înnimiceze ; întru adevăr, multe vor grei strenpoţii voştri de acest viec vărvăresc şi historia cu neştergime va mărturisi necuvioasă rădicare<a> despoţilor care n-au fost cu legătura noroadelor”.

f. 49 r, *§ 62* : Dacă mădulările cele puternice a Franţii vor pute suferi cu aducere pînă în sfîrşit scularea sa, pre urmă nu să vor mai vedea acele înalt fricoase oşti care fac aşa <si>lnice lucruri, fiindcă atuncea de bună samă toţi vor merge după pilda franţozilor ; şi tocma pentru acest fel <de> pricini, cum şi pentru altele multe, rădicarea aceasta a Franţii va face stîmpărare în curgerea sîngelui omenesc şi va îndămîna păzire şi bună înţelepciune niamului omenesc. Însuşi craii să vor mira foarte, simţindu-să mai puternici şi mai bogaţi de cum erau mai nainte, fiindcă nu vor fi siliţi mai mult a răzleţi doao sute de mii de tineri oameni de la pluguri şi alte lucrări de căi şi ca să sfinţască spre moarte floricelele tinereţilor norodului, prin care să istovesc niamurile cele viitoare.

§ 63 : Adevăr, adevăr grăesc voao, că faptele sculării franţozilor sînt din multe adunări a negreşitelor prorocii. Amin.

www.dacoromanica.ro

POPULAȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN AJUNUL REFORMELOR LUI CONSTANTIN MAVROCORDAT. UN DOCUMENT INEDIT

DE

Ș. PAPACOSTEA

Războiul ruso-turc dezlănțuit în 1735 a oferit Imperiului habsburgic prilejul de a încerca reluarea politicii de expansiune în sud-estul Europei, încununată în deceniile precedente de însemnatele cîștiguri teritoriale consfințite prin tratatele de la Karlowitz și Passarovitz. Dorința de a concura cu aliatul rus la dezmembrarea Imperiului otoman și de a-și împlini obiectivele teritoriale, doar parțial satisfăcute prin pacea de la Passarovitz, a determinat conducerea Imperiului habsburgic să intervină în războiul antiotoman. Printre obiectivele urmărite se aflau, firește, și județele muntene ale Țării Românești, rămase încă sub stăpînire turcească; ele urmau să fie alăturate celorlalte cinci județe ale „Valahiei chezaricești", aducătoare de atîtea venituri cămării imperiale.

Se cunoaște evoluția operațiilor militare; începutul campaniei părea să făgăduiască împlinirea aspirațiilor imperiale: două dintre județele muntene au fost ocupate de trupele austriece în vara anului 1737 și comandamentul armatei imperiale nu se îndoia că în curînd întreaga țară se va afla în aceeași situație.

Grăbiți să cîntărească posibilitățile de cîștig pentru erariul imperial din noua achiziție (*neoacquistum*), de cucerirea căreia erau acuma siguri, slujbașii imperiali s-au străduit să-și procure date cît mai exacte asupra populației țării și asupra bogățiilor ei. Evidente legături cu unii dintre membrii boierimii muntene i-au adus în posesiunea unei descrieri a țării pe județe, asemănătoare cu cea înaintată cîteva decenii mai tîrziu contelui Panin în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774; mai puțin informată în privința resurselor economice decît memoriul adresat contelui Panin[1], descrierea din 1737 conține un element esențial în plus, anume un tabel cuprinzînd date cumulative, pe județe, asupra populației Munteniei; în aceasta constă de altminteri valoarea deosebită a textului publicat în anexă. Pentru prima oară apar date care, fără îndoială, departe de a fi riguros exacte, reflectă însă în linii mari realitatea demografică a țării. Completate cu catagrafiile întoc-

[1] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902, p. 468–479.

www.dacoromanica.ro

„STUDII", tomul 19, nr. 5, p. 929–939, 1966.

mite de austrieci în Oltenia în aceeaşi perioadă, datele furnizate de descrierea Munteniei din 1737 oferă cea dintîi indicaţie temeinică pentru stabilirea nivelului de dezvoltare demografică a Ţării Româneşti în perioada feudală.

Cunoscînd din experienţa lor de guvernare în Oltenia tendinţa boierilor de a tăinui numărul real al locuitorilor din satele lor şi de a înfăţişa cifre mult inferioare realităţii, austriecii nu au primit decît cu o rezervă mai mult decît justificată datele ce le fuseseră furnizate.

Cifrele, totalizate pe judeţe, indică un minim, desigur sensibil inferior faţă de realitatea demografică a ţării; calificîndu-le drept aproximative şi în nădejdea că vor corecta aproximaţia printr-o riguroasă verificare de îndată ce vor fi devenit stăpîni ai întregii ţări, după cum procedaseră şi în Oltenia, austriecii au acceptat datele demografice şi listele de dregători ai judeţelor, furnizate, desigur, de unii dregători munteni grăbiţi să colaboreze cu cei ce se anunţau ca viitori stăpîni ai ţării [2].

Tăinuirea numărului real al populaţiei răspundea de altminteri la o elementară funcţie de apărare: a ţăranilor împotriva împilărilor statului feudal, a boierilor împotriva tendinţelor centralizatoare ale domniei, care se străduia să-şi încaseze neştirbit veniturile fiscale, îngrădite simţitor de fraudele boierimii, şi, în sfîrşit, a ţării întregi împotriva apăsării turceşti [3].

Cele 12 judeţe împreună cu ţinutul Loviştei aveau, potrivit datelor memoriului austriac, 83 900 de familii contribuabile. Cel mai puternic populat era, fireşte, judeţul Ilfov, cu 20 000 de familii contribuabile, dintre care foarte multe erau concentrate în Bucureşti (unde, potrivit indicaţiilor textului german, se aflau „multe mii de case" şi multă boierime). Cele mai slab populate judeţe—Buzăul şi Oltul—numărau cîte 3 000 de familii [4]. Dacă adăugăm la cele 83 900 de familii contribuabile ale Munteniei cele 34 346 de familii ale Olteniei, cîte indică ultima catagrafie austriacă cunoscută (cea din 1735) [5], rezultă pentru ansamblul Ţării Româneşti un total de 118 246 de familii. Aplicînd coeficientul 5—numărul de persoane presupus în chip convenţional şi fatal foarte arbitrar a alcătui o familie — rezultă că totalul populaţiei Ţării Româneşti în anii care precedă reformele lui Constantin Mavrocordat era de 591 230 de locuitori. Este evident însă că totalul populaţiei era sensibil superior acestei cifre. La tăinuirile de populaţie amintite mai sus şi care în Muntenia erau la această dată mult mai mari decît în Ol-

[2] Prezenţa unei liste de dregători ai judeţelor indică cu evidenţă provenienţa informaţiilor; singurul izvor posibil al indicaţiilor cuprinse în memoriu sînt boierii munteni proaustrieci. E ceea ce conferă de altminteri o deosebită valoare şi datelor demografice cuprinse în text, care provin, evident, de la un cunoscător al situaţiilor din ţară şi al catagrafiilor vistieriei. Izvorul îşi trădează de altminteri originea şi prin indicarea pe judeţe a numărului locuitorilor; singurul izvor posibil al unor asemenea date erau catagrafiile vistieriei. Informaţiile anterioare referitoare la populaţia ţării provin de la călătorii străini şi sînt toate globale. În aceasta constă de altfel deosebirea esenţială a izvorului publicat în anexă faţă de cele anterioare.

[3] Sporul de populaţie era invocat de turci ca argument pentru a justifica sarcinile suplimentare impuse ţării. În 1705, de pildă, Constantin Brîncoveanu se vedea silit să explice braşovenilor pricina introducerii văcăritului: „De aceasta veţi şti dumneavoastră că, ajungînd ţara aceasta la mare greu, de vreme ce i s-au dus numele la Poarta Împărăţiei turceşti cum că *într-această ţară s-au strînsu atîta om şi atîta dobitoc* şi den Ţara Ungurească şi den Moldova de iaste plină de oameni şi de dobitoace şi cu acest nume ce s-au făcut ticăloasei de ţări ne-au încărcat cu dările . . . " (N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. X, p. 32—33).

[4] Vezi anexa, p. 937.

[5] Hurmuzaki, vol. VI, p. 524—525. O discuţie mai amplă asupra demografiei Olteniei în timpul stăpînirii austriece, în lucrarea noastră în curs de pregătire *Dominaţia austriacă în Oltenia (1718—1739)*.

www.dacoromanica.ro

tenia, unde controlul austriac reuşise să diminueze evaziunile, fără însă a le înlătura în întregime, trebuie adăugate categoriile legal scutite de dări şi care reprezentau un procent însemnat în ansamblul populaţiei. Totalul populaţiei Ţării Româneşti în prima jumătate a secolului al XVIII-lea se situează sigur deasupra cifrei de 600 000 de locuitori; orice încercare însă de a preciza cît de mult depăşea acest nivel cifra locuitorilor ţării ar avea, fără îndoială, caracter arbitrar [6].

Un adevărat program fiscal era propus autorităţilor militare austriece pentru realizarea veniturilor din ţara care, în cea mai însemnată parte a ei, rămînea încă de cucerit. Se prevedea desfiinţarea, ca şi în Oltenia, a văcăritului şi menţinerea dijmăritului, a oieritului, precum şi a veniturilor din ocne şi vămi, considerate a fi drepturi regaliene. Fireşte că venitul principal avea să-l furnizeze birul populaţiei — contribuţia — şi autorul memoriului avusese grijă să indice şi cuantumul ce avea să fie impus principalelor categorii ale masei contribuabile: 25 de florini aleşii, 12 florini megieşii şi 8 florini birnicii. Scadenţe scurte erau prevăzute pentru livrarea primelor cote din contribuţie în judeţele ocupate şi mijloacele cele mai drastice erau recomandate pentru „îndreptarea" contribuabililor recalcitranţi: confiscări, încartiruiri forţate, trecere prin foc şi sabie chiar. Pentru cele zece judeţe rămase încă neocupate de trupele imperiale se propunea o dare provizorie de trei taleri pe cap de locuitor (lipseau încă cifre exacte cu privire la diversele categorii fiscale).

Zelul fiscal al dregătorilor austrieci avea însă să fie curînd temperat de evoluţia evenimentelor militare. Nu numai crîmpeiele de teritoriu muntenesc şi moldovenesc cucerite de trupele imperiale au trebuit evacuate, dar în cele din urmă a fost pierdută şi Oltenia, împreună cu alte teritorii dobîndite la Passarovitz. Campania militară austriacă în Muntenia avea să rămînă un simplu episod cu totul minor al războiului ruso-austro-turc din 1735-1739; îi datorăm totuşi cele mai vechi indicaţii temeinice asupra demografiei ţării [7].

---

[6] Statistica din 1838, deci un secol mai tîrziu, a înregistrat un total de 1 479 905 locuitori dintre care 945 916 în Muntenia şi 533 989 în Oltenia (respectiv 239 817 şi 143 984 familii, coeficientul fiind de 3,9 persoane de familie; în realitate, şi totalul indicat de această statistică este mult inferior realităţii (Vezi I. Donat şi G. Retegan, *La Valachie en 1838, d'après une source statistique inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IV (1965), nr. 5, p. 937.

[7] Manuscrisul editat în paginile următoare se află la Arhivele statului din Sibiu şi provine din *Arhiva fostului Corp XII al armatei austro-ungare* (cota 1737/6). Au rămas nemodificate ortografia, deseori defectuoasă şi inconsecventă, şi în genere limba textului original.

Datorez transcrierea textului original în cea mai mare parte tov. Constanţa Ştirbu, muzeograf la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti; identificarea numelor de persoane a fost făcută de G. Florescu şi Paul Cernovodeanu.

A N E X Ă

1737 <31 iulie>.

Gehorsamster Bericht
auch
Unvorgriefliche Meynung und Gutachten

in wie viel Districten die Ottomannische Wallachey bestehe, wie solche heissen, welche Geschaften, die Capita deren Districten und, was für Capitains, und Ober Beamte auch Boyern, dermahl denenselben vorgesezet, nicht minder, wo diese verschaft, ingleichen, wie

www.dacoromanica.ro

starck jeglicher District beylaüfig an Contribuenten sich befinde, wie vor dismahl, bis zur näheren Nachricht, mit einer Abschlags-Auflaag die Maas zu nehmen wäre, und was heraus zur ersten imposition an bahren Geld erzihlet werden könte :

Zahl und Nahmen deren Districten

Tempovicza
Brahova
Szekuyeny
Buzaul
Rimnikul
Ialomicza
Ielvovul
Vlaska
Telorman
Oltul
Mostcsello
Argis

Zusammen Districten . . . . 12.

Hierzu kommt noch besonders die jenseits den Alt ligende Lovista ; der ist zwaar zum Argessen District gehörig ad interim aber mit den disseitigen incorporiret, und darüber der Johannes Strobel zum Spann bestellet worden

Gutachten über Zustand der turkischen Wallachey
Capita Districtuum

Von *Tempovicza*	Das wichtige Oppidum . . . . so hinbevor der Wohnsitz deren Hospodare gewesen ; in dissem District findet sich eine fürstliche Salz-Grube Oknicza genannt	*Tergovis*
Brahova	Der Ohrt . . . . In diesem District findet sich abermahl eine wichtige Salz-Grube, Okna heissend. Von anderen Mineralischen Gold, Silber, oder anderen Bergwercken, ist in dieser Provinz nichts wissend vermuhtlich weilen man solche nicht ausgeziehen darffen, oder daraus kein Unkosten verwenden wollen ; hingegen wird aus denen Flüssen Argis, Ialomicza, Tempovicza, und mehr anderen noch kleineren durch die dem Closter Cosia unterthänige Zigayner Gold gewaschen ; war von diese dem fürsten per modum arendae	Ployesd

www.dacoromanica.ro

jährlich anderthalbe Oka oder 3,3/8 Pfund reinen Gold zu liefern schuldig gewesen.

Szekuyeny — Der Ohrt . . . . Buko

Zwischen dem Cronstädter Bezirk und Foksan ligend; unweit dissem befindet sich das grosse Dorf Vayleny[8], auf einen helsichten Hugel situiret, in der Seiten ein grosses mit ballisaten ungebenes Closter habend, und zur Defension leichtlich zu zurichten; auch befindet sich in diesen District eine Salz-Grube.
Das Closter Marcsineny[9] aber, so darvon nit weit abgelegen seyn kan, welches gleich dem von Orecz[10], berühmt, und mit starcken Mauren versehen ist, woselbst auch vormahls der in Gott see(liger) Herr General Schramm, als Commendant postiret ware, gehöret nicht in diesen, sondern in den Brahovaer District.

von *Buzaul* — Das Bisthumb und Closter . . . . Buzaul

welches zwaar nur 3 Districten in der Dioces hat sonst aber respectu die Gebaüde, der Episcopie zu Rimnik gleich seyn solle

Rimnicul — Der starcke Marckt . . . . Foksany

Dieser Ohrt liget 12 Stund von Tergovesd, und 18 Stund, oder 3 gemachliche Tag-Reizen von Bukoresd, wird durch einen kleinen Bach Nahmens Milko getheilet; was disseit liget, gehöret in die Wallachey, der jenseitige Anteil aber, in die Moldau; hier befinden sich 8 Kirchen, und ein berühmtes, mit starcken Maurn, umgebenes Closter Nahmens Banul; liget in angenehmer Ebene, und sind die Berge aus 2 auch 3 Stunden entfernet, ohngemein gelegensam zur Forti-

8 Văleni.
9 Mărgineni.
10 Hurez.

www.dacoromanica.ro

	fication wodurch beide Länder commandirt würden. Die Innwohner sind meistens Wallachen, und werden bis 1000 Häuser gezählet, jedoch befinden sich auch allhier verschiedene Boyern, ingleichen viele Armen(ner) und Griechische Kaufleuthe ; weilen obiges Baches Milko jezuweilen völlig auszudrücken pfleget, so hat es hier keine Mühlen sondern die Innwohner müssen zu Rimnik, wo ein Fluss eben dieses Nahmens vorbeylaufet 4 Stundt weit von Foksan, ihre Getrayder mahlen lassen. Ansonsten hat disberührtes Foksan viele besser, als in dem hiesigen Markt Rimnik gebaute Haüser	
von *Ialomicza*	Das Closter	Slobosia lu Janadye [11]
	Dieses hat zwaar Mauern aber nur von Holz gebaute Wohnunge<n> ; hier fliesset die so gennanndte Ialomicza, welche zwaar tief, jedoch sehr schmahl, und leichtlich eine Brucke darüber zu werfen ist. Auch befindet sich bey diesen Closter ein bis 400 Familien starckes Dorf	
Ielvovul	Die dermahlige Residenz des Hospodars	Bukoresd
	Dieser Ohrt zahlet 120 Kirchen, worunter 15 mit hohen Mauern und guten Wohnungen versehene Closter ; hat eine Menge Adel, und starcke Handlung, auch viele 1000 Haüser, also das kümmerlich in einer Stund durchpassiret werden kan<n>. Eine halbe Stund dar von liget das berühmteste Closter Vukaresd	
von *Vlaska*	Das Ohrt	Odivoye
	So reiche wohl gelegen, fruchtbahr berufen, wegen vielen Fisch und Krebiss fang, auch starcken Weingewäches, so doch von geringer Qualität.	

[11] Slobozia lui Enache.

www.dacoromanica.ro

Telorman	Der Marckt-Fleck . . . . von dessen Beschaffenheit ich nichts eygentliches in Erfahrung zu ziehen vermöget habe.	Ruzsidefede
Oldul	Der Marckt-Fleck . . . . An dem Alt-Fluss unserem Slatina gegenüber ligend, und nur durch diesen Fluss abgesöndert, gross, und wüstig, 10 Stund, oder zwey Marches von hier entfernet.	Slatina
Mostscello	Der grosse Markt . . . . So viele Handelschaft, und bis 1000 Familien, beynebst 2 blossen[12] Tricti-novele[13], und Rutmoni[14] hat.	Campolongo
Argis	Das Closter, und der Marckt. . . . . so jezo von denen unserigen besezet ist, und mit einer Schanz, auch unvergleichlich Schönen Ballisaten umgeben wird. Hierzu gehören 3 Plassen Argis, Topolok, und Oltul. Die Lovista, so in 15 dorfschaften bestehet, und wor von das jezo besezet auch verschanzte Wegen des Passes in die Ottomannische Wallachey, und Bedekung des disseitige<n> Caroliner Weegs sehr considerabl Dorf Perischan[15] das Capo seyn mag, ist obgedachter massen abgesonderet worden.	Argis

Capitains und Ober-Beamte deren Districten

Von Tempovicza	Capitain Andri de Kazacs, wonhaft in Tergovisd. Boyer Angel Latre Sohn des Mihaly Mare und Boyer Negoicza beide zu	Tergovisd
Brahova.	Capitaine Alexi de Blojesd[16]	Bloyesd[16]
	Boyer Domitrasco Revovenjanul[17] zu	Revo
	Caplescul	Caplesd[18]

[12] Plassen = plăşi.
[13] Circinoavele.
[14] Rîul Doamnei.
[15] Perişani.
[16] Ploieşti.
[17] Dumitraşco Rîfoveanul.
[18] Căpleşti, neidentificat.

www.dacoromanica.ro

Szeckuyeny.	Capitaine Preda Bodeyanul zu	Boden[19]
	Mane	Liczen[20]
	Boyer Nicola Bozeyanul Sedrary[21]	Bozeen
Buzaul.	Capitaine Anton	Buzao
	Ioanicza	Buskov[22]
	Boyer Stanzo Sohn des Boyer Kerlova[23]	Buzao
Rimnikul.	Capitaine Szkorlad Basili Boyer Kaloyan	Fokschan
Ialomicza.	von denen, dasigen 3 Capitains ist mir einer bekant Nahmens Constantin wohnhaft zu	Flocs
Jelvovul.	Grosse Canzlei Ramadan Chef deren Trouppen, Todescul[24] Grosse Vornik, Creczulescul[25]; würcklicher Pohornicus Constantin Firescul[26] Poharnicus emeritus Costin N<ota> B<ene> Stief Vatter von h<ochlöblicher> Grafen Kalnoky[27]	Bukoresd
Vlaska.	Capitain Danasy[28] wohnhaft in	Isvoro
	Christian	Kattun[29]
	Constantin	Vresanitt[30]
Telorman.	Capitaine Matte	Ungre[31]
	Mihaly Falkojanul	Valleny
	Tątkul	Pisterniczi[32]
Oltul.	Hier ware Ober Capitain der obspecificirte Mihael Falkojanul[33] hat sich aber bey diesen zu Landen auf seine Guhter rettiriret. Nun könte weilen dieser District an Argis, und der disseitige<n> Wallachey haftet, ein Boyer von hieraus oder den Radul Koran[34] gewester Ca-	

---

19 Probabil Bădeni.
20 Neidentificat.
21 Necula Bozianul, serdar.
22 Pîrşcovu.
23 Stanciu, fiul boierului Cîrlova = Stanciul Cîrlova, vtori-paharnic.
24 Mare spătar Constantin Dudescul.
25 Iordache Creţulescul.
26 Paharnic Constantin Fierescul = marele paharnic Constantin Herăscu Năsturel.
27 Costin paharnic = Constantin sau Costin Neniul mare paharnic, căsătorit cu Maria, născută contesă Maria della Torre, văduva contelui Adam Kalnoky şi mamă a contelui Josef Kalnoky.
28 Tănase.
29 Cătunul.
30 Vresanitt, neidentificabil.
31 Matei, căpitan din Ungureni.
32 Pisterniczi, neidentificabil.
33 Mihai Fălcoianu, serdar (1741) şi şetrar (1742).
34 Radul Goran Olănescu, căpitan.

www.dacoromanica.ro

pitaine in Argis als Vornik dahin
gestellet, und des lezteren Vatter
dem Herren Vornic Olanescul
adjungiret werden. Ob zwaar
auch der letztere bittet den all-
hiessigen ispravnik Jane Ze-
dranul [35] als Vornik nach Oltul
zu stellen und den jungen
Constantin Olanescul kennen qua Is-
pravnik in Vulzcaer Distrikt
zu surrogiren;

von Mostcello, Argis und Lovista seind die neu bestelte oder respect(ive) Bestättigte Beambte ohnehin bekant.

Beylaüfige Anzahl deren Contribuenten jeglichen Districts

Districten	*Capita Familiarum*
Tempovicza	6 000
Brahova	7 000
Szekueny	8 000
Buzaul	3 000
Rimnikul	10 000
Ialomicza	7 000
Ielvovul	20 000
Vlaska	6 500
Telormann	4 000
Oltul	3 000
Mostcsello	5 000
Argis	4 000
Hierzu die Lovista venigstens mit	400
Summa der Beyleufiger Zahl deren Familien	83 900 [36]

Wie für dismal die Maas mit der Contribution bis auf nähere und verläyzliche Nachricht zu hehmen. Man haltet zwaar für das fürträglichste das *neo-aquisticum* nach dem einrichtungs-fus der ö(sterreichische)n Wallachey zu tractiren, folgsam mit abolirung des odiosen

[35] Iane Zătreanul.

[36] Adăugăm pentru Oltenia datele demografice pe judeţe, furnizate de catagrafia austriacă din 1735 (Hurmuzaki, vol. VI, p. 524–525):

Vîlcea	7 123	de familii
Romanaţi	6 750	de familii
Gorj	6 794	de familii
Dolj	7 326	de familii
Mehedinţi	6 353	de familii
	34 346	de familii

Total pe ansamblul Ţării Româneşti, 118.246 de familii.

www.dacoromanica.ro

Vadkerit[37], nur den *Dismarit*, *Ogerit*[38], die Salz-Gruben, Mauthen, sonst *Oknile* und *Femile*[39] benahmet als Land-fürstliche Regalien anzusehen, beynebst das *Contributionale*, nach proportion deren Kräften des Land Manes, zu reguliren, diesen also in drei Classes nemlich

deren Alessen Järlich mit 25

Mediassen 12

und der Birnicorum mit . . . . 8 f(lorinen)

einzutailen

Nachdem aber noch nicht alle *Districten* unterwürfig gemacht, weder mit Beambten Kay(serlicher)seits, wie andere, als die von Argis, Mostcsello und Lovista, bestellet worden, so wäre zwischen disen, undt jennen eine besondere Maas zu nehmen und zwaar weilen die drey obspecificirte von denen Beambten entweder schon conscribiret seind, oder doch leichtlich beschreiben, und in obige Classes mit grund eingetailet werden können, so wäre diese *Classification pro fundamento* zu nehmen, fur jezo ein drittel des Jährlichen

Quanti folgsam von jedem Alessi	8 fl(orinen)	20	kr(euzer)
und von einem Mediassen	4 „	—	„
und von einem Birnico	2 „	40	„

sobald die Schanz-arbeit und Erndte in etwas zürückgelegt, proportionaliter einzucassiren in der Operations-cassa zu liefern, und derentwillen denen Beambten die Instruction zu erteilen; welche dan auch respectu deren übrigen Lands-fürstlichen Regalien, entweder schon instruiret seind, oder zu instruiren wären.

So viel aber die übrige noch nicht gefürdigte Districten anbelanget könten wegen unwissenheit des Vermögens ergendlicher anzahl deren Landsassen und der proportion auch quantität deren Alessen, Mediassen und Birnicen überhaubt und indistincte von jeder Familla durch die Banck für jezo zu einer Abschlagszahlung als ein supponirendes drittel, 3 Löwenthaller in Anschlag und Forderung gebracht; diese auflaag und forderung jeglichen district besonders mittelst deren von das Commandirenden Herre General Feldzeugmeisters Excellenz erlassenden Circular-ordres in der hienach specificirten quota bekant gemacht und dennenselben gemessen eingebunden werden, das die Districten oder derenselben oben specificierte Beambte nach Maas des Vermögens deren Contribuenten gewissenhaft unpartheylich, und so wie sie solches vor Gott und ihre Kays(erliche) Majestät in das Künftige zu verantworten sich getrauen, ohne mindesten zeit-verlust repartiren und aufschreiben; andertens entweder die ganze quotam oder das wenigstens die halbscheyd derselben, binnen 10 tagen à dato der empfangenden intimation aus Tergovisd oder Campolongo oder <loc alb> zu handen der <loc alb> gegen darfür empfangende authentische Quittung und wiederum von sich stellenden gegenschein, in der Kays<erlichen> sonst in Landgangbahrer Münz ohnfählbar liferen. Die hochloblichen Beambte selbst aber 3-tio sich zu gleicher zeit bey dem Herrn Generalen <loc alb> gebührend melden, wegen Bestättigung ihrer Chargen und deren hierzu von hochgedacht seiner Excellenz anzuhaften habenden Decreten das ansuchen tuhen und sich unterrichten lassen auch solchenfalls der allerhöchst Kayserliche Clemenz und Protection versichert, im wiedersten aber gewärtig sein sollen das man ihnen Zahlreiche soldatesca zuschicken und man diese nicht allein die imponirte quotam selbst eincassiren sonder auch der Distrikt die einrückende Manschaft mit Brod, fleisch, wein, Heu, und Haaber, ohnentgeldlich zu verpflegen, ja wohl auch im fall einer verführenden renitenz, oder gar wiederstandes die allerhöchst Kayserliche Ungnade, und ein feindliches Tractaments mit confiscirung aller Haab-

---

[37] Văcărit.
[38] Oierit.
[39] Vămi.

www.dacoromanica.ro

schaft, auch feuer und Schwert unausbleiblich zu befahren haben werden. Was endlichen nach obstehender Norma nachstehenden Zehen dan noch nicht gehuldigten Districten a proportione der beylauffig beschriebenen Anzahl deren Contribuenten zur Ersten oder Interims auflaag zu imponiren wäre

Districtus	Contribuenten a 3	Löwenthaller
Tempovicza	6000	18000
Brahova	7000	21000
Szekuyeny	8000	24000
Buzaul	3000	9000
Rimnicul	10000	30000
Ialomicza	7000	21000
Ielvovul	20000	60000
Vlaska	6500	19500
Telorman	4000	12000
Oltul	3000	9000
	74500	223500

Sage: zweymahl Hundert drei und zwanzig Tausend fünfhundert Löwenthaller.
Zum schluss wird angemerket das oberangezogenen Circular-Ordres füglich inserirt werden könte die Hochlöbliche Districts-Beamte hätten der Adelschaft, Clöstern und wichtigeren Communitäten zu bedeuten das Sie bey höchwiederhohlt Commandirenden herr general feld-zeugmeister Excellenz ihrer mehrerer sicherheit willen umb die Bestättigung ihrer Rechten, immunitäten und des Besiz ihrer Gühter anmelden und hinlängliche Protectionales von deroselben anhaften könten

Rimnik den lezten iuly 1737.

Den 4-ten august 737 zu Crayova des Commandirende<n> h<ochlöblichen> General Feldzeug meister g(eneral) von Wallis Excellenz übergeben.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CERCETĂRI CU PRIVIRE LA PRODUCȚIA MINIERĂ DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ (SECOLELE X–XVII)*

DE

ȘT. OLTEANU

Bogatul conținut în minerale al subsolului patriei noastre a influențat încă din cele mai vechi timpuri preocupările locuitorilor de pe teritoriul României în direcția exploatării și prelucrării unora dintre mineralele utile de bază potrivit necesităților lor locale. Documentele scrise și nescrise (arheologice mai cu seamă) reflectă într-o măsură însemnată preocupările de extracție și de prelucrare a bogățiilor miniere de către unii dintre locuitorii teritoriilor provinciilor românești din cele mai îndepărtate epoci istorice.

Poporul român, sinteză a unor străvechi civilizații omenești care au înflorit în ținuturile noastre, a moștenit multe dintre caracteristicile acestor civilizații, caracteristici care s-au transmis din generație în generație de-a lungul a sute de ani și care au intrat, în forme corespunzătoare, în componența culturii lui materiale. Printre aceste carcteristici se numără și preocupările miniere, atît de frecvent documentate în societatea geto-dacă în diverse localități de pe teritoriul Daciei, ale căror particularități din punctul de vedere al proceselor (procedeelor și mijloacelor) tehnologice s-au menținut în cadrul preocupărilor miniere ale populației de pe teritoriul nostru, alcătuind unul dintre elementele de certă valoare științifică în problema continuității. Nu vom intra aici în analiza acestei chestiuni, dat fiind caracterul limitat al studiului nostru; nu putem însă să nu amintim de descoperirile recente[1], care, alături de cele deja cunoscute, pun în valoare aspectele tehnologice ale extracției și prelucrării metalelor, a fierului mai cu seamă, în epoca dacică (sec. IV–I î.e.n.). Descoperirea, pe de altă parte, a dovezilor de extracție și de prelucrare a fierului în epocile ulterioare[2] permit, încă din

---

* În lucrarea de față ne-am limitat la cercetarea extracției cîtorva minerale utile (fier, aramă, aur, argint, chihlimbar, ozocherită, plumb, petrol, sulf, cositor) a căror importanță pentru dezvoltarea economiei noastre naționale a fost subliniată în Directivele Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român.

[1] De pildă la Doboșeni (Transilvania), Cireșu (Oltenia), Cățelul Nou (Muntenia), Butnărești, Poiana (Moldova) etc., datînd din epoca dacică.

[2] De pildă la Cinciș și Bratei în Transilvania (sec. II și respectiv V e.n.), la Budureasca, Tîrgșor și Vadul Săpat în Muntenia (sec. VI și respectiv VIII–IX), precum și în alte localități de pe întreg teritoriul românesc, despre care vom vorbi mai jos.

www.dacoromanica.ro

„STUDII", tomul 19, nr. 5, p. 941–965, 1966.

etapa actuală a cercetărilor, evidenţierea unor anumite caracteristici ale mijloacelor şi procedeelor tehnologice transmise din epoca dacică pînă în epoca medievală, în măsură să sublinieze, după părerea noastră, continuitatea pe aceste meleaguri a populaţiei autohtone, rămasă locului în ciuda atîtor vicisitudini istorice. Este inutil să mai arătăm, fiind un lucru acceptat în genere de toată lumea, că, în comparaţie cu alte preocupări, îndeletnicirile de extracţie şi de prelucrare a metalelor, documentate pe o îndelungată perioadă istorică în aceeaşi regiune, conferă populaţiei care le practică caracterul unei populaţii stabile, sedentare, aceste preocupări fiind incompatibile cu nomadismul în general şi al popoarelor migratoare în special.

Pe lîngă atestarea continuităţii poporului nostru şi a nivelului tehnologic în exploatarea metalelor, cercetarea vechilor preocupări miniere ar putea avea însă şi o altă însemnătate, legată de prevederile planului economic al ţării noastre prin semnalarea localităţilor unde în trecut s-au întreprins diverse exploatări de minerale utile, susceptibile să contribuie astăzi la creşterea rezervelor miniere, imperativ formulat în Directivele Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român[3].

În lucrarea de faţă vom încerca să prezentăm aspecte ale vechilor preocupări miniere în trecutul poporului nostru, semnalînd localităţile de pe teritoriul Moldovei, Munteniei şi Dobrogii, în care direct sau indirect sînt atestate extracţia şi prelucrarea unora dintre mineralele utile de bază, începînd cu momentul încheierii procesului de etnogeneză românească şi pînă la începutul secolului al XVIII-lea ; vom căuta să facem unele consideraţii privind procedeele şi mijloacele tehnice de extracţie şi de prelucrare a acestor minerale, în măsură să putem aprecia, comparativ cu situaţia din diferite ţări europene, nivelul tehnicii miniere din patria noastră în epoca menţionată mai sus.

Cercetările arheologice efectuate în diferite localităţi de pe teritoriul Ţării Româneşti, Dobrogii şi Moldovei au arătat că în perioada de început a feudalismului (secolele X—XIV) locuitorii din aşezările cercetate aveau printre alte preocupări şi pe aceea a exploatării metalelor. Săpăturile efectuate în Ţara Românească în aşezările de la Vadul Săpat (reg. Ploieşti) datînd din secolele VIII—IX, de la Dridu[4] şi Alexandria[5] (reg. Bucureşti) şi de la Bucov[6] (reg. Ploieşti) datînd din secolul al X-lea, săpăturile efectuate în aşezările de la Bucureşti (Piaţa de Flori), Ciurelu, Buftea, Băneasa, Mogo-

[3] Importanţa problemei asupra căreia stăruim, sub cele două aspecte prezentate, a fost subliniată cu prilejul discuţiilor, din cadrul cercurilor de învăţămînt teoretic din Institutul de istorie, scoţîndu-se în evidenţă aportul pe care l-ar putea aduce cercetarea istorică la dezvoltarea economiei noastre naţionale.

[4] Ion Nestor, *Săpăturile de la Dridu*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, V, p. 551 ; VI, p. 599.

[5] B. Mitrea şi C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Alexandria*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, V, p. 178.

[6] M. Comşa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, V, p. 495 ; VI, p. 567, 568 şi 572 ; vol. VII, 545—546 ; S.C.I.V., 1959, nr. 1, p. 82—83.

www.dacoromanica.ro

şoaia[7] şi Mărculeşti[8] (reg. Bucureşti) şi Verbiţa (reg. Oltenia)[9] datînd din secolele X—XI, precum şi cele efectuate în aşezarea de la Cetăţenii din Vale[10] (reg Argeş) datînd din secolele XIII—XIV sau la Malu Roşu (reg. Bucureşti)[11], au scos la iveală o cantitate însemnată de zgură şi lupe de fier, rezultate din operaţia de extracţie a fierului din minereu. Materiale asemănătoare au mai fost descoperite în cantităţi însemnate pe teritoriul Dobrogii, în aşezarea de la Garvăn-Dinogetia datînd din secolele X—XII[12], în aşezarea de la Capidava[13], precum şi în cea de la Păcuiul lui Soare datînd din secolele X—XIV[14] ; în Moldova, zgură şi lupe de fier, ca şi resturi din cuptorul de redus, s-au descoperit la Bîrlad[15], Hlincea[16] şi în alte localităţi, datînd din secolele XII—XIV.

Reţine în mod deosebit atenţia descoperirea fragmentelor unor cuptoare de redus minereul de fier, pe baza cărora se pot formula unele încheieri cu totul noi, deosebit de interesante în ceea ce priveşte mai întîi nivelul tehnic al operaţiilor de reducere a minereului în epoca timpurie a feudalismului (secolele X—XIV) pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti ; în al doilea rînd, dar de o importanţă primordială în legătură cu permanenţa aşezărilor din vremea indicată, asemenea preocupări ne pot da, aşa cum arătam mai sus, măsura procesului de stabilitate a populaţiei respective.

În săpăturile efectuate la Bîrlad au fost descoperite, într-un complex foarte bogat în bucăţi masive de zgură şi de lupe de fier, resturile unor cuptoare de redus minereul datînd din secolul al XII-lea [17]. Observaţii mai amănunţite s-au făcut însă pe resturile cuptorului de redus descoperit la Hlincea datînd din secolele XIII—XIV. Cuptorul de redus minereul de fier era săpat în pantă şi avea forma ovală cu diametrul de circa 1 m. Interiorul era lutuit cu o feţuială de lut nisipos refractară. Creuzetul conţinea o mare cantitate de cărbune şi zgură de fier. Printre bucăţile de zgură a fost identificat un fragment dintr-un tub de lut ars

---

[7] I. Ionaşcu, S. Morintz, D. Rosetti şi Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice de la Bucureşti*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VII, p. 662 ; P. Panait, *Observaţii arheologice ...*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, p. 140 ; idem, *Săpăturile de la Bucureştii Noi, 1960, Sectorul Alba*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, p. 111 ; idem, *Contribuţii arheologice la cunoaşterea satului în secolul al XV-lea pe teritoriul de azi al Bucureştilor*, în *Materiale de istorie şi muzeografie*, Bucureşti, 1964, p. 224, nota 3.

[8] P. Diaconu, *Săpăturile de la Mărculeşti-Viişoara*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, V, p. 544.

[9] *Materiale şi cercetări arheologice*, VI, p. 90 .

[10] D. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Cetăţenii din Vale*, ms. la Institutul de arheologie Bucureşti.

[11] *Materiale şi cercetări arheologice*, VIII, p. 135.

[12] I. Barnea, *Meşteşugurile în aşezarea feudală de la Garvăn (sec. X—XII)*, în S.C.I.V., an. VI (1955), nr. 1—2, p. 100—104 ; S.C.I.V., an. II (1951), nr. 1, p. 42—43 ; cf. *Materiale şi cercetări arheologice*, IV, p. 205.

[13] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 139—141, 233.

[14] P. Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, V, p. 589 şi urm. ; VII, p. 604.

[15] Comunicare făcută de către cercetătorul D. Teodoru cu prilejul discuţiei pe marginea machetei vol. I din *Istoria României*.

[16] S.C.I.V., an. V (1954), nr. 1—2, p. 240—242 ; an. VI (1955), nr. 3—4, p. 694—695.

[17] Vezi nota 15 ; planul acestor cuptoare a fost redat în *Istoria României*, vol. II, p. 61,

www.dacoromanica.ro

şi un rest din foalele cu ajutorul cărora se activa arderea în interiorul cuptorului[18].

Din aceste observaţii rezultă două lucruri deosebit de importante. Cuptorul de redus descoperit la Hlincea era construit la suprafaţa solului (cu excepţia creuzetului care fusese săpat în pămînt şi în care se scurgea metalul redus), spre deosebire de tehnica reducerii minereului de fier în gropi simple sau în oale de lut, procedee tehnologice inferioare folosite mai cu seamă în epocile anterioare secolului al X-lea[19].

În al doilea rînd, cuptorul funcţiona pe baza unui curent de aer introdus condiţionat cu ajutorul foalelor de mînă, dovadă fiind fragmentul tubular descoperit în interiorul cuptorului. Această ultimă constatare ne oferă posibilitatea aprecierii nivelului tehnologic al procesului de reducere, condiţie esenţială în încercarea de a stabili — cu destulă aproximaţie, fireşte — randamentul unor asemenea mijloace de producţie.

Prezenţa acestor vestigii ale trecutului în aşezările feudale timpurii de pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti (inclusiv teritoriul Dobrogii) dovedeşte în mod incontestabil existenţa la unii dintre locuitorii aşezărilor respective a unor preocupări de exploatare a minereurilor metalifere (în primul rînd a minereului de fier), de reducere a lui şi de prelucrare a metalului obţinut, preocupări atestate de prezenţa minereului, a cup-

---

[18] S.C.I.V., an. VI (1955), nr. 3—4, p. 694—695 (fig. 5). Fragmente similare s-au descoperit pe teritoriul U.R.S.S. în gorodiştile Gorodsk, Starodvori şi Riazani datînd din secolele XI—XIII. Aceste tuburi, numite „сопла", erau de forme diferite : cilindrice, prismatice, conice (B. A. Kolcin, *Черная металлургия и металлообработка в древней Руси*, în *Материалы и исследования*, nr. 32, p. 28 şi 33—34). În Polonia, fragmente identice au fost descoperite la Racit, Kotlove şi Ocovţa datînd din secolele X—XIII (St. Iasmosz, *Materialy do wczesnosredniowiecznego hutnictwa w Wielkopolsce*, în *Sprawozdania arheologiczne*, Wrocław, an. IV (1957), p. 191—199, fig. 5). Pe plan european, cuptorul descoperit la Hlincea se aseamănă, din punctul de vedere al tehnicii construcţiei şi al randamentului, cu cuptoarele de redus din secolele XI—XIII descoperite în gorodiştea bulgarilor de pe Volga, cu cele descoperite la Gorodsk şi Starodvori din U.R.S.S. (B. A. Kolcin, *Техника обработки металла в древней Руси*, Moscova, 1953, p. 28 ; cf. idem, *Черная металлургия*, în *op. cit.*, p. 30—31 ; cf. A. M. Efimova, *Новые данные о болгарской металлургии*, în *Краткие сообщения*, Moscova, 1956, nr. 62, p. 136), cu cele din Silezia, de la Moczydlenica Klasztorna (W. Hensel, *Slowianszczyzna w czesnosrednio wieczna*, Poznán, 1952, p. 183—184 ; idem, *Zarys Kultury materialnej*, Varşovia, 1956, p. 155. Cuptorul de redus este redat după cercetările lui P. Weierhausen, *Vorgeschichtlik Eisenhutte*). În Germania, asemenea tipuri de cuptoare se întîlnesc încă din epoca romană, de pildă cele descoperite la Eisenberg şi Saalburg datînd din secolul al II-lea e.n. (B. Neumann, *Die ältesten Verfahren der Erzeugung technischen Eisens*, în *Kultur und technick*, D. 6, Berlin, 1954, p. 23—24, fig. 11) ; cele din secolul al X-lea, descoperite la Schlaupitz şi în districtele Nimptsch şi Trebnitz, au o construcţie oarecum deosebită (*ibidem*, p. 24). În Ungaria, un cuptor asemănător cu cel de la Hlincea s-a descoperit la Diósgyör datînd din secolul al X-lea (cuptorul se află expus în muzeul din localitate).

[19] În Rusia, trecerea la folosirea cuptoarelor de redus construite la suprafaţa solului s-a făcut aproximativ în secolul al X-lea (B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, cap. II, p. 7). În Polonia, trecerea de la faza de reducere a fierului în gropi săpate în pămînt la faza de reducere a fierului în cuptoare construite la suprafaţa solului, utilizînd cărbunele de lemn şi foalele, s-a făcut în secolele IX—X (B. Zientara, *Ze studiow nad histori techniki polskiego hutnictwa zelaznego do XVII wieku*, în *Przęglad historyczny*, Varşovia, tom. XLIII, 1952, nr. 2, p. 195—242). În Germania, cuptoare de redus minereul, construite parţial la suprafaţa solului, se întîlnesc încă din epoca romană, de pildă cuptorul descoperit la Mittelkärtner, care functiona pe baza curentului de aer natural (B. Neumann, *op. cit.*, p. 21).

www.dacoromanica.ro

toarelor de redus acest minereu, a atelierelor de fierărie descoperite [20], într-o vreme în care toate cele trei operaţii tehnice se înmănunchiau în preocupările aceluiaşi sau mai multor indivizi. Luată separat, problema extracţiei minereului din minele metalifere comportă, după părerea noastră, unele explicaţii suplimentare. Întrebarea care necesită răspunsul cuvenit este cea privitoare la provenienţa materiei prime, a minereului în speţă. Este vorba de minereu extras din localităţile miniere existente pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti sau este vorba de minereu adus din alte părţi, din Transilvania de pildă. Ori care ar fi răspunsul pe care vom încerca să-l schiţăm în cele ce urmează, trebuie să recunoaştem de la bun început că dovezi directe în această chestiune nu există pînă în prezent. De aceea în încercarea noastră de a soluţiona problema naturii şi a locului de provenienţă a minereului redus şi prelucrat în aşezările deja menţionate ne vom folosi de unele observaţii şi constatări care s-au desprins în urma cercetărilor efectuate pe materialele descoperite, precum şi de unele considerente de ordin logic şi comparativ, de concluziile unor specialişti geologi de la Întreprinderea de geologie şi prospecţiuni din cadrul Comitetului de Stat al Geologiei şi de la Institutul de geologie din Bucureşti.

O primă observaţie se referă la apropierea şi chiar la identitatea, de loc întîmplătoare, care există între aşezările în care s-au descoperit resturile activităţii de reducere şi prelucrare a metalelor în genere şi depozitele miniere bogate în zăcăminte metalifere. Un exemplu în această privinţă îl constituie aşezările de la Garvăn-Dinogetia, Capidava şi Păcuiul lui Soare, care se aprovizionau cu minereu din mineralizaţiile din zăcămîntul de fier de la Iulia, situat la sud-vest de Tulcea, din zonele de oxidaţie ale zăcămîntului de pirită de la Altîntepe, Măcin, Caracliu, Piatra Roşie, Greci, Blasova [21], precum şi din concreţiunile de oxizi de fier care intră în cantitate mică în constituţia teraselor Dunării sau în masa nisipurilor sarmatiene de pe văile situate la sud de Păcuiul lui Soare.

Pentru locuitorii aşezărilor de la Bucov, Vadul Săpat, Tîrgşor şi Budureasca, unde s-au descoperit urme ale reducerii minereurilor de fier, sursa de minereu o puteau constitui anumite nivele ale formaţiilor pliocene din zona subcarpatică, unde apar pe alocuri intercalaţii de oxizi de fier suficiente satisfacerii unor cerinţe limitate pentru acea vreme (secolele

---

[20] La Garvăn, secolele X—XII, în aşa-numita casă a fierarului dezvelită în 1950, s-a descoperit o mare cantitate de materie primă sub formă de bare de fier, plumb, aramă, obiecte finite sau în curs de prelucrare, tipare meşteşugăreşti (I. Barnea, *op. cit.*, în S.C.I.V., an. VI (1955), nr. 1—2, p. 101). La Bucov, secolul al X-lea, într-un atelier de fierar au fost descoperite lupe de fier, vatra de încălzire a metalului, unelte de fierărie (M. Comşa, *Săpăturile de la Bucov*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VI, p. 568—569; cf. idem, *Contribuţii la cunoaşterea culturii străromâneşti*, în S.C.I.V., 1959, nr. 1, p. 82—83). De asemenea, indicii au fost descoperite şi la Capidava şi Hlincea, sec. X, XIII—XIV (Gr. Florescu şi colab., *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 141; *Şantierul Hlincea-Iaşi*, în S.C.I.V., an. IV (1953), nr. 1—2, p. 330). La Bîtca Doamnei s-au descoperit numeroase unelte de fierărie: nicovală, cleşte, sfredel, pilă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea si începutul secolului următor (C. Mătasă şi I. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamţ*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, VII p. 346—348).

[21] P. Poni, *Fapte pentru a servi la descrierea mineralogică a României*, prelucrate de D. M. Cădere, Bucureşti, 1925, partea I, p. 9 şi urm., partea a II-a, p. 21 şi urm.

www.dacoromanica.ro

VIII—X)[22]. Rămîne în suspensie problema provenienţei minereurilor de fier reduse într-o serie de localităţi: Bucureşti cu împrejurimile (Mogoşoaia, Ciurelu, Buftea, Străuleşti), Mărculeşti, Dridu în cîmpie; Malu Roşu, Alexandria şi Verbiţa pe Dunăre; Cetăţenii din Vale în regiunea colinară; Hlincea-Iaşi şi Bîrlad în podişul Moldovei. În cazul în care posibilităţi locale de aprovizionare cu minereu a meşterilor topitori din aşezările menţionate nu există, nu ne rămîne decît să presupunem aducerea lui din locuri mai mult sau mai puţin depărtate, unde s-a constatat prezenţa unor asemenea bogăţii (regiunea subcarpatică în speţă), deşi problema dificultăţilor de transport[23] a minereului de la depărtări mari în condiţiile secolelor X—XIV ne face să ne gîndim la existenţa unor surse apropiate de locul de reducere şi de prelucrare a metalului. O provenienţă mai depărtată de teritoriile menţionate a materiei prime, a minereului deci (aramă, fier etc.), fie ea chiar şi transilvăneană, ni se pare, dacă luăm în considerare pe lîngă alte implicaţii de ordin social-politic şi sfera foarte limitată a schimburilor economice în perioada feudalismului timpuriu pe teritoriul patriei noastre, greu de acceptat. Dar chiar cu admiterea unei anumite cantităţi de minereu „importată" din centrele miniere transilvănene, căci din alte centre mai îndepărtate nu poate fi vorba, extracţia metalului în aşezările de pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti, dovedită din plin de existenţa cuptoarelor de redus şi de prelucrarea metalului obţinut, de asemenea intens dovedită, demonstrează viul interes manifestat de meşterii noştri faţă de una dintre cele mai importante ramuri de activitate meşteşugărească din secolele X—XIV.

Documentarea preocupărilor miniere (extracţie-prelucrare) în aşezările omeneşti de pe teritoriul Moldovei şi al Ţării Româneşti din secolele X—XIV, cu o tradiţie foarte veche, după cum am văzut într-unul din cazurile de mai sus, cu posibilitatea de a preciza, în funcţie de tehnica procesului de reducere a minereului şi a prelucrării metalului, continuitatea preocupărilor în cadrul aceleiaşi comunităţi, exclude de la bun început practicarea acestor îndeletniciri de către o populaţie nomadă. Din contra, aceste preocupări, incompatibile cu nomadismul, moştenite din generaţie în generaţie de-a lungul multor sute de ani, caracterizează o populaţie sedentară.

---

[22] „Pentru topitoriile din vecinătatea localităţilor Baia de Aramă şi de Fier din Oltenia, locul de provenienţă a minereurilor folosite este uşor de dedus dacă avem în vedere existenţa unor intense procese de oxidare a mineralizaţiilor de pirită aflătoare în perimetrele acestor exploatări care au dus la transformarea acestora în oxizi de fier (limonit). Topitoriile din Dobrogea, de la Garvăn, Capidava şi Păcuiul lui Soare se aprovizionau cu minereu din mineralizaţiile din zăcămîntul de fier de la Iulia, situat la sud-vest de Tulcea, din zonele de oxidaţie ale zăcămîntului de pirită cupriferă de la Altîntepe şi respectiv din concreţiunile de oxizi de fier care intră în cantitate mică în constituţia teraselor Dunării sau în masa nisipurilor sarmaţiene de pe văile situate la sud de Păcuiul lui Soare.

Avînd în vedere faptul că în anumite nivele ale formaţiunilor pliocene din zona subcarpatică apar pe alocuri intercalaţii centimetrice de oxizi de fier, considerăm că acestea ar fi putut constitui o sursă de minereu de fier pentru micile topitorii existente la Tîrgşor, Bucov, Vadul Săpat şi Budureasca. Topitoriile ale căror resturi s-au găsit la vest de Siret, pe teritoriile localităţilor Hangu, Buhalniţa şi Porceşti şi chiar Suceava, au avut o sursă bogată de aprovizionare cu minereu de fier în lentilele de siderit care apar ca intercalaţii în marno-calcarele de vîrstă cretacic inferior din zona flişului Carpaţilor Orientali" (extrase din referatul întocmit de tov. D. Constantinof de la Întreprinderea de geologie şi prospecţiuni din cadrul Comitetului de Stat al geologiei, Bucureşti).

[23] Tocmai aceste dificultăţi de transport i-au silit pe topitori să se stabilească în apropierea minelor (J. Bernal, *Ştiinţa în istoria societăţii*, Bucureşti, 1964, p. 74).

www.dacoromanica.ro

Dezvoltarea raporturilor feudale din cadrul societății românești după întemeierea, la mijlocul secolului al XIV-lea, a statelor feudale de sine stătătoare Țara Românească și Moldova a creat condiții prielnice, ca în atîtea alte privințe, și în domeniul exploatării bogățiilor miniere. O parte însemnată din această activitate de exploatare a metalelor din Moldova și din Țara Românească de-a lungul epocii feudalismului dezvoltat (secolele XIV—XVII) poate fi astăzi cunoscută prin cercetarea mai cu seamă a documentelor interne emise de cancelariile domnești ale celor două țări române, care reflectă această preocupare. Studierea acestor izvoare poate preciza locul de extracție a diverselor minerale utile, ritmul activității miniere în diferite momente ale perioadei menționate, ca și eventualele modificări în tehnica extracției metalelor.

Din punctul de vedere al proprietății și al modului de exploatare a bogățiilor miniere, documentele aduc pentru perioada feudalismului dezvoltat unele precizări demne de luat în considerare. Cea mai largă și mai susținută activitate de exploatare a metalelor (fier, aramă etc.) se făcea, cum era și firesc, pe seama domnească. Cele mai importante rezerve miniere erau exploatate de către domnie pentru împlinirea nevoilor statului, recurgîndu-se la cei mai pricepuți meșteri și utilizîndu-se mijloace tehnice capabile de un randament cît mai ridicat.

Alături de domnie, marii proprietari exploatau și ei bogățiile subsolului, în cadrul imunității acordate de domnie, prin făurarii satelor domeniale pe a căror ocină se aflau zăcăminte, utilizînd pentru nevoile limitate de la curțile boierești sau de la mănăstiri mijloace rudimentare de extracție a metalelor. Domnia își rezerva însă dreptul, așa cum vom vedea mai departe, de a lua pe seamă domnească, atunci cînd interesele o cereau, o astfel de exploatare domenială, achitînd propietarului costul integral al unei asemenea parcele de pămînt [24].

---

[24] Metalele prețioase erau exploatate, în principal, de către domnie. În Europa medievală, situația în domeniul exploatării miniere era oarecum diferită de la țară la țară. În regatul celor două Sicilii, potrivit relatărilor lui Ricard de San Germano, fierul, arama și mătasea crudă constituiau în secolele XII—XIII monopolul regelui („Revista istorică", XIV (1928), nr. 7—9, p. 281). În Germania, unele mine aparțineau proprietarului locului, care le exploata cu mînă de lucru sătească sau le putea ceda altora în schimbul unei redevențe (T. A. Rickard, *L'homme et les métaux* (*Man and metals*), traducere din limba engleză de F. Laparra, Paris, 1938, p. 238). În Rusia, în secolul al XVII-lea, existau furnale în proprietatea unor mănăstiri (B. A. Rîbakov, *op. cit.*, cap. VI, p. 6). În Ungaria, minele, salinele, vămile etc. erau socotite în secolele XIV—XV ca surse de venituri regale (Hurmuzaki, II. P_5, p. 62; Hurmuzaki, I, P_2, p. 285). În Bulgaria, proprietatea minelor avea în secolele XVI—XVIII un caracter privat. Ele erau exploatate de asociații de mineri sau chiar de proprietarii locului, cu un control însă foarte sever din partea statului (B. Nikolaev, *Характерът на минните предпиятия и режимът на рударския труд в нашите земи през, XVII и XVIII* b, Sofia, 1954, p. 37 și urm.). În Polonia secolului al XVIII-lea, proprietarii minelor, pentru a atrage lucrători, asigurau acestora avantaje materiale. Se utiliza însă și mîna de lucru servilă (Jan Pazdur, *Oddziaływanie przmyelu zaglebia staropolskiego na stosunki wiejskie w XVII w.*, în *Przęgled historyczny*, Varșovia, 1952, tom. XLIII, nr. 3—4 p. 506—517). Minele de fier din Hunedoara constituiau proprietate privată în secolul al XVII-lea (D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în sec. XVII*, în *Anuarul Institutului de istorie*, Cluj, tom. I—II, p. 32—42). Minele de aur și de argint constituiau însă peste tot proprietate regală (vezi, pentru situația de pe vremea Merovingienilor și a lui Otto cel Mare, T. A. Rickard, *op. cit.*, p. 223—226; pentru Ungaria, vezi Hurmuzaki, II, P_2, p. 9, 214).

www.dacoromanica.ro

Primul document intern cunoscut emis de cancelaria domnească care atestă preocuparea domniei de exploatare a rezervelor de minereu aflate pe teritoriul Ţării Româneşti datează de la sfîrşitul secolului al XIV-lea. Încă de la începutul domniei, Mircea cel Bătrîn angajază un meşter specialist, pe nume Cip Hanăş [25], pentru exploatarea aramei din minele de la Bratilov din Oltenia [26]. Documentul care menţionează această stare de lucruri datează din anii 1391—1392. Confirmînd mănăstirii Tismana vechile ei proprietăţi, Mircea cel Bătrîn îi dăruieşte în plus, pe lîngă unele sate, selişti şi bălţi, „şi venitul care este al domniei mele de la roţile lui Cip Hanoş care le-a făcut de curînd la Bratilov”[27]. Această danie este confirmată în anii următori şi în domniile următoare de mai multe ori. Prima confirmare datează din 1392 şi aduce o precizare în legătură cu cantitatea de aramă donată mănăstirii. Documentul arată printre altele: „şi de la roţile lui Ciop Hanoş la Bratilov, zeciuială de aramă” [28], formulă care se repetă, cu mici deosebiri, şi în confirmările ulterioare din 1400—1418 [29], 1439 august 2 [30] şi 1464 iulie 10 [31].

Primul document conţine unele indicaţii foarte importante privind procesul de extracţie a aramei. Expresia „care le-a făcut de curînd ...” (оучинилъ ново) indică o recentă dare în exploatare a minelor de la Bratilov prin angajarea de către domnie a meşterului amintit. Documentul ne oferă în acelaşi timp şi unele date tehnologice privind procesul de extracţie şi de reducere a minereului respectiv. Extracţia minereului din mină şi reducerea lui în cuptoare constituiau preocupări ale aceloraşi meşteri: minereul scos din mină, probabil într-un mod asemănător cu cel din veacurile precedente, era redus chiar la locul de extracţie cu ajutorul cuptoarelor. Introducerea aerului în cuptoare se făcea cu ajutorul foalelor acţionate de forţa hidraulică. „Roţile” (кола) pomenite în document nu sînt altceva decît instalaţiile prevăzute cu roţi acţionate de forţa apei rîului Brebina al căror ax punea în mişcare foalele care introduceau în cuptorul-furnal curentul de aer necesar procesului de reducere a oxizilor [32].

Cu excepţia primului document, în care nu se specifică ce cantitate de aramă este donată Tismanei, confirmările ulterioare indică a zecea parte din întreaga cantitate de aramă extrasă la „roţile” meşterului Csap Ianoş drept danie acordată de domnie mănăstirii Tismana. Cît reprezenta anual această cotă parte din întregul venit este greu de ştiut. Dacă luăm

---

[25] Numele lui apare în documente în chipuri diferite: Cip Hanoş, Cop Hanov, Cop Hanus.

[26] Exploatarea minelor de la Baia de Aramă este străveche. Mircea cel Bătrîn este primul voievod al Ţării Româneşti cunoscut care intervine în organizarea exploatării minereului de aramă de aici pe seama domnească.

[27] „...доходькь що є господствамн ѡт кола чип Ханоша що є оучиниль ново на братиловѣ...”, în *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, XIV şi XV, B, p. 45 şi 306; cf. P.P. Panaitescu, *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrîn*, în „Revista istorică română”, vol. VII, 1937, p. 6.

[28] „... ѡт Хановн кола на братиловѣ дєсмтокь мѣдн ”; în *Doc. priv. ist. Rom.*, veac XIII, XIV, şi XV, B, p. 47; documentul este greşit datat; vezi pentru aceasta *Documenta Romaniae Historica*, vol. I, p. 40.

[29] *Doc. priv. ist. Rom.*, Veac. XIII, XIV şi XV, B, p. 61; data modificată după *Documenta Romániae Historica*, vol. I, p. 53.

[30] *Ibidem*, p. 105.

[31] *Ibidem*, p. 135.

[32] Vom reveni mai jos cu unele amănunte asupra operaţiei de reducere a oxizilor de cupru pe baza unor mărturii din secolul al XVII-lea.

www.dacoromanica.ro

ca termen de comparaţie cantitatea de 200 000 de ocale de aramă care reprezenta productivitatea unei asemenea instalaţii de la Baia de Aramă la mijlocul secolului al XVII-lea[33] şi ţinînd seama de condiţiile tehnologice rudimentare de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, productivitatea „roţilor" lui Mircea cel Bătrîn era incomparabil mai mică. Oricît am reduce însă randamentul acestei instalaţii, totuşi se poate aprecia că se extrăgea o cantitate destul de însemnată de aramă care reprezenta venitul domniei, din care a zecea parte era donată Tismanei. Cît priveşte remunerarea meşterilor, lipsesc orice fel de date.

Ultimul document care menţionează exploatarea aramei din mina de la Bratilov datează din 10 iulie 1464[34]. După această dată actele de confirmare a proprietăţilor mănăstirii Tismana păstrează o totală tăcere asupra zeciuelii de aramă de la mina de la Bratilov. Este posibil ca, din cauza epuizării rezervelor miniere, exploatarea minei din acest loc să fi încetat.

Măsura exploatării fierului şi aramei pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele XV—XVI ne-o dau documentele scrise şi cele arheologice, cele din urmă fiind specifice aşezărilor unde s-au efectuat cercetări arheologice pe o scară mai mare. O mărturie a exploatării şi prelucrării fierului şi aramei în secolele XV—XVI o constituie descoperirea unor resturi din cuptorul-furnal şi a unei însemnate cantităţi de bucăţi de zgură de fier şi aramă în săpăturile efectuate la Suceava[35], Iaşi[36], Probota[37], Bucureşti[38], Tîrgşor[39], Coconi[40], mănăstirea Putna[41], mănăstirea Slatina[42], Radovanu (raionul Olteniţa)[43], ceea ce dovedeşte o intensă activitate de extracţie şi de prelucrare a celor două metale în aşezările menţionate mai sus.

Unele documente scrise atestă şi ele, uneori indirect, exploatarea fierului şi aramei pe teritoriul celor două ţări române. Comercializarea fierului, de pildă, pe piaţa internă, de către oamenii mănăstirii Cozia la 7 august 1451 presupune, fără îndoială, exploatarea lui de pe proprietăţile mănăstirii[44]. O situaţie similară se constată şi în cazul locuitorilor

---

33 Vezi mai jos.

34 *Doc. priv. ist. Rom.*, Veac. XIII, XIV şi XV, B, p. 135.

35 S.C.I.V., 1955, nr. 3—4, p. 760, 773—774 (Raportul de săpături arheologice de la Suceava pe 1954); *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. IV, p. 244, 250; T. Martinovici, *Meşteşugul metalurgiei pe teritoriul Cetăţii de Scaun de la Suceava*, în S.C.I.V., 1961, nr. 2, p. 320—321, 325.

36 Al. Andronic, *Contribuţii arheologice la istoricul oraşului Iaşi în perioada feudală*, în *Arheologia Moldovei*, I, p. 275; Al. Andronic şi Eug. Neamţu, *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1956—1960*, în *Arheologia Moldovei*, II—III, p. 415.

37 Raportul de săpături pe anul 1955 de la mănăstirea Probota (ms. la Inst. de arheologie, Bucureşti).

38 D. Rosetti, *Bucureştii de odinioară (Curtea Veche)*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, V, p. 649 şi 664—665.

39 Gh. Diaconu, S. Morintz, D. Rosetti şi Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice de la Tîrgşorul Vechi (r. şi reg. Ploieşti)*, în *Materiale şi cercetări arheologice*, V, p. 622; vezi şi raportul de săpături pe anii 1960—1961, ms. la Inst. de arheologie Bucureşti.

40 N. Constantinescu, *Observaţii asupra satului fortificat din Ţara Românească în sec. XIV—XV*, în S.C.I.V., an. XIII (1962), nr. 1, p. 59—80.

41 T. Martinovici, *op. cit.*, p. 322.

42 *Ibidem.*

43 M. Comşa, *Sondajul de la Radovanu („Pe Neguleasă"), raion Olteniţa*, ms. la Institutul de arheologie, Bucureşti.

44 *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIII, XIV şi XV, B, p. 122.

www.dacoromanica.ro

satului Negoeşti din Moldova; ei sînt scutiţi la 13 martie 1466 de vamă pentru comercializarea produselor lor, printre care şi fier [45].

Alte documente scrise atestă existenţa unor „băi" în înţelesul de zăcămînt minier. De pildă, la 3 aprilie 1488, cu prilejul fixării hotarelor satului Cosmin din ţinutul Cernăuţiului, se menţionează locul „la baia Coziei şi prin baie pînă la drumul mic" [46]. La 18 ianuarie 1480 apare pentru prima oară menţionat în actele de care dispunem satul Baia de Fier din Gorj [47], de unde, aşa cum vom vedea mai jos, s-a exploatat fierul pe o perioadă îndelungată. Vechi îndeletniciri miniere existau şi la Baia Moldovenească, unde în secolul al XVII-lea era menţionată o baie de fier [48]. De unde provenea minereul de fier sau de aramă redus şi prelucrat în localităţile pomenite mai sus sau fierul care făcea obiectul comercializării unei părţi din produsele locuitorilor din Negoeşi sau ale domeniului mănăstirii Cozia sînt chestiuni la care vom încerca să răspundem în cele ce urmează.

Cercetările mineralogice efectuate la începutul secolului nostru au dovedit existenţa unor surse miniere în zona flişului Carpaţilor Orientali, acolo unde se situează multe dintre localităţile enumerate mai sus. Probe de minereu de fier sub formă de magnetit şi limonit există în împrejurimile Cîmpulungului Modovenesc şi în apropiere de Vatra Dornei, într-o serie de localităţi ca: Arşiţa, Cîrlibaba, Şarul Dornei, Pojorîta, Iacobeni, Leşul Ursului, Dealul Negru, Broşteni, Fundul Moldovei, Gura Negri etc. [49]. La sud de Carpaţi, prezenţa minereurilor metalifere este atestată în regiunea R.Vîlcea, la Govora şi la Căpăţîneni (Argeş) [50], şi bine înţeles la Baia de Fier şi Baia de Aramă. În cazul localităţilor aflate în preajma acestor rezerve miniere, minereul era redus la gura minei; în cazul localităţilor mai depărtate este posibil ca minereul să fi fost transportat în localitatea respectivă şi redus acolo, după cum o dovedesc resturile cuptoarelor de redus şi zgura de fier scoasă la iveală. Este necesar însă să rămînă în atenţia geologilor problema aprovizionării cu minereu a unor localităţi dintre cele enumerate, situate la depărtări mari de zona cristalină a Carpaţilor, pentru eventuala depistare a unor rezerve miniere încă necunoscute. Pentru a ne face o imagine mai completă în ceea ce priveşte exploatarea fierului şi a aramei în Ţara Românească şi Modova în secolele XV—XVI trebuie să luăm în considerare şi unele topice menţionate în documente în această vreme, topice care indică

[45] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV, XV, A, vol. I, p. 342—343.

[46] *Ibidem*, vol II, p. 92.

[47] *Doc. priv. ist. Rom.*, Veac. XIII, XIV şi XV, B, p. 165—166. Cercetările arheologice efectuate la Baia de Fier au precizat, printre altele locul extracţiei minereului, depozitarea lui, locul de reducere cu ajutorul unor instalaţii care foloseau forţa apei, datînd cel puţin din secolul al XV-lea (S.C.I.V., an. IV (1953), nr. 1—2, p. 209).

[48] Unele consideraţii asupra oraşului Baia ca centru minier, cu bibliografia respectivă, vezi la E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *Doc. priv. ist. Rom. Introducere*, vol. II, p. 462 şi 474—475; cf. D. Ciurea, *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia*, în „Studii şi cercet. ştiinţifice", Iaşi, 1955, an. IV, nr. 3—4, passim.

[49] P. Poni, *Fapte pentru a servi la descrierea mineralogică a României*, prelucrate de D.M. Cădere, Bucureşti, 1925, partea I, p. 9 şi urm.; partea a II-a, p. 21. şi urm.; cf. Komis Mihalic de Hodocin, *Descrierea sinoptică a mineralelor din munţii Moldovei*, în „Foiletonul zimbrului", Iaşi, 1855, nr. 19, mai 29, p. 145—147.

[50] P. Poni, *op. cit.*

www.dacoromanica.ro

centre de exploatare şi de prelucrare a metalelor, ca, de pildă, Faurii [51] din ţinutul Neamţ, Făurei[52] mai jos de Bîrlad, Faurii pe Jijia[53] şi Băiaşi în Ţara Românească[54].

Metalele preţioase (aurul, argintul) se extrăgeau, în principal, din nisipurile aurifere ale diferitelor rîuri din Moldova şi din Ţara Românească. Diverşi călători străini care au trecut prin ţările noastre în secolul al XVI-lea consemnează în scrierile lor această activitate de extracţie a celor două metale preţioase. Jacques Bongars, de pildă, scria în 1585 că „Ţara Românească este o ţară bogată..., avînd mine de aur şi de argint... Chiar aurul se scoate în mare cantitate din rîuri" [55]. Giovanni Botero amintea şi el că Moldova „are rîuri care conţin aur şi nu-i lipsesc mine de aur şi de argint" [56]. Este vorba de zăcămintele secundare din aluviunile rîurilor Lotru, Jiu, Olăneşti, Olt, Argeş, Ialomiţa, Buzău, Bistriţa [57]. Un anonim ungur, bun cunoscător al Moldovei, semnala în regiunea Sucevei munţi bogaţi în mine de aur şi de argint [58]. Pentru obţinerea aurului din conglomeratul de roci cu care era asociat, existau steampuri de pisat, puse în mişcare de forţa hidraulică. Asemenea instalaţii, denumite în documente „stupa", erau menţionate la 23 aprilie 1448 în Moldova la Baia [59]. Actele de la începutul secolului al XVI-lea ne procură unele ştiri mai exacte în legătură cu lucrări de prospectare a metalelor preţioase şi de exploatare a lor din mine. În 1515 Bogdan voievod scria bistriţenilor în legătură cu aurarii din munţii Moldovei, care, călcîndu-şi jurămîntul, vindeau la Bistriţa aurul datorat domnului [60]. Ştefăniţă-voievod trimitea la 13 februarie 1522 pe Toma aurarul să-i aducă de la Bistriţa nişte fugari care, după ce primiseră plata pentru căutarea aurului în munţi, fugiseră în Transilvania [61]. Petru Rareş şi apoi fiul său Iliaş, beneficiind de posesiunile Moldovei în Transilvania, au exploatat minele de aur de la Rodna. La 10 mai 1555 Iliaş scria bistriţenilor că are nevoie de 200 de măsuri de grîu pentru lucrătorii săi de la Rodna [62]. Comisarii regali Bornemiza şi Wernher, însărcinaţi a întocmi o situaţie cît mai completă asupra producţiei miniere din Transilvania, relatează în raportul lor, că la „posesiunea Rodna sînt mine de argint deosebit de bune la o depărtare de 3 mile de Bistriţa, care, împreună cu alte patru sate ale cămării de topire, aparţin acestei cetăţi cu drept de

---

[51] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV—XV, A, vol. I, p. 356; pentru existenţa în această zonă a minereurilor, vezi K. M. Hodocin, *op. cit.*, p. 147.

[52] *Doc. priv. Ist. Rom.*, Veac. XIV, XV, A, vol. II, p. 107; cf. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 371.

[53] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, A, vol. I, p. 162.

[54] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, B, vol. III, p. 1.

[55] Fragment reprodus de N. Iorga, în Hurmuzaki, XI, p. 190.

[56] Traducere efectuată la Institutul de istorie după ediţia lui Bergramo, *La relationi universali di Giovanni Botero*, Benese, I, p. 162 şi urm.

[57] Murgoci, Porucic, Osiceanu, Meruţ, Pascu, *Industria minieră în România în 1907*.

[58] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1929, vol. I, p. 190.

[59] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV, XV, A, vol. I, p. 228.

[60] Hurmuzaki, XV, P. I, p. 230—231.

[61] N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, P. I, p. XI, XII; cf. C. Moisil, *12 scrisori domneşti din arhiva oraşului Bistriţa*, p. 13—20; Bibl. Acad. Rom., Berger, III, p. 20, nr. 736.

[62] Hurmuzaki, XV, P. I, p. 482.

www.dacoromanica.ro

proprietate, dar aceste locuri le-a cotropit voievodul Moldovei Petru, tatăl voievodului de acum, Ştefan... În ele lucrează în clipa de faţă oameni săraci fugiţi de aiurea, printre care se spune că ar fi şi unii anabaptişti"[63].

Un mineral despre a cărui exploatare documentele din secolul al XV-lea ne furnizează primele mărturii este păcura. Nefiind utilizat decît în scopuri minore (ungerea osiilor carelor, la iluminat şi uneori cu rosturi farmaceutice), acest mineral era extras după sistemul puţurilor sau fîntînilor, nesistematic şi într-o măsură foarte limitată. Primul document care ne procură ştiri în legătură cu exploatarea păcurei datează din 4 octombrie 1440; Ilie şi Ştefan, voievozii Moldovei, confirmă dania făcută de Oană Porcu mănăstirii de pe Bistriţa, anume satul Lucăceşti pe Tazlăul Sărat, prilej cu care se arată că satul menţionat se află, „în dreptul păcurei"[64]. În secolul al XVI-lea apar noi menţiuni. La 31 iulie 1565 se întăreau lui Dinga vornic jumătate din satul Fărloeşti şi a treia parte din poiana cu păcură şi chiar din păcură o anumită cantitate[65]. Fîntîni de păcură erau apoi menţionate în Tăteşti, fiind în posesiunea mănăstirii Tazlău[66]. În Ţara Românească, un topic „Păcuri" se întîlneşte în hotarnica satului Secăreni[67].

Intrarea ţărilor române, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, sub dominaţia otomană a avut urmări negative şi în ceea ce priveşte exploatările miniere, mai cu seamă în direcţia exploatării metalelor preţioase. Diverşi călători străini care trec prin Moldova şi Ţara Românească în această vreme remarcă starea de inactivitate în domeniul exploatării metalelor de teama turcilor sau, dacă se exploatează totuşi, aceasta se face pe ascuns şi în mică măsură. Fr. Sivori, secretarul lui Petru Cercel, domnul Ţării Româneşti, observa că, deşi în Ţara Românească sînt mine de aur bogate „totuşi nu îndrăznesc să le exploateze de teamă că, odată cheltuiala făcută şi lucrul pornit, turcii să nu le ia pentru ei... Se mai găsesc mine de fier şi alte metale, însă în nici unele nu se lucrează"[68].

Exploatarea acestor metale a continuat totuşi, dar într-o formă cît mai ascunsă şi în cantităţi mici. O asemenea activitate era atestată prin 1587 în munţii Moldovei de către un contemporan anonim[69]. În timpul lui Aron Tiranul, Martin Ungurul, omul domnului, primea o învoire specială „să cerceteze un loc în munţi, unde va afla el, să fie de treaba domniei mele"[70]; era vorba fireşte de exploatarea cît mai ferită a aurului şi argintului.

Perioada de criză în care intră Imperiul otoman începînd de la sfîrşitul secolului al XVI-lea a avut ca urmare o relativă atenuare a do-

---

63 Raportul întocmit de cei doi comisari regali, traducere la Institutul de istorie al Academiei.

64 *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV, XV, A, vol. I, p. 171.

65 *Ibidem*, veac. XVI, A, vol. II, p. 171 şi 224—225.

66 *Ibidem*, vol. IV, p. 136.

67 *Ibidem*, veac. XVI, B, vol. I, p. 132.

68 Şt. Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfîrşitul secolului al XVI-lea*, Cluj, 1944, p. 178.

69 D. Ciurea, *Situaţia ţărilor române în 1586—1587 descrisă de un contemporan anonim*, în „Însemnări ieşene", an. III, vol. VIII, nr. 12 (1938), p. 469—476.

70 „Din Arhiva Vaticanului", Bucureşti, 1919, vol. II, p. 43; D. Ciurea, *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi (1955), nr. 3—4, p. 34.

www.dacoromanica.ro

minației otomane în Moldova și Țara Românească în raport cu situația anterioară, sarcinile materiale față de imperiu fiind sensibil ușurate. Această nouă stare de lucruri a marcat începutul unei epoci de oarecare refacere a economiei celor două țări române. În domeniul care ne preocupă se constată documentar o oarecare înviorare a extracției metalelor de bază : fier, aramă. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, în regiunea de veche tradiție minieră a Olteniei se menționa pentru prima oară în documente satul Baia de Aramă[71] în proprietatea boierilor Glogoveni [72]; între 1595 și 1609 era pomenit aici Milco băiașul, indiciu că rezervele miniere de aici se exploatau în acea vreme [73].

În timpul domniei lui Matei Basarab, constatăm însă că mina de la Baia de Aramă este luată și exploatată pe seama domnească. La 4 decembrie 1644 Matei-voievod iartă de vama aramei pe meșterii care lucrau la baie, precum și de vama bucatelor pe care băieșii le-ar aduce pentru hrana lor; în schimb, le adaugă 300 de taleri peste cei 1 000 ce urmau să-i plătească anual la haraci, potrivit înțelegerii inițiale din 1641—1642 [74]. Cu acest prilej domnul arată „că, dacă am făcut domnia-mea această baie de aramă, fost-am tocmit domnia-mea cu meșterii și cu căpitanul lor ce e mai sus zis cum să dea la haraci întru-un an de an cîte 1 000 de taleri. Și au dat pre aceastî seamî doi trei ai <ani>... ce domnia-mea am rădicat această baie" [75]. Din textul documentului reiese că inițiativa organizării exploatării aramei de la Baia de Aramă aparține lui Matei Basarab. Meșterii cărora Matei Basarab le încredințează exploatarea minei sînt Poznan, Stoian și căpitanul lor, Ghiura. Ei se stabilesc în mod definitiv în Baia de Aramă, iar urmașii lor vor prelua de la ei conducerea executării lucrărilor care vor continua în tot cursul secolului al XVII-lea.

Începută în 1641—1642, după cum reiese din documentul citat mai sus, mina a continuat să funcționeze și după Matei Basarab, deoarece Paul de Alep o descrie pe timpul lui Constantin Șerban; arama extrasă de aici era transportată de negustori în Turcia, Trapezunt, Persia, Castemuni, prețul unei ocale fiind de 1 dolar [76]. Pe timpul lui Grigore Ghica, mina de asemenea funcționa, deoarece la 29 august 1660 Achim spătar, fiul lui Poznan căpitan, care luase conducerea lucrărilor, despăgubește pe Colan negutătorul, arbănașul de la Cernavodă, de o comandă de 1 200 de ocale aramă pe care Colan o făcuse la Stoian băiașul. La rîndul său, Achim este împuternicit de domn să intre în stăpînirea averii lui Stoian „viri moșie sau mori sau prăvălie" [77]. În 1665, într-o mărturie a megieșilor din Padeș, se arată că „ocînele" pe care le ținuse Stoian băieșul și apoi Costa băieșul, ginerele său, fuseseră preluate de Laza, fiul lui Stoian [78]. Este vorba, prin urmare, de o continuare a exploatării. Docu-

---

[71] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, B, vol. V, p. 13—14.

[72] *Ibidem*, veac. XVII, B, vol. IV, p. 188; Bibl. Academiei DCXXI/231, orig. slav; Arh. st. Buc., m-rea Tismana, XCVII/31, orig. rom.

[73] Muzeul regional Tîrgu-Jiu, traducere din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVII, B, vol. I, p. 382.

[74] Bibl. Academiei, XLIII 67, orig. rom.

[75] Ibidem.

[76] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie din Antiohia în țările române*, ed. E. Cioran, p. 182—184.

[77] Arh. st. Buc., m-rea Tismana, LXXXVII/15, orig. rom.

[78] Ibidem, m-rea Baia de Aramă, I/10, orig. rom.

www.dacoromanica.ro

mentele ulterioare menţionează o neîntreruptă activitate la minele din această regiune. La 8 martie 1668 este meţionat ca martor la vînzarea unei vii Pătru băiaşul, se pare din Costeni [79], aşezare situată la circa 2 km de Baia de Aramă. Acesta participa la exploatarea aramei, căci în 1670 se tocmea cu Păun neguţătorul să-i procure 250 de ocale aramă pentru 125 de taleri [80]. Anii următori înseamnă o şi mai intensă exploatare a minelor de aramă. În 1672, printre cei ce se îngrijesc de efectuarea lucrărilor sînt Ioachim spătar, fiul lui Poznan [81], şi Iacob ceauş din Baia de Aramă. La 7 ianuarie Ioachim se angaja faţă de Nedelco abagiul din Bucureşti să-i procure 440 de ocale de aramă în schimbul unei sume de bani [82]. În anul următor, la 25 aprilie, acelaşi Ioachim spătar din Baia de Aramă lua de la Vasilie negustor „bani pre aramă ocă 400 ca să am a-i dare dumnealui arama cînd va ieşi la ceşniia dentăi fără de nici un cuvînt" [83]. Tot în aceeaşi zi Iacob ceauşul se tocmea cu Iacşa căpitan pentru a-i procura „aramă ocă 202 jumătate", în aceleaşi condiţii [84]. După mărturisirile lui Ioachim spătar, în 1673 el urma să livreze următoarele cantităţi de aramă: 800 de ocale lui Ghica vameş, 400 de ocale lui Vasile cupeţ, 400 de ocale lui Hristea, 700 de ocale lui Lazăr, 835 lui Nedelco abagiul, în total 3 135 de ocale aramă [85]. Cererile n-au putut fi însă satisfăcute decît parţial, deoarece „m-au apucat pe mine turcii şi oameni domneşti pintru arama la vel-vistiari, . . . viind la mine armaş şi portari şi aproz ca să duc arama la curte"; în această situaţie fiind, „m-am rugat la dumnealui <Nedelco abagiul> de o am lăsat de am dat la vel vistiari. Şi am fost dat lui Macsim un rost şi lu Dumitru Diian alt rost şi la jupăn Ene iar un rost, gîndind cum voi face tuturor datornicilor căt<e> un rost ca să mă plătescu" [86].

La exploatarea minelor de la Baia de Aramă participa şi fratele lui Ioachim, anume Giurca căpitan care-şi avea în 1674 partea lui din „rudă . . . de la Andrei Hutman, cabăl 80"[87]. Lipsind cîtăva vreme de la mină şi neplătind simbria lucrătorilor din ocnă „vrut-au ocnarii să vănză acea rudă pentru simbria lor" [88]. Atunci Ioachim le plăteşte el simbria, iar mina este dată lui Iacşa căpitan pentru datoria pe care Ioachim o avea la Iacşa, probabil cu ocazia plăţii simbriei lucrătorilor.

După 1675 activitatea minieră de la Baia de Aramă este ilustrată prin menţionarea băieşilor. La 20 iunie 1678, de pildă, erau pomeniţi ca martori, pentru o datorie a lui Iacob ceauşul la Iacşa căpitan, Milco băiaşul nepotul lui Poznan şi Sava băiaşul [89]. 8 băieşi şi negustori luau pe chezăşie

---

[79] Arh. St. Buc., m-rea Baia de Aramă, I/13, orig. rom.

[80] Ibidem, m-rea Radu-Vodă, XXXIX/33, orig. rom.; ibidem, XXXIX/34, orig. rom. (1671 ianuarie 2).

[81] Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/3, orig. rom.

[82] Ibidem, Ep. Argeş, XLV/6, orig. rom.

[83] Ibidem, XLV/8, orig. rom.

[84] Ibidem, XLV/9, orig. rom.

[85] Ibidem, XLV/10, orig. rom.; cantitatea solicitată era mult mai mare; documentul menţionează şi alţi oameni (Dumitru Diian, Ene, Maxim etc.) care ceruseră aramă, dar din cauza deteriorării documentului, cantitatea totală contractată nu poate fi cunoscută.

[86] Arh. st. Buc., Ep. Argeş, XLV/10, orig. rom.

[87] Ibidem, XLV/11, orig. rom.

[88] Ibidem.

[89] Ibidem, XLV/14, orig. rom.; pentru Milco băiaşul, nepotul lui Poznan, vezi Arh. st. Buc., m-rea Tismana, LI/14, orig. rom. şi N. Iorga, *Inscripţii*, vol. I, p. 61—69.

www.dacoromanica.ro

la 26 august 1679 pe Ilie băiașul pentru o datorie [90]. La 15 iulie 1695 se întărea lui Costea negutătorul din Baia de Aramă o moșie la Văgiulești, zălogită de Ioachim spătarul la Dediul Duca, deoarece primise bani pentru 700 de ocale de aramă; neputînd da arama cerută și banii fiind împrumutați de la Costea, moșia a intrat în stăpînirea lui Costea [91]. Șain băiașul, Costea băiașul, Constantin băiașul ș.a. erau pomeniți în 1697 [92] și 1699 [93]. Ultimele mențiuni despre exploatarea minelor de la Baia de Aramă în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu datează din 1703, cînd se dădeau de la vistierie 300 de taleri lui Mihai Conțescu logofăt „pentru lucrul de la Baia de Aramă" [94]; Del Chiaro, referindu-se la prima decadă a secolului al XVIII-lea relata că „minele de aramă sînt de asemenea pe întinderi mari, iar locul de unde se scoate arama se numește madan, cuvînt turcesc ce înseamnă mină" [95].

Așadar, din documentele citate pînă aici reiese cu destulă limpezime continuitatea exploatării aramei din minele de la Baia de Aramă sau din locuri învecinate în decursul secolului al XVII-lea; începînd din anii 1641—1642, lucrările de exploatare sînt organizate în mod sistematic prin intervenția domniei, în vederea producției pentru piața internă și externă.

În legătură cu tehnica extracției minereului din mină în această vreme, date mai complete ne oferă jurnalul de călătorie al lui Paul de Alep. Vizitînd mina de aramă de la Baia de Aramă, el arată că „păturile de aramă sînt adînci, acoperite cu un fel de verdeață; seamănă cu acelea ale unei mine de sare. În sus și în jos lucrătorii transportă materialul cu ajutorul roților și frînghiilor trase de cai ce merg de jur împrejur [96]. În fund se sapă în continuu noaptea și ziua la lumina torțelor și cu mare muncă scot materialul cel negru. Acela care nu se poate tăia din cauza tăriei sale, ei îl înconjoară cu cărbuni aprinși și apoi ies din mină. Îndată ce s-a stins focul și s-a răcit, se coboară iar și, găsind piatra crăpată iau bucățile și le ridică pe gura puțului. Cîte un mineral din vînă e ca rugina de verde, altul e galben-deschis, și aceasta este adevărata aramă. Ei cu toate astea, amestecă totul laolaltă și îl transportă la casa de fusiune" [97].

Progrese evidente în raport cu epoca anterioară se constată în cursul secolului al XVII-lea în domeniul tehnologiei extracției aramei din minereu cu ajutorul unor cuptoare furnale evoluate. A doua treime a secolului al XVII-lea, este epoca marilor cuptoare, adevărate furnale care foloseau

---

90 Arh. st. Buc., Ep. Argeș, XLV/15, orig. rom.

91 Ibidem, Cond. brîncovenească, ms. 705, f. 109, copie rom.

92 Arh. st. Buc., m-rea Tismana, LI/14, orig. rom.

93 Ibidem, Cond. brîncovenească, nr. 705, f. 204—206, copie rom.

94 *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212* <1694—1704>, în „Revista istorică a arhivelor României", București, 1873, p. 705.

95 Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluțiile Valahiei*, traducere efectuată după textul reeditat de N. Iorga, de S. Cris-Cristian, Iași, 1929, p. 8.

96 Procedeu similar cu cel utilizat la exploatarea sării.

97 Paul de Alep, *op. cit.*, p. 182—184. Este posibil, ca astfel de procedee să fi fost folosite și în epocile anterioare; dislocarea rocii de minereu cu ajutorul focului se practica, de alt minteri, și în antichitate (T. A. Rickard, *L'homme et les métaux* (Man and metals), traducere din limba engleză de F. V. Laparra, Paris, 1938, p. 241), iar în evul mediu european asemenea practici erau curente. Un alt procedeu consta în aruncarea unei căldări de apă peste roca fierbinte; prin condensarea bruscă se obțineau calupuri mari de minereu care erau apoi dislocate și scoase afară. G. Agricola, bun cunoscător al tehnicii metalurgice din epoca sa (secolul al XVI-lea), pe care a descris-o în lucrarea *De re metallica*, observă aceleași procedee și la minerii saxoni din secolul al XVI-lea.

www.dacoromanica.ro

mijloace tehnice evoluate pentru extragerea metalelor din minereu. Primele cuptoare de acest gen menţionate în documente au fost construite pe timpul lui Matei Basarab, din iniţiativa domnului. Izvoarele scrise contemporane ne dau imaginea acestor veritabile furnale, ale căror foale uriaşe erau acţionate de energia hidraulică. Paul de Alep descriind procesul de extracţie a aramei de la Baia de Aramă arată că, după ce minereul era extras din mină, era transportat la casa de fusiune sau furnal. „Aceste case sînt foarte mari şi înalte, cu acoperişuri înclinate. În mijlocul fiecăreia sînt 5 sau 6 cuptoare, aşezate pe rezervorii. În dosul fiecărui cuptor e o pereche de suflători foarte mari ce seamănă cu acele ce întrebuinţează faurii şi care se pun în mişcare prin apă, căci e astfel aşezată ca la spatele fiecărei asemenea case să se afle un scoc cu apă curgătoare pe o roată exterioară; aceasta pune în mişcare o bîrnă groasă prin intermediul căreia foile suflătorilor sînt ridicare şi lăsate iar, aşa că suflă cu o mare forţă în foc. Un lucrător pune în continuu pe foc cărbuni şi mineral de cupru. Aceste focuri sînt întreţinute cu cea mai mare grijă şi muncă atît ziua cît şi noaptea pînă ce cuprul e cu desăvîrşire topit şi se scurge de la sine într-o groapă săpată în pămînt. Îndată ce se răceşte ei îl crapă în bucăţi mici şi îl transportă afară. Apoi aşază un strat de lemn de salcie şi plop şi unul de bucăţi de metal alternativ pînă ce formează o grămadă mare căreia îi dau foc din patru părţi şi o lasă să ardă ziua şi noaptea pînă ce s-a ars tot. Apoi strîng metalul şi-l pun pentru a doua oară în foc într-un alt loc; astfel continuă de 6 ori. Apoi readuc arama în cuptorul unde a fost mai întîi amestecată, o topesc din nou şi metalul se scurge apoi în groapa din pămînt; totuşi e încă brut şi, după ce se răceşte, îl pun din nou în cuptoare. În acest rînd ei obţin o amestecătură desăvîrşită ce curge ca apa. Scurgînd-o în forme, scot arama frumoasă şi curată ca ceara" [98]. Din descrierea de mai sus merită a fi subliniat nivelul tehnic ridicat al operaţiilor de reducere a aramei. Cuptorul era construit în aşa fel, încît i se asigura funcţionarea permanentă, adică era prevăzut cu o deschidere laterală pe unde se evacua zgura, nemaifiind nevoie să se strice cuptorul pentru a se scoate metalul, cum se proceda în secolele anterioare. Acest lucru a constituit la vremea lui un progres însemnat în ceea ce priveşte tehnica construcţiei cuptorului, contribuind astfel la sporirea producţiei prin eliminarea timpilor morţi. Metalul topit curgea într-o groapă; după ce se răcea era tăiat în bucăţi şi încălzit de 6 ori, cu scopul de a-şi recîştiga maleabilitatea şi compactitatea prin eliminarea compuşilor, Cu_2O şi SO_2. Readucerea aramei în cuptor şi retopirea ei de încă două ori stă în legătură cu operaţia de rafinare. Unele dintre cele 5 — 6 cuptoare aflate într-o încăpere erau adaptate operaţiilor speciale de rafinare a aramei [99].

În asemenea condiţii s-ar putea explica productivitatea destul de ridicată a instalaţiilor de la Baia de Aramă la mijlocul secolului al XVII-lea dacă luăm drept exactă relatarea lui Paul de Alep, care acorda acestor furnale o producţie anuală variind între 600 000 şi 200 000 de ocale (în func-

[98] Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în ţările române*, ed. E. Cioran, p. 182—184.

[99] În instalaţia metalurgică din Bialogonie (Polonia) se aflau în 1645, un număr de 6 cuptoare pentru topirea aramei şi a plumbului; unele serveau pentru topit, altele pentru rafinarea aramei şi a plumbului, altele pentru turnare; ulterior se pare că au servit şi pentru reducerea fierului (*Badanie nad hutnictwem metaliniezelaznych w Polsce w XVI i XVII w*, în „Kwartalnic historii Kultury materialnej", Varşovia, an. III (1955), nr. 1, p. 79—98).

www.dacoromanica.ro

ţie de adîncimea stratelor de minereu), ceea ce ar veni cam 600 şi respectiv, 200 de tone de aramă extrase anual. După părerea noastră însă, cifrele date de Paul de Alep cu privire la producţia furnalelor sînt exagerate. Rămîne însă de necontestat nivelul tehnic ridicat al mijloacelor şi operaţiilor de extracţie a aramei la Baia de Aramă, ceea ce oferea metalului obţinut o calitate ridicată şi, ca rezultat, o apreciere sporită pe piaţa internă şi externă.

Combustibilul folosit atît pentru reducerea minereului, cît şi pentru prelucrarea metalelor era cărbunele de lemn (mangalul), un produs al descompunerii parţiale a lemnului prin distilarea uscată la o temperatură destul de ridicată fără accesul aerului. După cum menţionează Paul de Alep, cel mai bun cărbune de lemn era confecţionat din lemnul de salcie şi de plop [100]. Procedeul era următorul : se făceau grămezi de lemne, de obicei într-o groapă, şi se acopereau cu iarbă, pămînt şi un strat de argilă. Pentru accesul unei mici cantităţi de aer necesar arderii se lăsau cîteva deschideri. În acest fel, o parte din lemn ardea, obţinîndu-se o temperatură necesară carbonizării lemnului. În partea superioară se lăsau de asemenea deschideri pentru evacuarea fumului şi a produselor gazoase ale distilării uscate a lemnului [101]. Cu făcutul cărbunelui se îndeletniceau locuitori ai unor sate ca, de pildă Tîntava, Malu etc. din Ţara Românească [102]; locuitorii satului Hlincea din Moldova aveau obligaţia de a aproviziona cu cărbuni curtea domnească din Iaşi pentru necesităţile curente de la reşedinţa voievodală [103]. Cărbunii de pămînt documentaţi mai tîrziu la Flămînda şi Doiceşti (mai sus de Tîrgovişte) şi la Armăşeşti (Oltenia) [104] nu erau încă utilizaţi în metalurgie.

Date mai complete ne oferă documentele şi în legătură cu exploatarea fierului pe teritoriul Ţării Româneşti în cursul secolului al XVII-lea. Principala localitate despre care avem ştiri directe în acest sens este Baia de Fier din Oltenia. Pînă în timpul domniei lui Matei Basarab, Baia de Fier aparţinuse boierilor Danciul Pîrîianul postelnic şi Vlad Bîrsescu agă. Menţionarea unor băieşi ca Stanciul băieşul, Dumitru băieşul din Baia de Fier [105], de pildă, la începutul secolului al XVII-lea constituie mărturia existenţei unor preocupări de exploatare a fierului din mina de aici, proprietate a boierilor amintiţi mai sus, înainte de domnia lui Matei Basarab.

Cel care dă însă un caracter organizat şi sistematic exploatării minereului de fier de la Baia de Fier este Matei Basarab. Înţelegînd rolul pe care-l are exploatarea bogăţiilor miniere în realizarea unor importante venituri, la cîţiva ani după ce organizase exploatarea la minele de la Baia

---

100 Paul de Alep, *op. cit.*, p. 182—184.

101 Astfel de gropi au fost descoperite în Polonia la Bialogonie, datînd din secolul al XVII-lea. Ele se numeau ruguri şi aveau formă ovală. Un astfel de rug descoperit avea diametre de 8,4 m × 7,10 m. Pereţii erau căptuşiţi cu cărămidă. Adîncimea sub nivelul solului era de 0,25 m (Miroslawa Gajewska şi Jezry Kruppé, *Sprawozdanie z prač wykopoliskowych w Bialogonie wr. 1955*, în „Kwartalnik historii Kultury materialnej", Varşovia, an. IV (1956), nr. 2, p. 278—288).

102 N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 358 (*Analefter*, Cartea nr. 177).

103 Muzeul româno-rus, nr. 347, orig. slav.

104 N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXI, p. 3—10.

105 *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVII, B, vol. III, p. 461—462; Al. Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, Tg.-Jiu, 1904, p. 6.

www.dacoromanica.ro

de Aramă [106], Matei Basarab se gîndi să procedeze la fel şi cu minele de la Baia de Fier. În acest scop el sileşte pe proprietarii Băii de Fier, boierii Danciul Pîrîianul şi Vlad Bîrsescu, să-i vîndă această proprietate, plătindu-le bani din vistieria domnească. Aceste ştiri le aflăm din actele ulterioare. La 12 iulie 1658, Mihnea al III-lea Radu voievod redă satul Baia de Fier foştilor lui proprietari, motivînd ,,căci au fostu acil sat încă mai dinainte vreme al lor. . . Iar cînd au fostu în zilele răposatului Matei-Vodă, fostuleau dat bani cu silă pri acest sat Baia de l-au luat să fii pre seama domnească, fără de voia lor" [107]. Motivul pentru care Matei Basarab procedase în acest fel este indicat de un act din 12 iunie 1661, în care Grigorie Ghica, întărind fiilor lui Danciul Pîrîianul şi Vlad Bîrsescu satul Baia de Fier, se arată : ,,pentru că acest sat a fost din strămoşi al părinţilor pînă în zilele lui Matei-Vodă. După aceea, înţelegînd domnia cum că iaste fier acolo, lepădat-au Matei-Vodă în silă banii Danciului Părăiianul şi agăi Vladul Bărsescul, de au făcut baie de fier. Şi tot au fost pre seama domnească pînă în zilele Mihnei-Vodă"[108]. Prin urmare, mina a fost luată în exploatare pe seama domnească de Matei Basarab şi, după cum relatează Paul de Alep, s-a extras în acest timp mult metal [109].

După Matei-Vodă, mina a continuat să fie exploatată sub Constantin Şerban [110]. Mihnea al III-lea Radu redă satul Baia de Fier foştilor lui proprietari şi, după ce ,,le curmă viaţa lor fără de vreme" [111], acordă libertate rumânilor de acolo prin răscumpărare faţă de domnie [112]. Pe timpul lui Gheorghe Ghica, extragerea fierului continuă. Acest lucru se vede din cererea lui Grigore Ghica, care se afla în 1660 la Adrianopol, către Constantin postelnicul, de a-i trimite ,,ceva her" [113]. Devenind domn, Grigore Ghica o redă la 12 iunie 1661 fiilor celor ucişi de Mihnea [114], în proprietatea cărora rămîne pînă în 1668. În acest an jumătate din Baia este luată de Dima chiurcibaşa (staroste de blănari) pentru o datorie de 1 376 de ughi pe care Dima o avusese la Danciul Pîrîianul (un cojoc de rîs de 250 de ughi, o cantitate de ceară de 1 060 de ughi şi altele) [115].

La 20 august 1669, Giurcă capitanul, fiul lui Poznan căpitanul de la Baia de Aramă, posesorul în această vreme a unei ,,rude" la Baia de Aramă, cumpără jumătate din Baia de Fier de la Dobra, soţia lui Vlad Bîrsescu[116]. Cumpără totodată şi cealaltă jumătate de la Dima chiurcibaşa[117].

---

[106] Exploatarea minei de fier de către Matei-Vodă pare să fi început în cursul anului 1644, deoarece în august 1644 domnul intră în posesiunea întregii proprietăţi miniere de la Baia de Fier prin cumpărarea şi a altor părţi de ocină (Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/10, orig. slav).

[107] Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/13, orig. rom.

[108] Ibidem, m-rea Hurez, XIX/8, orig. rom.

[109] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 177. În sondajele arheologice efectuate la Baia de Fier s-a descoperit o cantitate imensă de minereu de fier, zgură de minereu, precum şi părţi din cuptorul-furnal de reducere a oxizilor. Observaţiile stratigrafice au stabilit vechimea acestei activităţi în epoca lui Matei Basarab.

[110] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 177.

[111] Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/8, orig. rom.

[112] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 479.

[113] Bibl. Acad. XLIV/52, orig. rom.

[114] Arh. st. Buc., m-rea Hurez XIX/8, orig. rom.

[115] Ibidem, Schitul Surpatele, II/9; II/15, orig. rom.

[116] Ibidem, m-rea Hurez, XIX/19, orig. rom.

[117] Ibidem, m-rea Hurez, XIX/21, orig. rom.

www.dacoromanica.ro

La sfîrșitul secolului al XVII-lea Baia de Fier apare în proprietatea mănăstirii Hurez, dăruită fiind de Constantin Brîncoveanu [118].

Exploatarea fierului în regiunea de nord a Olteniei a continuat și după 1700, deoarece del Chiaro amintea la începutul secolului al XVIII-lea ,,mine de fier care se văd pe drumul ce duce de la Brădiceni la Tîrgoviște'' [119]. Monopolul vînzării acestui fier în principalele orașe din Țara Românească (București și Tîrgoviște) era deținut de domnie neîngăduind nimănui să vîndă fier în afară de oamenii domnești [120].

Menționarea în acte în secolul al XVII-lea a unor ocini din Țara Românească cu ,,rude'' sau ,,băi'' în alte locuri decît în cele descrise pînă aici constituie, după părerea noastră, indicii care merită să rețină atenția specialiștilor. La 7 mai 1676 se vindeau locuri în Cîmpul de Jos în hotarul Voinigeștilor, lîngă R.-Vîlcea, ,,două locuri pre poduri, la unul iaste o rudă în mijloc'' [121]. Merită atenție și topicele din această vreme, care indică centre de exploatare minieră. În afara celor menționate în secolele anterioare, nu sînt lipsite de importanță topicele ,,Valea Băii'' din hotarul Vlădeștilor, lîngă R.-Vîlcea [122], și Băești din dealurile Buzăului [123]. Ambele localități sînt situate în regiuni în care s-a constatat prezența minereurilor de fier, aramă și altele [124]. Mai tîrziu, în regiunea Buzăului erau semnalate următoarele localități în subsolul cărora existau rezerve de fier și aramă : Cîndești, Andreiași pe Milcov, muntele Pleșu (lîngă satul Niculele) [125]. ,,Mine de aramă și fier'' erau pomenite și lîngă Craiova în lucrarea unui autor armean din secolele XVIII — XIX [126]. Existența unui topic ,,Rudariul'' mai sus de Craiova, în hotarnica moșiei Cioroiul, pomenit într-un act din 15 mai 1644 [127], pare să confirme relatarea autorului armean. Și la București a existat o metalurgie extractivă privind reducerea oxizilor din minereul de fier. În săpăturile arheologice efectuate la ,,Curtea Veche'' s-au descoperit bucăți de zgură de fier din secolul al XVII -lea [128]. Menționarea la 10 decembrie 1680 în acte a topicului, ,,Valea Băii'' în hotarnica moșiei Clanța de lîngă București ne poate da, pînă la efectuarea unor cercetări mineralogice, doar o sugestie în legătură cu proveniența minereului de fier redus în București [129]. Amintim în sfîrșit descoperirea în săpăturile arheologice

---

[118] Arh. St. Buc., m-rea Hurez XIX/30, orig. rom ; Constantin Brîncoveanu o cumpărase de la soția lui Dima chiurcibașa, în posesiunea căreia intrase la 8 iulie 1690 (Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XIX/29, orig. rom).

[119] Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *op. cit.*, p. 8.

[120] Bibl. Acad., MLXIX (*Anatefterul* lui Constantin Brîncoveanu, cărțile nr. 2, 53, 60) ; cf. N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 338 și 350.

[121] Arh. st. Buc., Mitrop. Buc., CLVIII/6, orig. rom.

[122] Ibidem, m-rea Bistrița, LXIII/284, orig. rom.

[123] Copie transcrisă după original la Institutul de istorie (1647, noiembrie 27) ; Bibl. Acad., CCXCIX/39, orig. rom., etc.

[124] P. Poni, *op. cit.*, P. II, p. 21 și urm. și N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXI, p. 3—10.

[125] N. Iorga, *Studii și documente*, XXI, p. 3—10.

[126] Șirouni, *Note despre România în lucrarea unui autor armean*, în ,,Revista istorică'', an. XIV (1928), nr. 7—9, p. 321—322.

[127] Arh. st. Buc., Condica m-rii Căluiul și Bucovățul, nr. 722, f. 413, copie. rom.

[128] *Descoperiri arheologice în București*, în *Studii și referate privind istoria României*, P. I, p. 518, fig. 48, și p. 520.

[129] Alte topice : Buneștii de Fier, pomenit la 24 martie 1684, situat la est de R. Vîlcea (Arh. st. Buc., Ep. Argeș, III/44—45, orig. rom. ; Băiești lîngă Pîrliani (Vîlcea), 18 martie 1633 (*Uricariul*, XX, p. 118) și lîngă el Fauri (Bibl. Acad., XXXI/138, orig. rom., 12 septembrie 1669).

www.dacoromanica.ro

efectuate pe teritoriul vechiului Tîrgşor de lîngă Ploieşti a unui cuptor de redus minereul de fier, datînd de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului următor [130], care de asemenea poate constitui o mărturie a activităţii de exploatare şi de prelucrare a fierului.

În Moldova, exploatarea fierului în secolul al XVII-lea este documentată în aceleaşi regiuni în care s-a practicat şi în secolele anterioare.

Exploatarea fierului din mina de la Iacobeni a trecut în secolul al XVIII-lea o dată cu satul respectiv sub administraţia austriacă. Într-o plîngere a locuitorilor satului către organele administrative locale se arată că nemţii de la baie, băieşii, le strică poienile [131]. O mină sau baie de fier exista şi în împrejurimile oraşului Baia deoarece între 1657 şi 1660 era menţionat aici un oarecare ,,Ionuţ de la Baia de Cher'', care cumpăra un ţigan al mănăstirii Moldoviţa, reţinut la şoltuzul din Baia [132]. Potrivit relatărilor misionarului catolic Bandini, care a vizitat Moldova pe timpul domniei lui Vasile Lupu, se găseau cupru, fier, plumb, aur şi argint şi în regiunea munţilor Neamţ [133]. Într-adevăr, în această regiune există o serie de localităţi, ca, de pildă, Dealul Fierului, Broşteni, Holdiţa, Pîrîul Arămii, Pîrîul Ursului, Zgureni unde s-a constatat prezenţa minereurilor de fier, aramă etc. [134]. Dovada extracţiei fierului din minereu în această regiune în cursul secolului al XVII-lea o constituie descoperirea unor cuptoare de redus minereul (ca cel descoperit pe teritoriul comunei Porceşti) sau a resturilor rezultate în urma operaţiei de extracţie a fierului descoperite în săpăturile arheologice efectuate la mănăstirea Hangu şi Buhalniţa [135]. Minereul era extras, probabil, din muntele Pîngărăciorul din apropiere de Buhalniţa, în care se găseşte fier de formaţia cea mai nouă [136].

Indiciu al exploatării metalelor îl constituie şi menţionarea în documente a băieşilor care lucrau în mină. La 12 aprilie 1631 era menţionat ca martor la o danie de vie în Deleni (lîngă Bîrnova) Petrea băiaşul [137]; la 8 august 1632 era pomenit în Dolheşti pe Crasna Toader băiaşul [138]. Un

---

130 *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. V, p. 627; VI, p. 742–743.

131 T. Bălan, *Noi documente cîmpulungene*, p. 51.

132 ,,Junimea literară'', IV (1907), p. 56–57. Pentru datarea şi identificarea martorilor vezi documentele din Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, vol. III, P. I, p. 22, 85 şi 186. Unele consideraţii asupra oraşului Baia ca centru minier vezi la E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în *Documente privind istoria Romîniei*, Introducere, vol. II, p. 462 şi 474–475; D. Ciurea, *Noi contribuţii la istoricul oraşului Baia*, în *Studii şi cercetări ştiinţifice*, Seria istorie, Iaşi, an. IV, 1955, nr. 3–4. ,,Valea Băii'' şi ,,drumul băii'', menţionate la 9 martie 1671, se referă, credem, la valea şi drumul ce legau Suceava de oraşul Baia (Arh. st. Suceava, doc. 5, pachet 339, p. 893).

133 ,,Plurima inter hos montes, auri, argenti, cupri, ferri et plumbi mineralia inveniventur'' (Codex Bandinus, ed. V. A. Urechia, Analele Acad. Rom., XVI, 1895, p. 240).

134 P. Poni, *op. cit.*, P. II, p. 21 şi urm. În urma analizelor făcute de către specialişti la sfîrşitul secolului XIX s-a constatat că minereul de fier de la Broşteni şi Negrişoara conţine 82% oxid feric sau aproape 60% fier metalic de o calitate excepţională (Legea minelor din 1899, în ,,Constituţionalul'' din 27 ianuarie 1899).

135 *Raportul de săpături arheologice de la Bicaz pe anii 1957–1958* (ms. la Institutul de arheologie, Bucureşti).

136 K. Mihalic de Hodocin, *Descrierea sinoptică a mineralelor din munţii Moldovei*, în ,,Foiletonul zimbrului'', Iaşi, 1855, nr. 19, mai 29.

137 Arh. st. Buc., m-rea Bîrnova, XIV/1, orig. rom.

138 Bibl. Academiei, CLVI/42, orig. slav; (,,[illegible]'' în orig.); menţionăm că cele două sate (Deleni şi Dolheşti) sînt apropiate unul de altul. Probabil că masivul Bîrnovei oferea condiţii prielnice exercitării meseriei lor în sfera exploatării metalelor.

www.dacoromanica.ro

Lupul băiaș participa la sfîrșitul secolului al XVII-lea ca martor la vînzarea unei poieni în hotarul Grozeștilor pe pîrîul Dragova [139]. Unele localități din apropierea Grozeștilor ca, de exemplu, Calul și Iapa ori Cleja și Parincea de lîngă Bacău, sînt cunoscute ca localități miniere, bogate în magnetită de fier, sare, cărbune etc. [140].

Mai amintim în sfîrșit informația lui Dimitrie Cantemir despre concrețiunile de fosforite din depozitele siluriene de pe malul Nistrului din ținutul Hotinului, care se exploatau pe la 1713 pentru a fi trimise la Camenița [141].

Tehnologia exploatării minereului de fier era asemănătoare cu cea a cuprului, descrisă cu amănunte de Paul de Alep.

Pe domeniul Hunedoarei, la mina de la Ghelar de pildă, minerii, potrivit indicațiilor conscripției urbariale din 1681 — 1682, utilizau praful de pușcă drept explozibil pentru dislocarea stratelor de minereu. Foloseau apoi o serie de unelte, ca bare de fier pentru găurit piatra, cuie pentru forțat piatra, burghie, ciocane, tîrnăcoape, răngi. Scoaterea minereului se făcea cu corfele și e posibil să se fi folosit și tracțiunea animală[142]. Extracția fierului din minereu însă comporta unele operații tehnice deosebite de cele din procesul de reducere a cuprului, dată fiind temperatura mai ridicată a reducerii oxizilor de fier. Mai cu seamă aici forța hidraulică era din plin folosită. Unele informații de pe la 1700 arată că la Baia de Fier cuptoarele-furnale aveau dimensiuni destul de mari (circa 2 m înălțime și circa 2 m diametru) [143]. Resturi din aceste cuptoare de la Baia de Fier, aflate în prezent în depozitul Muzeului național de antichități din București și datînd din secolul al XVIII-lea, indică într-adevăr proporții masive.

Observațiile făcute pe aceste resturi au dus la constatarea că aceste cuptoare erau acționate de uriașe foale, care nu puteau fi puse în mișcare decît de forța hidraulică, sistem practicat, după cum am văzut și la Baia de Aramă. Ținînd seama de aceste date, furnizate atît de izvoare scrise, cît și de cele arheologice, putem considera asemănătoare ca dimensiuni cuptoarele de la Baia de Fier de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor cu „*Stückofen*-urile de la mijlocul secolului al XVI-lea din Silezia, descrise de Georgius Agricola în lucrarea sa intitulată *De re metallica* [144], cu cuptorul alpin din Vordenberg din secolele XV — XVII [145] și, de asemenea, cu cele din Rusia secolelor XV — XVII [146].

---

139 Bibl. Academiei, DCCXXXVI/155, orig. rom.

140 P. Poni, *op. cit.*, P. II, p. 21 și urm.; K. Mihalic de Hodocin, *op. cit.*

141 D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Petre Pandrea, p. 73—74.

142 „Urbarium seu nova connumeratio universorum bonorum ad arcem Vajda Huniadiensem pertinentium" (1681/1682), manuscris în limba maghiară, 699+26 p. (Arhivele st. Cluj, prelucrat de D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, tom. I—II, 1958—1959, p. 32—38, 42).

143 *Visitația mineralogică în Munții Carpați ai Țării Românești făcută de D. Lovi, mineralog englez*, în N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXI, p. 3—10.

144 B. Neumann, *Die ältesten Verfahren der Erzengung technischen Eisens*, în „Kultur und Technik", D. 6, Berlin, 1954, p. 25 (fig. 13) și p. 26.

145 *Ibidem*, p. 26.

146 În horodiștea Krivit din Toropeț s-au descoperit mai multe furnale cu cîte 4 cuptoare în furnal în care se topea fierul obținut din minereu (B. Ribakov, *op. cit.*, cap. VI, p. 5 și 7).

www.dacoromanica.ro

O imagine clară a unora dintre aceste cuptoare din secolul al XVII-lea, cu uneltele folosite în procesul de extracţie a fierului din minereu, se păstrează în conscripţia urbarială a domeniului Hunedoarei din 1681—1682 [147]. Acolo se arată numărul cuptoarelor existente în fiecare complex de reducere a minereului, de obicei două în fiecare, prevăzute cu foale uriaşe acţionate de forţa apei şi cu diferite unelte de lucru : ranga de fier, ţeapă de fier pentru zgură, lopată pentru cărbuni, cleşte mare de fier pentru scos masa incandescentă de fier din cuptor, grebla de fier, coşuri pentru cărbuni etc. Conscripţia conţine şi unele date privind producţia acestor cuptoare. În medie, un cuptor producea săptămînal 12 măji de fier, adică circa 600 kg. Rămîne cu totul necunoscută productivitatea furnalelor de la Baia de Fier pentru a putea face o comparaţie cu randamentul cuptoarelor-furnale europene medievale [148]. Alături însă de aceste cuptoare de dimensiunile celor de la Baia de Fier, a căror construcţie evoluată se datoreşte în bună parte intervenţiei domniei în exploatarea metalelor, pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti se mai foloseau şi unele cuptoare mai puţin evoluate, utilizate mai cu seamă de faurii satelor (vezi, de pildă, pe cele descoperite la Tîrgşor şi Porceşti), care reprezentau forma populară de exploatare a fierului în vederea satisfacerii cerinţelor unei pieţe limitate, productivitatea lor fiind sensibil redusă.

Alături de fier şi de aramă, un alt metal folosit în industria prelucrătoare era plumbul, despre a cărei extracţie locală există unele menţiuni documentare. Aşa, de exemplu, în registrele vigesimale braşovene din 1545 şi 1547 sînt amintiţi participanţi la negoţ de cîteva ori din Curtea de Argeş, o dată din satul Sîrbi (sat în raionul Drăgăşani, lîngă Roşiorii de Vede, sau în raionul Drăgăneşti-Vlaşca), care aduceau la Braşov plumb de peste munţi. Plumbul este de provenienţă munteană, deoarece este înregistrat la rubrica „Aduse", unde sînt înregistrate numai mărfurile importate la Braşov din Ţara Românească şi Moldova ; din sudul Dunării nu pare a fi fost adus, deoarece pentru articolele orientale existau registre separate. Acest metal apare sub două forme : „Blay Erczt" sau „Play Ertzt şi „Blay Glett", adică minereu de plumb şi litargă ; cantitatea totală : 88,5 cîntare (circa 4 tone şi jumătate de metal), dus la Braşov în decursul anilor 1545 şi 1547 [149]. În cursul secolului al XVII-lea sînt semnalate cantităţi mari de plumb la mănăstirea Cozia, care împrumută în 1601 pe Mihai Viteazul cu 20 de cîntare [150], şi la mitropolia Bucureşti, care de asemenea împrumuta pe Statie vistier cu 470 de oca de plumb în 1685 [151]. Mai tîrziu se semnalau rezerve de plumb în muntele Pleşu (lîngă satul Niculele), la Meluveţ lîngă Cerneţi şi mai sus de Baia de Fier (Oltenia) [152].

---

[147] D. Prodan, *op. cit.*, p. 33—38 şi 42—48.

[148] După datele furnizate de François, în secolul al XVI-lea productivitatea unei topitorii catalane ajungea la o tonă săptămînal (B. Neumann, *op. cit.*, p. 30) ; randamentul unui cuptor german din aceeaşi vreme era de 120—180 kg la o încărcătură, iar al unui cuptor polonez din Silezia de la Bogukiej din 1702 era de 78—88 kg (Benedykt Zientara, *Ze studiow nad historia techniki polskiego hutnictwa zelaznego do XVII wieku*, în „Przęgled historyczny", Varşovia, 1952, nr. 2, tom. XLIII, p. 221 ; idem, *Dzieje malopolskiego hutnictwa zelasnego XIV—XVII w.*, Varşovia, 1954, p. 78.

[149] R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (sec. XIV—XVI)*, Buc., 1965, p. 131—132.

[150] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVII, B, vol. I, p. 21, 36.

[151] Arh. st. Buc., Mitrop. Ţării Rom., CCLXIII/3, orig. rom.

[152] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXI, p. 3—10.

www.dacoromanica.ro

Exploatarea metalelor preţioase (aur, argint) a continuat şi în cursul secolului al XVII-lea, la nivelul tehnic al operaţiilor din secolele precedente. Documentele de care dispunem nu ne semnalează pentru această vreme nimic care să fi produs modificări sensibile în tehnologia aurului şi argintului, afară doar de aspectul cantitativ în sensul unei informaţii mai bogate, teama de a exploata aceste metale din cauza turcilor constituind un impediment destul de serios şi în secolul al XVII-lea [153]. Numeroşi călători străini care trec prin Ţara Românească şi prin Moldova în secolul al XVII-lea remarcă munca necontenită pentru extragerea aurului din nisipurile aurifere ale unor rîuri ca Bistriţa, Moldova, Bogata, Sasca etc. în Moldova şi Lotru, Argeş, Băiaşu, Olt în Ţara Românească [154]. Operaţiile de culegere a fluturaşilor de aur erau efectuate mai cu seamă de ţiganii rudari, care primeau de la domnie confirmarea ocupaţiei în schimbul unei cantităţi anuale de aur. După relatările lui Dimitrie Cantemir, ţiganii aurari din Moldova plăteau domniei ca tribut anual pînă la „4 oca aur, care fac 1600 drahme" [155]. În Ţara Românească, după cum ne informează del Chiaro, „obştia ţiganilor era obligată de crăciun să aducă domnitorului, în loc de tribut, 15 ocale aur scoase din nisipurile rîului Argeş, deosebit de o livră marelui armaş; aurul trebuia să aibă valoarea de 2 galbeni dramul, iar dacă întîmplător nu au vărsat cuvenita cantitate de aur, ţiganii trebuiau să o completeze cumpărînd-o, după cum şi prisosul rămînea în beneficiul lor dacă cantitatea scoasă din rîu era mai mare" [156].

Ţiganii rudari lucrau numai vara. Aurul strîns trebuia adus din vreme la domnie sub formă de bare sau „aur sleit" [157]. Cei ce erau prinşi că vînd aurul domnesc pe ascuns erau bătuţi, iar cumpărătorul „prădat"; pentru un dram de aur i se luau „6 dramuri domneşti" [158].

Tehnica culegerii aurului din nisipurile aurifere este cunoscută, în parte, din relatările unor martori oculari din secolul al XVII-lea. Paul de Alep relata că toată regiunea dintre R.-Vîlcea şi mănăstirea Cozia era „prevăzută cu zăgazuri mari făcute din rădăcinile unui fel de arbore ce seamănă cu salcia. La deschiderea zăgazului se înlătura gunoiul şi se alegea praful de aur după fund" [159]. Amănunte ne procură mai tîrziu Sulzer şi

---

[153] *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, Analele Acad. Rom., XVI, 1895, p. 240; C. Karadja, *Notele lui Ralamb (ambasador suedez) despre Ţara Românească (1657)*, în „Revista istorică", an. XV (1929), nr. 10—12, p. 347; relaţia lui Francisc Soimirovich, în N. Iorga, *Călători, ambasadori şi misionari în ţările noastre*, Buc., 1899, p. 61 şi 70; o descriere olandeză a Principatelor (1687), în „Revista istorică", an. XI (1925), nr. 1—3, p. 37—43; relaţia lu Paul Strasburg, traducere după textul publicat de T. Cipariu, în *Arhiva pentru filologie şi istorie*, Blaj, 1867, p. 12—16.

[154] Relaţia anonimă latină în „Arhiva" din Iaşi, vol. IX (1898), p. 117—120; relaţia lui Paul Strasburg la Şt. Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1921, p. 28; Paul de Alep, *op. cit.*, p. 168—169; relaţia lui Petru Baksič, după E. Fermendziu, în *Monumenta Spectantie Historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 74 şi urm.; relaţia lui Locadello, traducere după textul italian publicat în Arhiva Soc. ştiinţifice şi literare, Iaşi, V (1894), p. 113—115; relaţia lui Paolo Bonici de Malta, după *Diplomatarium italicum*, II, p. 332—339; relaţia anonimului olandez după *Korte en nette bechryvinghe van den koninkrycken Hongheryen en Dalmatien* de Van Vredenburch, în *Spicuitor în ogor vecin*, 1920, p. 129—132, etc.

[155] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. G. Pascu, Buc., 1923, p. 43.

[156] Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, *Revoluţiile Valahiei*, traducere efectuată după textul reeditat de N. Iorga, de S. Cris-Cristian, Iaşi, 1929, p. 8.

[157] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 356—357 (*Anatefter*, cartea nr. 156).

[158] *Ibidem.*

[159] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 168—169.

www.dacoromanica.ro

Demidoff. Apa, care mai întîi trecea printr-o grămadă de nisip şi pietriş în care se găseau fluturaşi de aur, era canalizată pe un plan înclinat din scînduri căptuşit cu postav ordinar. Fluturaşii de aur erau opriţi în ţesătură.

Păcura, care începe să aibă o utilitate din ce în ce mai mare fie la unsul osiilor mijloacelor de transport, fie ca medicament sau la iluminat (în special în saline), se extrage acum într-un număr sporit de localităţi. Exploatarea se făcea tot după sistemul „fîntînelor", adesea menţionate în izvoare. Într-o descriere a ţărilor române făcută de un olandez pe la 1687 se arăta că lîngă Tîrgşor există păcură [160]. Fîntîni de păcură erau menţionate în 1608 pe Tazlău în ţinutul Bacăului [161] şi la Fărloeşti [162], iar Bandini văzuse la Lucăceşti izvoare de păcură; păcura se scurgea în nişte canale făcute de oameni [163]. Încep să apară în documente oameni specializaţi în extracţia păcurii, aşa-numiţii păcornicei [164]. În Ţara Românească fîntîni de păcură erau menţionate pe Valea Puturosului în 1660 [165], la Drăgăneşti în 1691 [166], pe moşia satului Păcuri [167] şi în apropiere de Tîrgovişte [168]. În regiunea Buzăului şi a Ploieştiului erau semnalate mai tîrziu şi alte localităţi de unde se extrăgea păcura, ca Berca, Picurile, muntele Cloşca, Păcureaţa şi Telega [169]. Se exploata în acelaşi timp şi un alt mineral, aşa-numita ceară de păcură, neagră sau roşie, de fapt ozocherită, din care se confecţionau lumînări. Asemenea exploatări erau atestate lîngă Tîrgovişte [170] si în judeţul Buzău [171].

Mai tîrziu documentele atestă exploatarea şi a altor minerale, ca chihlimbarul negru sau galben din regiunea Buzăului (Brăieşti şi Goideşti — în muntele Penteleu —, Valea Boului), sulful sau pucioasa (muntele Penteleu, Sărăţelul-Trestiei, Andreiaşi pe Milcov, muntele Pleşu, muntele Cloşca, Meluveţ lîngă Cerneţi şi mai sus de satul Baia din Oltenia) şi cositorul (muntele Pleşu) [172].

Ne oprim aici cu cercetarea vechilor preocupări miniere de pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X — XVII. Datele pe care materialul documentar ni le oferă pun în valoare, în chipul cel mai limpede, preocupările importante, în domeniul extracţiei şi prelucrării metalelor, ale locuitorilor de pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti încă din

---

160 N. Iorga, *O descriere olandeză a Principatelor (1687)*, în „Revista istorică", an. XI (1925), nr. 1—3, p. 37—43.

161 Bibl. centrală de stat, Fil. N. Bălcescu, XI/5, orig. slav.

162 N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, p. 28, 289—290 şi 291.

163 Codex Bandinus, *op. cit.*, p. LVII.

164 Bibl. Academiei, LXI/49, orig. rom.

165 Arh. st. Buc., Mitrop. Ţării Rom., LIII/4, orig. rom.

166 Ibidem, CLXXIII/76; 78, orig. rom.

167 Arh. st. Buc., M-rea Banu, VI/7, orig. rom.

168 Relaţia lui Baksič, după E. Fermendziu, în *Monumenta Spectantie Historiam Slavorum Meridionalium*, vol. XVIII, Zagreb, 1887, p. 74 şi urm.

169 N. Iorga, *Studii şi documente*, XXI, p. 3—10.

170 Relaţia lui Baksič, în *op. cit.*; relaţia lui Locadello, traducere efectuată la Institutul de istorie al Academiei după textul italian publicat în Arhiva Soc. ştiinţifice şi literare, Iaşi, V (1894), p. 113—115; relaţia anonimului olandez trad. după *Korte en nette bechryvinge van den koninkrycken Hongheryen en Dalmatien* de Van Vredenburch, în *Spicuitor în ogor vecin*, 1920, p. 129—132.

171 Arh. st. Buc., Ep. Buzău, LIII/10, orig. rom.

172 N. Iorga, *Studii şi documente*, XXI, p. 3—10; exploatări de sulf erau menţionate de Bongars în Ţara Românească în secolul al XVI-lea (Hurmuzaki, XI, p. 192).

www.dacoromanica.ro

vremuri îndepărtate. Activitatea minieră de-a lungul secolelor X — XVII, pe care am zugrăvit-o mai sus, nu reprezintă, de fapt, decît unul dintre momentele acestei îndeletniciri, care a continuat fără întrerupere pe teritoriul țărilor române încă din epoca dacică. Documentarea unor asemenea preocupări reprezintă o incontestabilă mărturie a stabilității, a sedentarismului populației din aceste locuri, alcătuind unul dintre elementele importante în problema continuității poporului nostru.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CONDICA VĂCĂREȘTILOR

Copii de documente, regeste și mențiuni publicate

DE

GEORGE D. FLORESCU și DAN PLEȘIA

Materialul documentar cuprins în această condică — aflată în posesiunea noastră — , pe care-l publicăm acum, oferă cercetătorilor de specialitate posibilitatea dobîndirii unor noi cunoștințe cu privire la familia Văcăreștilor și la proprietățile lor din fostul județ Dîmbovița.

Din rîndul celor 63 de acte — grupate pe fonduri astfel : Văcăreștii și Corbii, Tabăra de Jos, Tabăra de Sus, Leleștii, Pogorîșul, Raciul, Țigăneștii ș.a. —, 12 sînt copii integrale ale unor originale, celelalte fiind în general redate sub forma unor ample rezumate.

Condica a fost alcătuită de Petrașco Goruneanu, clucer de arie, în decembrie 1793, după documente astăzi pierdute, rămase în cea mai mare parte necunoscute, excepție făcînd patru acte ce privesc moșia Tabăra de Jos, editate în trecut.

În cadrul acestui fond cercetătorii pot întîlni referințe despre unele topice ce nu sînt atestate în alte izvoare, ca de exemplu : Corbii, Borceștii, Poenile, Cîrpeștii de lîngă Văcărești ș.a.

Printre documentele care pot stîrnii interesul cititorilor, existente în copii integrale în amintita condică, semnalăm pe cele datate 1620 octombrie 25 și 1669 decembrie 3. În primul act, Radu Mihnea reîntărește lui Stoica postelnicul scutirile acordate de domnii anteriori satului Văcărești. Al doilea document cuprinde o hotărîre interesantă, luată de Antonie voievod după prealabile judecăți, pentru a asigura urmașilor lui Negoiță spătarul, socotit a fi ,,un om nebun dă tot și eșit dintru toată firea omenească'', stăpînirea asupra Văcăreștilor și a unor părți de moșie ce țineau de această localitate, pe care dregătorul menționat urmărea să le vîndă în dauna intereselor familiei.

O bună parte din materialele care formează obiectul prezentei note atestă procesul acaparării masive a unor pămînturi și tendința unor dregători de a-și constitui întinse domenii, așa cum se remarcă și la Ianache aga, a cărui moșie era situată chiar în hotarul Văcăreștilor.

Desigur cititorii pot găsi în această condică, pentru perioada de la 1535 și pînă la 1712 numeroase alte știri referitoare la stăpînii feudali ai

www.dacoromanica.ro

satului și ai moșiilor ce țineau de Văcărești, fapt care permite o mai bună identificare a persoanelor și o mai exactă stabilire a transmiterii proprietăților la care ne-am referit.

Copie și perilipsis a sineturilor moșii Văcăreștii ot sud Dîmbovița, cu alte hotară de moșiie ce sînt într-însa, care toate acelea să încheie într-un nume, Văcărești, fără altă deosebire.

VĂCĂREȘTII I CORBII

1. **1535 (7043) martie 29.** — Cu mila lui Dumnezeu, creștinul Vlad voevod, domn fiind a toată Țara Rumânească, feciorul marelui și preabunului Radu voevod. Dat-au domniia lui această poruncă a domnii lui, lui jupan Stoica ot Văcărești și tutulor feciorilor lui, cîți Dumnezeu îi va dărui, pentru ca să-i fie lui ocină în Corbi și în Văcărești, veri cîtă să vă alege, însă partea lui Neagoie, care au fost dă zestre. Și au răscumpărat jupan Stoica ocina de la jupan Neagoe, feciorul lui Dumitru vistieru, partea lui toată, za aspri 6000. Și iar să fie lui jupan Stoicăi ocină în Corbi, partea Tatului, din sus de Văcărești.

Și iar au cumpărat jupan Stoica partea Borcii și a fii-so, Dumitru vistiiaru, za 500 aspri și drept un cal bun domnesc.

Drept aceia, domniia lui au dat jupan Stoichii ca să-i fie lui aceste ocine ce sînt mai sus-zise, pentru ca să-i fie ohabnice și statornice feciorilor lui, nepoților și strenepoților și într-alt chip să nu fie peste zisa domnii lui.

Și mărturii am pus domniia lui, pan Theodor biv vel logofăt i jupan Șerban vel dvornic i jupan Vlaicul i jupan Barbul vel ban i Drăghici spatar i Udriște vistieru i Radul paharnic i Stoica comis i Vintilă stolnic i Badea postelnic, Drăgoi stolnic.

Și am scris eu Oprea.

Copie, nr. 1, p. 1.

2. **1571 (7079) ghenarie.** — Carte a domnii sale Alecsandru voevod, feciorul Mircii voevod, feciorul Mihnii voevod, slugii domnii sale anume Gheorghe din Văcărești, ca să-i fie o pivniță cu locul cît este partea Vlădaii, de la Tîrgoveşte, care să numeşte (sic) acea pivniță cu locul casii Bujuranilor.

Rezumat, nr. 25, p. 6.

3. **1571 (7080) dechemvrie 7.** — Cu mila lui Dumnezeu, creștinul Alecsandru voevod și domn a toată Țara Rumânească, fecior marelui și preabunului Mircea voevod. Dat-au domniia lui această poruncă a domnii lui, slugii domnii lui, Gheorghe clucer și tutulor feciorilor lui și nepoti-său, lui Marco, și fraților lui și tutulor feciorilor lui cîți Dumnezeu le va dărui, pentru ca să fie lor ocină în Văcărești, o jumătate de parte, care ocină este pe din jos, pentru că aceasta au fost bătrînă și dreaptă și de demult de cumpărătoare, încă din zilile răposatului Vladu voevod, ot Borcești. Iar apoi sluga domnii mele, Gheorghe clucer, și nepoti-său Marco, și frații lui, ei au început a să pîrî de față înnaintea domnii mele, înpreună cu Pătrașco. Deci pîra Pătrașco zicînd, cum că, că această ocină, nu e cumpărată de Gheorghe clucer și de nepotă-său, ce e mai sus zis, ot Borcești, ci zicînd Pătrașco cum au fost a lui mai de demult, numai au fost înpresurată de Gheorghe clucer și de nepoti-său Marco,

www.dacoromanica.ro

ce este mai sus zis. Iar apoi domniia lui, i-au judecat pă lege şi pă dreptate, împreună cu toţi cinstiţii şi îndreptătorii domniei mele. Într-aceia domniia lui au dat lui Gheorghe clucer şi nepotî-său, lui Marco, 12 boeri ca să jure; iar aceşti 12 boeri ei atunci au luat seama cu amăruntul şi cu dreptate, cum această ocină ce este mai sus-zisă fost-au cumpărată de Gheorghe clucer şi dă nepotî-său Marco, această jumătate de parte de ocină din Văcăreşti şi o jumătate de parte din Borceşti, pă cum au fost şi mai de demult şi au fost căutat atuncea şi semnile hotarelor. Iar apoi Pătraşco el nu s-au lăsat, ci au luat 24 de boieri şi au venit a doa oară ca să jure şi să ţie această parte de ocină din Văcăreşti. Iar Gheorghe clucer şi cu nepotî-său Marco au adus pă acei 12 boeri, care ştia cum au mărturisit cu adevărat, cum au fost această ocină cumpărătoare dreaptă şi de demult a lui Gheorghe clucer şi a nepotî-său, lui Marco. Şi să să ştiie şi hotarul, pînă în ocina Corbilor. Deci atuncea au rămas Pătraşco de lege şi de judecată, înnaintea domnii lui. Drept aceia domniia lui au dat lui Gheorghe şi nepotî-său, lui Marco, ca să fie lor ocină ohabnică şi statornică şi de nimeni neschimbată.

Şi într-alt chip să nu fie, peste zisa domnii lui.

Drept aceia domniia lui au pus şi mărturii, pă jupan Dragomir vel dvornic i Ivaşco vel logofăt i Stan spatar i Dumitru vistier i Mitrea comisul i Badea stolnic i Gonţea paharnic i Stoica postelnic.

Şi s-au scris cartea aceasta în oraşul Bucureşti.

Copie, nr. 2, p. 1—2.

4. **1574 (7082) gheuar 16.** — Carte a lui Alecsandru voevod, sin Mircii voevod, la boieriul domnii sale, jupan Gheorghe de la Văcăreşti şi fii-său Stoichii, să le fie moşiia la Văcăreşti, partea nepotî-său Marco, toată, din siliştea satului şi du preste toată moşiia.

Şi iar să-i fie lui Gheorghe şi fii-său, Stoichii, din hotarul de jos pînă la hotarul Bărăştilor(?), partea lui Marco de moşie toată, din cîmp şi din apă şi din pădure şi din vaduri de moară, oricîtă să va alege, şi preste apa Dîmboviţii, din moşiia de la Cobiia şi de la Poeni şi din apă şi din vaduri de moară şi du pretutinde<ne>a, partea lui Marco toată, şi din moşiia Corbilor, partea lui Marco toată, din cîmp şi din apă şi din pădure şi din vaduri de moară, pentru că le-au cumpărat Gheorghe şi fii-său Stoica, toate, de la Marco, drept 5000 aspri gata.

Rezumat, nr. 3, p. 2.

5. **1580 (7088) iunie 27.** — Cartea domnii sale Mihnii voevod, sin Alecsandru voevod, jupînesii Eleni cu feciorii ei, Neagoie postelnic şi Pătru de la Văcăreşti, ca să fie lor moşie la Văcăreşti din partea lui Pătraşco, din apa Dîmboviţii, pînă în coasta Poenilor.

Şi iarăşi de la Pătraşco, moşie în Văcăreşti, din hotarul Lucienilor pă din susul stupinii, din drum pînă în Gura Stîrcului.

Şi iarăşi moşie în Văcăreşti din partea Vlaicului şi a Diicului[1] şi din partea lui Hamza din Văcăreşti.

Rezumat, nr. 4, p. 2.

6. **1581 (7089) iulie 14.** — Carte iar a domnii sale Mihnii vodă, ce zice toate părţile în moşiia dă la Văcăreşti cum şi din sus.

Rezumat, nr. 5, p. 2.

---

[1] Text scris deasupra rîndului.

www.dacoromanica.ro

7. **1583 (7091) martie 15.** — Cartea iar a domnii sale Mihnii voevod, slugii domnii sale, Simii portar cu feciorii lui, ca să le fie a lor moara lui Pătraşco ot Văcăreşti.

Rezumat, nr. 6, p. 2—3.

8. **1588 (7096) noemvrie 7.** — Cartea domnii sale Mihnii voevod, slugilor domnii sale, lui Neagoie şi lui Pătru postelnicii şi feciorilor lor, ca să le fie lor moşie la Văcăreşti, toată partea Vlaicului, du pretutindinea care au cumpărat dă la Dumitru feciorul Vlaicului.

Rezumat, nr. 7, p. 3.

9. **1598 (7106) martie 9.** — Cartea domnii sale Mihai vodă, feciorul lui Pătraşco voevod, slugii domnii sale, Pătru postelnic, şi feciorilor lui, să le fie moşie la Corbi, însă partea Vladului, feciorul Chircăi, de pretutindinea.

Şi iar să le fie moşie în Văcăreşti, toată partea lui Pătraşco, du pretutindinea.

Rezumat, nr. 8, p. 3.

10. **1604 (7112) ghenar 19.** — Cartea domnii sale Radului voevod, nepotul răposatului Basarab voevod, jupînesii Staichii jupîneasa lui Neagoe de la Văcăreşti, şi feciorilor ei, Stoica postelnic şi frate său Ivan, şi feciorilor lor, ca să le fie lor toate satele şi ţiganii care sînt de moştenire şi de cumpărătoare şi toate bucatile cîte au avut di la tatul lor Neagoe postelnic din Văcăreşti şi partea unchi-său, lui Pătru, toată.

Rezumat, nr. 9, p. 3.

11. **1604 (7112) iulie 20.** — Cartea iarăşi a domnii sale Radu voevod, jupînesii Stancăi şi feciorilor [lor] ei, Stoica şi Bratul, şi cu feciorii lor, ca să le fie lor moşiia în Văcăreştii, însă toată partea lui Hamza, ori cîtă să va alege du pretutindinea.

Rezumat, nr. 10, p. 3.

12. **1605 (7114) dechemvrie 16.** — Carte iar a domnii sale Radului voevod, slugilor domnii sale, Stoichii postelnic şi frate-său Ivan, cu feciorii lor, ca să le fie lor moşie la Văcăreşti, însă toată partea lui Pătraşco du pretutindinea.

Rezumat, nr. 11, p. 3.

13. **1609 (7117) martie 17.** — Carte iar a domnii sale Radul voevod, nepot răposatului Băsărab voevod, boiarilor domnii sale, jupînesii Staichii şi feciorilor ei, Stoica şi frate-său Bratu, şi cu feciorii lor, ca să le fie lor moşie la Văcăreşti, însă toată partea lui Hamzei, oricîtă să va alege du pretutindinea.

Rezumat, nr. 12, p. 3.

14. **1620 (7129) octombrie 25.** — Cu mila lui Dumnezeu, Io Radul voevod şi domnu. Dat-am domniia mea această poruncă a domnii mele slugii domnii mele Stoicăi postelnic, ca să-i fie satul Văcăreşti ot sud Dîmboviţa, în pace şi slobod de bir şi de găleata cu fîn şi de cai şi de oaia seacă şi dă miiere şi dă dijmă de stupi şi de gorştina de oi [de oi] şi de porci şi de cai de olac şi de toate dăjdiile şi mîncăturile cîte sînt preste an în ţara domnii mele, să nu aibă nimeni a le face silă, pentru că l-am ertat domniia mea dă toate cîte sînt mai sus scrise, cum au fost ertate şi de la alţi domni mai denainte vreme, dă Şărban vodă şi au fost ertaţi şi dă Gavriil vodă. Aşijderea i-am ertat domniia mea şi de acum să aibă bună pace, că nici la catastih, în vistieriia domnii mele nu sînt scrişi.

www.dacoromanica.ro

Drept aceia și voi toate slugile domnii mele, ver de ce slujbă veți umbla într-acest județ, în vremea ce veți vedea cartea domnii mele, iar voi în pace să-i lăsați, nici cum să nu-i învăluiți peste cartea domnii mele ci în bună pace să fiie.

Copie. nr. 13, p. 7.

15. **1642 (7150) ghenarie 24.** — Zapis al jupînesii Catalinii, la nepotî-său Ivan pitar din Văcărești, căruia îi vinde toată partea sa, de ocină din Văcărești, din cîmp și din pădure și din apă și du preste tot hotariul cîtă să va alege, drept ughi 40, moșie stearpă făr-dă rumâni.

Rezumat; nr. 14, p. 3.

16. **1669 (7177) iunie.** — Zapis spart, al lui Negoiță spătar, sin Ivan ot Văcărești, prin care vînduse lui Ivan cluceriul Lăzăreanul moșiia Corbii, în drept ughi 140.

Rezumat, nr. 15, p. 3.

17. **1669 (7177) iulie 7.** — Alt zapis al lui Negoiță spătar de Văcărești, sin Ivan pitar. S-au fost înprîmutat de la jupîn Matei vel cupar ughi 5 și i-au pus zălog satul Văcăreștii ot sud Dîmbovița, însă toată moșiia du preste tot hotarul și cu toți rumâni, însă și acest zapis spart.

Rezumat, nr. 16, p. 3.

18. **1669 (7178) septemvrie 6.** — Alt zapis spart, iar al lui Negoiță spătar, cu care vînduse lui Ilie vel armaș și nepotului său Ivan clucer dă Lazuri, satul Văcăreștii cu tot hotarul și cu toți rumânii drept ughi 400.

Rezumat, nr. 17, p. 3.

19. **1669 (7178) dichemvrie 3.** — Cu mila lui Dumnezeu, Io Antonie voevod și domn a toată Țara Rumânească. Dat-am domniia mea această poruncă a domnii mele lui Ivan și lui Ianache, feciorii lui Negoiță Văcărescu și a jupînesii Neacșei, ca să le fie lor toate moșiile și rumâni și țigani, cît au rămas nevîndut, de tatî-său Negoiță, pînă în zilile Radului vodă Leon, leat 7176 <1667—1668> ; însă moșiile, rumânii, țigani, anume : satul Văcărești ot sud Dîmboviță cu tot hotarul și cu rumâni anume...[2] și satul Șotînga, partea Văcăreștilor, cu moșiia cîtă să va alege dù preste tot hotarul și cu rumâni anume...[2] și țigani anume : Tudor țiganul cu țiganca lui, Mariia i sin ego[3] Stanciul i Vișa i Drag<o>le i Stoică i Necula țiganul și țiganca lui, Marga i Șărban cu țiganca lui, Stança i sin ego[3] Stoica i Dumitru i Mariia și cu toți feciorii lor ce vor face, și alți țigani ce să vor afla fugiți.

Și să ție și alte moșii și rumâni și țigani, care să vor mai afla să fie fost nevînduți, pînă în vreme ce s-au făcut cartea Radului vodă, dă s-au oprit să nu mai vînză nimic Negoiță Văcărescu...[2].

Așijderea și jupîneasa Neacșa, care o au ținut Negoiță Văcărescu, muma lui Ivan și a lui Ianache, ia încă să aibă așí ținеré pentru zestrile ei, care le-au petrecut bărbatul ei[4] Negoiță, și s-au fost prețuit naintea Radului vodă, drept ughi 128. Și i-au dat să ție din țiganii lui Negoiță, pre Oprea țiganul cu țiganca lui și cu 2 copile, drept ughi 60[5], pre Necula

[2] Loc alb.
[3] Și fiul ei.
[4] Scris deasupra rîndului.
[5] Inițial s-a scris 64 și s-a șters.

www.dacoromanica.ro

țiganul cu țiganca lui, drept ughi 32, și pre Tudor țiganu cu un fecior, anume Barbul, și cu o fată[6], drept ughi 32, cin[7] ughi 128, precum le-am văzut domniia mea acesté toate scrise tot anume, pre foițele Radului vodă Leon, pecetluite cu inelul și cartea Radului vodă iscălită la mîna lui Ivan și a lui Ianache, feciorii lui Negoiță Văcăresc, cum să mai aibă voie Negoiță din cîte au rămas pînă atunci nevîndute, a mai vinde nimic, nici moșii, nici rumâni, nici țigani, numai să asculte rumânii și țiganii de dînsul și să să hrănească cu moșiile și să ia dijma și venitul ce ar fi du pre moșii, împreună cu feciorii lui, Ivan și Ianache. Iar de vîndut să nu mai aibă voie a mai vinde nimic, nici să mai fie volnic nimini a mai cumpărarea dă la ei nimic, moșii sau rumâni sau țigani, pentru că fiind acest om Negoiță Văcăresc un om nebun dă tot și bețiv și eșit dintru toată firea omenească și vînzînd și risipind tot cu ale lui nebunii, cît și pre jupîneasa lui o au despărțit părintele vlădica Ștefan, care au fost mitropolit, pentru ale lui fapte nebunești. Deci fost-au socotit și Radul vodă împreună cu toți boiarii divanului, cum că nu să cade a-l lăsa dupe nebuniia lui să vînză și să petreacă tot și apoi copii lui să umble pe ușile altora.

Și au făcut Radul vodă carte la mîna feciorilor lui Negoiță să fie oprit Negoiță să nu mai vînză nimic, iar cine ar cumpăra de la dînsul să-i fie bani pierduți.

Iar după aceia, cînd au fost acum în zilile domnii mele, venit-au jupîneasa Neacșa împreună cu copii ei, aici, anume Ivan și Ianache, feciorii lui Negoiță Văcărescu, naintea domnii mele în divan, dă s-au jăluit, cum că după ce au oprit Radu vodă pre Negoiță Văcărescu ca să nu mai vînză nimic, iar Ilie biv vel armaș și cu Ivan cluceriul Lăzăreanul s-au sculat dă au cumpărat satul Văcărești și Pătrașco biv vel șătrar au cumpărat satul Șotînga, partea Văcăreștilor.

Într-aceia domniia <mea>[8] încă amu socotit împreună cu toți cinstiții dregătorii domnii mele, cum că aceste moșii și rumânii și țiganii nu sînt cîștigați din vrednicii sau din osteneala lui, ci sînt rămase dă la moșii lor, ci nu să cade, un nebun ca acesta să le petreacă fără dă nici o ispravă și feciorii săi să rămîie săraci. Ci am judecat domniia mea, cum acești boeri ce au cumpărat satul Văcărești și satul Șotînga, să n-aibă nici o treabă cu aceste moșii și rumâni sau țigani, cine ce vor fi cumpărat, de cînd s-au făcut cartea Radului, încoace, leat 7176 <1667—1668>, ci să fie toate pre seama feciorilor lui Negoiță, care scrie mai sus. Iar cumpărătorilor să le fie bani pierduți, pentru că aceasta au fost în știrea tuturora și au fost fără dă cale, cum nu să cade.

Drept aceia am dat domniia mea, această carte a domnii mele, la mîna jupînesii Neacșii să-și ție zestrile ei cu bună pace și a coconilor ei, Ivan și Ianache, feciorii lui Negoiță Văcărescu, ca să aibă a ținea satul Văcărești cu rumâni ce sînt mai sus-ziși și din Șotînga partea lor cu rumânii și țiganii ce scriu mai sus și alte moșii și rumâni și țigani ce ar mai afla nevînduți de cînd s-au oprit să nu să vînză sau măcar și vîndute, dă cînd s-au făcut cartea Radului vodă, încoace, toate să aibă a le ţiné cu bună pace, să le fie moșii stătătoare lor și feciorilor, în veac.

Eje ubo svedetelii postavleaem gospodstvo mi[9]: Pan Mareș vel ban i pan Radu Popescul vel vornic i pan Radul Crețulescu vel logofăt i pan Șărban Cantacuzino vel spatar i Papa vel vistier i Gheța vel clucer i Mihai vel postelnic i Gheorghe vel paharnic i Paană vel stolnic i Ivașco vel comis i Vîlcul vel sluger i Curuia vel pitar. I ispravnic Toma Radu Năsturel vel logofăt.

---

[6] „Și cu o fată", înconjurat cu cerneală.

[7] Fac.

[8] Omis în copie.

[9] Iată dar martorii punem domnia-mea.

www.dacoromanica.ro

I napisah az Mihai sin Stan logofăt ot Tîrgovişte vă na stol grad u Bucureşti, meseaţa dichemvrie 3[10].

Copie, nr. 18, p. 4—5.

20. **1669 (7178) dichemvrie 5.** — Carte iarăşi a domnii sale Antonie voevod, pe scurt asemenea.

Menţiune, nr. 19, p. 6.

21. **1670 (7178) iulie 29.** — Altă carte iarăşi a domnii sale Antonie voevod, lui Ilie biv vel armaş şi lui Ivan clucer, ca să stăpînească satul Văcăreştii, fiindcă s-au jăluit ei în divan cum că cumpărătoarea lor au fost şi cu ştirea Neacşii, soţiia lui Negoiţă, şi au şi răvaş dă la mîna ei de volnicie a cumpăra, ei aducînd acel răvaş să le facă, zice, şi carte temeinică de moşiie; însă această carte să vede spartă.

Rezumat, nr. 20, p. 6.

22. **1671 (7179) iunie 20.** — Altă carte iarăşi a domnii sale Antonie vodă [11], întărită şi cu iscălitura mării sale, prin care strică cartea ce este mai sus scrisă, spartă, şi dă stăpînirea moşii Văcăreşti, iarăşi la copii lui Negoiţă.

Rezumat, nr. 21, p. 6.

23. **1672 (7180) mai 3.** — Cartea a domnii sale Grigorie Ghica voevod volniceşte pă copii lui Negoiţă Văcărescu ca să dea bani la Ilie şătrar şi lui Ivan clucer Lăzăreanul şi să-şi ţie satul Văcăreşti; însă bani din puterea lor iar nu de la rude cu alte meşteşuguri, căci făcînd meşteşuguri ca acestea, să dă voie mai sus numiţilor boeri să lepede banii şi să ţie satul al lor; iar dă nu vor da banii zice acum, să ţiie mai sus zişii boeri satul cu bună pace; însă şi această carte este spartă.

Rezumat, nr. 22, p. 6.

24. **1678 (7186) aprilie 19.** — Carte a domnii sale Duca voevod, cum că judecîndu-să cu divan pe Ianache şi Ivan frate-său, feciorii lui Negoiţă Văcărescu, cu Ilie armaşu şi nepotu-său Ivan Lăzăreanul, măcar că Radu vodă poruncind, orîndui-se ca cine va da bani lui Negoiţă pe moşiie să-i piiarză. Dar măriia-sa au socotit să dea copii banii cumpărătorilor făcîndu-i cum vor putea; şi aşa au şi dat ughi 640.

De aceia spărgînd în divan zapisul lui Negoiţă, hotărăşte să stăpînească Ianache şi Ivan tot satul Văcăreşti cu tot hotarul şi cu toţi rumâni şi cu tot venitul din cîmp şi din pădure, din apă, cu vaduri de moară şi din şăderea satului, pre hotarile cele bătrîne şi pre semne, din hotarul de sus, al Corbilor pînă în hotarul de jos al Băjăştilor şi cu moşiia cea de sus ce să zice Corbii, pentru că acest sat Văcăreşti, fost-au a lor bătrînă şi dreaptă moşiie, de la moşii şi de la strămoşii lor, încă de mai-nainte vreme, din dăşcălicătoarea ţării.

Rezumat, nr. 23, p. 6.

25. **1778 (7186) iulie 20.** — Zapis spart al lui Negoiţă; au pus zălog moşiia Corbii la popa Ierimiia ot Tîrgoveşte, drept ughi 13.

Rezumat, nr. 24, p. 6.

---

[10] Şi am scris, eu Mihai, fiul lui Stan, logofăt din Tîrgovişte, în oraşul de scaun, în Bucureşti, luna decembrie 3.

[11] „Antonie vodă". scris deasupra rîndului.

www.dacoromanica.ro

TABĂRA DE JOS ·

1. **<1602 august—1610 dichemvrie>**[12]. — Cartea domnii sale Radului vodă, nepotul răposatului Basarab voevod, slugii domnii sale Stan logofăt dă la Săveşti şi feciorilor lui, ca să le fie lor moşiie la Tabără, din partea Neagului, jumătate, şi din partea vadului de moară şi du pretutindenea, oricîtă să va alege, ce o au fost cumpărat de la jupîneasa Neagoslava, fata lui Neagoe din Tabără.

Rezumat, nr. 2, p. 7.

2. **1613 (7121) fevruarie 5.** — Cartea domnii sale Radu voevod, feciorul lui Mihnii voevod, lui Măciucă şi cu feciorii lui, să le fie moşie la Tabără şi cu o moară, partea Radului şi a lui Cîrstiian, oricîtă să va alege.

Rezumat, nr. 1, p. 7.

3. **1622 (7130) maiu 10.** — Cartea a domnii sale Radul voevod, feciorul lui Mihnii voevod, nepotu răposatului Alecsandru voevod, boerului domnii sale, Irimii logofătu şi feciorilor lui, ca să le fie lor moşiie la Tabără, însă cît au ţinut Vlaicul, fecioru lui Staico, toată partea lui de moşie şi cu rumâni care se vor afla, şi din vadul de moară o roată de moară, din apa Dîmboviţii, pînă în valea Nucetului, doaă funii de moşie ce le-au cumpărat de la jupîneasa Neaga, muma Vlaicului, feciorul lui Staico din Tabără, drept 24 000 asprii gata. Şi cheltuială la mijlocul lor 12.000 aspri.

Rezumat, nr. 3, p. 7.

4. **1623 (7131) iunie 2.** — Cartea iar a domnii sale Radul voevod, feciorul Mihnii voevod, nepotul răposatului Alecsandru voevod, boerului domnii sale, Irimii logofătu şi feciorilor lui, ca să le fie lor moşie la Tabără, partea Vlaicului feciorul lui Staicu din Tabără, şi din vadul dă moară ce au fost cumpărat de la Vlaicul şi dă la mumă-sa Neaga, şi dă la jupîneasa Sima soţiia Vlaicului, drept 150 galbeni. Apoi Irimiia logofăt au făcut moară pre acea moşiie şi pă urmă au avut pîră cu călugării de la Stelea şi cu igumenul; apoi s-au înpăcat ca să nu mai rădice pîra unul asupra altuia.

Rezumat, nr. 4, p. 7—8.

5. **1681 (7189) iunie 15.** — Zapis al lui Gheorghe logofăt la mîna Simii cupeţ şi a fii-si Sofiicăi, cum că aşăzîndu-să cu Simă cupeţul dă au luat soţie pe fiica lui Gheorghe logofăt, i-au dat zestre din moşiia lor ot Tabără, stînjini 207 din cîmp, din pădure, din apă, dă preste tot hotarul, cu livezi, însă nealeasă din ceilantă moşiie.

Gheorghe logofăt, Catrina, Radu sin Gheorghe logofăt, Stan logofăt martor, popa Papa martor, Mihai logofăt martor.

Rezumat, nr. 5, p. 8.

6. **1682 (7190) august 25.** — Zapis iar al lui Gheorghe logofet şi cu acei martori vinde la gineri-săi Mihai cupeţu, 240 stînjeni din moşiia lor ot Podul Taberii, stînjeni cîte un ort, din cîmp, din pădure, din apă, din livezi, du preste tot hotarul cu tot venitul, însă nealeasă din ceilaltă moşiie.

Rezumat, nr. 6, p. 8.

---

[12] Datarea s-a făcut după menţiunea numelui lui Radu voievod, nepotul lui Basarab voievod, pe care-l identificăm cu Radu Şerban. Data din condică „635" este greşită.

www.dacoromanica.ro

7. **1695 (7204) dechemvrie 15.** — Adecă eu Neagoie iuzbaşa, împreună cu fraţii miei, Vladul i Nedelco, feciorii Oanii, şi eu Miron izbaşa împreună cu vărî-mieu Neagoie şi cu Ierimiia fecior lui Dobre nepodul (sic) Radului din sat din Pogoreş, împreună cu feciorii noştri scris-am şi mărturisim cu acest al nostru adevărat zapis, ca să fie de bună credinţă, la mîna dumnealui Ianache Văcărescu vel agă, precum să să ştiie că avînd noi moşie la Podul Taberii ot sud Dîmboviţă, de moştenire de la părinţii noştrii, încă mai denainte vreme, şi tot am ţinut pre seama noastră cu bună pace pînă acum, în zilile mării sale domnului nostru Io Costandin Băsărab voevod. Deci cînd au fost acum, mai cumpărînd dumnealui doă funii de moşie acolo şi cu vad de moară în apa Dîmboviţii, de la Costandin comisul şi de la jupîneasa Vişa, fata Radului vistieriu Ocnaru, care şi lui încă i-au fost de cumpărătoare de la Vlădilă izbaşa din Pogorîşul şi fiindu-ne şi noă aceste moşii de la Tabără de vînzare, mai căzîndu-să dumnealui a cumpăra, fiind pă lîngă hotarul satului Văcăreştii, noi cu toţi dinpreună am mers, de am făcut tocmeala cu dumnealui vel aga de ne-am vîndut fieşcare partea lui de moşie ce am avut acolo. Însă eu Neagoie izbaşa împreună cu fraţii miei, Vladu i Nedelco, o funie şi jumătate, şi funiia po stănjini 50 cu vadu de moară în apa Dîmboviţii. Şi eu Mierăuţ iuzbaşa cu vărî-mio Neagoie, iar o funiie şi jumătate, şi funea iar po stînjini 50, şi cu partea noastră de vad de moară iar în apa Dîmboviţii. Şi eu Ierimiia feciorul lui Dobre, iar am vîndut dumnealui acolo, la Podul Tabării, o funie de moşie, funiia iar po stînjini 50 şi cu partea noastră de vad de moară, iar în apa Dîmboviţii, care fac împreună funii 4 cin[13] stînjini 300 din cîmp, din pădure, din apă, cu nuci, şi cu alte pometuri ce s-ar afla pe aceste moşii, din siliştea satului, cu tot venitul du preste tot hotarul, cît se va alege, care moşie este prin din jos de hotarul Văcăreştilor şi merge în lung din apa Dîmboviţii pînă în valea Nucetului. Şi am vîndut dumnealui de a noastră bunăvoie şi cu ştirea tutulor rudeniilor noastre şi a vecinilor din sus şi din jos şi am vîndut dumnealui, funea de moşie po taleri 15, cin[13] taleri 60. Şi dupe tocmeală şi aşăzămîntul ce am făcut cu dumnealui, am luat aceşti bani ce scriu mai sus, toţi gata şi deplin în mîinile noastre.

Drept aceia şi noi încă am dat acest al nostru zapis la mîna dumnealui, ca să aibă a ţinea şi a stăpîni acéste funii de moşie ce scriu mai sus şi cu părţile noastre de vaduri de moară, ce am avut în apa Dîmboviţii, cu bună pace, precum am ţinut şi noi mai denainte vreme să-i fie dumnealui moşie stătătoare şi coconilor dumnealui, neclătită în veci.

Şi la tocmeala noastră fost-au boeri mărturie, care vor iscăli mai jos.

Şi noi pentru mai adevărată credinţă, am întărit zapisul acesta cu peceţile şi cu iscăliturile noastre ca să să crează[14].

Şi am scris eu Iisaru logofăt cu învăţătura lor: Negoiţă, Vladul, Nedelco, Ierimiia, Cornea vel ban martor, Diicul vel logofăt martor, Şărban vel vistier martor, Radul Izvoranul vel stolnicu martor, Constandin Corbeanul vel pitar martor, Radu Hrizea vel clucer za arie martor, Toma Cantacuzino vtori logofăt martor, popa Toma clisier martor.

Copie, nr. 7, p. 10—11.

8. **1695 (7204) dichemvrie 15.** — Adică noi toţi moşnenii de la Tabăra dă Jos anume: Mirăul iuzbaşa, feciorul Oprii, nepotu lui Dobre, şi eu Vladul i Nedelco cu nepoţii noştrii: Dobre i Pavel şi eu Radul cu frati-mio Meran, şi cu nepotî-mio Chiriţă, şi eu Pătru feciorul Oprii, nepotu Manii, şi Ierimiia cu frati-mio Vladul, feciorii lui Dobre, nepoţii Radului, şi eu Radu feciorul lui Marin Golescu şi cu Oana feciorul lui Mihăilă Mihăilesc şi eu Stanciu cu nepotî-mio Marin, feciorul lui Şărban, şi eu Neagoe cu vărî-mio Năstase sin Stanciului, nepoţii lui Mogoş, împreună şi cu toţi feciorii noştrii, scris-am şi mărturisim cu acest al nostru zapis ca să fie de bună credinţă la mîna dumnealui Ianache Văcărescu vel agă şi a

[13] Fac.
[14] „Ca să să crează", scris deasupra rîndului.

www.dacoromanica.ro

frăține-său, lui Ivan vătaf, cum să să știe că avînd noi moșie la satul Tabăra de Jos, ot sud Dîmbovița, dă moștenire dă la părinții noștrii, încă mai dă-nainte vreme, și tot o am ținut pre seama noastră pînă acum în zilile mării sale domnului nostru, Io Costandin Băsarab voevod. Deci cînd au fost acum, noaă trebuindu-ne bani și fiindu-ne aceste moșii de vînzare și mai căzîndu-să dumnealor a cumpăra, hotărîndu-să cu Tabăra dă Sus, care este pe lîngă hotaru Văcăreștilor, fiindu Tabăra dă Sus cu Tabăra de Jos tot într-un hotar, merserăm dă am tras această moșie Tabăra de Jos din hotarul Taberii de Sus, pînă în hotaru moșii...[15], care s-au făcut preste tot această moșiie de la Tabăra dă Jos funii 9 și stînjen 16. Și dupe trasul moșii mers-am cu toți dă am făcut tocmeală cu dumnealor de bună-voia noastră, dă le-am vîndut dumnealor această moșie din Tabăra dă Jos, cîtă scrie mai sus, din cîmp, din pădure, din apă, cu vadul de moară în apa Dîmboviți și cu siliștea satului, cu tot venitul du preste tot hotarul, însă moșie stearpă, și fără dă rumâni. Și am vîndut dumnealor funea po taleri 15 cin[16] taleri...[15] și după tocmeala și așăzămîntul ce am făcut cu dumnealor, am luat noi acești bani, ce scriu mai sus toți, gata și dăplin în mîinile noastre.

Drept aceia și noi încă am dat acest adevărat al nostru zapis la mîna dumnealor, ca să aibă a ținea și a stăpîni dumnealor această moșiie din Tabăra de Jos, în lat funii 9 i stînjeni 16 și în lung din Vîlceaoa Nucetului, pînă în apa Dîmboviții, precum am ținut și noi mai denainte vreme, cu bună pace, să le fie dumnealor moșie stătătoare și coconilor dumnealor, neclătită în veci.

Și la tocmeala noastră au fost boeri mărturii, carii să vor iscăli mai jos, și pentru mai adevărată credință ne-am pus degetile în loc dă peceți și numele ca să să crează.

Și am scris eu Isar logofăt, cu voia lor: Vladu, eu Pavel, eu Miran, eu Pătru, eu Irimiia, eu Vladu, eu Radu sin Marin Golescu, eu Oana, eu Stanciul, eu Marin, eu Neagoie i Năstase vărî-mio, Mirăuț iuzbașa și feciorii miei, Andrei i Ion, eu Dobre nepotul Vladului, Diicul Rudeanul vel logofăt martor, Gheorghios megas cloutzaris martiros[17], Costandin Corbeanu vel pitar martor, Radu Golescu biv vel agă mărturie, Bunea Grădișteanu vel armaș mărturie, Radu vel clucer za ariie martor, Toma Cantacozino vtori logofăt mărturie, popa Fota eclisiiarh martor, Costin biv vel căpitan mărturie.

Copie, nr. 8, p. 11—12.

9. **1696 (7204) ghenarie 28.** — Adecă eu Stan dinpreună cu fămeia mea, Mariia, și cu fii miei: Zahariia i Pancul i Radul, dat-am zapisul nostru la mîna Pogoroșanilor, anume: Neagoie iuzbașa și a frăține-său, Vladu i Mărăuț iuzbașa i Petco iuzbașa i Petco i Radu Mireanu i Petre i Marin i Dobre și altor săteni care sînt moșneni, ca să fie de bună credință, cum să să știe că avînd noi gîlceavă pentru o moșie de la Tabăra, zicînd noi cum că această moșie iaste a noastră, de la strămoșii noștrii, deci Pogoroșani s-au sculat zicînd și ei cum că iaste a lor, și neavînd cărți, nici ei nici noi nu le-am putut îndrepta noi dintre noi, ci am mers la divanul mării sale domnul nostru Io Costandin voevod, dinpreună cu toți megiiașii, și așa ne-au îndreptat divanul, cum să mergem la prejureni dupe înprejuru moșii, care să vor afla oameni bătrîni și care vor și să mărturisească cu sufletile lor, a cui va fi moșiia cu dreptate, aceia să și-o ție cu pace. Și dupe porunca mării sale, ne-am dus la înprejurenii de acolo și s-au aflat un preot bătrîn, anume popa Stoica din Văcărești, și mărturisi și acest preot zicînd, cum că această moșiie Tabăra, au cumpărat Pogoroșanii dă la jupîneasa Neagoslava, moașa noastră.

Deci și noi văzînd mărturiseala acestui preot cum au mărturisit și zicînd el că este moșiia lor cumpărată dă la moașa noastră, noi dupe mărturiseala lui am dat această scri-

[15] Loc alb.
[16] Fac.
[17] Gheorghe, mare clucer, martor.

www.dacoromanica.ro

soare a noastră la mîna Pogoroşanilor, cum să-şi ţie moşiia Tabăra cu bună pace dă către noi cum o au ţinut şi mai denainte şi cînd au mărturisit acest preot bătrîn înnaintea vătafului Ivan Văcărescu.

Şi cînd am făcut acest zapis fost-au mulţi oameni buni mărturiie, care să vor iscăli mai jos. Şi noi mai pentru adevărată credinţă am iscălit mai jos, ca să să crează.

Şi am scris eu, Nica diiaconu, cu zisa dumnealor.

Eu Stan cu fămeia mea, Mariia, Zahariia, Pascul, Radul, popa Fota clisier martor, Hagi Costandin dascăl martor, Dumitrache Spirea martor, Mihai sin Costandin dascălu.

Copie, nr. 9, p. 12—13.

10. **1696 (7204) martie 21.** — Adică eu Stan fustaşul, împreună cu fămeia mea Mariia, şi cu feciorii noştrii, anume Zahariia i Pascul i Manea i Radu, dat-am acest al nostru adevărat zapis, ca să fie de bună credinţă la mîna tutulor moşnenilor de la Tabăra dă Jos, anume Mirăuţ iuzbaşa sin Oprii, nepotul lui Dobre, i Vladu i Nedelco, cu nepoţii lor, i Andruţă, sin Stan căpitan, nepotu lui Vladimir izbaşa i Dobre i Pavel i Radu cu frate său Mirian şi nepoţiilor lor i Pătru sin Oprii i Irimiia cu fraţii lui i Radul sin Marin Golescu i Oana sin Mihăilă Mihăescu i Stan sin Şărban, cu nepoţii lui i Neagoie sin Stanciu cu verii lor, cum să să ştie că avînd noi multă gîlceavă cu aceşti moşneni ce scriu mai sus, pentru moşiia Tabăra dă Jos, ot sud Dîmboviţă, care moşie o au fost vîndut ei, dumnealui Enache Văcărescu vel agă şi frăţine-său, Ivan vătaf, zicînd noi cum că această moşie să trage dă la moaşa noastră, jupîneasa Neagoslava, şi este a noastră fiindu-i noi nepoţi. Şi am avut şi întrebăciune, dă faţă înnaintea boerilor celor mari, Diicul vel logofăt i Costandin vel clucer i Iorga vel sluger, Costandin vel pitar fiind şi alţi boieri. Iar aceşti moşneni ce sînt mai sus zişi zicînd că iaste a lor moşie dreaptă cumpărată de părinţii lor de la Vlaicu şi de la jupîneasa lui, Negoslava, moaşa lui Stan fustaşul, încă mai denainte vreme şi o au ţinut cu bună pace; şi au mărturisit şi un preot bătrîn, anume popa Stoica de la satul Văcăreşti, cum că ştie că au cumpărat moşnenii de la Tabăra de Jos această moşie. Deci dumnealor boeri ce scriu mai sus, aşa au judecat şi au rînduit pe Dumitru vtori volnicu (sic) ca să meargă împreună cu noi la acest preot şi la alţii împrejureni bătrîni de acolo, ca să să aducă mărturiseală de la dînşii în ce chip vor şti şi vor mărturisi cu ale lor suflete. Iar noi nu ne-am putut îndrăzni a merge şi a mai umbla în judecăţi, căci nu cu dreptul noi în viiaţa noastră n-am mai stăpînit această moşie, nici avînd vreo scrisoare. Şi aşa am lăsat această moşie iar pă seama moşnenilor ce scriu mai sus, ca să o stăpînească precum o au stăpînit şi pînă acum.

Drept aceia am dat zapisul nostru, la mîna tutulor moşnenilor ce scriu mai sus ca dă acum înainte noi, nici o treabă să nu mai avem, a ne mai scula cu vreo gîlceavă, ci să fie pre seama lor precum au fost şi mai-nainte vreme, ori să o ţiie cu bună pace, ori să o vînză, au să facă ce vor vrea.

Şi mărturii boeri care mai jos au iscălit. Şi noi pentru mai adeverita credinţă ne-am pus degetile în loc de peceţi şi cu numele ca să să crează.

Şi am scris ieu Isar logofăt, cu voia lor.

Eu Stan, eu Mariia, eu Zahariia, eu Pascul, eu Manea, eu Radu, Diicul Rudeanul vel logofăt martor, Constantinos cloutzaris[18], Costandin Corbeanul vel pitar martor, Bunea Grădişteanu vel armaş martor, Gheorghios megalos sloudzari martiros[19], Radu Hrizea vel clucer za arie martor, popa Fota eclisiarh martor, Costin biv vel căpitan mărturiia.

Copie, nr. 10, p. 13—14.

[18] Constantin clucerul.
[19] Gheorghe, mare sluger, martor.

www.dacoromanica.ro

11. **1696 (7205) octomvrie 16.** — Zapis al Catrinii ce au fost fămeie lui Gheorghe logofăt, împreună cu fii-său Radu, la mîna lui Serafim călugăru, cum că s-au socotit de toate ce au avut, dă haine şi scule, care au fost ale Sofiicăi, fata lui Gheorghe logofet şi au rămas ea să dea lui Drăgoi, sin Soficăi, lei 24; iar pentru moşiia dă la Tabără ce au avut tocmeală cu Serafim pentru stînjăni 240, iar s-au aşăzat să o tragă şi ori să-şi ia Serafim moşiia, au să-i dea bani.

Eu Catrina.

Popa Gheorghe, am scris cu zisa lor.

Stan logofăt martor, Preda logofăt, Radu...[20] popa Papa, Oprea cojocar martor.

Rezumat, nr. 11, p. 8.

12. **1698 (7206) aprilie 2.** — Adică eu monahul Ignatiie, igumenul dă la sfînta mănăstire Nucetul, unde iaste hramul sfîntului marile mucenic Gheorghe, împreună cu tot soborul sfinti mănăstiri, scris-am şi mărturisim cu acest al nostru zapis, ca să fiie de bună credinţă la mîna dumnealui, Ianache Văcărescu vel agă, cum să să ştie că cumpărînd noi pre seama sfintii mănăstiri ocina ce să chiamă la Podul Taberii, alăturea cu Văcăreştii, de la Cîrstea neguţătorul, stînjeni 700, fără dă ştirea dumnealui Ianache vel agă, care moşiie şi Cîrstii neguţătorului i-au fost dă cumpărătoare dă la Gheorghe logofăt şi dă la jupîneasa lui, Catrina, cu fii său Radu, fiindu-le şi lor aceasta moşii dă zestre mai denainte vreme.

Deci, această moşiie fiind alăturea cu hotarul dumnealui, a satului Văcăreşti şi trăgîndu-să această moşie de moştenire şi dă baştină dă la strămoşii dumnealui şi răscumpărînd dumnealui toată moşiia satului Taberii dă Sus şi dă Jos, dă la toţi săteni dă acolo, şi aflînd dumnealui, cum că această moşie ce scrie mai sus, nu este sfintei mănăstiri de danie, ci iaste dă cumpărătoare, şi fiind dumnealui mai volnic au răscumpărat şi această moşiie; una pentru căci iaste dă la strămoşii dumnealui, a doa pentru căci se hotărăşte cu moşiia dumnealui dă la satul Văcăreşti şi pentru căci iaste tot un hotar cu moşiia ce au răscumpărat dumnealui a satului Taberi şi după cum au ajuns dreptatea şi judecata divanului, vrînd dumnealui ca să ne întoarcă banii toţi cîţi am dat noi pre această moşiie, mai căzîndu-să dumnealui a-i cumpăra. Iar apoi noi am căzut la dumnealui cu rugăciune pentru sfînta mănăstire. Dumnealui încă au socotit de şe-au făcut pomană ca să nu fie sfînta mănăstire lipsită dă tot, dă ne-am învoit şi ne-am aşăzat cu dumnealui, fiind cu voia noastră şi cu voia dumnealui, ca să ne ţinem această moşiie prin doaă, jumătate să ţiie dumnealui şi jumătate să ţie sfînta mănăstire. Şi după ce ne-am tocmit şi ne-am aşezat cu dumnealui mers-am dinpreună de am tras această moşie, din cin pînă în cin[21]; însă la capul moşii dăspre apa Dîmboviţii s-au aflat dăplin stînjenii 700; dintr-aceştia să ţie dumnealui stînjeni 350 şi sfînta mănăstire iar stînjeni 350 şi am pus semne într-un stejar şi într-un nuc înfierat. Tras-am şi la capul moşii dăspre Valea Nucetului şi s-au aflat stînjeni 500; dintr-aceştiia să ţie dumnealui stînjeni 250 şi mănăstirea iar stînjeni 250 şi am pus semne în doi stejari înfieraţi; care moşie merge în lung din apa Dîmboviţii pînă în Valea Nucetului, unde să tîlneşte cu moşiia Pogorîşului şi în lat din sus dăspre moşiia Taberii, care merge alăturea cu Văcăreştii, din salciia cea mică din jos, pînă în plopii cei mari dăspre hotarul Nucetului. Iar pentru vadurile de moară să-şi ţie fieşcarele pre cartea lui de moşiie. Şi banii ce au făcut talari 90 mi-au dat dumnealui toţi dăplin în mîna mea, la sfînta mănăstire, pentru că aşa ne-am tocmit şi ne-am aşezat dinnaintea a mulţi boeri, care mai jos au iscălit. Şi am dat dumnealui toate cărţile cele bătrîne, împreună şi cu acest zapis al nostru, ca să-i fie dumnealui de moştenire şi coconilor stătătoare în veci.

---

[20] Loc alb.
[21] Din cap pînă în cap.

www.dacoromanica.ro

Şi pentru credinţă am întărit cu pecetea mănăstirii şi cu iscălitura noastră, că să să crează.

O igoumenos tis aghias monis tou Noutzetou, Ignatios iromonahos veveono [22], Cornea Brăiloiu vel ban martor, Stroe vel dvornic martor, Diicul Rudeanul vel logofăt mărturie, Şărban vel vistier martor, Şerban Cantacuzino biv vel comis martor, Bunea Grădişteanul vel armaş martor, Radu Izvoranu vel stolnic martor, Costandin Corbeanu vel pitar martor, Pătru vel şătrar martor.

Copie, nr. 12, p. 8—10.

13. **1698 (7207) noemvrie 4.** — Zapis al lui Serafim călugăr, la mîna egumenului mănăstirii Nucetul, iscălit şi de feciorii lui Antoniie şi Drăgoi i dă un Iamandi martor, cum că aceşti stînjeni de moşie, ce au avut dă cumpărătoare, i-au închinat la mănăstire, pentru sufletele lor. Iar ceilantă moşiie, ce au avut dă zestre' ii vinde igumenului, în taleri 80, însă moşie la Tabăra dă Jos ot sud Dîmboviţă. Care acest Serafim iaste acel mai sus numit Sima cupeţ.

Rezumat, nr. 13, p. 8.

14. **1703 (7211) aprilie 12.** — Zapis iarăşi al lui Ignatie igumen mănăstririi Nucetu, întărit dă Theodosie mitropolit episcopul Rîmnicului, Radu Golescu biv vel comis, Grigorie Băleanu vel dvornic Tîrgovişte, Şerban Vlădescu biv vel comis, Radu Dudescu vel căpitan za margine şi alţi boieri, vînd la Ianache Văcărescu vel agă şi acea jumătate de moşie, de la Podul Taberii din cumpărătoarea ai Cîrstea neguţătoriul, ce să învoise cu dumnealui de o lăsase a o stăpîni, în bani gata taleri 90, zicînd că nu avea mănăstirea nici un venit de la dînsa.

Rezumat, nr. 14, p. 10.

TABĂRA DE SUS

1. **1696 (7205) octomvrie 19.** — Zapis al Radului Păsăroiu, cu fii său Stan şi frati-său Miron şi nepoţii lui, Chiriţă i brat Pătru i Oana vînd la dumnealor Ianache Văcărescu vel agă şi frate-său Ivan vătaf, 2 funii dă moşie în Tabăra de Sus, care iaste alăturea cu Văcăreştii şi pe lîngă Tabăra de Jos, funiia po taleri 12 pol, însă funiia dă stînjeni 50.

Rezumat, nr. 2, p. 15.

2. **1697 (7205) ghenarie 20.** — Zapis al lui Pătru dorobanţu şi feciorii lui, anume Ilie i Nedelco vinde la dumnealor Ianache Văcărescu vel agă i Ivan vătaf [3] trei funii de moşie din Tabăra de Sus, po taleri 10, aleasă din alţi fraţi, care iaste alăturea cu Văcăreştii.

Rezumat, nr. 1, p. 15.

LELEŞTII

1. **1625 (7134) septemvrie 12.** — Cartea domnii sale Alecsandru voevod, feciorul Radului voevod, Stoicăi feciorul Vlaicului dă Laleşti şi cu feciorii lui, ca să le fie lor moşie în Leleştii din sud Dîmboviţă, toată partea tatîne-său Vlaicului, du pretutindinea din branişte pînă în apa Dîmboviţii şi cu un rînd dă locuri.

Rezumat, nr. 1, p. 15.

[22] Ignatie, egumenul sfintei mănăstiri Nucetul, mărturisesc.

www.dacoromanica.ro

2. **1631 (7140) septemvrie 11.** — Carte de judecată a mitropolitului Teofil, la pricina ce au avut Stoica Lelescu cu Varlam igumen de la mănăstirea Dealului pentru satul Leleştii, arată cum că, fiind că, mai nainte în silă să înpresurase acest sat, de Eftimie vlădica ce au fost igumenu la mănăstirea Dealului, de aceia şi Igumenul Varlam căuta să-l stăpînească. Insă din cercetare s-au dovedit prin mulţi boeri şi megiiaşi ai părţii locului, ce i-au adus Stoica faţă, că iaste moşie dreaptă a lui, strămoşească, care au priimit şi afurisanie, iar vlădica Evthenie în silă înpresurase. Carele în urmă, temîndu-să de Dumnezeu, au fost dat zapis Stoicăi, împreună cu tot soborul mănăstirii, ca să-şi stăpînească moşiia cu pace dă către mănăstire, ci atît dupre mărturii, cît şi după zapis, apără pe Stoica dă cererea lui Varlam.

Rezumat, nr. 2, p. 15.

3. **1638 (7146) august 20.** — Carte a domnii sale Matei Basarab voevod, slugii domnii sale Stoicăi Lelescu, feciorul Vlaicului Lelescu, ca să le fie lor moşie în Leleşti, în sud Dîmboviţa, însă toată partea tătîne-său Vlaicu Lelesc, du preste tot hotarul, oricît să va alege.

Rezumat, nr. 3, p. 15.

4. **1639 (7147) iunie 14.** — Altă carte iar a mitropolitului Teofil, cum că au adus Stoica Lelescu înnaintea vlădicii sale şapte boieri, oameni bătrîni din partea locului, care prin afurisenie au mărturisit, cum că această ocină Leleasca este dreaptă a Stoicăi de la moşii şi strămoşii lui, iar vlădica Efthimie în silă o înpresurase, a cărăia moşii hotarul iaste din ocina Băjăştilor pînă în hotarul Cîrpeştilor şi din Dîmboviţa pînă în Ilfov. Aşijderea arătă mitropolitu, că au dovedit preasfinţiia-sa, cum că vlădica Efthimie la vremea pristăvirii sale, singur cu gura lui au mărturisit că pentru pizma au fost împresurat această ocină, care şi aceasta iarăşi acei martori au mărturisit-o.

Rezumat, nr. 4, p. 15—16.

5. **1639 (7147) iunie 14.** — Acei şapte martori dau mărturie în scris precum să arată în cartea vlădicească.

Rezumat, nr. 5, p. 16.

6. **1639 (7147) august 10.** — Carte a domnii sale Matei Basarab voevod, slugii domnii sale Stoicăi Lelescu şi jupînesii lui Mariia şi feciorilor lor, ca să le fie lor satul Leleştii, din sud Dîmboviţa cu toţi rumânii şi cu tot hotarul şi cu tot venitul şi cu vadu dă moară şi dă pretutindinea oricîtă să va alege. Şi rumâni sînt puşi pre anume într-această carte. Şi hotarul moşii încă să se ştie, din hotarul Băjeştilor pînă în hotarul Cîrpeştilor, şi din apa Dîmboviţii pînă în Ilfov.

Rezumat, nr. 6, p. 16.

7. **1643 (7151) martie 7.** — Stoica vătaf sin Vlaicul ot Leleştii înparte moşiia aceasta, Leleştii, la doaă fete ale lui, Voica şi Anca, pe din doaă, prin cartea lui cu mărturii la vreme de moarte.

Rezumat, nr. 7, p. 16.

8. **1646 (7154) aprilie 17.** —Carte de blestem a patriiarhului Alecsandrii, asupra megiiaşilor dinprejurul Leleştilor şi al Băjeştilor, ca să mărturisească cei ce vor şti, dă au fost Leleştii cu Băjeştii tot un sat şi dă au avut moşu Stoicăi, au tată-său sau el, cu mănăstirea Dealu vreo tocmeală, fiind că unii din rumânii ot Leleşti zicea că au fost tot un sat cu Băjeştii mănăstirii.

Rezumat, nr. 8, p. 16.

www.dacoromanica.ro

9. **1654 (7162) maiu 12.** — Carte a domnii sale Constandin Şărban voevod, jupînesii Marii, care au fost a Stoicăi Lelescu, cu gineri-său Cîrstiian comisul şi Istrate logofătu şi nepoti-său Dumitraşco spătar, feciorul lui Mihai ceauşu, şi cu feciorii lor, ca să le fie lor satul Leleştii din sud Dîmboviţa, cu rumâni şi cu tot venitul şi din vadul de moară şi du pretutindinea şi rumâni pre anume şi semnile satului şi pîra ce au avut despre mănăstirea Dealului şi rumâni să fie iarăşi rumâni, fiindcă au rămas şi mănăstirea şi rumânii.

Rezumat, nr. 9, p. 16.

10. **1709 (7217) fevruarie 15.** — Zapis al Radului diiaconu, zet [23] Dumitraşco cupeţul Lelescu i dieconeasa lui, Vişa, vînd la Ianache Văcărescu vel paharnic 280 stînjăni moşie a lor din Leleşti, drept taleri 200, care moşie arată că iaste lîngă satul Văcăreştii şi să loveşte în căpătîi cu moşiia dumnealui, iar alăturea, pre din jos, iaste pre lîngă moşia Brăneştii şi pe din sus pă lîngă moşiia mănăstirii Dealului, şi lungul din apa Dîmboviţii pînă în . . . [24] hotărîtă, şi împietrită, însă din cîmp, din pădure, din livezi, din silişte şi du preste tot hotarul.

Mărturii: Costandin Ştirbéiu vel ban, Toma Cantacozino spatar, Şărban Bujoreanul vel vistier, Şărban vel stolnic, Pătraşco Brăzoianul, Gligorie Băleanu vel vornic mărturie, Stoica Brăzoianu.

Rezumat, nr. 10, p. 16.

11. **1712 (7221) octomvrie 1.**—Zapis al lui Vasile sin Cerchez cupeţul, nepotu lu Dumitraşco cupeţul Lelescu, cum că dintr-această moşie ce au fost vîndut popi Radu, jumătate numai au fost a popii, iar jumătate a lui, pe care nici au îngăduit a fi vîndută ci şi-au stăpînit-o, şi popa Radu au întors banii pe jumătate la dumnealui vel clucer Ianache Văcărescu, Iar apoi au vîndut şi el partea lui tot la dumnealui clucerul. drept bani gata taleri 100, dă bunăvoie nesilit, arătînd şi semnele moşii, din hotarul Cîrpeştiilor, în sus, pînă în hotarul Băjăştilor, al mănăstirii Dealu, însă la căpătîiu moşii dăspre Ilfov, din vadul lui Bălţat, în sus stînjeni. . [24] şi la capătîiul moşii la Dîmboviţă, stînjeni. . . [24].

Mărturii : Şărban Grecianul vel logofăt, Ştefan Cantacuzino vel spătar, Şărban Bujoreanul vel vistier, Iordache Creţulescu vel postelnic, Radul Cantacozino vel comis, Neagoe vel pitar, Radu vel vornic Tîrgoviştei, Pătru vel armaş, Mihai Corbeanul postelnic, Costandin Conţescu vtori logofăt, Radu Fotescu. . . [24] eu Radu.

Rezumat, nr. 11, p. 17.

POGORÎŞUL

1. **1668 (7177) septemvrie 15.** — Zapis al lui Vladimir iuzbaşa ot Pogorîş sud Dîmboviţa, cu fii său Stan şi cu frate-său Bunea şi cu marturi : Ilie căpitan, Negoiţă clucer Cuştireanu, Negoiţă Văcărescu şi alţii, vinde la Radu logofăt o roată de moară în Dîmboviţă şi cu 2 funii dă moşie, drept bani gata, ughi 39.

Rezumat, nr. 1, p. 17.

2. **1695 (7204) dichemvrie 11.** — Costandin comis şi Vişa soţiia lui, fata Radului vistieru Ocnaru, adică a Radului logofăt, vinde aceste 2 funii de moşie şi roada (sic) dă moară la dumnealui Ianache Văcărescu vel agă, drept bani gata, taleri 50.

Costandin Corbeanu vel pitar, Toma Cantacuzino vel logofăt, Mihai căpitan,

Rezumat, nr. 2, p. 17.

[23] Ginere.
[24] Loc alb.

www.dacoromanica.ro

RACIUL

1. **1696 (7204) maiu 3.** — Adecă noi toţi moşneni din Raciul ot sud Dîmboviţa anume: Stan cu feciorii miei, Zahariia i Pascul i Manea, nepoţii lui Şărban, şi eu Terentie i Stan, feciorii lui Stănislav, nepoţi lui Gheorghe, şi eu Tărăbost cu frati-meu Udrea, feciorii lui Gligorie, nepoţii Stanciului, şi eu Manahiia călugăriţa cu fii-mieu Costandin, fecior lui Mihăilă, împreună cu verii miei, Pătraşco i Magdalina, feciorii Stoicăi, şi eu Vladimira fata lui Stan, nepoata lui Neagoie, împreună cu fii-mio Năstase, şi eu Stanca preoteasa fata lui Neagu, nepoata lui Iacov, şi împreună cu toţi feciorii noştri scris-am şi mărturisim cu acest al nostru zapis, ca să fie de bună credinţă la mîna dumnealui Ianache Văcărescu vel agă şi a frăţîne-său Ivan vătaf,cum să să ştie că avînd noi moşiia aceasta din Raciul dă moştenire încă mai denainte vreme, de la moşii şi părinţi noştrii şi tot am ţinut-o noi cu toţi împreună această moşie ce scrie mai sus, pre seama noastră, cu bună pace, pînă acum în zilele mării sale domnului nostru Io Costandin Basarab voevod. Deci cînd au fost acum, fiindu-ne noaă această moşie de vînzare şi fiind dumnealor mai volnici a o cumpăra, căci că să trage iară dă la strămoşii dumnealor şi fiindu alăturea pre lîngă hotarul satului dumnealor [25], de la Văcăreşti, mers-am noi toţi moşnenii acum dă am tras şi am stînjănit această moşie în lat din hotar pînă în hotar, şi s-au aflat peste tot stînjăni 364. Dintr-aceştiia aflatu-s-au partea a lui Stan cu feciorii lui nepoţii lui Şărbu, dăspre tot hotarul stînjeni 180, precum îi scriu şi cărţile cele bătrîne, iar stînjeni 184 au rămas asupra noastră, acestorlanţi ce scriu mai sus. Deci după alesul şi stînjănitul aceştii moşii, mers-am noi cu toţi împreună, de ne-am tocmit cu dumnealor, de le-am vîndut această moşiie dă preste tot hotarul, stînjini 364 din cîmp, din pădure, din apă şi cu tot venitul cît să va alege din hotar în hotar, stînjănu po bani . . [26] cin [27] taleri . . . [26] dă a noastră bunăvoie, fără dă nici o silă, însă moşia stearpă fără dă rumâni. Şi după tocmeala ce am făcut cu dumnealor am luat aceşti bani ce scriu mai sus, toţi gata şi deplin în mîinile noastre.

Drept aceia şi noi am dat toate cărţile cele bătrîne ce am avut pe această moşie şi împreună cu acest al nostru adevărat zapis la mîna dumnealor, ca să aibă a ţinerea şi a stăpîni această moşie dă la Raciul, din hotar în hotar cum scriem mai sus, cu bună pace, să fie dumnealor moşie stătătoare şi coconilor lor neclintită în veacu.

Şi la tocmeala noastă întîmplatu-s-au boieri mărturîi, carei vor iscăli mai jos.

Şi noi pentru mai adevărată credinţă, ne-am pus degetile în loc dă peceţi şi numele ca să să crează.

Şi am scris eu Isar logofăt, cu voia lor.

Stan i sin ego [28] Zahariia i Pascul i Manu i Terenţie i Stan i Tărăban i Udrea i Manafiia monahia i sin ego [28] Constandin i Pătraşco i Magdalina, eu Vladimir i sin ego [28] Năstase, eu Stanca preoteasa. . . [26] Diicul Rudeanul vel logofăt, Radu Izvoranul vel stolnic martor, Şărban Cantacuzino vel comis martor, Bunea Grădişteanu vel armaş, Radul Hrizea vel clucer za ariie martor, Grigorie Băleanul postelnic martor.

Copie, nr. 1, p. 17—18.

ŢIGĂNEŞTII

1. **1710 (7218) maiu 7.** — Zapis al lui Costandin sin Neculii Mavrii ot Tîrgovişte, cum că avînd moşie împreună cu vărî-său Ion, la Ţigăneşti sud Dîmboviţa, stînjeni 600, însă partea lui

[25] „Dumnealor", adăugat deasupra rîndului cu altă cerneală.
[26] Loc alb.
[27] Fac.
[28] Şi fiul lui.

www.dacoromanica.ro

stînjeni 300, i-au vîndut de a lui bunăvoie la dumnealui Ianache Văcărescu vel paharnic stînjăni, po bani 44 şi au luat toţi bani.

Rezumat, nr. 1, p. 19.

2. **1710 (7218) maiu 8.** — Alt zapis iar al acestui Costandin înpreună cu vărî-său, Ion sin [29] Radul Mavrii ot Tîrgovişte, vînd la dumnealui Ianache Văcărescu vel paharnic, toată moşiia lor Ţigăneştii, stînjeni . .[30] po bani 44, care moşie merge latul din Vadul Brăneştilor pînă în Vadul Bălţatului şi lungul din matca Ilfovului pînă în drumul puţului cu şalţiia.

Rezumat, nr. 2, p. 19.

2 MUNŢI OT SUD DÎMBOVIŢĂ, ROMÂNESCUL ŞI FRUMUŞĂLUL

1. Zapis a lui Negoiţă Văcărescu spătar [spatar], fără dă veleat i luna, cu care vinde uncheaşului Micşan 2 munţi : Rumânescul şi Frumuşălul dintre văi pă Izvorul Vacii în sus, pînă în vîrful Frugurosul, unde să întîlneşte cu Ţipra din Poiana dintre văi, pă izvor în sus despre marginea Puchenilor pînă unde să întîlneşte cu Gruiul Ursului cu pădure şi poeni, amîndoi munţii drept ughi 44[31].

Rezumat, nr. 1, p. 19.

2. **1692 (7200) ghenarie 13.** —Zapis al popii Iarului dă la Dragoslavele, cu mărturii : Cornea Brăiloiu vel paharnic i Pătru vel căpitan za Dîmboviţa i Iane logofăt Cocorăscu şi alţii, la mîna dumnealui Ianache Văcărescu vel căpitan za lefegii şi a frăţine-său Ivan vătaf za copii, cum că avînd el zălog aceşti doi munţi, dă la Ion şi Coman frate-său, Micşăneştii ot Dragoslavile, drept 49 taleri şi trecînd 7 ani şi nedîndu-i bani şi el avînd trebuinţă de bani şi nefiind ei faţă şi ştiind ei că aceşti munţi sînt cumpăraţi de la tatul numiţilor boeri, fiind ai neamului dumnealor dă moştenire, au priimit deci dumnealor ughi 20, pe cît au ştiut dunmealor că au fost vînduţi de ră<posatul> Negoiţă, tatul dumnealor, şi le-au dat munţii. Iar pentru cîţi bani i-au rămas neluaţi, din zapisul Micşăneştilor, să şi-i caute la dînşii, cum şi ei de vor avea daţi mai mulţi bani pentru aceşti munţi, să şi-i caute la dumnealor boerii Văcăreşti.

Rezumat, nr. 2, p. 19.

UN VAD DĂ MOARĂ, JUMĂTATE LA TÎRGOVEŞTE

1. **1712 (7220) iunie 1.** — Zapis al Ilincăi Cocorăscăi, cu mărturii, Pătraşco Brezoianu vel sărdar şi Pîrvan vistier, cum că au dăruit pe dmnealui Ianache Văcărescu vel clucer, cu jumătate vad de moară ce au avut la Tîrgovişte în apa Ialomiţii, în iaz din jos de moara Stanciului Postiiul, care este dinpreună cu verii ei Iordache i Matei i Mihai, pentru multă căutare ce au avut de la dumnealui la multe păsuri ale sale.

Rezumat, nr. 1, p. 19—20.

2. **1712 (7220) iunie 1.** — Alt zapis al aceştii Ilincăi fata Vladului Cocorăscu şi cu aceleaşi mărturii, cu care vinde la dumnealui Ianache Văcărescu vel clucer, acel vad de moară, cu locul cît iaste înprejurul vadului, drept taleri 30.

Rezumat, nr. 1, p. 20.

---

[29] Fiul.
[30] Loc alb.
[31] Zapisul poate fi datat în ultimele decenii ale sec. al XVII-lea.

www.dacoromanica.ro

ÎMPĂRŢEALA BOERILOR VĂCĂREŞTI

1. **1697 (7206) noemvrie 11.**—Theodosie, milostiu Bojiu, arhiepiscop şi mitropolit vsei zemli Ugrovlahiscoe [32]. Dat-am cartea vlădicii mele, fiului nostru întru Duhul Sfînt, dumisale jupanului Ianache Văcărescu vel agă, ca să fie de bună încredinţare şi mărturisire pentru că avînd cu fratele dumisale Ivan vătaf, multă gîlceavă şi neaşăzămînt pentru moşiile dumnealor, vrînd să să împarţă din moşii şi neputîndu-se tocmi şi aşăza între dumnealor i-am chemat aci la vlădiciia mea de i-am tocmit şi i-am înpărţit din moşii, alegînd fieşcăruia din dumnealor partea ce li s-au venit pă drept, făcîndu-le şi foi la mîinile dumnealor, iscălite de vlădiciia mea, între care scriu anume moşiile, cine cît va ţinea, şi i-am înpăcat şi i-am aşăzut precum s-au căzut.

Drept aceia, i-am dat şi această carte a vlădicii mele la mîna dumnealui, ca să aibă deacum înainte, între dunealor bună pace.

Aceasta scriem.

Theodosie mitropolitu.

Copie, nr. 1, p. 20.

ZAPISUL DĂ ÎNPĂCIUIRE ŞI ÎNPĂRŢEALĂ

Theodosie Mitropolitu

1. **1697 (7206) dechemvrie 6.** — Adică eu Ivan vătaf Văcărescu, dat-am zapisul mieu ca să fie de bună credinţă la mîna dumnealui neni Ianache Văcărescu vel agă, cum să să ştie că noi din bunăvoia noastră am mers înnaintea sfinţii sale părintelui nostru chir Theodosie mitropolitu Ţării Munteneşti, dă ne-am tocmit şi ne-am aşezat de toate ce am avut între noi a înpărţi, precum scriu şi în foile de aşezămîntu ce s-au făcut la mîinile noastre, iscălite de sfiinţiia sa părintele mitropolitu, ce scrie mai sus.

Drept aceia, dar am făcut şi zapise, unul la mîna altuia, ca să ţinem, după cum ne-am tocmit şi ne-am aşăzat, însă să aibă a ţinea frati-miu, dumnealui nenea Ianache vel agă, moşiia dă la Coţăeni ot sud Dîmboviţa, tot hotarul şi moşia dă la Doiceşti ot sud Dîmboviţa, toată partea noastră, şi moşiia Taberii de Sus şi de Jos ot sud Dîmboviţă, cu vad de moară şi cu tot hotarul şi moşiia Jilava ot sud Prahova, cu tot hotarul şi Măraţii de Sus, din semnile ce am făcut eu, moviliţe, în sus pă Sărata, stînjeni. . . [33] şi moşiia Cenămoşoaia (?), toată partea unchiului nostru, Bădicăi ot sud . . . [33].

Iar moşiia Văcăreştii i Corbii i Raciul, cu morile cele vechi din Dîmboviţa, fiind toate înprejur, să le ţinem frăţeşte şi moşia dă la Bucşani partea unchiului nostru Bădicăi, ce o avem dar, dă la mătuşa noastră Bălaşa, jupîneasa unchiului nostru Bădicăi, să o ţinem precum scrie zapisul. . . . [33] ce-l dă danie şi iar în Bucşani moşiia şi viia ce am cumpărat de la Matei vătaf Bălăceanul şi dă la jupîneasa lui Tudosca, ce au avut dă zestre de la unchiu nostru Pătraşco, să-l ţinem frăţeşte. Iar morile de la Văcăreşti din Izvor să le ţiu numai eu, pentru că aşa ne-am învoit şi ne-am tocmit dinnaintea sfinţii sale de toate ce am avut între noi. Şi ţiganii şi rumîni, încă ni i-am înpărţit noi frăţeşte. Şi ne-am dat foi unul la mîna altuia iscălite de mîinile noastre, ci să ţinem pe acele foi şi mai mult de acum unul asupra altuia gîlceavă să nu mai avem.

Iar cine ar mai scorni vreo gîlceavă să fie de mare ruşine.

Şi mărturii boerii care au iscălit mai jos.Şi pentru mai adevărată credinţă am iscălit mai jos cu mîna ma ca să crează.

---

[32] Din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop şi mitropolit a toată ţara Ungrovlahiei.
[33] Loc alb.

www.dacoromanica.ro

Ivan Văcărescu vătaf, Costandin Ştirbeiu biv vel clucer martor, Radu Golesco vel comis mărturie, Constandin Corbeanul vel pitar martor, Bunea Grădişteanul vel armaş mărturie, Ştefan Catacuzino vtori logofăt martor, Toma Cantacozino logofăt martor, Cernica biv vel armaş mărturie, Ispravnic Barbul logofăt.

Copie, nr. 1, p. 20 21.

Acestea şi copii şi perilipsis de cărţi domneşti şi zapise, şaizeci şi trei, s-au scris în tocmai după cele adevărate cu mîna mea. Leat 1793 dechemvrie 31. Petrache Gorneanu biv vel clucer za ariie.

Acestea de mai sus s-au citit din cuvînt în cuvînt cu cea scrisă de dumenalui paharnic Petrache şi fiind întocmai am iscălit Mihnea logofăt.

De la Logofeţiia Mare a Ţării de Sus, copiile de sineturi şi perilipsise ce înnapoi să văd scrise în foi zece şi jumătate, citindu-se cu copiia de sineturi adeverită de dumnealui paharnicu Petrache Gorneanul şi fiind întocmai, spre a fi crezute s-au adeverit. Constandin Golescu vel logofăt, 1829 martie 13.

www.dacoromanica.ro

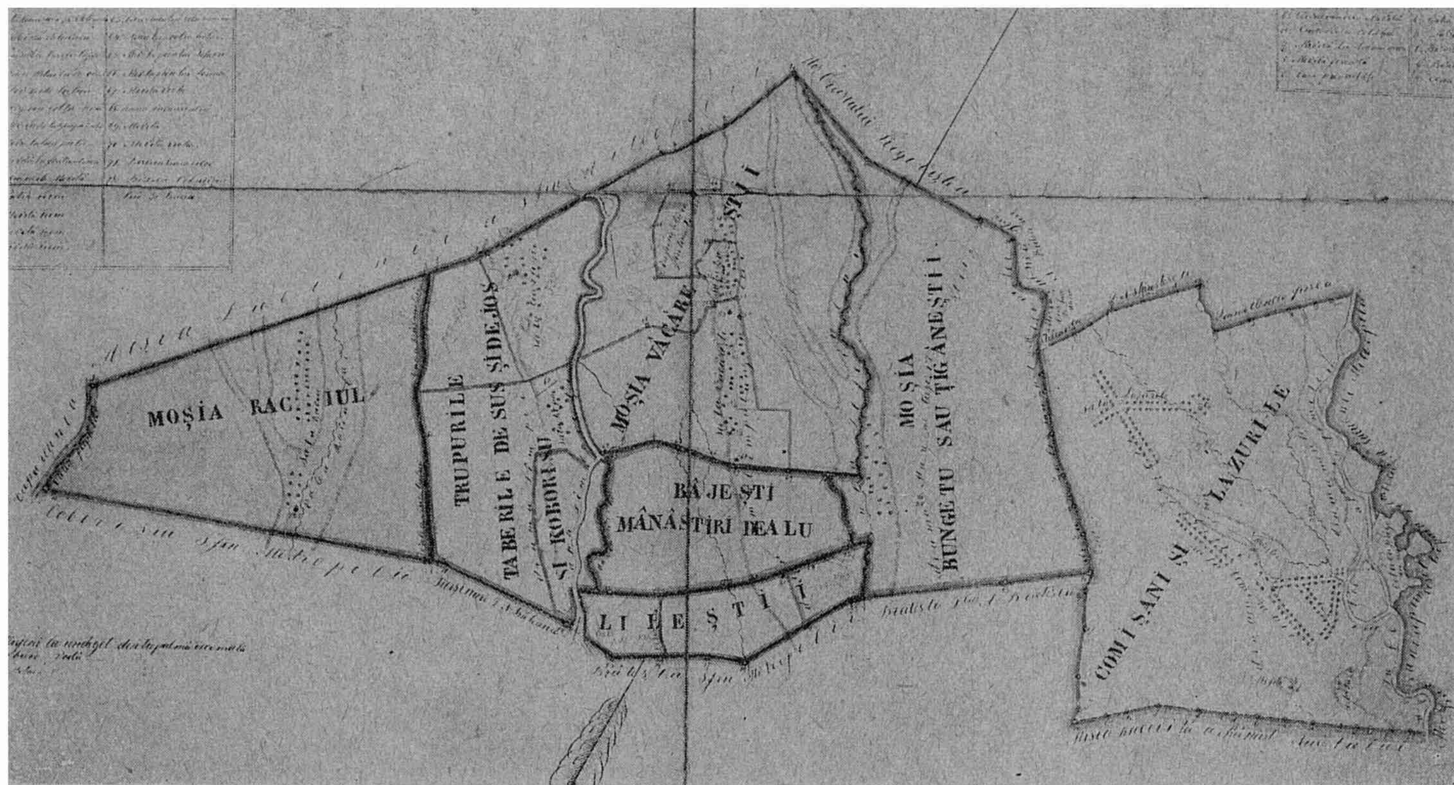

Fig. 1.

www.dacoromanica.ro

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ORGANIZATĂ CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 30 DE ANI DE LA ÎNFIINŢAREA MUZEULUI SATULUI

Sărbătorirea a 30 de ani de la înfiinţarea Muzeului satului, remarcabil aşezămînt de cultură şi centru de cercetare în domeniul sociologiei satului, a prilejuit ţinerea unei sesiuni de comunicări ştiinţifice pe teme de sociologie rurală, organizată de Comitetul naţional de sociologie în colaborare cu Comisia de ştiinţe economice şi cercetări sociologice a Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice, Secţia de ştiinţe economice şi cercetări sociologice a Academiei şi Consiliul muzeelor din Comitetul de Stat pentru Cultură şi Artă. La lucrările sesiunii care s-au desfăşurat în ziua de 30 mai în sala de festivităţi a Muzeului de istorie a Partidului Comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România — au participat oameni de ştiinţă şi cultură, sociologi, istorici, economişti, etnografi, muzeologi etc. Cuvîntul de deschidere a sesiunii a fost rostit de Pompiliu Macovei, preşedintele Comitetului de Stat pentru Cultură şi Artă.

Conf. univ. dr. Ovidiu Bădina a prezentat comunicarea *Şcoala monografică de la Bucureşti şi cercetarea sociologică a satului*. Şcoala de sociologie monografică de la Bucureşti îşi are originea în Asociaţia pentru studiul şi reforma socială, înfiinţată la Iaşi, în 1918, şi care în 1921 s-a transformat în Institutul social român, iar în 1938 în Institutul de cercetări sociale al României. Autorul a expus metodele şi tehnicile folosite de Şcoala monografică în cercetarea sociologică a mediului rural. După D. Gusti, „observaţia care stă la baza monografiei sociologice nu poate fi întîmplătoare. Ea trebue să se aplice anumitor categorii de fenomene, într-o ordine sistematică, după reguli precise şi pentru scopuri bine lămurite". De aici grija deosebită pentru stabilirea unor elemente necesare în cercetarea concretă: cum trebuie făcută observaţia nemijlocită a fenomenelor sociale, folosirea datelor, diagramelor şi graficelor statistice, a bugetelor de familie, a anchetelor, a tehnicilor de înregistrare fono şi foto, indispensabile pentru o sociologie modernă.

Anul 1938 a marcat o etapă superioară în studiul sociologiei rurale, prin abordarea metodei selectării unităţilor luate sub observaţie pe baza criteriului tipologic. De aici ideea întocmirii *Atlasului sociologic al României*, care să dea posibilitatea alegerii satelor reprezentative din toate regiunile ţării, pentru a înlesni o imagine unitară asupra întregului teritoriu naţional. Roadele muncii efectuate de cei 850 de studenţi — echipieri în campania din 1938 — au fost adunate în lucrarea *60 sate româneşti*, concepută în cinci volume, din care au apărut numai patru. O. Bădina apreciază ca un principal rezultat al acestor cercetări dezvăluirea situaţiei grele a satului în anii regimului burghezo-moşieresc.

Profesorul H.H. Stahl a expus *Importanţa ştiinţifică şi originalitatea Muzeului satului*. Concepţia profesorului D. Gusti despre organizarea unui muzeu social s-a ridicat deasupra celor aparţinînd oricărei alte mişcări sociologice occidentale de pînă la el. El preconiza un muzeu care să cuprindă într-un pavilion central o expunere documentară, mereu ţinută la zi, a situaţiei reale a vieţii sociale sub toate aspectele ei, începînd de la modul de utilizare a solului şi bogăţiilor na-

www.dacoromanica.ro

turale ale ţării, tehnicile agricole, zootehnice, meşteşugăreşti şi industriale, fenomene demografice şi de sănătate publică pînă la manifestările culturale şi organizatorice ale poporului. Acest pavilion central trebuia să fie dublat de alte două expoziţii anexe : una a satului vechi şi actual, alta a satului de mîine, care să propună modele pentru ridicarea nivelului material, cultural şi organizatoric al satului.

Originalitatea Muzeului satului consta în faptul că el trebuia să fie nu o colecţie de case, înşirate sau înghesuite în aer liber, ci un „sat-muzeu", sinteză a tuturor satelor din întreaga Românie. Acest „sat -muzeu" trebuia să dea totodată şi o imagine a ţării, casele fiind grupate pe regiuni, iar regiunile grupate pe o hartă a ţării.

Despre *Dezvoltarea Muzeului satului în anii puterii populare* a vorbit Gheorghe Focşa, directorul muzeului. După un scurt istoric al fiinţării Muzeului satului, conferenţiarul ilustrează dezvoltarea patrimoniului muzeal prin unele date grăitoare : de la 18 complexe cu 44 de construcţii şi 4 500 de obiecte în 1948, acest patrimoniu s-a ridicat treptat la 62 de complexe, cu 223 de construcţii şi 18 000 de obiecte. În această perioadă au fost realizate noi sectoare (ca cel al Dobrogii), iar altele au fost dezvoltate (sectorul Moldovei a crescut de la 3 la 13 unităţi, al instalaţiilor tehnice şi atelierelor de la 2 la 18 unităţi etc.). Se subliniază în acelaşi timp şi ridicarea conţinutului ştiinţific al selectării şi prezentării exponatelor, al calităţii documentare şi artistice. A crescut de asemenea şi interesul general pentru această instituţie culturală, interes marcat prin creşterea numărului de vizitatori de la 15 000 în 1952 la 200 000 în 1965. În ultimii 10 ani (1955 — 1965), muzeul a fost vizitat de 1 246 921 de persoane, dintre care 455 679 străini.

Octavian Neamţu, sociolog, a tratat în comunicarea sa *Realităţi ale satului românesc oglindite în lucrările Şcolii monografice de la Bucureşti.* Studiile iniţiate de Şcoala monografică de la Bucureşti de sub conducerea profesorului D. Gusti, publicate între 1925 şi 1934, sînt foarte interesante, apreciază autorul, dar oglindesc prea puţin rezultatele obţinute în cercetarea lor de către monografişti. La acea epocă problema principală era stabilirea metodelor de lucru în cercetarea societăţii. În 1934, D. Gusti creează echipe studenţeşti, cu care inaugurează un nou tip de cercetare monografică, cu caracter militant. Influenţaţi de marxism, unii dintre cercetători sesizează şi demonstrează cu ajutorul cifrelor procesul de sărăcire şi de îmbogăţire în mediul rural, dezechilibrul ce exista în structura comunelor etc. Tabelele statistice întocmite dovedesc că 40,7 % din familii posedau mai puţin de 1 ha de pămînt şi că 37 de gospodării studiate nu disp meau decît de 18 pluguri.

Vasilescu Marinache, director la Direcţia Centrală de Statistică, s-a referit la *Transformări în viaţa satului reflectate în cercetările sociologice române.* Abordînd perioada de după eliberare, autorul arată că cercetările sociologice au stabilit schimbările structurale de la sate. Institutul de cercetări economice, părăsind metoda de cercetare monografică a unor sate luate izolat, a trecut la cercetarea satului în strînsa lui legătură cu celelalte localităţi înconjurătoare. Analizînd influenţa reciprocă urban-rural, s-a evidenţiat amplul proces de atragere în munca industrială a ţărănimii muncitoare şi a fiilor de ţărani, proces de o deosebită importanţă pentru înţelegerea structurii profesionale a populaţiei ţării astăzi. Informaţiile furnizate de bugetele de familie (s-a întreprins investigarea a 3 000 de familii ţărăneşti), relevă îmbunătăţirea nivelului de trai al ţărănimii : în ultimii 15 ani veniturile reale ale ţărănimii au sporit de 2,4 ori, consumul alimentar a crescut, cheltuielile gospodăriei ţărăneşti pentru cumpărarea de mărfuri nealimentare au crescut de asemenea, în satele ţării noastre au fost construite peste 1,1 milioane de case etc.

În încheiere, Costin Murgescu, membru corespondent al Academiei, preşedintele Comisiei de ştiinţe economice şi cercetări sociologice a Consiliului Naţional al Cercetării Ştiinţifice, a prezentat comunicarea *Obiectivele actuale în domeniul cercetării sociologice a satului.* După o trecere în revistă a tradiţiilor şcolii sociologice româneşti, în care un loc important l-a ocupat şcoala monografică de la Bucureşti, autorul a arătat că în perioada revoluţiei populare s-au manifestat

www.dacoromanica.ro

unele îngustimi de vederi în ceea ce priveşte înţelegerea importanţei sociologiei ca ştiinţă socială, a rolului ei în societatea socialistă.

Documentele Congresului al IX-lea al P.C.R. reprezintă un ghid de seamă pentru cercetările actuale de sociologie rurală. Se pune problema studierii condiţionării reciproce dintre diferitele laturi ale procesului complex de ridicare generală a satului. În primul rînd trebuie studiate fenomenele principale legate de procesul de formare a ţărănimii cooperatiste, de aspectele atît de complexe ale vieţii satului.

Prin temele variate abordate de comunicările prezentate, sesiunea a constituit o importantă manifestare ştiinţifică.

I. Constantinescu

CONSFĂTUIRE PE TEMA „FORMAREA NAŢIUNII ROMÂNE“, ORGANIZATĂ DE MINISTERUL ÎNVĂŢĂMÎNTULUI ÎN ZIUA DE 3 IUNIE 1966

Procesul formării naţiunii şi al însăşi existenţei naţiunilor este o problemă de mare actualitate. O serie de teoreticieni au încercat şi încearcă să acrediteze ideea că naţiunile sînt categorii sociale perimate, depăşite istoriceşte, care nu mai pot juca în epoca contemporană un rol de seamă în dezvoltarea societăţii. De un real folos pentru înţelegerea acestei probleme este expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu cu prilejul celei de-a 45-a aniversări a Partidului Comunist Român. „Socialismul — spunea tovarăşul Nicolae Ceauşescu — duce mai departe procesul de dezvoltare a naţiunii început în epoca burgheză, creează condiţii pentru afirmarea deplină a vieţii naţionale a poporului. Revoluţia socialistă, construcţia noii orînduiri sociale descătuşează toate energiile creatoare ale poporului, constituie în viaţa fiecărei ţări o epocă de redeşteptare naţională, de afirmare viguroasă a sentimentelor patriotice ale maselor largi. Lozinca înfloririi multilaterale a patriei socialiste, formulată de partidul comunist, mobilizează forţele oamenilor muncii, constituie un factor de seamă al mersului înainte al poporului. Fără îndoială, naţiunea va continua să constituie încă multă vreme baza dezvoltării societăţii noastre, în întreaga perioadă de construire a socialismului şi comunismului“ [1].

Sub auspiciile Ministerului Învăţămîntului, în ziua de 3 iunie 1966, la Casa universitarilor, s-au desfăşurat lucrările consfătuirii „Formarea naţiunii române", la care au participat academicieni, cadre didactice universitare, cercetători, în cadrul simpozionului prezidat de Jean Livescu, adjunctul ministrului învăţămîntului, a fost dezbătut referatul pe această temă alcătuit de profesorii universitari Vasile Maciu şi Ştefan Pascu.

În prima parte a referatului, autorii au enunţat teoriile mai importante privind formarea naţiunii, ca teoria spiritualismului naţional, empirismului naţional şi altele, cît şi pe cele formulate de social-democraţii austrieci Carol Renner şi Otto Bauer, care au avut o circulaţie mai mare

---

[1] Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Bucureşti, Edit. politică, 1966, p. 71.

www.dacoromanica.ro

în ţara noastră. Autorii s-au oprit şi asupra ideilor în această problemă ale lui A.D. Xenopol, N. Iorga, D. Gusti ş.a., reliefînd atît părţile pozitive, cît şi limitele lor.

Singură concepţia marxist-leninistă a oferit răspunsul ştiinţific la întrebarea ce este naţiunea şi la problema formării naţiunilor în general. Naţiunea poate fi definită ca o comunitate stabilă de oameni istoriceşte constituită şi care a luat fiinţă pe baza comunităţii de limbă, de teritoriu, de viaţă economică şi de factura psihică exprimată în comunitatea culturii. Naţiunile au apărut în istorie ca urmare a unui proces îndelungat şi lent, de maturizare a elementelor constitutive ale naţiunii.

Cu toate condiţiile particulare de loc şi de timp, ca şi în apusul, centrul sau răsăritul Europei, dezvoltarea procesului de formare a naţiunii române a fost aceeaşi. Limba română a fost o limbă unitară încă de la formarea ei, la sfîrşitul primului mileniu al erei noastre, pe întregul cuprins al teritoriului locuit de poporul român. Comunitatea teritorială, adică unitatea geografică a teritoriului locuit de români, a fost o realitate în toate timpurile. Carpaţii n-au constituit niciodată un zid despărţitor între românii care locuiau de o parte şi de alta a lor. Numeroasele trecători şi drumuri au fost frecventate fără nici o oprelişte în toate timpurile de ţărani, negustori, cărturari etc. Această neîntreruptă legătură s-a manifestat şi în viaţa economică. Comunitatea psihică a poporului român a fost o realitate atît de puternică, încît a constituit un adevărat chiag unificator. Acelaşi fond spiritual, aceleaşi datini şi obiceiuri se găsesc pretutindeni. Această comunitate psihică s-a exprimat într-o comunitate culturală strînsă şi statornică de-a lungul veacurilor.

Cu toate că la mijlocul secolului al XVIII-lea românii din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania aveau o unitate de limbă, teritoriu şi cultură, precum şi strînse relaţii economice, nu se poate afirma că ei formau încă de pe atunci o naţiune. În Transilvania, principat autonom dar supus Casei de Habsburg, deşi românii formau majoritatea populaţiei, ei nu aveau drepturi politice şi erau consideraţi ca toleraţi. Burghezia românească în formare nu se putea impune în lupta pentru cîştigarea drepturilor politice. În Moldova şi Ţara Românească, ţări autonome, dar supuse dominaţiei otomane, exploatarea turco-fanariotă împiedica dezvoltarea economică. Orînduirea feudală, pe care se întemeia atît dominaţia otomană, cît şi cea habsburgică, constituia însă principala frînă în calea formării naţiunii române. La mijlocul secolului al XVIII-lea au apărut germenii orînduirii capitaliste. Ascensiunea capitalismului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a dus la accelerarea procesului formării burgheziei româneşti şi, în acelaşi timp, la întărirea conştiinţei naţionale.

Mişcarea naţională din 1821, manifestare a crizei feudalismului în Principate, a avut urmări importante în procesul formării naţiunii române, a deschis o cale mai largă dezvoltării capitalismului.

Autorii analizează pe larg, cu exemplificări edificatoare, mişcarea naţională din cele trei provincii româneşti, care avea să devină din ce în ce mai puternică in preajma revoluţiei din 1848. Revoluţia care trebuia să răstoarne orînduirea feudală spre a netezi calea pentru constituirea naţiunii române într-un singur stat independent a izbucnit în 1848. Programele revoluţionare româneşti din cele trei ţări române îşi propuneau să înlăture orînduirea feudală şi să instaureze orînduirea capitalistă, prin proclamarea egalităţii tuturor cetăţenilor în faţa legilor, ceea ce implica desfiinţarea stărilor juridice feudale cu privilegiile şi servituţile corespunzătoare, precum şi emanciparea ţăranilor prin împroprietărire. În linii mari, revoluţia a răsturnat orînduirea feudală în Transilvania şi Bucovina. În Principate, orînduirea feudală, de mult în descompunere, a primit prin revoluţia din 1848 o lovitură zdrobitoare.

Cu toate restricţiile impuse Unirii de puterile semnatare ale convenţiei de la Paris din 1858, muntenii şi moldovenii au înfăptuit în 1859 unirea politică a celor două ţări şi au impus recunoaşterea centralizării administrative a Principatelor în noiembrie 1861. Reformele burgheze din anii 1863 – 1865 (în special secularizarea averilor mănăstireşti, statutul dezvoltător al Convenţiei de la Paris cu aşezămîntul său electoral, reforma agrară, Codul civil etc.) terminau proce-

www.dacoromanica.ro

sul formării națiunii române în Principate. Deși o mare parte a teritoriului locuit de români rămînea în afara statului național român, existența acestuia a constituit baza națiunii române întregi.

Autorii conchid că procesul formării națiunii române s-a terminat în perioada 1848 — 1864. Rămîneau de cucerit independența statului și desăvîrșirea unității politice naționale. Cucerirea independenței României (1877) a întărit națiunea română, asigurîndu-i posibilitatea dezvoltării social-economice și a desăvîrșirii unității naționale a poporului român, înfăptuită în 1918.

Referatul a prilejuit dezbateri, aprecieri și unele noi puncte de vedere. Majoritatea vorbitorilor au apreciat că referatul constituie o bază serioasă de discuție, că indică o serie de probleme care să marcheze direcția cercetărilor viitoare. Unii dintre ei (C.C. Giurescu, D. Berindei V. Liveanu) au propus ca între caracteristicile națiunii să fie introduse conștiința națională, tradițiile etc., alții (acad. A. Oțetea) în loc de factură psihică—trăsătură caracteristică a națiunii — să se spună conștiință colectivă. Un spațiu mai larg — au arătat unii vorbitori (V. Liveanu, C. Mocanu, C. Rusneac ș.a.) — trebuia acordat relațiilor de producție, rolului pieței în procesul formării națiunii. Acad. A. Oțetea a relevat și aspectul pozitiv al unirii clerului cu biserica catolică, în urma căruia s-au deschis românilor școli în cadrul monarhiei, contribuind astfel la întărirea conștiinței naționale. Totodată domnia sa s-a declarat partizan al teoriei iobăgiei a doua. Ar fi fost util (C. Bodea) ca autorii referatului să extindă analiza și exemplificarea teoriilor sociologilor sau istoricilor în legătură cu națiunea și în special la principalii exponenți ai mișcării noastre revoluționare. Referirile la mișcarea și ideologia națională din prima jumătate a secolului al XIX-lea (R. Pantazi) trebuiau să sublinieze mai pronunțat patriotismul militanților și gînditorilor noștri progresiști. S-a arătat de asemenea că ar fi trebuit relevat mai pregnant faptul că înainte de formarea națiunii s-a pus cu multă acuitate problema păstrării ființei neamului nostru, existența conștiinței naționale a poporului român (C.C. Giurescu, R. Pantazi, S. Vianu, D. Berindei).

Majoritatea participanților la discuții au făcut unele completări printre care semnalăm pe aceea a lui C. Bodea privitoare la documentul inedit, și anume, memoriul poporului român din Transilvania către împăratul de la Viena cu prilejul celei de-a III-a adunări de la Blaj (septembrie 1848) care dovedește categoric dorința de unire a Transilvaniei cu România.

Referatul cît și discuțiile purtate constituie un stimulent pentru preocupările viitoare ale istoriografiei acestei probleme.

M. Rusenescu

ȘEDINȚA COMEMORATIVĂ ORGANIZATĂ DE ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 500 DE ANI DE LA CONSTRUIREA MĂNĂSTIRII PUTNA

În ziua de 7 iulie 1966 a avut loc în aula Academiei Republicii Socialiste România ședința comemorativă organizată cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la construirea mănăstirii Putna. În cuvîntul său de deschidere, acad. Athanase Joja, vicepreședinte al Academiei, a arătat succint semnificația mănăstirii Putna ca monument de artă și cultură.

În continuare, prof. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei, a prezentat comunicarea *500 de ani de la construirea mănăstirii Putna*. După o analiză a știrilor referitoare la întemeierea Putnei, autorul a subliniat importanța pe care a avut-o monumentul în cadrul dezvoltării artei noastre medievale, dar mai cu seamă rolul pe care această mănăstire l-a jucat în

www.dacoromanica.ro

dezvoltarea culturii Moldovei. De o deosebită valoare este precizarea făcută în legătură cu semnificația pe care o are ridicarea acestei mănăstiri. Ștefan cel Mare a zidit Putna nu pentru a comemora o faptă de arme, ci pentru a crea o instituție social-culturală care să fie un sprijin ideologic în lupta domniei pentru centralizarea statului. Așadar, întemeierea Putnei reprezintă un moment din programul de afirmare a domniei, pe care Ștefan cel Mare l-a urmat consecvent. Din această pricină voievodul a dăruit o serie de privilegii acestei mănăstiri, a transformat-o în necropolă domnească, legînd-o în felul acesta de ideea dinastiei. Datorită sprijinului acordat de domnie, mănăstirea Putna a devenit în vremea lui Ștefan cel Mare cel mai important centru de iradiere culturală și artistică. În concluzie, prof. Mihai Berza a arătat că mănăstirea Putna este simbolul unei epopei care s-a desfășurat pe plan politic, militar și artistic, este simbolul unei epoci „de plenitudine istorică", iar pentru noi ea reprezintă aspirația spre frumos și forță creatoare a maselor.

Însemnătatea mănăstirii Putna pentru studiul artelor decorative din Moldova medievală a format subiectul celei de-a doua comunicări, prezentată de Teodora Voinescu, șeful sectorului de artă veche românească din cadrul Institutului de istorie a artei. Arătînd influențele care s-au exercitat asupra dezvoltării generale a artelor aplicate din Moldova în secolele XIV — XV, Teodora Voinescu a reliefat contribuția originală a artiștilor moldoveni, demonstrînd că unele opere, care au fost socotite altădată ca străine, datorită perfecțiunii cu care au fost lucrate, sînt fructul creației artistice autohtone. De asemenea, după ce a arătat interferențele de ordin iconografic și interpretativ între artele „majore" și „minore", autoarea a precizat, în concluzie, că în epoca lui Ștefan cel Mare, operele de artă decorativă sînt produsul unor sinteze de mare valoare artistică.

În încheiere, Gh. Ciobanu, șeful sectorului de folclor muzical la Institutul de etnografie și folclor a prezentat comunicarea *Școala muzicală de la Putna*. Trecînd în revistă problemele de istoriografie în legătură cu școala muzicală a Moldovei în evul mediu, autorul a demonstrat existența unei școli de muzică la Putna, care sînt limitele în timp în care a funcționat această școală și importanța ei atît pe plan moldovenesc, cît și influența ei în afara granițelor Moldovei.

Cu acest prilej, acad. Victor Eftimiu a citit versuri proprii dedicate acestui eveniment.

Ședința comemorativă consacrată împlinirii a 500 de ani de la construirea mănăstirii Putna, la care au participat academicieni, profesori universitari, cercetători din institutele de specialitate, a constituit un prilej de reliefare a rolului cultural și artistic pe care acest monument de artă l-a avut în viața spirituală a Moldovei medievale.

M. Neagoe

CRONICĂ

Cu prilejul aniversării a 30 de ani de la înființarea Muzeului satului, oameni de știință și cultură de la Institutul de etnografie, Institutul de istorie a artei, profesori universitari, muzeografi din diferite orașe ale țării au participat la sesiunea de comunicări științifice în cadrul căreia au fost prezentate o serie de comunicări.

Muzeul satului a oferit vizitatorilor și surpriza unei expoziții de artă populară. Au fost expuse piese de ceramică de Pisc, de Tg. -Jiu, aplice de fier forjat, scăunele, straie de pat, figurine, toate lucrate de vechi meșteri populari, care au făcut cu migală aceste obiecte de mare autenticitate și frumusețe.

www.dacoromanica.ro

La Institutul de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei a avut loc în ziua de 24 iunie 1966 un simpozion consacrat comemorării a 75 de ani de la moartea lui Mihail Kogălniceanu.

Acad. Andrei Oţetea, directorul institutului, a prezentat comunicarea *Mihail Kogălniceanu — istoric şi om de stat*, iar prof. univ. Şerban Cioculescu comunicarea *Mihail Kogălniceanu în istoria literaturii române*. Au participat academicieni, cercetători, cadre didactice.

Evenimentul împlinirii a 500 de ani de la întemeierea mănăstirii Putna, ctitoria lui Ştefan cel Mare, care s-a sărbătorit în cadrul manifestărilor internaţionale organizate de U.N.E.S.C.O., a fost marcat la Iaşi printr-o şedinţă festivă de comunicări ţinută în ziua de 4 iulie 1966 la Filiala Iaşi a Academiei. Cei prezenţi au ascultat cu interes comunicările : *Mănăstirea Putna în cadrul evenimentelor istorice de la începutul domniei lui Ştefan cel Mare*, ţinută de conf. univ. Constantin Cihodaru ; *Mănăstirea Putna în arta feudală din timpul lui Ştefan cel Mare*, de conf. univ. Nicolae Corivan ; *Şcoala greco-slavo-română de la mănăstirea Putna — secolele XV — XVI*, de prof. univ. Ştefan Bîrsănescu, membru corespondent al Academiei ; *Contribuţia cercetărilor arheologice la istoricul mănăstirii Putna*, de Alex. Andronic, cercetător principal ; *Legendele lui Ştefan cel Mare*, de lector univ. Vasile Adăscăliţei.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

RECENZII

A. NIRI, *Istoricul unui tratat înrobitor (Tratatul economic româno-german din martie 1939)*, București, Edit. științifică, 1965, 307 p.

Inițiativa de a se elabora și publica o carte referitoare la unele aspecte ale politicii externe a României în anii premergători izbucnirii celui de-al doilea război mondial este lăudabilă și binevenită, mai ales dată fiind lipsa în literatura de specialitate a unor lucrări ample de analiză și sinteză asupra problemelor de bază pe care le ridică perioada frămîntată dinainte de 1939.

Adresîndu-se unui cerc larg de cititori autoarea își propune — așa cum anunță în introducere — să prezinte „geneza și evoluția planurilor hitleriste de înrobire a României, cît și politica cercurilor guvernamentale care a înlesnit înfăptuirea vremelnică a acestor planuri"[1], ocupîndu-se în mod special de „problemele legate de istoricul acestui tratat".

Complexul istoric al tratatului economic româno-german din 23 martie 1939 îmbrățișează o problematică vastă, iar analiza sa multilaterală și diferențiată poate pune în lumină cauzele și condițiile politice internaționale în care a fost impus acest tratat, semnificația lui, consecințele imediate pe plan politic extern și intern.

În cartea sa, A. Niri, folosind o seamă de materiale interesante atît din două principale fonduri ale arhivei M.A.E. — Germania și Convenții, în parte nepuse încă în circulație —, cît și din unele colecții de documente germane publicate, memorii, studii și articole de specialitate din revistele românești și sovietice, precum și din presă, a urmărit pe un fir logic evoluția relațiilor economice româno-germane. Expunerea desfășurării tratativelor româno-germane din februarie-martie 1939 se bazează pe unele documente de arhivă importante. Autoarea a analizat judicios diferitele proiecte de propuneri prezentate de delegația germană, ca și contrapropunerile românești. În analiza textului tratatului din 23 martie au fost scoase în evidență unele din trăsăturile sale caracteristice.

Primele trei capitole ale lucrării, însumînd 163 de pagini, se axează pe tratarea evoluției relațiilor româno-germane după instaurarea dictaturii hitleriste pînă în 1939 și îndeplinesc în multe privințe rolul de introducere la următoarele trei capitole (IV—VI), care numără 116 pagini, acestea cuprinzînd de fapt analiza tratativelor preliminare și a tratatului economic din 23 martie 1939. Capitolul ultim, VII (29 de pagini), face o trecere în revistă a principalelor evenimente interne și internaționale de după martie 1939 pînă la 23 August 1944, avînd rolul de încheiere.

Cartea semnată de A. Niri abordează o temă majoră din istoria relațiilor româno-germane, referindu-se la unul dintre cele mai importante tratate economice, tratatul din 23 martie 1939. Lucrarea pune în circulație o serie de documente mai puțin cunoscute, analizează evoluția relațiilor româno-germane pe tărîm economic, după 1933, în complexul situației internaționale europene. Părțile care

[1] A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor (Tratatul economic româno-german din martie 1939)*, București, Edit. științifică, 1965, p.8 (în continuare trimiterile se vor da în text).

www.dacoromanica.ro

se referă la tratativele româno-germane din februarie-martie şi la conţinutul tratatului din 23 martie 1939, prezintă un real interes. Autoarea a încercat să abordeze multiple chestiuni legate de elucidarea unor probleme ale politicii externe a României în perioada antebelică, ale politicii internaţionale.

Unul dintre aspectele majore ale problematicii relaţiilor româno-germane în primii ani de după instaurarea dictaturii hitleriste în Germania este legat de penetraţia Germaniei naziste în economia României, a cauzelor acestui proces, concretizat în martie 1935 prin încheierea primului tratat economic de proporţii mari între cele două ţări. La paginile 77—80 şi 152, A. Niri consideră drept cauză a „lărgirii afacerilor'' cu Germania faptul că o parte a marilor moşieri aveau asigurate profituri mari şi pentru că relaţiile cu Germania „uşurau instaurarea unor regimuri reacţionare şi înăbuşirea mişcării revoluţionare" (p. 77); la paginile 78—79 se arată că în cursul tratativelor economice româno-germane din primăvara anului 1935 partea română a găsit necorespunzătoare cererile germane, era împotriva unui sistem comercial ale cărui neajunsuri ieşiseră puternic la iveală, iar în acelaşi timp, afirmă autoarea, „Germania nu dispunea încă de mijloace de presiune suficient de puternice pentru a-şi impune cerinţele" (p. 80).

Aşadar, dacă partea română era conştientă de dezavantajele sistemului comercial german, iar Germania nu dispunea încă de mijloace de presiune de a şi-l impune, întrebarea de ce s-a încheiat totuşi tratatul comercial româno-german din 23 martie 1935 rămîne fără răspuns.

În 1935 comerţul exterior al României era într-o situaţie deosebit de precară în ceea ce privea relaţiile cu ţările cu valută forte. Numai în Franţa, unul dintre principalii parteneri ai României, exportul produselor româneşti scăzuse de la 565 000 000 de franci în 1931 la 186 000 000 de franci în 1935 [2]. O situaţie asemănătoare avea şi exportul în Anglia.

Restrîngerea comerţului României cu aceste ţări a fost impusă de o serie de fapte nefavorabile ale conjuncturii comerciale externe care au dus la transformarea României într-un partener cu totul secundar pe piaţa mondială ca furnizor de petrol, cereale şi lemne. La aceasta se adăuga şi imposibilitatea statului român de a achita cupoanele datoriei publice externe, cu toate implicaţiile ce decurgeau de aici. Începînd din 1931, în situaţia dată, statul s-a preocupat de procurarea de venituri extraordinare pentru a căpăta posibilităţi de plată a datoriilor şi devize pentru contracte de armament. Printre alte modalităţi, un loc principal l-a avut vînzarea anticipată a redevenţelor de petrol ale statului român pe mai mulţi ani contra unui avans în devize asupra preţului. Cum Franţa era creditorul principal, tratativele cu privire la redevenţe s-au dus cu această ţară. Dificultăţile tot mai accentuate ale comerţului româno-francez, care favorizase după 1933 o intensificare a relaţiilor de schimb ale României cu Germania, a devenit o problemă de stat. Cu ocazia vizitei ministrului de externe francez Barthou în România în iulie 1934, s-a discutat la nivelul miniştrilor de externe ai celor două ţări chestiunea necesităţii îmbunătăţirii urgente a relaţiilor comerciale româno-franceze. Leon Wenger, din partea societăţii „Petrofina", reprezentînd statul francez, şi delegaţia financiară română au dus tratative îndelungate şi anevoioase, care s-au sfîrşit într-o etapă abia în februarie 1936, după intervenţia personală a lui Titulescu. În tot acest timp, exportatorii români de cereale şi de petrol au avut mari dificultăţi în găsirea unor debuşee pentru produsele lor. Lipsa de devize a României a dus la îngustarea şi a altor pieţe, ca de pildă, cea a Turciei — în a cărei aprovizionare cu petrol România participa cu 47% , a Greciei etc. Fără îndoială că de situaţia expusă în linii mari mai sus a profitat Germania hitleristă, găsind condiţii mai lesnicioase pătrunderii ei în economia României şi a celorlalte ţări din sud-estul Europei, impunîndu-şi sistemul comercial, dezavantajos

[2] Vezi Arh. M.A.E., dos. 2, litera F, nr. 7, vol. I, 1932—1935, Convenţii, Franţa, Raport sur les négociations menées a Paris du 29 Juillet au 29 Août 1935 pour le transfert du coupon.

www.dacoromanica.ro

partenerului. Neajunsurile pentru exportatorii români care au rezultat de la bun început din relațiile lor cu Germania nazistă, iar pe de altă parte implicațiile politice de stat decurgînd de aici au fost o problemă mereu reluată și subliniată de reprezentanții diplomatici ai României, arătîndu-se dorința României de a prefera Germaniei, Franța. Ni se pare evidentă necesitatea de a se ține seama de toate aceste cauze obiective atunci cînd analizăm procesul pătrunderii Germaniei hitleriste în economia României și a altor țări, cînd trebuie să răspundem la întrebarea de ce Germania a ales calea comerțului și nu alta. În legătură cu această din urmă idee, considerăm că explicația dată de autoare (p. 76) esenței sistemului comercial nazist bazat pe clearing ar fi necesitat o fundamentare mai largă pentru a putea într-adevăr să evidențieze atît caracterul său dezavantajos cît și condițiile internaționale care au făcut ca acest sistem să devînă actual pentru România.

Anschluss-ul cu Austria în martie 1938 a constituit, așa cum subliniază A. Niri, o etapă importantă realizată de Germania nazistă în politica sa de expansiune către răsăritul și, am adăuga, sud-estul Europei. Autoarea remarcă în mod just îngrijorarea provocată în România, în cercurile cele mai largi, de acest eveniment politic. Dar, continuă A. Niri, „atît Hitler, cît și Ribbentropp au căutat în primăvara anului 1938 să-i liniștească pe oamenii politici români, impresionați de dispariția Austriei ca stat independent de pe harta Europei...” (p. 131). Ca urmare a acestei „liniștiri”, Germania a obținut o serie de concesii din partea României, mai ales în privința livrărilor de petrol, „absolut necesare Germaniei”, deoarece „se apropiau scadențele noilor sale agresiuni împotriva popoarelor Europei” (p. 134—135).

În lucrarea sa, A. Niri își întemeiază analiza raporturilor economice româno-germane din primăvara și vara anului 1938 pe datele ce le furnizează telegrama din 22 aprilie 1938 a ministrului român la Berlin Radu Djuvara (vezi p. 130—131), cunoscut simpatizant al politicii economice a celui de-al III-lea Reich în sud-estul Europei. Informațiile trimise de Djuvara filtrate prin propria sa concepție politică, trebuie privite cu maximum de rezervă. De altfel, deserviciile pe care le-a făcut acesta politicii externe a României în calitatea de ministru la Berlin, a dus la rechemarea sa din acest post de Petrescu-Comnen, încă în cursul anului 1938. Așa încît, concluziile la care ajunge A. Niri la p. 131, că în urma convorbirilor lui Djuvara cu Hitler și Ribbentropp oamenii politici români au fost „liniștiți” cu privire la planurile expansioniste ale Germaniei naziste și au acceptat o serie de concesii concretizate în acordurile din iunie-iulie 1938, ni se pare, evident, că nu au suficient temei.

O asemenea tratare, în mare măsură simplificată, bazată pe o informare unilaterală, nu ține seama, după părerea noastră de multiplele probleme care stăteau în fața României în acea perioadă, subordonate toate scopului fundamental al politicii externe: apărarea independenței naționale și a integrității teritoriale.

Pericolul evident pentru independența României creat atît prin anexarea Austriei de către Germania hitleristă, cît și prin pretențiile revizionismului maghiar horthist, afirmate și mai puternic după Anschluss, a determinat o serie de acțiuni ale guvernului român în primăvara și vara anului 1938, în scopul de a se realiza, pe de o parte, strîngerea relațiilor cu Franța și cu Anglia și, pe de altă parte, de a neutraliza politica revizionistă a Ungariei horthiste, legînd-o de Mica Înțelegere. Această politică a guvernului român a găsit atît sprijinul Cehoslovaciei, cît și al anumitor cercuri politice și financiare din Franța și din Anglia, care nu doreau să abandoneze Germaniei naziste pozițiile lor în sud-estul Europei. Raportul de forțe politice pe plan intern în România era favorabil în această perioadă unei politici împotriva Germaniei hitleriste. Criza politică din țară din iarna anilor 1937—1938 se sfîrșise prin instaurarea regimului dictaturii regale, în jurul căruia polarizaseră cercurile cele mai largi ale burgheziei și moșierimii, care se temeau de dezvoltarea puternicelor mișcări sociale, manifestate mai ales în timpul guvernării Goga-Cuza, dar și de perspectiva unei dictaturi teroriste a

www.dacoromanica.ro

Gărzii de fier, aflată în slujba Germaniei naziste. Consolidarea poziției politice interne a regimului dictaturii regale a fost însoțită pe plan extern de o politică ce urmărea stăvilirea penetrației Germaniei naziste în economia României. În mai 1938, în etapa pregătirii invaziei asupra Cehoslovaciei, în ciuda presiunilor exercitate de Germania, guvernul român a manifestat numeroase rezerve în ceea ce privea extinderea relațiilor comerciale cu Germania, într-un fel în care erau prejudiciate interesele României. Tratativele româno-germane din aprilie-mai 1938 în problemele integrării tuturor convențiilor comerciale dintre România și Austria în acordurile româno-germane s-au soldat cu o serioasă încordare a relațiilor dintre România și Germania. În aceeași perioadă, guvernul român a desfășurat o intensă activitate diplomatică la Londra, Paris, Geneva și Praga pentru a obține o strîngere a legăturilor economice și politice dintre cele trei țări, limitarea expansiunii germane și totodată sustragerea Ungariei horthiste de la o alianță fățișă cu Germania. În Franța, acțiunea României a fost susținută de ministrul de externe Paul-Boncour, care a încercat îndată după Anschluss realizarea unei „înțelegeri regionale" a tuturor statelor amenințate din centrul și din sud-estul Europei sub egida Franței și eventuala atragere a Angliei [3]. Înlocuirea lui Paul-Boncour cu G. Bonnet, adept al politicii defetiste, iar în Anglia a lui A. Eden cu Halifax au adîncit divergențele dintre diferitele grupări politice din Franța și Marea Britanie, slăbind frontul comun european în fața politicii expansioniste și agresive a Germaniei naziste. Programul politic conciliant al lui Chamberlain și Daladier a influențat într-o măsură crescîndă politica externă a țărilor din centrul și din sud-estul Europei. Totuși, în aceste condiții potrivnice organizării pe plan mai larg a unui sistem de securitate a zonei central-sud-est europene, guvernul român a făcut noi eforturi în mai și iunie 1938, urmărind atragerea Franței și Angliei în acțiuni care ar fi putut duce la preîntîmpinarea subordonării economice și politice a României de către Germania nazistă. În această privință este deosebit de concludent memoriul înmînat de Petrescu-Comnen, ministrul de externe român, lui Bonnet și Halifax la sesiunea Societății Națiunilor din mai 1938, în care se făceau propuneri concrete pentru limitarea și îngustarea crescîndă a posibilităților de comerț ale Germaniei cu România, concomitent cu lărgirea colaborării economice a României, cu Franța și Anglia [4]. Activitatea diplomatică a guvernului român, urmată de vizita lui Gh. Tătărăscu la Londra în zilele de 18—24 iunie 1938, a găsit ecou în cadrul a numeroase cercuri de afaceri britanice și franceze și a fost privită cu simpatie și interes de opinia publică din statele balcanice [5]. În acest cadru, acordul adițional pentru Austria și protocolul confidențial semnate la 21 iunie 1938 creau limite extinderii penetrației Germaniei hitleriste în economia României, ele referindu-se la probleme de interes major pentru mașina de război nazistă: aprovizionarea cu petrol și cereale. Presiunile făcute de guvernul german în iulie 1938 pentru mărirea livrărilor de petrol nu s-au realizat. Evoluția evenimentelor internaționale în iunie-iulie 1938, noile tratative secrete anglo-germane, aranjamentul anglo-turc, eșecul politicii franceze în sud-estul Europei, iar pe de altă parte îndepărtarea tot mai fățișă a Iugoslaviei de aliații săi din Mica Înțelegere au creat României o situație din ce în ce mai izolată. Cu toate că intensa activitate diplomatică desfășurată de guvernul român pe mai multe fronturi în martie-iunie 1938 nu și-a atins integral scopul, ea a avut importanța ei, realizînd o limitare a

[3] Vezi Arh. M.A.E., fond. Franța, anul 1938, vol. 68, telegr. 4 818, Paris, 6 aprilie 1938, semnată Cesianu; telegr. 944, Praga, 12 aprilie 1938, semnată Aurelian etc. Vezi Arh. M.A.E., fond. Ungaria, anul 1937—1938, vol. 86, telegr. 951, Budapesta, 18 martie 1938, semnată Bossy; telegr. 851, Belgrad, 19 martie 1938, semnată Cădere etc.

[4] Vezi Arh. M.A.E., fond. 71/România, anul 1940, vol. 8, memoriul remis de Petrescu-Comnen lordului Halifax și lui G. Bonnet în timpul sesiunii Consiliului Societății Națiunilor din mai 1938, strict confidențial.

[5] Vezi Arh. M.A.E., fond. Cehoslovacia, anul 1937—1940, vol. 40, raport 511, Atena, 30 iunie 1938, semnat I. Dragu.

www.dacoromanica.ro

pătrunderii Germaniei în economia României, fiind în același timp o expresie a luptei pentru păstrarea independenței naționale și a integrității teritoriale.

Pactul imperialist de la München din septembrie 1938, urmările sale asupra politicii statelor sud-est europene, și în special a României, constituie un grup de probleme de o importanță deosebită, asupra căruia se oprește autoarea în cadrul capitolului al IV-lea. Arătînd că posibilitățile Germaniei hitleriste de expansiune spre sud-estul Europei s-au mărit considerabil după München, A. Niri constată că în România „adepții menținerii vechii linii anglo-franco-americane în politica externă nu au întreprins nici o acțiune mai importantă pentru a salva țara de înrobire. După 1938 ei au pierdut un număr de adepți, iar opoziția lor față de expansiunea hitleristă a început să se stingă, imitînd în această privință poziția cercurilor dominante occidentale..." (203). „Toate aceste condiții — conchide autoarea — au determinat capitularea cercurilor guvernamentale în fața Germaniei hitleriste prin semnarea unui tratat..." (este vorba de tratatul din 23 martie 1939).

A. Niri găsește cauza începerii tratativelor economice româno-germane în februarie 1939 în iritarea guvernului german, determinată de împușcarea lui Codreanu și în dorința manifestată de regele Carol și guvern de a-l „împăca" și „îmbuna" pe Hitler (p. 167—176 etc.) printr-un acord economic cu caracter înrobitor, considerînd totodată că orice opoziție din partea cercurilor conducătoare românești s-a „stins" ca urmare a dorinței lor de a „imita" politica Angliei și Franței. Concluzia fundamentală a întregii demonstrații este aceea că tratatul din 23 martie „a adus România în pragul unei vasalități de fapt față de Reich" (p. 235), actul premergător fiind „dependența economică a țării față de Germania", care „s-a creat după încheierea convenției din 10 decembrie 1938" (p. 202).

Formularea unor concluzii de asemenea natură în privința politicii externe a României în ajunul izbucnirii războiului, cere o argumentare documentară pe care autoarea n-a făcut-o în carte, iar documentele conduc la alte concluzii pentru perioada analizată.

După pactul imperialist de la München din septembrie 1938 Germania hitleristă și-a intensificat eforturile în vederea obținerii controlului nemijlocit asupra economiei României. Presiunile politice și militare, în cadrul cărora Ungaria horthistă a avut un rol bine definit, exercitate pe fondul poziției conciliante a guvernelor britanic și francez, au fost întîmpinate în România de o politică ce promova în continuare linia menținerii statu-quo-ului teritorial și a independenței naționale, a păstrării viabilității alianțelor balcanice, a întăririi legăturilor economice și politice cu Anglia și cu Franța. Regele Carol al II-lea a căutat, în ambianța creată de pactul de la München, să-și consolideze regimul de dictatură personală, suprimînd concurența tot mai primejdioasă reprezentată de Garda de fier. În noiembrie-decembrie 1938, la București, Paris și Londra au avut loc convorbiri între reprezentanții guvernelor român, francez și britanic cu privire la posibilitățile de a opune rezistență planurilor expansioniste ale celui de-al treilea Reich. Aceste convorbiri au fost urmate de tratative cu reprezentanți ai unor cercuri de afaceri britanice și franceze care acționau pe linia păstrării influenței și poziției Franței și Angliei în România și în celelalte țări din sud-estul Europei [6]. În a doua jumătate a lunii februarie 1939 s-au dus negocieri la București și la Londra româno-franceze și româno-engleze în vederea dezvoltării comerțului și a colaborării economice. În același timp însă, poziția oficială a guvernelor englez și francez, conciliantă față de planurile expansioniste germane asupra sud-estului european intensificarea revizionismului maghiar horthist încurajat de Italia fascistă, întărirea considerabilă în interior a poziției și influenței gru-

---

[6] Vezi Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, anul 1939, vol. 69, telegr. 32, Paris, 23 ianuarie 1939, semnată Tătărăscu. Vezi și fond. 71/Ungaria, 1939, vol. 87, raport 291, Budapesta, 23 ianuarie 1939, semnată Bossy etc. De asemenea „Sunday Times" din 15 ianuarie 1939; „l'Époque" din 16 ianuarie 1939; „Le Temps" din 17 ianuarie 1939; „l'Ordre" din 20 ianuarie 1939 etc.

www.dacoromanica.ro

părilor prohitleriste din jurul lui Gh. Brătianu şi N. Malaxa au fost factori care au creat României o situaţie de izolare din ce în ce mai evidentă. Profitînd de aceasta, guvernul german a folosit în interesul său chestiunea împuşcării lui Codreanu şi a altor capi legionari, organizînd acţiuni cu caracter de intimidare la adresa României, proferînd ameninţări ce mergeau pînă la ideea înlocuirii lui Carol cu Garda dacă acesta nu adoptă o poziţie mai „înţelegătoare" faţă de Germania nazistă. Într-un asemenea context s-au deschis negocierile economice româno-germane, desfăşurate în lunile februarie-martie, concomitent cu noi încercări ale guvernului român pe linie diplomatică pentru găsirea unor posibilităţi de a se sustrage semnării tratatului cu Germania, şi de realizare a unei alianţe militare în cazul agresiunii din partea Germaniei şi Ungariei horthiste. Vizita lui Gafencu la Varşovia între 3 şi 6 martie 1939 avea ca scop lărgirea alianţei polono-române, în aşa fel încît ea să acţioneze şi în eventualitatea unui atac de la vest. În notiţele sale personale asupra rezultatelor convorbirilor de la Varşovia, Gafencu scria: „Beck a arătat că are deplină încredere în declaraţiile şi promisiunile lui Hitler. Pe de altă parte — nota Gafencu — Beck şi-a manifestat aversiunea pentru Franţa". În acelaşi timp, la Londra, Al. Cretzianu, trimis special de guvernul român, ducea tratative pentru obţinerea garantării formale a statu-quo-ului teritorial al României. Tergiversările continue ale părţii române, pe de o parte, condiţionarea semnării noului acord de garantarea de către Germania a graniţelor României şi cotropirea Cehoslovaciei la 15 martie, pe de altă parte, au fost factorii care au dus la încordarea deosebită a relaţiilor româno-germane în zilele de 17—22 martie 1939. Chestiunea obţinerii din partea guvernului german a garanţiilor politice pentru statu-quo-ul teritorial al României — condiţia *sine qua non* a unor concesii economice în cadrul unui tratat de lungă durată — a fost unul dintre obiectivele principale ale politicii cercurilor conducătoare româneşti faţă de Germania, mai ales după conturarea din ce în ce mai clară a atitudinii guvernelor britanic şi francez în ceea ce privea expansiunea Germaniei hitleriste spre centrul şi sud-estul Europei. Poziţia guvernului român a determinat în perioada 17—22 martie presiunile cu caracter ultimativ ale Germaniei şi pericolul unei invazii asupra României, care părea iminentă, din partea trupelor germane şi horthiste.

Semnarea de către cercurile conducătoare româneşti a tratatului economic din 23 martie 1939 nu a însemnat aderarea României la politica axei. Acest tratat — încheiat în condiţiile unei puternice presiuni politice şi militare cu caracter ultimativ exercitate de Germania hitleristă şi aliatul său Ungaria horthistă, în condiţiile cotropirii Cehoslovaciei a fost un act politic prin care s-a încercat îndepărtarea pericolului unei invazii germano-maghiare asupra României. În vara anului 1939, politica externă a guvernului român a avut ca linie caracteristică obţinerea unei alianţe eficiente cu Franţa şi Anglia — economice, politice şi militare —, realizarea întăririi frontului balcanic cu eventualul sprijin al Uniunii Sovietice, atragerea Poloniei şi Ungariei în această largă colaborare potrivnică expansiunii Germaniei naziste. Acţiunile amintite au avut o influenţă directă asupra relaţiilor româno-germane, care au cunoscut o evidentă restrîngere mai ales pe plan comercial, în ciuda stipulaţiilor acordului economic din martie 1939. Pe de altă parte, în vara anului 1939 s-au depus noi eforturi în direcţia înarmării şi a construirii de fortificaţii militare.

Situaţia internaţională a României în preajma izbucnirii celui de-al doilea război mondial şi raportul de forţe politice externe, devenit la sfîrşitul lunii septembrie favorabil Germaniei hitleriste şi aliaţilor săi, au accentuat izolarea politică a ţării. În aceste condiţii, convenţia economică româno-germană din 28 septembrie 1939, semnată în urma unor îndelungate tratative şi a puternicelor presiuni militare germano-maghiare, a întărit prevederile tratatului din 23 martie şi le-a lărgit, creînd Germaniei naziste noi posibilităţi de a pătrunde în economia României. Această convenţie a fost totodată o urmare a nerespectării de către partea română a prevederilor tratatului din 23 martie 1939.

www.dacoromanica.ro

Carențele analizei teoretice și a demonstrației factologice își au, desigur, o motivare principală în caracterul aparatului documentar. O serie de fonduri de prima mînă ale arhivei M.A.E., ca Italia, Ungaria, Anglia și Franța, au scăpat atenției autoarei. Deosebit de importanta colecție de documente germane publicate în *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945* (serie D, Band. V–X) cuprinde informații inedite care au rămas nefolosite. Numeroasele volume de memorii apărute în ultimii ani, aparținînd unor personalități politice de prim plan din perioada 1933–1940 (în afară de Ribbentropp), ca și literatura de specialitate străină, lucrări ale istoriografiei burgheze contemporane, prezente în bibliotecile noastre centrale, nu figurează în bagajul documentar al cărții. Istoricii din Republica Democrată Germană au adus un aport însemnat în elucidarea multor aspecte ale politicii externe a celui de-al treilea Reich, concretizîndu-le în studii și lucrări publicate, care de asemenea sînt absente în paginile cărții semnată de A. Niri. Cercetările istoricilor din celelalte țări socialiste, în afară de U.R.S.S., asupra unor chestiuni de cel mai mare interes pentru autoare, care au făcut obiectul a numeroase studii publicate în revistele de specialitate, au fost omise. Acest caracter al documentării a dus la îngustarea apreciabilă a sferei mijloacelor de cunoaștere a adevărului obiectiv și a avut ca urmare, pe de o parte, reducerea posibilităților de combatere de pe pozițiile metodologiei marxiste a deformărilor istoriei României, frecvente în istoriografia și memorialistica burgheză occidentală recentă, sau a aprecierilor inexacte asupra desfășurării unor evenimente politice, existente în lucrările altor istorici, și, pe de altă parte, caracterul documentării a dus la conturarea unei tendințe de unilateralitate în interpretare. Nu se poate contesta că de multe ori autoarea s-a străduit să se desprindă de această linie, încercînd să discearnă nuanțele, schimbările, orientările diferite ale evoluției politice externe promovate de cercurile conducătoare românești (p. 153, 155, 179, 180 și 188–189), dar această preocupare nu a fost, din păcate, constantă pentru a putea limpezi sensul real al politicii externe a României în etapa dată.

Existența unei *erate*, ca și o revedere atentă a textului, ar fi pus la adăpost lucrarea de o serie de inadvertențe atît în ce privește citarea unor cărți aflate în bibliotecile noastre centrale și nu prin citarea lor de la alți autori (de pildă memoriile lui Churchill sînt citate după I. M. Maiski, p. 122; convorbirile de la Londra dintre ministrul român Tilea și lordul Halifax, asupra cărora există documente în arhiva M.A.E., sînt citate după I. N. Cempalov, p. 180, etc.) sau trimiteri la reviste și nu la articolele respective (nota nr. 2, p. 49 etc.), cît și în legătură cu redarea unor citate inexact traduse (ca, de pildă, în citatul din lucrarea lui H. Rauschning *The Voice of Destruction*, New York, 1940, p. 124 125, în loc de „politică proprie" s-a tradus „poliție separată", p. 36) sau transcrierea anului de editare a cărții *Vingt ans de „suspense" diplomatique* de G. Tabouis, 1951 în loc de 1958 (p. 47) etc.

În dorința de a convinge pe cititor de adevărul celor afirmate, A. Niri a folosit un limbaj clar, suficient de curgător, termeni care exprimă exact sensul gîndirii. Desigur însă că înlăturarea numeroaselor adjective, calificative, invective, termeni improprii unei exprimări științifice, academice ar fi fost în avantajul lucrării, iar tezele și concluziile formulate ar fi convins cititorul prin fundamentul solid al demonstrației.

Interesul pe care îl stîrnește într-un cerc larg cunoașterea istoriei României în perioada din ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial îndreptățește publicarea de lucrări axate pe dezbaterea unor probleme ca aceea a tratatului economic româno-german din martie 1939.

Viorica Moisuc

www.dacoromanica.ro

*** * * *Historia e Shqipërisë (Istoria Albaniei)*, vol. II (Universitatea de Stat din Tirana, Institutul de istorie şi lingvistică), Tirana, 1965, 896 p.**

Al doilea volum al tratatului de istorie a Albaniei, apărut la sfîrşitul anului 1965, cuprinde perioada de istorie modernă şi contemporană dintre anii 1839 şi 1944, în fapt cea mai complexă, în care au loc numeroase evenimente structurale : ia naştere şi se dezvoltă mişcarea de eliberare naţională, se formează naţiunea albaneză, are loc procesul destrămării orînduirii feudale şi cel al dezvoltării orînduirii capitaliste, este cucerită independenţa de stat şi se formează statul burghezo-moşieresc, începe şi se dezvoltă procesul de organizare a mişcării muncitoreşti, se întăreşte lupta de eliberare de sub jugul moşieresc şi cel al ocupaţiei fasciste, are loc crearea Partidului Comunist Albanez, se formează primele embrioane ale conducerii populare încă înainte de eliberarea ţării în noiembrie 1944. Redacţia (Stefanaq Pollo şi Aleks Buda, redactori responsabili, Kristo Frashëri, Jusuf Alibali) a căutat să evidenţieze evenimentele prezentate eronat în trecut, de istoriografia burgheză, albaneză şi străină, să dea răspuns la multe probleme controversate din istoria acestei ţări (dintre care unele şi-au găsit acum pentru prima dată o rezolvare şi interpretare ştiinţifică), să asigure o prezentare închegată, unitară a materialului de pe poziţiile marxism-leninismului.

Ca şi în primul volum[1], problemele sînt grupate în trei părţi mari, care de fapt reprezintă trei etape ale istoriei Albaniei cu trăsăturile lor specifice economice-sociale şi politice-culturale, iar acestea, la rîndul lor, cuprind zece capitole şi mai multe subcapitole, sistematizate care ajută la fixarea în mod cronologic a anumitor faze, date şi evenimente.

Partea a IV-a a tratatului, prima a volumului al II-lea, intitulată „Renaşterea naţională albaneză (1839—1912)", aduce în faţa cititorului un material vast, în parte inedit, privitor la etapa naşterii relaţiilor capitaliste, a formării naţiunii albaneze şi a mişcării naţionale, la proclamarea independenţei în 1912. În această parte se fac multe referiri la ţara noastră, care a dat un ajutor substanţial, moral şi material, mişcării de eliberare naţională a poporului albanez, concretizat şi prin găzduirea unor patrioţi albanezi care au jucat un rol de seamă în istoria Albaniei moderne, România fiind unul dintre centrele importante de unde s-a desfăşurat o activitate laborioasă în sprijinul acestei mişcări.

Este meritul autorilor că au reuşit să selecteze şi să prezinte datele cele mai semnificative din activitatea acestor iluminişti şi patrioţi pentru perioada cînd ei au locuit în România, dovedind şi prin aceasta o documentaţie vastă şi o apreciere obiectivă, ştiinţifică a evenimentelor.

Deoarece numerotarea capitolelor este făcută în continuarea celor din primul volum, volumul al II-lea începe cu capitolul al XI-lea, unde este prezentată „Mişcarea naţională albaneză în anii 1839—1875". După ce se face o analiză asupra situaţiei economice şi social-politice a Albaniei din această perioadă, unde sînt arătate cauzele care au dus la răscoalele poporului contra stăpînirii turceşti, şi asupra aplicării reformelor tanzimatului în Albania, se trece la problema mişcării naţionale, căreia i se acordă un spaţiu larg, ea fiind una dintre problemele mari căreia şi vechea istoriografie i-a acordat importanţă, fără a ţine însă seama de transformările survenite în structura economică-socială.

Se subliniază că mişcarea populară, de renaştere naţională, s-a născut pe terenul pregătit de lupta seculară a poporului împotriva ocupanţilor turci, şi în mod deosebit de mişcarea largă a maselor împotriva reformelor centralizatoare turceşti (tanzimatul). În lupta împotriva jugului străin s-a întărit sentimentul naţional.

Autorii tratatului arată că ţărănimea ca clasă, fărîmiţată în mici producători, înapoiată, nu putea să formuleze ea însăşi revendicări cu

---

[1] Vezi recenzia la volumul I, în „Studii", 1960, nr. 5, p. 276.

www.dacoromanica.ro

caracter politic național și că această sarcină revenea burgheziei albaneze. Elementele intelectuale și-au dat seama că în această luptă un rol deosebit îl are scrierea în limba albaneză, dezvoltarea culturii naționale.

Un reprezentant de seamă, un ideolog strălucit al mișcării naționale a fost Naum Vechilargi, despre care se arată că încă din fragedă tinerețe a plecat în Țara Românească, unde era o colonie importantă de albanezi, iar în 1821, împreună cu alți albanezi, a luat parte la marea răscoală condusă de Tudor Vladimirescu. Mai tîrziu, din România a adresat compatrioților săi din Albania un manifest, unde, relevînd mizeria și ignoranța în care trăia poporul albanez, îl îndeamnă să se ridice la luptă. Acest manifest este socotit a fi primul document programatic cunoscut pînă în prezent al mișcării naționale, apărut din cercurile intelectualilor burghezi albanezi. El este o mărturie a acestei mișcări noi, cu conținut național, care se dezvolta în Albania.

În România, Naum Vechilargi (Veqilharxhi) tipărește primul abecedar în limba albaneză, *Evetorin*, care a fost răspîndit mai ales în regiunile din sudul Albaniei și care avea să joace un rol important în lupta pentru dezvoltarea învățămîntului național.

Din 1865 a început să colaboreze cu intelectualii albanezi pe tărîmul culturii naționale și scriitoarea progresistă română, prințesa Elena Ghica (1829—1888), care descindea dintr-o familie de origine albaneză, care, sub pseudonimul Dora d'Istria, avea să desfășoare o vie activitate publicistică ce a servit la popularizarea problemei albaneze pe plan mondial. În 1866 ea publică în limba franceză un studiu cu titlul *Națiunea albaneză după cîntecele populare*, în care scotea în relief dreptul albanezilor la viața politică în cadrul Europei de sud-est și sublinia că „fără renaștere literară nu există renaștere politică".

Cererile pentru scrieri și școală în limba albaneză au făcut parte integrantă din platforma mișcării naționale și au rămas ca revendicări de bază ale acestei mișcări pînă la proclamarea independenței de stat în 1912.

Capitolul al XII-lea tratează despre *Lupta poporului albanez împotriva împărțirii Albaniei și pentru autonomie. Liga din Prizren* (*1875—1881*). Mișcarea națională trece printr-o fază nouă între 1875 și 1881, cînd, în condițiile crizei orientale, un eveniment important al acesteia era și mișcarea albaneză, cînd apare pericolul dezmembrării Albaniei, primejdie care a activizat mai larg masele. În această fază, mișcarea națională albaneză apare deschis cu programul ei de autonomie și își creează organul conducător, Liga din Prizren, care lupta împotriva tendințelor expansioniste ale monarhiilor vecine și a politicii marilor puteri, inclusiv a Turciei.

În capitolul al XIII-lea se expune *Creșterea mișcării naționale albaneze între 1882 și 1908*. Această perioadă, care începe cu înăbușirea Ligii din Prizren (1881) și se încheie cu victoria revoluției junilor turci în 1908, constituie o nouă fază a mișcării naționale. Aceasta este o fază a refluxului mișcării înarmate pe scară națională, lupta continuîndu-se pe tărîmul ideologiei și culturii, care va fi însoțită uneori de răscoale locale împotriva administrației turcești și a intervenției puterilor străine. Activitatea pentru școala națională și literatura albaneză ia o amploare deosebită; în același timp are loc o lărgire a mișcării patriotice în coloniile din străinătate.

Aici se subliniază faptul că încă din 1880 fusese creată la București „Secția societății scrierii albaneze", iar către sfîrșitul anului 1884 tot aici a fost convocată o adunare la care au participat aproape 300 de albanezi. Adunarea a întemeiat o societate culturală independentă, cu numele de „Drita" (Lumina). Societatea din București a hotărît să cumpere o tipografie pentru a tipări cărți și un organ periodic albanez. Fondul necesar a fost asigurat din contribuția pe care au dat-o membrii societății. În primăvara anului 1886, în rîndul patrioților albanezi din România a luat naștere o fracțiune condusă de Nikolla Naços (1843—1913), care la 9 ianuarie 1887 a întemeiat o societate aparte cu numele de „Drita" și în 1888 a început să editeze în limbile albaneză și română un ziar cu numele de „Shqiptari" (Albanezul). Doi patrioți reputați, K. Kristoforidhi și Sami Frashëri, apreciau ajutorul dat de poporul român

www.dacoromanica.ro

ca fiind deosebit de eficace. La Bucureşti sînt editate în limba albaneză cărţile şcolare şi operele literare ale lui Naim Frashëri, Sami Frashëri şi Jani Vretua, folosite în şcolile naţionale deschise în Albania.

Din iniţiativa lui Albert Ghica şi a coloniei albaneze din Bucureşti, la 23 aprilie 1905 s-a convocat în capitala României un congres, la care au participat reprezentanţi ai coloniilor albaneze din străinătate şi personalităţil din Albania, congres care a hotărît crearea unui Comitet central pentru îndrumarea mişcării albaneze de independenţă cu numele de „Kombi" (Naţiunea).

La Bucureşti, în 1908, cele trei societăţi albaneze existente la acea dată, „Dituria" (Cultura), „Drita" (Lumina) şi „Shpresa" (Speranţa), se contopesc, formînd societatea „Bashkimi" (Unirea).

Capitolul al XIV-lea, „Proclamarea independenţei Albaniei", oglindeşte activitatea politică şi culturală a cluburilor naţionale albaneze între 1908 şi 1910, a şcolilor albaneze (congresele de la Monastir şi Elbasan), probleme legate de primul război balcanic şi chestiunea albaneză pe arena internaţională. Aceasta este faza marilor răscoale împotriva stăpînirii turceşti, care se deosebesc atît prin proporţia lor, cît şi prin maturitatea politică, şi care culminează cu revolta generală din 1912 şi cu proclamarea independenţei de către adunarea din Vlora la 28 noiembrie 1912. În această zi, Ismail Qemali, preşedintele adunării, a arătat că în împrejurările create de războiul balcanic „singura cale de salvare este despărţirea Albaniei de Turcia".

Partea a V-a a tratatului, a doua a volumului care face obiectul acestei recenzii, se intitulează „Lupta poporului albanez pentru apărarea independenţei şi pentru instaurarea regimului democrat (1912—1939)" şi tratează istoria Albaniei de la proclamarea independenţei din noiembrie 1912 pînă la ocuparea ţării de către trupele Italiei fasciste şi începutul mişcării antifasciste de eliberare naţională, aprilie 1939. În această etapă, obiectivul principal este legat de păstrarea independenţei, consolidarea şi democratizarea statului albanez.

Capitolul XV-lea „Albania în perioada începutului crizei generale a capitalismului" cuprinde problemele referitoare la situaţia social-economică şi politică a Albaniei în perioada obţinerii independenţei, a greutăţilor întîmpinate de guvernul de la Vlora (prezidat de Ismail Qemal) în alcătuirea administraţiei şi organizarea forţelor armate ale tînărului stat, lupta pentru recunoaşterea şi păstrarea independenţei, perioada regimului prinţului de Wied şi situaţia Albaniei în timpul războiului mondial, marile mişcări ţărăneşti din 1914 1915.

Burghezia era slabă, fără experienţă. Moşierii luptau pentru a acapara poziţii dominante în stat. O parte din ei au căutat să-şi asigure sprijinul unor puteri străine în defavoarea intereselor naţionale ale Albaniei. Situaţia politică s-a complicat prin intervenţia puterilor imperialiste în treburile interne ale ţării. În 1914 are loc instaurarea regimului prinţului de Wied, care, ţinînd cont de sugestiile marilor puteri, pune în fruntea guvernului format la 17 martie 1914, pe Turhan Paşa Përmeti, fostul ambasador al Imperiului otoman la Petersburg. Majoritatea zdrobitoare a membrilor guvernului erau boieri sau elemente reacţionare. Personalitatea cea mai puternică era E. Toptani, care convinge pe prinţ să stabilească capitala la Durrës, unde avea el influenţă, şi să-şi rezerve pentru sine două portofolii (Ministerul de Interne şi Ministerul de Război). Regimul lui de Wied a fost sancţionat prin statutul organic al Albaniei, prima lege de bază a statului albanez, pregătit de Comisia internaţională de control, care conţinea de fapt principalele hotărîri luate de Conferinţa ambasadorilor de la Londra din 29 iulie 1913. În baza acestui statut, Albania era proclamată „principat constituţional suveran şi ereditar" sub garanţia marilor puteri. Pe tronul Albaniei era instalat prinţul de Wied, considerat şeful administraţiei civile şi militare şi care avea dreptul să numească Consiliul de Miniştri.

În această perioadă nemulţumirea maselor ia proporţii. Izbucnesc răscoale, mişcarea patriotică albaneză se reorganizează. Problema mişcărilor ţărăneşti din 1914—1915

www.dacoromanica.ro

este una dintre cele mai complexe. Prezentarea răscoalei armate a țăranilor din centrul Albaniei împotriva prințului de Wied și a puterii lui Esad Pașa Toptani ocupă un loc important. Pe baza cercetării unui bogat material de arhivă, a documentelor vremii, autorii tratatului ajung la concluzia că aceasta avea un profund caracter antifeudal și antiimperialist, în opoziție cu concepția vechii istoriografii, care caută să o prezinte ca o mișcare religioasă, fanatică, influențată de propaganda islamică, îndrumată de emisari străini, îndeosebi junii turci.

Capitolul al XVI-lea, *Mișcarea națională și democratică în Albania în 1918—1924*, prezintă interes pentru felul nou în care sînt tratate evenimentele legate de victoria revoluției burghezo-democrate din iunie 1924 și instaurarea guvernului prezidat de Fan Noli. Autorii arată că, în împrejurările create după terminarea primului război mondial și victoria Antantei, rezolvarea chestiunii albaneze depindea de doi factori hotărîtori: de mobilizarea largă a poporului în lupta pentru apărarea independenței și asigurarea integrității teritoriale a Albaniei și de exploatarea cu dibăcie a contradicțiilor imperialiste.

Refacerea statului național albanez și alungarea ocupanților în 1920 erau rezultatul luptei înarmate, pline de abnegație, a poporului și a atitudinii hotărîte antiimperialiste a Congresului din Lușnia (Lushnjës), a politicii externe duse de guvernul albanez în condițiile internaționale favorabile create după victoria Marii Revoluții Socialiste din Rusia.

Mișcarea democratică din 1920—1924 ocupă un loc important în analiza evenimentelor acestei perioade. În lupta pentru dispariția rămășițelor feudale și pentru îmbunătățirea situației economice a țărănimii, forța principală au constituit-o țăranii, care erau aliații cei mai puternici și cei mai „naturali” ai burgheziei democrate. Lupta pentru democratizarea vieții politice și sociale a țării nu s-a transformat însă de la început într-o alianță activă, deoarece cercurile progresiste burgheze nu au luptat cu toată hotărîrea pentru o reformă agrară radicală. Reacțiunea moșierilor și a păturilor burgheze legate de proprietatea moșierească era puternică și, în aceste condiții, reforma agrară putea fi pusă în aplicare numai prin revoluție. Acțiunea pentru democratizarea aparatului de stat și pentru asigurarea libertăților democratice s-a înăsprit după Congresul de la Lușnia, din cauza întăririi poziției grupărilor reacționare și a politicii lor antidemocratice. Lupta pentru apărarea intereselor țării împotriva scopurilor imperialiste s-a întărit în fața primejdiei pătrunderii în economie a societăților străine pe bază de concesiuni. Burghezia națională albaneză era interesată ca în Albania să fie investite capitaluri străine, dar numai în anumită măsură și în condițiile care să le aducă profituri. De aceea opoziția democrată și-a îndreptat activitatea și împotriva pătrunderii necontrolate a capitalurilor străine. Deși limitată, această luptă a jucat un rol progresist, pentru că a pus piedici asaltului societăților străine la bogățiile solului și ale subsolului țării.

În ceea ce privește dezvoltarea clasei muncitoare, se arată că ea continua să rămînă puțin numeroasă, risipită, cu condiții de muncă grele, salarii scăzute, amenzi, șomaj, lipsă de locuințe și de protecție a muncii, situație îngreuiată și de lipsa organizațiilor profesionale și a unui partid propriu, ceea ce împiedica formarea conștiinței sale de clasă.

La Shkodra a continuat tradiția asociațiilor de ajutor înființate la începutul secolului al XX-lea. În 1920, din inițiativa unor muncitori și meseriași întorși din străinătate, s-a înființat „Societatea de ajutor a muncitorimii”, cu caracter de ajutor reciproc, numărînd aproape 400 de membri. După doi ani ea s-a reorganizat, dublîndu-și numărul de membri, dar nu a jucat un rol important, deoarece în această organizație au intrat alături de muncitori și patronii de ateliere meșteșugărești.

Între timp au început să se răspîndească ideile marxiste, mai ales în orașul Korcea, unde în 1923 au luat naștere cîteva cercuri mici, din care făceau parte intelectuali și muncitori, în care se citeau broșuri comuniste. Ideile marxiste nu au fost însușite însă în așa măsură încît să ducă la crearea unei mișcări comuniste.

www.dacoromanica.ro

În iunie 1923 au început primele acţiuni pentru înfiinţarea unui partid socialist, cu scopul de a lua parte la alegerile ce se apropiau, ca prin deputaţii propuşi şi susţinuţi să fie apărate interesele clasei muncitoare şi ale ţărănimii, dar, neavînd o bază socială solidă şi datorită presiunii reacţiunii, iniţiatorii creării acestui partid nu şi-au atins scopul. Paralel cu munca de organizare, muncitorii din diferite centre au continuat lupta grevistă împotriva exploatării capitaliste.

O altă problemă importantă a acestei perioade este cea a revoluţiei din iunie 1924. Modul în care ea este tratată în acest volum diferă de tot ce s-a publicat înainte. Aprecierea mişcării din iunie 1924 ca o simplă schimbare de guvern sau ca un „pronunciament militar" este combătută pe baza unor argumente solide. Revoluţia armată din iunie 1924 a fost un rezultat al situaţiei revoluţionare create în primăvara anului 1924 şi al schimbării raportului de forţe în favoarea democraţiei, care a dus la doborîrea guvernului reacţionar al moşierilor şi la înlocuirea lui cu un guvern revoluţionar burghez, avînd un caracter burghezo-democratic determinat de sarcinile pe care trebuia să le rezolve şi care s-au oglindit şi în programul guvernului nou : „dezrădăcinarea feudalismului, eliberarea poporului de sub dominaţia moşierilor, instaurarea democraţiei". Guvernul reprezintă o coaliţie formată din elemente ale burgheziei democratice revoluţionare şi ale burgheziei moderate. Programul lui a apărut în condiţiile avîntului revoluţionar şi reflecta aspiraţiile maselor populare care au înfăptuit revoluţia.

Îndeplinirea consecventă a programului ar fi desăvîrşit revoluţia şi ar fi asigurat guvernului sprijinul păturilor largi ale poporului, deci posibilitatea de a menţine puterea şi a lupta cu succes contra atacurilor reacţiunii, dar nehotărîrea burgheziei de a duce revoluţia pînă la capăt — fapt caracteristic şi burgheziei altor ţări — a făcut ca în general programul guvernului să nu se realizeze, el rămînînd numai o declaraţie oficială. Guvernul democratic, nefiind suficient legat de masele populare în conflictele armate cu reacţiunea, nu a reuşit să le transforme în lupte de clasă, poporul nefiind educat politic şi pregătit milităreşte în focul revoluţiei. Ţărănimea nu s-a avîntat în acţiuni revoluţionare independente pentru a duce pînă la capăt lupta antifeudală, limitîndu-se la petiţii de aplicare a reformelor. Clasa muncitoare, interesată în conducerea pînă la capăt a revoluţiei, era puţin numeroasă, neorganizată şi nepregătită pentru a juca un rol important în viaţa politică a ţării, astfel că revoluţia a fost înăbuşită.

Capitolul al XVII-lea, „Albania sub regimul moşieresc-burghez al lui Zogu (1925—1939)", conţine prezentarea unor evenimente legate de stabilizarea relativă a capitalismului şi economia naţională a Albaniei, date despre criza economică din 1929 — 1933, despre creşterea mişcării muncitoreşti şi comuniste, rezistenţa poporului împotriva regimului lui A. Zogu şi faţă de pătrunderea fascismului italian în Albania, ocuparea Albaniei de către Italia fascistă.

Deşi la începuturile lor, studiile asupra guvernării lui A. Zogu pun în relief caracterul reacţionar şi antinaţional al acestui regim. Burghezia albaneză — cu excepţia elementelor revoluţionare —, înspăimîntată de evenimentele din 1924 şi împinsă prin natura ei la compromis, a renunţat la idealurile revoluţiei din iunie, s-a tranformat într-o clasă contrarevoluţionară şi s-a adaptat regimului burghezo-moşieresc. Revoluţia din 1935 a fost ultima încercare a reprezentanţilor cei mai hotărîţi ai burgheziei antizoghiste de a schimba prin forţă situaţia existentă. Burghezia ca clasă nu mai era capabilă să ridice drapelul mişcării democratice şi naţionale şi să conducă poporul în lupta contra reacţiunii zoghiste şi a înrobirii fasciste italiene.

Clasa muncitoare în frunte cu comuniştii, deşi mică, neorganizată pe scară naţională şi fără un partid al ei, începuse lupta împotriva exploatării capitaliste şi în multe ocazii lupta economică s-a împletit cu cea politică împotriva regimului Zogu şi a imperialismului fascist italian. Comuniştii albanezi, deşi puţini la număr şi neorganizaţi într-un partid al lor, au devenit organizatorii şi iniţiatorii mişcării democrate naţionale. Cu ei s-au solidarizat

www.dacoromanica.ro

și intelectualii revoluționari burghezi, care continuau să se mențină pe platforma revoluției din iunie 1924 și care năzuiau, să înfăptuiască sarcinile nerezolvate ale acestei revoluții.

Mișcarea a luat un caracter antizoghist, antifeudal și antiimperialist. Comuniștii au elaborat o platformă ideologică și politică înaintată a mișcării populare, dovedind prin aceasta că ei erau acum adevărații reprezentanți ai poporului albanez.

Partea a VI-a (a treia a acestui volum), intitulată „Lupta de eliberare națională a poporului albanez împotriva ocupanților italieni și germani în timpul celui de-al doilea război mondial", este dedicată luptei antifasciste, de eliberare națională din 1939-1944. Este o etapă nouă a istoriei Albaniei, în care distingem mai multe faze : prima (1939-1941) include începutul mișcării de eliberare împotriva ocupanților fasciști italieni, caracterizată prin eforturile comuniștilor de a mobiliza masele la lupta patriotică și de a crea Partidul Comunist Albanez, eforturi încununate de succes ; o dată cu crearea P. C. A., care a preluat conducerea luptei, începe o nouă fază a mișcării de eliberare contra fasciștilor italieni și a elementelor reacționare fasciste (noiembrie 1941—septembrie 1943), în care are loc eliberarea unei părți a țării unde se creează organe noi ale puterii populare și armata națională de eliberare ; capitularea Italiei fasciste și ocuparea țării de către naziștii germani în septembrie 1943 a deschis a treia fază a luptei încheiată cu eliberarea completă a Albaniei la 29 noiembrie 1944.

Capitolul al XVIII-lea, „Rezistența poporului albanez în primii ani ai ocupației fasciste (aprilie 1939-noiembrie 1941)", oglindește aspecte legate de primele măsuri ale ocupanților italieni în Albania (instaurarea regimului politic de ocupație fascistă, măsurile polițiste, pregătirile militare, înfeudarea economiei), de rezistența populară antifascistă (eșecul planurilor ocupanților, primele forme ale luptei antifasciste, opoziția poporului albanez față de agresiunea împotriva Greciei și Iugoslaviei, începutul marelui război pentru apărarea patriei al U. R. S. S. și influența lui în Albania, înrăutățirea situației politice și economice în Albania).

Capitolul al XIX-lea, „Organizarea luptei împotriva ocupanților italieni sub conducerea Partidului Comunist Albanez. Trecerea la insurecția generală populară (noiembrie 1941-septembrie 1943)" tratează despre crearea Partidului Comunist Albanez, eveniment care a însemnat un moment important în organizarea luptei naționale de eliberare, în unirea poporului în Frontul național de eliberare și în lărgirea luptei armate împotriva ocupanților fasciști. Acțiunile unităților de partizani din vara anului 1943, formarea statului-major general și organizarea Armatei naționale de eliberare au dus la mobilizarea mai activă a poporului, care, sub conducerea P. C. A., a dat lovituri zdrobitoare inamicului și a grăbit capitularea Italiei fasciste.

Capitolul al XX-lea, „Lupta împotriva ocupanților germani pentru eliberarea completă a Albaniei (septembrie 1943—noiembrie 1944)", cu care se încheie volumul al II-lea, cuprinde o analiză profundă a problemelor legate de instaurarea ocupației germane în Albania și de rezistența poporului împotriva agresiunii hitleriste. Un moment important în această etapă l-a constituit Congresul antifascist național de eliberare de la Përmeti, la care s-au luat hotărîri istorice privind viitorul țării. În capitol sînt descrise luptele Diviziei I în Albania centrală și de nord, atacul unităților Armatei naționale de eliberare în celelalte zone ale țării, zdrobirea reacțiunii interne, situația internă și externă în preajma eliberării complete a Albaniei. „Victoria istorică pe care a obținut-o poporul albanez sub conducerea Partidului Comunist Albanez la 29 noiembrie 1944 este încoronarea luptelor seculare pentru independență națională, pentru libertăți democratice și progres social. Cu această victorie s-au realizat pe deplin dorințele arzătoare și visurile cele mai cutezătoare ale patrioților și ale întregului popor albanez" (p. 825).

Volumul al II-lea al tratatului de istorie a Albaniei, prin ținuta sa științifică, analizarea aprofundată a unor probleme specifice dezvoltării Albaniei, prin punerea în lumină a unor etape mai puțin studiate în trecut și prin tratarea istoriei acestei țări în contextul dezvoltării celorlalte popoare din Balcani, aduce o contribuție de seamă la cunoașterea proble-

www.dacoromanica.ro

melor de istorie modernă și contemporană a sud-estului european.

Tratatul este o sinteză a cuceririlor istoriografice marxiste din Albania, valoros prin bogăția materialelor prezentate și prin analizarea lor pe baza materialismului istoric.

Remarcăm cu satisfacție că autorii au folosit diferite materiale tipărite în țara noastră de către patrioții albanezi, relevînd ajutorul acordat de poporul român mișcării naționale de eliberare a poporului albanez, legăturile tradiționale de prietenie dintre țările noastre, precum și folosirea și citarea în bibliografie a unor lucrări ale istoricilor români.

G. Maxudovici

S. RUNCIMAN, *The fall of Constantinople 1453*, Cambridge, Cambridge University Press, 1965, XIV+256 p.

Literatura despre cucerirea Constantinopolului de către turci este destul de bogată. Numeroase relatări ale unor martori oculari, importanța și dramatismul evenimentelor au tentat mulți istorici să abordeze această temă. Prima lucrare temeinică este cartea lui A. Mordtmann (*Die Belagerung und Eroberung Constantinopels durch die Türken im Jahre 1453 nach den original Quellen bearbeitet*, Stuttgart, 1858). Autorul, un bun cunoscător al topografiei Constantinopolului, a reușit, prin cercetări făcute la zidurile și la turnurile orașului, să lămurească multe confuzii din izvoare. Cartea lui E. Pears, *The destruction of the Greek Empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks*, Londra, 1903, urmărește procesul de descompunere a statului bizantin încă din perioada cuceririlor latine din 1204. În capitole separate se cercetează și creșterea puterii otomane. Cea mai mare parte din volum este însă consacrată asediului și cuceririi Constantinopolului. Autorul folosește pentru prima dată istoria lui Critobul, publicată de Müller cu douăzeci de ani mai înainte, însă principalul său izvor rămîne jurnalul asediului al medicului venețian Barbaro, important martor ocular al evenimentelor, dar ostil deopotrivă grecilor și genovezilor. De aceea rolul grecilor în toate aceste evenimente apare destul de șters, iar în ce privește pe genovezi, Barbaro a acordat credit și a pus în circulație toate zvonurile colportate pe seama lor în acele zile de derută. Cartea lui G. Schlumberger, *Le siège, la prise et le sac de Constantinople en 1453*, ed. 1, Paris, 1914, scrisă cu mult talent, se limitează la relatarea strictă a evenimentelor asediului și cuceririi, deci este lipsită de perspectivă istorică. De altfel, Schlumberger, în povestirea evenimentelor, a urmat îndeaproape pe Pears.

Împlinirea a cinci sute de ani de la cucerirea marelui oraș de către turci a prilejuit apariția unor numeroase studii și chiar a unor cărți scrise de nespecialiști, care totuși s-au bucurat de un frumos succes, deși cuprindeau numeroase erori (de exemplu, G. Walter, *La ruine de Byzance*; M. și M. Chavardès, *La chute de Constantinople*), ceea ce dovedește interesul încă viu pentru aceste evenimente.

În noua sa lucrare despre căderea Constantinopolului, S. Runciman a utilizat întregul material publicat în ultimul timp, relatînd evenimentele într-o expunere clară, metodică și scrisă cu mult talent. Portretul fizic și moral al lui Mahomed al II-lea (p. 58—59), momentul începerii atacului în primăvara anului 1453 (p. 86) și atîtea scene dramatice din timpul asediului și asaltului se citesc cu mult interes.

Analizînd însemnătatea căderii Constantinopolului, autorul o reduce la proporții reale, de eveniment de însemnătate mai mult locală. Nimic nu îndreptățește să fie considerat ca sfîrșitul unei epoci istorice. Rolul avut de învățații greci în mișcarea Renașterii nu trebuie legat de căderea Constantinopolului, fiindcă cu o jumătate de veac mai înainte condițiile grele de viață din patrie i-au făcut pe mulți să se expatrieze

www.dacoromanica.ro

în Italia. Pentru apărarea Europei occidentale, cucerirea Peninsulei Balcanice a însemnat mult mai mult decît Constantinopolul : prima cucerire a deschis drum turcilor înspre Europa Centrală. În schimb, pentru greci a însemnat sfîrşitul unui imperiu milenar şi, după părerea autorului, a unei înfloritoare civilizaţii. În realitate, Constantinopolul încetase cu cîteva decenii în urmă de a mai fi centrul civilizaţiei bizantine ; acesta se mutase la Mistra în Pelopones. De asemenea, turcilor, cucerirea Constantinopolului le-a dat o nouă capitală de un vechi renume şi certitudinea unui imperiu european.

În primele capitole, autorul, urmînd metoda predecesorului său Pears, prezintă etapele succesive ale decăderii Bizanţului, insistînd asupra factorilor politici şi neglijînd pe cei social-economici. Paralel prezintă şi creşterea continuă a puterii turceşti, subliniind rolul reformator al unor sultani.

În opoziţie cu decăderea politică, autorul arată avîntul artistic şi intelectual din Bizanţ în vremea lui Ioan al V-lea. Autorul se ocupă şi de influenţa exercitată asupra intelectualităţii bizantine de cultura italiană, interesul pe care l-a suscitat opera lui Toma d'Aquino şi scolastica. Umaniştii greci stabiliţi în Italia, care se străduiau să cointereseze Apusul la apărarea Bizanţului, erau convinşi că unirea bisericilor ar fi putut aduce vigoare culturală şi forţă politică lumii greceşti. Autorul explică şi opoziţia dîrză a maselor populare împotriva unirii cu biserica catolică prin fidelitatea lor faţă de credinţă şi tradiţie, părerea fatalistă a unei pedepse divine, dar şi nădejdea unora că prin acceptarea dominaţiei turceşti se va putea reconstitui unitatea greacă-ortodoxă, care cu timpul va recîştiga forţa necesară să scuture jugul străin. Autorul nu are în vedere şi resentimentele populaţiei greceşti faţă de cuceritorii latini şi de exploatarea negustorilor italieni. Atitudinea proturcă a altor greci este explicată de autor prin aceea că viaţa sub o ocîrmuire bine organizată şi tolerantă va fi mai uşoară decît într-un stat bizantin măcinat de lupte interne şi ameninţat de vecini (p. 47). Cauzele atitudinii proturce sînt însă se pare, mult mai adînci, cum am arătat într-un studiu mai vechi (E. Frances, *La féodalité byzantine et la conquête turque*, „Studia et acta orientalia", IV, 1962, p. 69–90).

Într-un capitol următor se face istoricul înaintarii turceşti în Asia Mică, considerată ca o acţiune pornită la început de ghazi şi stimulată de conducători religioşi. Ertoghrul nu era un conducător tribal, ci un ghazi, care în fruntea unui grup de războinici şi-a croit drum înspre frontiera bizantină, unde a ocupat o regiune. Datorită poziţiei geografice, urmaşii săi au putut înainta în teritoriul bizantin.

Autorul caracterizează apoi principalele personaje istorice din ultimii ani ai existenţei Bizanţului : fiii lui Manuel al II-lea, Teodor cu preocupări intelectuale, auster, impulsiv, Constantin fire loială, bun militar, priceput administrator, şi pe ceilalţi fraţi figuri şterse. După aceea este prezentat Mohamed al II-lea şi atmosfera de intrigi de la curtea din Adrianopol la moartea lui Murad al II-lea, speranţele statelor creştine legate de venirea la tron a unui tînăr neexperimentat şi aparent înclinat spre o politică de pace. Împăratul Constantin nu s-a lăsat însă amăgit şi autorul relatează toate zadarnicele sale eforturi în vederea obţinerii unui ajutor din partea Apusului. Totuşi îl consideră vinovat de înrăutăţirea relaţiilor cu turcii, fiindcă a reclamat sultanului, conform tratatului existent, plată pentru întreţinerea în Constantinopol a pretendentului Orchan. În realitate, Mohamed nici nu s-a simţit obligat să justifice în vreun fel ruperea relaţiilor cu Bizanţul.

Mai departe sînt expuse măsurile luate de Mahomed pentru cucerirea Constantinopolului, cele ale bizantinilor pentru a-l apăra şi, în sfîrşit, poziţia puterilor apusene. Veneţia se temea de o acţiune hotărîtă, din cauză că îi erau ameninţate coloniile sale din Levant. De aceea caută să temporizeze orice măsură. Mulţi veneţieni sperau chiar că prin cucerirea Constantinopolului de către turci s-ar realiza o mai mare stabilitate şi prosperitate în Orient. Genova, deşi lansează apeluri pentru ajutorarea Constantinopolului, însă, îngrijorată de soarta Perei şi coloniilor din Marea Neagră, acordă depline puteri conducătorilor

www.dacoromanica.ro

săi din colonii ca să încheie orice înțelegere posibilă cu turcii. Raguza făcea comerț în porturile turcești și deci nu era interesată să intervină. Împăratul Frederic al III-lea era lipsit de orice putere, iar Alphons al V-lea al Neapolelui angajat în lupte în Italia. Deși împăratul Constantin acceptă toate condițiile impuse de papalitate, aceasta nu-i poate oferi decît ajutoare neînsemnate.

Autorul se oprește asupra atmosferei frămîntate din interiorul Constantinopolului: certurile dintre unioniști și antiunioniști, dintre greci și latini, dintre genovezi și venețieni. Pe Lucas Notaras îl consideră un abil negociator, dornic să împace taberele adverse, și crede că atitudinea sa antilatină ar fi fost consecința iritării provocate de comportarea unor latini, lipsiți de înțelegere, ca Leonard din Chios (p. 71). Teza autorului este însă contrazisă de unele mărturii contemporane. Împăratul Constantin a dat dovadă, așa după cum arată și autorul, de mult tact, rezistînd presiunilor arhiepiscopului din Chios, care cerea să se treacă la măsuri de forță împotriva opozanților.

În continuare autorul se ocupă și de discuțiile de la curtea sultanului în legătură cu atacarea Constantinopolului. Grupul probizantin, condus de Halil, care primea regulat daruri din partea grecilor, considera că orașul va trebui asediat vreme îndelungată și, dacă ar eșua, prestigiul otoman va fi greu lovit. Orașul nu mai avea vreo însemnătate politică, însă prezenta interes chiar și pentru turci din punct de vedere comercial. Grupul tinerilor militari era de altă părere și Mahomed era convins că neînțelegerile dintre greci, trădarea unor italieni și mai ales pregătirile militare îi vor asigura succesul. Așa după cum scrie și Runciman, Mohamed conta pe artilerie pentru distrugerea zidurilor și pe flotă pentru blocarea orașului. Acordînd mai mult credit surselor turcești, autorul consideră că totalul armatei regulate care a împresurat orașul nu a depășit cifra de 80 000.

În descrierea evenimentelor asediului, Runciman folosește într-o mare măsură, ca și predecesorii săi Pears și Schlumberger, informațiile lui Barbaro, însă luînd o poziție mult mai critică. O a doua sursă căreia îi acordă un mare credit este *Chronicon majus* de Phrantzes (mai corect Pseudo-Sphrantzes). Astăzi se știe însă că aceasta este o compilație tîrzie și că, în relatarea asediului, compilatorul ei, Macarie Melissenos, se pare că a folosit scrisoarea lui Leonard din Chios (I. Papadopulos, în ἐπετηρὶς ἑταιρείας Βυζαντινῶν σπουδῶν, 1939, p. 85—95).

Autorul încearcă să justifice atitudinile pline de duplicitate ale unor apărători acuzați în relatări contemporane pentru căderea Constantinopolului. El caută să scuze pe genovezi, pretinzînd că din Pera au ajutat pe asediați și că mulți negustori care făceau comerț în teritoriul turc au informat pe Giustiniani de starea de lucruri din tabăra turcă. Totuși, autorul nu poate să nu recunoască că transportul vaselor turcești în Cornul de Aur s-a făcut cu știința lor. De altfel, genovezul Leonard din Chios vorbește cu multă amărăciune despre comportarea compatrioților săi. Runciman respinge acuzația adusă celor care au manipulat banii destinați reparării zidurilor și caută să scuze pe grecii care au refuzat să transporte fără plată materialele necesare apărării la ziduri în cartierul venețian pe motiv că erau oameni nevoiași.

Părerea autorului că totuși divergențele au încetat cînd primejdia a crescut este discutabilă: dovadă conflictul dintre Notaras și Giustiniani și împrejurările inexplicabile ale rănirii celui din urmă.

Condițiile în care turcii reușesc să pătrundă în oraș sînt relatate de numeroși martori oculari în diferite variante, datorită stării de confuzie generală; autorul ezită să se oprească asupra vreuneia dintre aceste versiuni.

În partea finală a cărții sînt descrise prădăciunile turcești după ce orașul a fost cucerit, apoi reorganizarea comunității grecești sub egida patriarhului și măsurile luate pentru reconstruirea orașului. Orașul a fost repopulat cu turci, dar și cu numeroase familii de meseriași greci și negustori armeni și evrei. După părerea autorului, Mahomed a distrus vechea metropolă a Imperiului bizantin și în locul ei a creat una nouă, în care intenționa ca toți supușii săi de orice

www.dacoromanica.ro

credinţă şi rasă să trăiască în ordine, prosperitate şi pace (p. 159). Desigur este greu de admis astfel de frumoase intenţii la Mahomed, care nu a fost mai prejos de alţi tirani din vremea sa (F. Babinger, *Mahomed II le conquérant et son temps*, Paris, 1954, p. 505 şi urm.).

Autorul arată consternarea produsă în Occident la vestea cuceririi Constantinopolului şi încercările Veneţiei şi ale Genovei de a se adapta noilor condiţii. Veneţia se străduieşte să obţină confirmarea tratatului existent cu Poarta, dar în acelaşi timp ia măsuri pentru întărirea capacităţii de apărare a coloniilor sale din Orient. Doi ambasadori genovezi felicită pe sultan pentru succesul obţinut şi solicită menţinerea privilegiilor acordate Perei de împăraţii bizantini. Celelalte oraşe comerciale — Ancona, Florenţa, Raguza — vor continua nestingherite comerţul cu turcii. Numai papa Nicolae al II-lea, secundat de cei doi cardinali greci, Isidor şi Bessarion, va încerca zadarnic să mobilizeze puterile apusene în vederea unei cruciade.

În ultimul capitol se urmăreşte soarta supravieţuitorilor din familiile domnitoare bizantine şi a marilor demnitari refugiaţi în Italia sau resemnaţi să trăiască în teritoriul cucerit şi la bunul plac al cuceritorilor.

În încheiere autorul remarcă pe bună dreptate că dacă Constantinopolul ar fi putut fi atunci salvat, totuşi cîţiva ani mai tîrziu ar fi avut aceeaşi soartă.

Populaţia greacă reorganizată sub autoritatea patriarhului avea libertatea de a face comerţ şi perspectiva îmbogăţirii în noul stat. Totuşi se găsea într-o situaţie deprimantă. Grecii erau cetăţeni de un rang inferior, la discreţia unei administraţii devenite curînd coruptă şi abuzivă.

Două apendice încheie volumul: unul despre principalele surse ale istoriei căderii Constantinopolului şi altul despre biserica din Constantinopol după cucerire.

Discutînd sursele, autorul este de părere că relatarea lui Phrantzes (Sphrantzes) în *Chronicon majus* este o versiune originală, reconstituită de acesta după ce a scăpat din captivitate, şi de aceea ar fi utilă, deşi vagă în detalii. Credem că astăzi este un fapt deplin stabilit că Phrantzes nu e autorul acestei cronici şi deci ea trebuie folosită cu multă precauţie. Printre izvoarele italiene autorul enumeră şi pe Cristoforo Riccherio. Acesta este în realitate francezul Richer din serviciul regelui Francisc I (B. Unbegaun, *Les relations vieux russes de la prise de Constantinople*, în „Revue des études slaves", (IX, 1929, p. 32). Podesta al Perii, autor al unui raport adresat Genovei, nu era Angelo Giovanni Lomellino, ci A. G. Zaccharia (*Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi*, Paris, 1827, vol. I, p. 74—79). Autorul consideră interesante şi amănuntele date de florentinul Andrea Cambini, care le-ar fi cules de la martori oculari ai cuceririi Constantinopolului.

În ce priveşte sursele turceşti, socoteşte că singura mai importantă este *Sa'ad ed Din*, ale cărei informaţii corespund cu ale istoricilor greci, de la care probabil s-a şi insipirat.

O hartă a lumii greceşti în secolul al XV-lea, o bogată bibliografie şi un indice întregesc acest volum.

E. Frances

* * * *The Dark Ages. The Making of european civilization*, London, Thames and Hudson, 1965, 360 p.+675 ilustr. (200 color, 475 alb-negru)

O cît de succintă trecere în revistă a dezvoltării istoriografiei privind evul mediu dovedeşte că studiile cele mai serioase asupra începuturilor acestei perioade, analizele cele mai pătrunzătoare ale vremii de cristalizare a formaţiunilor statale medievale din Europa aparţin îndeosebi epocii care a urmat primului război mondial, devenind tot mai

www.dacoromanica.ro

numeroase după cel de-al doilea. Atenția istoricilor medieviști contemporani se îndreaptă tot mai mult către cercetarea urmelor arheologice și a izvoarelor scrise privind evul mediu timpuriu, epocă a cărei cuprindere cronologică diferă încă în accepția învățaților, căutîndu-se o integrare cît mai organică a acestei etape în istoria generală. Împrejurarea nu este lipsită de semnificații, atestînd, pe de o parte, un interes firesc al istoricilor pentru deslușirea coordonatelor unei perioade asupra căreia datele pe care le avem sînt puține, uneori contradictorii, adeseori controversate, iar pe de alta tendința evidentă de explicare a ceea ce tot mai frecvent este denumit fenomenul „nașterii civilizației europene". Conceperea istoriei cultural-materiale și spirituale a continentului nostru ca o unitate indisolubilă și cercetarea relațiilor sale cu alte arii de civilizație, descifrarea interferențelor etnice și de cultură, uneori neașteptate și pasionante, constituie o trăsătură dominantă a studiilor privind începuturile evului mediu[1]. Lucrarea la care ne referim, datorată contribuției a 14 binecunoscuți cercetători ai acestei perioade — printre care aflăm numele lui David Talbot Rice, Sirarpie Der Nersessian, Cyril Mango, Donald Bullough, Philip Grierson —, o dovedește, credem, cu prisosință.

Lărgimea meritorie de orizont istoric care a prezidat la alcătuirea volumului reiese de la început din chiar parcurgerea titlurilor capitolelor ce-l formează, referitoare la toate regiunile care au contribuit între secolele IV și XI la crearea civilizației medievale europene. Începînd cu Răsăritul încă prosper la sfîrșitul antichității, cu Iranul sasanid moștenitor al tradițiilor ahemenide și greco-romane, cu lumea arabă creatoare, din Spania pînă în centrul Asiei, a unei culturi și arte originale, cu civilizația armeană și bizantină, pentru a continua cu aportul slav în circumscrierea unui areal cultural în răsăritul Europei sau cu contribuția germanică în apusul și în nordul continentului și încheind cu evidențierea primelor elemente de unitate politică și spirituală considerate, nu întotdeauna cu nuanțele necesare, drept „europene", fiecare dintre aceste capitole, fără a aduce multe date noi în discuția epocii și regiunii la care se referă, colaborează nu mai puțin la crearea unui tablou evocator a ceea ce este denumit, cu un termen dintre cei mai improprii și mai derutanți folosiți încă în istoriografie, „epoca întunecată".

Întrevăzînd neajunsurile pe care o asemenea denumire le comportă, precuvîntătorul volumului, cunoscutul profesor de la Edinburgh David Talbot Rice, recunoaște existența unui „mit al epocii întunecate", însă, nu ajunge a găsi un alt termen pentru a desemna conținutul acelei vremi de fundamentală importanță pentru cristalizarea civilizației medievale. Evident, nici migrațiunea popoarelor, nici dispariția civilizației clasice, nici dominația bisericii, nici opoziția Răsărit-Apus, văzută ca deosebire între două arii de cultură mai curînd, nu sînt suficiente pentru explicarea și denumirea epocii. Ne întrebăm însă din capul locului în ce măsură rămînerea la termenul de „epocă întunecată" — epitet de referire atît de echivoc — adoptat în chiar titlul volumului, mai poate fi admisă în continuare fără a vicia conținutul istoric al unor secole de mari căutări și de rodnice eforturi în cîmpul civilizației. Și aceasta întrucît atît datele despre vremea în discuție s-au îmbogățit substanțial, în urma tot mai numeroaselor cercetări arheologice efectuate pe tot cuprinsul Europei, cu un interes predilect pentru problematica acestei epoci, cît și datorită faptului că interpretarea ei ca o punte de legătură, adeseori strălucită, între antichitate și veacurile de mijloc a devenit definitiv un bun al științei istorice de pretutindeni. De altfel paginile fiecărui capitol al cărții, ca și ilustrațiile abundente, bine alese, sobru comentate, vin să sublinieze acest adevăr.

În chip firesc, lucrarea debutează cu urmărirea succintă a aspectelor celor mai

---

[1] Printre cele mai recente încercări de sinteză în această problemă putem menționa, de pildă, lucrarea cu caracter mai curînd eseistic a profesorului Robert S. Lopez de la Universitatea din Yale, *Naissance de l'Europe*, Paris, 1962 (col. „Destins du monde"), a cărei primă parte este închinată secolelor V—X.

www.dacoromanica.ro

însemnate din civilizaţia Răsăritului, care, începînd din secolul al III-lea, prin Persia sasanidă, şi din cel de-al VII-lea, prin lumea islamică, va înrîuri puternic cultura materială şi spirituală a Europei. Dincolo de unele confuzii de terminologie în ceea ce priveşte structura socială antică şi medievală, autorul capitolului despre civilizaţia iraniană în vremea urmaşilor lui Sasan (David Oates) surprinde cele mai notorii aspecte ale acesteia în secolele III—VI: tendinţa de afirmare a unei continuităţi încă din vremea ahemenidă, vădită în sculptura monumentală rupestră pusă în slujba divinizării suveranului şi a familiei sale (Naqsh-i-Rustem, Naqsh-i-Bahram, Sar Meshed), manifestarea influenţelor clasice greco-romane în conceperea şi împodobirea unor monumente de artă aulică (Bisha pur), crearea unei sinteze iraniene, vădită mai ales pe planul artei, în celebra toreutică sasanidă care a înrîurit atît de profund arii vaste din Europa şi din Siberia. Totuşi, locul pe care Persia secolelor III—VI l-a avut în larga luare de contact între Orientul Îndepărtat, Asia centrală, Imperiul bizantin şi restul Europei prin felurite filiere, ar fi putut ocupa un loc mai mare în circumscrierea rolului culturii iraniene în primul mileniu al erei noastre. Într-adevăr, nu trebuie uitat că aproape toate populaţiile cu care Europa de răsărit şi est-centrală a venit în contact în acest răstimp, fie ei avari, bulgari sau unguri, au purtat în măsuri diferite amprenta civilizaţiei sasanide, împrejurare care nu ar trebui eludată în nici o prezentare a istoriei acesteia, cu atît mai mult cu cît, în chip cu totul îndreptăţit de altfel, acest rol a fost judicios înţeles prin deschiderea volumului tocmai cu un capitol dedicat Iranului.

Asupra înrîuririlor pe care aria culturală sasanidă, în primul rînd Persia şi Mesopotamia, alături de cultura greco-romană a Siriei şi a Egiptului, le-au avut asupra civilizaţiei islamice încă de la naşterea acesteia, se opreşte şi autorul capitolului despre „Imperiul profetului". Trecînd în revistă principalele creaţii de cultură şi de artă din Damascul şi Cordoba Umayyazilor, din Bagdadul Abbasizilor sau din Cairo-ul Fatimizilor, R. H. Pinder-Wilson notează şi comentează caracteristicile fiecărei etape importante din istoria islamului: crearea unei sinteze originale în Siria secolelor VII—VIII prin interpretarea în principalele monumente arabe — moschee şi palate — a moştenirilor elenistice şi persane, ca şi a împrumuturilor bizantine (Damasc, Mshatta)[2]; apogeul acestei sinteze în secolele IX—XI, odată cu ceea ce autorul numeşte „stilul abbasid internaţional" patronat de Bagdad şi creator de diferite şcoli provinciale în Mesopotamia, Persia şi Asia centrală. Faptele deosebite şi creaţiile originale ale culturii şi ale artei islamice, de la adaptarea unor elemente de gîndire elenistică prin traduceri din Aristotel pînă la manuscrisele miniate şi la splendida ceramică policromă, au avut, aşa cum se ştie, un ecou deosebit în Europa medievală. Cercetări mai recente[3] au venit să sublinieze şi ele rolul artei arabe din secolele IX—XI în îmbogăţirea repertoriului decorativ bizantin în sudul Peninsulei Balcanice şi al celei italice, întregind o parte a tabloului schiţat de autorul capitolului la care ne-am referit.

Atît Persia sasanidă, cît şi islamul şi-au legat un timp destinele cu una dintre cele mai interesante arii de cultură, aflată la întretăierea unor drumuri străvechi între Orient şi Europa: Caucazul (capitolul închinat culturii acestuia este semnat de Sirarpie Der Nersessian). Civilizaţia armeană, în primul rînd, şi mai apoi aceea a Georgiei s-au numărat, alături de cea bizantină, printre cele cîteva punţi de legătură care au permis Europei medievale să ia cunoştinţă de realizările civilizaţiilor răsăritene. În acelaşi timp, căutările şi reuşitele de prestigiu ale culturii armene în perioada ei de aur (secolele X—XI), concretizate în monumente de artă ca cele de la Ani, Aghtamar şi Etchmiadzin, au exercitat influenţe, încă insuficient puse în lumină, asupra sferei bizantine şi mai departe asupra altor regiuni europene.

Fireşte, într-un volum dedicat vremii de trecere de la antichitate la evul mediu

[2] În această problemă vezi pe larg la George C. Miles, *Byzantium and the Arabs: Relations in Creta and the Aegean Area*, în „Dumbarton Oaks Papers", 1964, nr. 18, p. 1—32, şi Oleg Grabar, *Islamic Art and Byzantium*, ibidem, p. 67—88.

[3] Vezi nota precedentă.

www.dacoromanica.ro

nu putea lipsi tratarea civilizației bizantine. O fac în două capitole succesive Cyril Mango și J. M. Hussey, îmbrățișînd istoria imperiului pînă în secolul al XI-lea și subliniind două dintre trăsăturile specifice ale culturii acestuia : continuarea pe toate planurile a tradițiilor clasice și întipărirea, uneori foarte profundă, a amprentei religioase asupra tuturor domeniilor de viață bizantină. Dacă nici unul dintre cei doi autori nu se ridică peste nivelul unei corecte relatări a principalelor momente din istoria Bizanțului, există în aceste texte și unele teze prea puțin nuanțate, în ciuda îndelungatei lor discutări în istoriografie și chiar a soluțiilor judicioase propuse de specialiști : ne referim mai cu seamă la tratarea de către primul dintre autori a fenomenului iconoclast văzut exclusiv sub prisma implicațiilor și explicațiilor sale religioase, eludîndu-se rațiunile sociale, economice și politice asupra cărora pe drept cuvînt istoricii moderni au pus accentul și pe care Cyril Mango, fără argumentele de rigoare, le exclude de-a dreptul pentru secolele VIII — IX (p. 109).

Schematic, incomplet și lipsit de datele mai noi furnizate de arheologie ni s-a părut capitolul dedicat de Tamara Talbot Rice estului Europei și slavilor în special. Accentuînd aproape în exclusivitate asupra originilor Rusiei și într-o mult mai mică măsură ale Poloniei medievale, autoarea omite fie și numai schițarea situației istorice și a culturii materiale a altor etnii din această parte, a continentului, numită de altfel, chiar de specialista engleză, „creuzetul popoarelor". Pornindu-se de la premisa, și ea discutabilă, că singurele state slave rămase independente au fost cele amintite mai sus, se acordă un spațiu peste măsură de mare acestora, făcîndu-se aproape abstracție de triburile slave din Peninsula Balcanică și de cele din vest [4], pentru a nu mai vorbi de autohtonii romanizați, al căror aport la structurarea unor forme de cultură prefeudală în Răsăritul european este din ce în ce mai bine cunoscut. În acest fel, partea la care ne referim este văduvită tocmai de complexitatea de tratare ce se cuvenea unei arii de civilizație, ea însăși atît de complexă din punct de vedere etnic și istoric-cultural în secolele IV—X.

Dimpotrivă, capitolele dedicate migrațiunii și rolului populațiilor germanice în crearea civilizației medievale europene — vizigoți în Spania (William Culican), ostrogoți și langobarzi în Italia (Donald Bullough), franci pe fostul teritoriu al provinciilor Galia și Germania (Peter Lasko), anglo-saxoni în insulele britanice (Charles Thomas) și normanzi în părțile nordului scandinav (David M. Wilson — se remarcă prin profuziunea materialului adus în discuție, ca și prin judicioasa selectare a faptelor și a monumentelor de cultură și de artă mai însemnate și pasibile a indica crearea treptată a unui limbaj european, într-o lume încă fărîmițată.

Sînt comune tratărilor celor cinci autori o seamă de aspecte care definesc în același timp viziunea lor de istorici ai culturii medievale : sublinierea moștenirilor romane și a împrumuturilor bizantine din cultura materială și spirituală a lumii germanice, reliefîndu-se, de pildă, înrîurirea tradițiilor imperiului dispărut, ca și influențele celui încă existent, asupra monumentelor Italiei ostrogote din secolul al VI-lea (la Parma, Verona, Ravenna), în cultura Peninsulei Iberice, ca și în ceramica, sculptura decorativă și orfevreria francilor sau în Nordul viking, a cărui artă se nutrește într-o primă fază a sa din motive naturalist-zoomorfe ale repertoriului romano-bizantin provincial ; scoaterea în evidență a unor alte influențe, cum ar fi cea orientală, fie ea islamică, în varianta mozarabă a culturii Spaniei secolelor VII—XI, fie copto-armeană și siriană în miniaturile manuscriselor și în decorul unor sarcofagii din *regnum Francorum* sau opere de artă — manuscrise, în primul rînd — create în mediul monastic al Irlandei (mult mai puțin discutate, din păcate, sînt elementele răsăritene, mai ales iraniene, care au îmbogățit arta semințiilor gotice trăitoare, în preajma migrațiunii lor spre Apus,

[4] Asupra rolului acestora în evul mediu european vezi cele mai recente sinteze : Roger Portal. *Les Slaves. Peuples et nations*, Paris, 1965, p. 30—102, cu unele accente neonormaniste, care nu lipsesc nici la Tamara Talbot Rice, ca și lucrarea colectivă *Magna Moravia*, Praga, 1965.

www.dacoromanica.ro

în spaţiul nord-pontic) ; în sfîrşit, conceperea fiecăruia dintre aporturile germanice citate drept o componentă în sinteza politică pe care au reprezentat-o în secolele IX—XI principalele state ale Europei occidentale de la regatele scandinave şi spaniole la cele englez şi francez.

Acest stadiu istoriceşte superior de cristalizare statală în anumite limite teritoriale, cu o structură feudală definitiv alcătuită, deschis de momentul carolingian şi desăvîrşit pe ruinele efemerei închegări imperiale a fiului lui Pepin cel Scurt, face obiectul capitolelor finale ale cărţii semnate de Philip Grierson, Donald Bullough şi Denys Hay.

Evocînd pe multiple planuri domnia lui Carol cel Mare, antecedentele şi urmările ei în civilizaţia europeană, cel dintîi dintre autorii amintiţi subliniază în chip fericit tocmai caracterul de sinteză culturală pe care au reprezentat-o sfîrşitul secolului al VIII-lea şi începutul celui de-al IX-lea pentru o parte a Europei apusene, care contopea acum, în viziunea sa estetică în primul rînd, elemente romane tîrzii, bizantine, germanice şi orientale, provenind fie din fondul de civilizaţie anterioară, fie din multiplele valuri de influenţă, atît de numeroase, interferente şi complexe în această epocă. Mai puţin marcate ni s-au părut alte aspecte ce se cereau neapărat scoase în evidenţă : ne gîndim la conţinutul a ceea ce obişnuim să denumim „renaşterea carolingiană“ măcar prin comparaţia cu climatul de cultură din cealaltă arie mai însemnată de civilizaţie europeană, Bizanţul. De asemenea putem face rezerve în legătură cu explicarea puţin prea simplistă a sensului evenimentelor de la sfîrşitul anului 800, în cursul cărora papalitatea a fost silită să accepte pentru un timp alianţa, dacă nu chiar dominaţia, celei mai eficace puteri militare a vremii[5], sau pe marginea chipului în care, într-o abordare mai curînd teoretică, autorul reduce relaţiile feudale înainte de secolul al IX-lea exclusiv la instituţia vasalităţii, văzînd într-un factor extern, invaziile vikinge, „agentul catalizator care a transformat feudalismul dintr-un element în structura socială (!) în trăsătura sa cea mai proeminentă şi mai durabilă" (p. 297).

Eşecul încercării ottoniene de *renovatio Imperii Romanorum*, al cărei înţeles european a fost mai puţin scos în relief în contribuţia celui de-al doilea autor, care s-a mărginit mai cu seamă la latura pragmatică a istoriei germane şi italiene a epocii, ca şi triumful capeţienilor în Franţa, se numără printre faptele istorice de majoră rezonanţă ale veacului al X-lea, constituind de fapt punctele de plecare ale unor linii diferite de dezvoltare istorică, lăsîndu-şi o amprentă durabilă asupra celei mai mari părţi a fostelor teritorii carolingiene. Din acest punct de vedere, plasarea în secolele X—XI a momentului final al etapei de civilizaţie care a făcut obiectul volumului, deci o dată cu cristalizarea principalelor formaţiuni statale ce vor dăinui în întregul ev mediu european, este firească. Cruciadele, lupta dintre imperiu şi papalitate, ereziile — pentru a aminti doar fenomenele direct implicate în secolele XI—XV în definirea cît mai exactă a esenţei conceptului medieval de *christianitas* (asupra căruia Denys Hay insistă într-un întreg capitol) — vor da civilizaţiei feudale, aflate în deplina ei maturitate, o coloratură specifică. Dinamisml economic, social şi politic tot mai accentuat, căutările şi descoperirile de noi valori etice şi estetice, contactul mai intim şi mai direct decît pînă acum cu alte arii de cultură, extraeuropene, vor pregăti treptat momentul Renaşterii şi al trecerii spre epoca modernă ca o continuare firească şi dialectică a unui proces fără nici un *hiatus*, neîntrerupt vreodată de „epoci întunecate". În înţelegerea tot mai complexă a acestui adevăr de către toţi istoricii, mai mult decît atît, de către toţi oamenii de cultură, lucrări cu o tematică şi o iconografie ca acelea ale cărţii recenzate — dincolo de omisiuni, erori sau inegalităţi inerente unor abordări de acest caracter — constituie reale progrese şi trebuie salutate ca atare.

R. Theodorescu

[5] O încercare de explicare a evenimentelor din secolul al VIII-lea, în acest sens, ca şi a legăturilor lor cu istoria papalităţii şi a Bizanţului, vezi la Fr. Masai, *La politique des Isauriens et la naissance de l'Europe*, în „Byzantion", 33, fasc. I, 1963, p. 191—221.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR

„Средние века" Сборник, выпуск 24—27, Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1963—1965

Tematica volumelor 24 — 27 din revista „Evul mediu" este, ca şi a celor anterioare, foarte variată. Cu toate acestea, se observă o anumită predilecţie în ultimele volume pentru teme privind feudalismul dezvoltat. Numărul studiilor referitoare la feudalismul timpuriu este mult mai redus faţă de volumele anterioare. Totodată, în volumele recenzate au fost publicate mult mai multe studii consacrate istoriei culturii medievale europene.

Marea majoritate a studiilor şi articolelor se referă la teme din domeniul istoriei relaţiilor agrare, a oraşelor medievale, a culturii şi artei medievale, a apariţiei relaţiilor capitaliste în Apusul Europei. În afară de acestea, mai sînt abordate şi unele teme de istorie politică medievală şi de istoriografie, precum şi de istorie a feudalismului timpuriu.

Dintre studiile referitoare la dezvoltarea relaţiilor agrare în diferitele ţări ale Europei apusene în evul mediu se cuvine să amintim pe primul plan interesantele contribuţii semnate de L. A. Kotelnikova (*Renta funciară în Toscana secolelor XI — XIII*, în vol. 24, *Renta funciară în regiunea Florenţei în secolele XI — XII*, în vol. 25, şi *Emanciparea ţăranilor în regiunea Toscana*, vol. 27). În primul studiu, autoarea demonstrează că dezvoltarea rapidă în secolele XI — XIII a oraşelor, printre care un loc important ocupa Lucca, a avut o mare influenţă asupra situaţiei ţărănimii. Printre obligaţiile ţărănimii, un loc dominant ocupă renta în produse, care în cursul secolului al XII-lea arăta o tendinţă vădită de creştere. Creştea mai ales obligaţia în cereale. Se întîlneau cazuri — este adevărat mai rar — cînd ţăranul era obligat să predea stăpînului jumătate sau o treime din produsele sale cerealiere. Despre corelaţia dintre renta în produse şi renta în bani şi despre schimbarea acestei corelaţii în cursul secolelor XI — XIII, autoarea ne oferă date statistice şi tabele foarte convingătoare. Pe baza acestor date, Kotelnikova demonstrează că renta în bani era dominantă în regiunile din apropierea imediată a oraşelor, pe cînd în regiuni mai îndepărtate, pentru masa ţărănimii predominantă era renta în produse.

L.A. Kotelnikova aduce o serie de date interesante cu privire la schimbarea structurii gospodăriei ţărăneşti, la dezvoltarea producţiei ţărăneşti. Consolidarea şi creşterea ponderii rentei în natură în regiunea Toscana sînt puse de autoare în directă legătură cu împrejurările care au cauzat aici un ritm mai scăzut al dezvoltării oraşelor decît în alte părţi ale Italiei de nord. Menţionăm că încercarea de a stabili gradul de influenţă reciprocă între cele două ramuri ale producţiei materiale — agricultura şi meşteşugurile prezintă un mare interes.

În strînsă legătură cu acest studiu este şi cel cu privire la emanciparea ţărănimii dependente în regiunea Toscana în secolele XII XIII. Concluzii valoroase trage L. A. Kotelnikova şi în cercetarea evoluţiei rentei feudale în regiunea Florenţei în secolele XI — XII. De altfel, autoarea se ocupă de mult de tema evoluţiei relaţiilor agrare în nordul Italiei şi a publicat pe această temă şi alte materiale. Toate aceste contribuţii strînse la un loc ne vor putea oferi un tablou sugestiv pentru o arie geografică mai vastă, în care dezvoltarea

www.dacoromanica.ro

orașelor în perioada arătată a atins cel mai înalt grad din toată Europa.

Un studiu amplu publicat în două părți (vol. 24, partea I, și vol. 26, partea a II-a) semnează A. I. Gurevici, cunoscutul specialist în istoria relațiilor agrare din Norvegia, despre situația social-economică și juridică a unei categorii de țărani liberi din Norvegia secolelor XI — XII, numiți în mod curent în istoriografie *bönder*. Situația aceleiași categorii de țărani liberi din Norvegia și trăsăturile activității lor economice este abordată în articolul lui A.A. Svanidze (vol. 27), numai că de data aceasta autorul se referă la o altă perioadă, anume la secolele XIV — XV.

I.M. Saprîkin, ale cărui studii referitoare la istoria social-economică a Irlandei sub dominația engleză sînt cunoscute specialiștilor noștri, publică un studiu interesant despre *Relațiile agrare în colonia engleză Irlanda în secolul al XVI-lea* (vol. 25). Istoricul polonez Z. Wielgosz publică studiul *Contribuții la istoria marelui domeniu funciar al ordinului cistercian în părțile Labusului în secolele XIII—XV* (vol. 24).

V. F. Semenov, studiind izvoarele referitoare la moșiile conților Pembroke și Montgomery, înfățișează un tablou interesant asupra situației țăranilor dependenți în regiunile de sud-vest ale Angliei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Astfel el scoate în evidență una dintre laturile specifice ale evoluției relațiilor agrare din Anglia în preajma revoluției burghezo-democratice de la mijlocul secolului al XVII-lea. La o perioadă mult mai veche din istoria relațiilor agrare din Anglia, secolele V — X, se referă articolul semnat de M.N. Sokolova, care pentru prima dată ridică într-un studiu special (vol. 26) problema acelei categorii de producători direcți din societatea anglo-saxonă care nu era nici liberă, dar nici dependentă.

O succintă prezentare a *Mișcării populare din sudul Țărilor de jos și din Franța în 1320* găsim în articolul lui V. L. Kerov (vol. 27). Articolul lui V.E. Maier (vol. 27), privitor la *Cultivarea viței de vie și locul ei în istoria agrară a Germaniei în secolele XIV — XVI*, se încadrează și el în preocupările de istorie agrară promovate, după cum am văzut, de redacție cu multă stăruință în ultimul timp.

Dintre studiile care se referă la dezvoltarea orașelor, a luptei sociale din sînul lor și la dezvoltarea comerțului intern și extern în Europa medievală se impun, prin bogăția de materiale faptice noi și prin concluzii mai ales cele semnate de M.M. Smirin și I. L. Bezsmertnîi.

Profesorul M. M. Smirin, ale cărui studii și monografii valoroase sînt bine cunoscute cercetătorilor noștri, abordează într-un studiu publicat în două părți (partea I, vol. 24, și partea a II-a, vol. 25) *Lupta socială în regiunile miniere din Saxonia la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea și în timpul marelui război țărănesc*. Concluziile lui M.M. Smirin sînt deosebit de interesante, cu atît mai mult cu cît ele oferă un tablou nou despre lupta de clasă a minerilor într-una din regiunile mai dezvoltate ale Germaniei cum era Saxonia.

I. L. Bezsmertnîi pune în articolul său o problemă care preocupă în ultimul timp pe specialiști, anume metodele de cercetare a comerțului la sate în Europa secolelor XII — XIII (vol. 25).

A.A. Svanidze, în două studii interesante abordează problema dezvoltării meșteșugurilor în orașul Stockholm. În primul articol (publicat în vol. 24) studiază *Unele trăsături specifice ale dezvoltării breslelor în Stockholm la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea*, iar în al doilea (publicat în vol. 25) *Unele aspecte ale organizării breslelor în Stockholm* în aceeași perioadă. O scurtă, dar interesantă comunicare publică B.N. Floria cu privire la *Istoria relațiilor comerciale dintre Rusia și Flandra în secolul al XVI-lea* (vol. 26).

Strîns legate de aceste studii sînt cele referitoare la apariția relațiilor capitaliste în Europa apuseană. Pe această temă, în cele patru volume la care ne referim au fost publicate doar două materiale, dintre care se impune valorosul studiu al cunoscutei specialiste în istoria medievală a Franței, A.D. Liublinskaia. Autoarea, bazîndu-se pe concluziile la care a ajuns în urma studierii istoriei economice a Franței în secolul al XVII-lea într-o monografie pu-

www.dacoromanica.ro

blicată recent [1], face o interesantă încercare teoretică în *Unele trăsături specifice ale etapei manufacturiere în dezvoltarea capitalismului* (vol. 27). Constatarea că în această etapă de dezvoltare a relaţiilor capitaliste progresul este destul de lent şi de anevoios mai ales în comparaţie cu etapa maşinistă a făcut pe mulţi cercetători apuseni să emită teza unei crize economice sau chiar a unei crize generale în Europa secolului al XVII-lea. A. D. Liublinskaia încearcă să explice acest fenomen prin însuşi specificul stadiului manufacturier al dezvoltării capitaliste, cînd munca manuală nu putea, după părerea ei, asigura un ritm foarte rapid de dezvoltare. Acest studiu oferă un material interesant şi specialiştilor noştri care studiază dezvoltarea capitalistă în ţările române.

O contribuţie la cercetarea apariţiei relaţiilor capitaliste în Europa apuseană aduce şi articolul publicat de A.L. Iastrebiţkaia, *Unele forme ale relaţiilor capitaliste timpurii în procesul tipăririi cărţii în Germania în a doua jumătate a secolului al XV-lea şi mijlocul secolului al XVI-lea* (vol, 24).

Printre materialele de istorie a culturii publicate în volumele la care ne referim, un loc aparte ocupă studiile lui V.M. Volodarski. Primul dintre ele se referă la *Concepţiile umaniste ale lui Ulrich von Hutten*, ideolog al micii nobilimi germane în ajunul şi în timpul Reformei (vol. 24). Cu toate că această figură proeminentă a umanismului german a preocupat şi preocupă şi în prezent pe mai mulţi cercetători (după al doilea război mondial au apărut studii şi lucrări monografice privind activitatea lui Ulrich von Hutten şi în istoriografia marxistă), articolul lui V.M. Volodarski reuşeşte să aducă în discuţie puncte de vedere noi, mai ales în ce priveşte concepţiile filozofice şi religioase ale lui Ulrich von Hutten. În al doilea articol al său (vol. 26), V. M. Volodarski prezintă *Ideile politice şi sociale ale lui Ulrich von Hutten*. Un loc central în acest studiu ocupă analiza schimbărilor care au intervenit în concepţiile lui Ulrich von Hutten, la începutul Reformei. De altfel, acest studiu ca şi cel anterior, face parte dintr-o lucrare monografică a autorului consacrată activităţii umanistului german şi care, după cum se anunţa într-o notă făcută de V.M. Volodarski, se află în pregătire.

Patru studii publicate în volumele la care ne referim se ocupă cu aspectele ideologice şi filozofice ale mişcărilor eretice din diferitele ţări ale Europei feudale. În ordine cronologică, primul este cel semnat de G.V. Sevkina, *Problema raportului dintre credinţă şi raţiune la averrişlii din Paris* (vol. 27). Autoarea abordează această temă în lumina tratatului lui Boèce de Dacie, *De aeternitate mundi*, descoperit şi publicat nu de mult la Budapesta. B.I. Ramın, ca răspuns la tezele istoricului francez Gabriel Le Bras expuse la Congresul de la Stockholm în 1960, abordează în studiul său problema caracterului mişcării eretice din Franţa la începutul secolului al XIII-lea cunoscută sub numele de mişcare eretică a *amauriciens* (vol. 25). Istoricul german E. Werner (R.D.G). publică în vol. 25 un interesant material despre *Ideologia valdensă de factură germano-austriacă în secolul al XIV-lea*, cu referiri privind răspîndirea acestei mişcări eretice şi în centrul Europei. O tematică asemănătoare abordează şi I. Klibanov, dar de data aceasta cu referire la mişcările eretice din Rusia. El prezintă pe scurt *Ideea libertăţii omului în concepţiile ereticilor din Rusia la sfîrşitul secolului al XV-lea şi prima jumătate a secolului al XVI-lea* (vol. 25).

Din istoria cărţii şi a bibliotecilor, pe baza testamentelor umaniştilor şi a oamenilor de ştiinţă din epoca Renaşterii, (vol. 24), este tema articolului semnat de A.I. Homentovskaia, publicat postum.

Strîns legate de studiile din domeniul istoriei culturii sînt şi cele referitoare la dezvoltarea scrisului, deşi ele au evident un pronunţat accent de cercetări paleografice. În medievistica sovietică, un loc important îl ocupă studiile referitoare la dezvoltarea scrierii latine medievale gotice (O. Dobiaş-Rojdestvenskaia, A.D. Liublinskaia, J.V. Luizova, V.L. Romanova etc.). În studiul semnat de L.I.Kiseleva

---

[1] A. D. Liublinskaia, *Французский абсолютизм в первой трети XVII в.*, Издательство „Наука", Москва-Ленинград, 1965. Despre această lucrare a apărut o scurtă prezentare în revista „Studii", nr. 4, 1966, p. 836—837.

www.dacoromanica.ro

este reluată întreaga problemă, autoarea prezentînd într un studiu amplu *Originea cursivului gotic* (vol. 26). Folosindu-se de bogatele fonduri de manuscrise latine aflate la Leningrad, studiul lui L.I. Kiseleva oferă o serie de concluzii de mare interes. Printre altele, autoarea demonstrează legătura strînsă dintre scrierea minusculă carolingiană, pe de o parte, și goticul de cărți, scrierea de cancelarie și cursivul gotic, pe de altă parte. Prezintă interes metoda folosită de autoare, precum și materialul ilustrativ reprodus în studiu. L. I. Kiseleva ajunge la concluzia interesantă că locul de formare a cursivului gotic a fost Franța de nord, de unde s-a răspîndit în toată Europa. Totodată, L. I. Kiseleva pune în articolul său problema elaborării unor studii care să pregătească terenul pentru folosirea mașinilor electronice în domeniul paleografiei medievale și, în general, la descifrarea manuscriselor.

O problemă asemănătoare abordează și studiul *Dezvoltarea scrierii franceze în secolele XVI – XVIII pe bază de izvoare caligrafice* de V.N. Malov (vol. 27).

În cele patru volume la care ne referim sînt publicate doar două studii referitoare la feudalismul timpuriu apusean. A.R. Korsunski, cunoscutul cercetător al relațiilor sociale la goți, abordează în studiul său *Condițiile de așezare ale vizigoților în Galia de sud și în Spania.* A. I. Neusihin își continuă seria studiilor sale referitoare la *Lex Sallica.* În partea a treia a studiului său intitulat *Noi date de studiu ale izvoarelor referitoare la Lex Salica* (vol. 25), profesorul de la Universitatea din Moscova încearcă o nouă abordare a interpretării capitolului 58, „De chreneeruda'', din Lex Sallica, comparînd diferitele variante ale textului cu o serie de alte izvoare legate de acest capitol.

În cele patru volume apare doar un singur studiu de istorie politică medievală, anume articolul istoricului ceh Y. Polisensky, *Problema cehă în raporturile politice ale statelor occidentale cu cele orientale în prima perioadă a războiului de 30 de ani* (vol. 24). Un alt studiu, scris tot de un istoric ceh, M. Hroch, se referă la *Relațiile economice dintre țările occidentale și cele orientale în etapa decisivă a războiului de 30 de ani* (vol. 24). De altfel, aceste studii, dat fiind caracterul lor, sînt publicate la rubrica „Discuții''. Ele prezintă interes pentru istoricii noștri cu atît mai mult, cu cît se referă și la unele aspecte ale istoriei țărilor române din perioada dată, mai ales la istoria Transilvaniei.

În cadrul aceleiași rubrici este publicat studiul lui M.E. Bercovici *Trăsăturile specifice ale procesului de formare a poporului german* (vol. 27). Referindu-se la articolul lui N. F. Kolesnițki, intitulat *Cu privire la dezvoltarea etnică și statală a Germaniei în evul mediu* (vol. 23), M. E. Bercovici critică o serie de teze ale acestuia.

Istoricul german E. Donnert (R.D.G.) publică un interesant studiu privitor la *Datele izvoarelor germane din perioada feudalismului timpuriu despre slavi și programul expansiunii la răsărit formulat de către Titmar de Merseburg* (vol. 27).

Profesorul L.V. Cerepnin, în studiul său *Despre sursele rusești privind istoria unirii de la Florența* (vol. 25), analizează *Povestea despre conciliul de la Florența a preotului Simeon din* Susdal și *Descrierea soliei rusești în Italia la conciliul de la Florența*, scrisă de un autor anonim, două relatări interesante despre acest conciliu bisericesc din 1439. Ajunge la concluzia că aceste două relatări, împreună cu alte materiale, fac parte dintr-un material special elaborat în Rusia la mijlocul secolului al XV-lea. M.V. Tihomirov prezintă unele materiale interesante despre *Grecii din Moreea în Rusia medievală* (vol. 25), care s-au așezat la Moscova și în alte orașe din Rusia la mijlocul secolului al XV-lea, mai ales după căderea Constantinopolului.

Cercetările din domeniul istoriografiei ocupă un loc important. Dintre ele, un interes mai mare prezintă comunicarea semnată de A.D. Liublinskaia *Medieviștii din R.D.G. despre răscoalele orășenești din secolul al XIV-lea* (vol. 24) cea a lui I. L. Besmertnîi *Unele probleme ale istoriei social-politice ale epocii carolingiene în medievistica din Europa apuseană* (vol. 26), cea a lui V.E. Maier *Problemele istoriei agrare în Germania secolelor XIV – XVI în lumina lucrărilor istoricilor burghezi din R.F.G.* (vol. 26) și altele.

www.dacoromanica.ro

Un foarte interesant studiu teoretic publică A.I. Danilov despre *Teoria marxist-leninistă a reflectării şi ştiinţa istorică* (vol. 24).

Sînt bogate în informaţii rubricile „Recenzii", „Medievistica în şcolile superioare", „Publicaţii" (în care sînt publicate unele izvoare inedite din fondurile de arhive sovietice), „Cronica" şi altele. În mod special atrage atenţia specialistului rubrica „Bibliografie" unde, sub semnătura lui I.S. Frolova, se dă bibliografia completă a lucrărilor sovietice de medievistică apuseană pe anii 1961 (vol. 24), 1962 (vol. 26). În volumul 27 se publică o succintă dare de seamă, semnată tot de I.I. Frolova, despre noile lucrări bibliografice engleze privind istoria medievală a Angliei.

Scurta noastră prezentare nu poate cuprinde desigur, decît cu titlu informativ tematica variată şi interesantă pentru specialişti a volumelor 24 — 27 din revista „Evul mediu" la care ne-am referit.

L. Demény

„Kwartalnik Historyczny" (Revistă trimestrială de istorie), Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965, nr. 1—4, 1 050 p.

Şi în 1965 cunoscuta revistă a Institutului de istorie al Academei Polone de Ştiinţe cuprinde în cele 4 numere ale ei un interesant şi variat material ştiinţific. Articolele, ca şi rubricile de discuţii, critică şi informare, imprimă revistei o înaltă ţinută ştiinţifică, oglindind în acelaşi timp rezultatele obţinute de istoriografia poloneză.

Revista consacră un spaţiu relativ larg problemelor de istoriografie. Astfel, H. Jabłoński publică un articol intitulat *Pentru o apreciere judicioasă a situaţiei actuale a ştiinţelor istorice*, în care arată că pentru a se putea conduce o ramură industrială nu ajung numai cunoştinţele tehnice şi nici completarea lor cu cunoştinţe economice şi juridice. Pentru a se putea conduce o ramură industrială este neapărată nevoie de cunoştinţe asupra omului, deci de a se cunoaşte ştiinţele sociale ca psihologia şi sociologia. Dar cunoştinţele despre om şi societate nu sînt complete fără istorie. Este exact cînd se spune că istoria este sufletul naţiunii. De aici rezultă marea importanţă socială a ştiinţelor istorice. Istoria naţiunilor şi a societăţilor nu urmează o linie dreaptă. Pentru fiecare perioadă istorică şi pentru fiecare regiune se impune un examen strict şi minuţios al faptelor. A face un bilanţ al ştiinţei istorice din R.P. Polonă constituie o muncă dificilă. Totuşi aceasta ar putea avea o mare însemnătate pentru celelalte ştiinţe sociale şi pentru ştiinţa polonă în ansamblul ei (nr. 1).

În articolul *Istoriografia anilor 1795 — 1914 în Polonia populară*, St. Kieniewicz trece în revistă principalele publicaţii de documente şi monografii, indică rezultatele obţinute în domeniul istoriei agrare şi al istoriei industriei şi analizează primele încercări de a arunca o lumină nouă asupra perioadei napoleonene, precum şi discuţiile purtate asupra insurecţiei din 1831. El arată apoi că centenarul insurecţiei din 1863 a prilejuit apariţia unui mare număr de lucrări preţioase privind acest eveniment. Autorul constată, în sfîrşit, că studiile asupra mişcării populare şi asupra partidelor politice burgheze sînt mai puţin avansate, iar cele asupra istoriei culturii polone din secolul al XIX-lea au rămas în urmă (nr. 1).

În alt articol, T. Ciéslak se ocupă de *Cercetările asupra istoriei Poloniei dintre 1914 şi 1964 în Polonia populară*. Se arată că numai începînd cu instaurarea regimului puterii populare în Polonia istoriografia perioadei de la 1914 încoace a încetat să aparţină domeniului ziaristicii şi a luat calea cercetării ştiinţifice bazate pe metodologia marxistă. Anul 1914, ca dată iniţială a acestei perioade, suscită discuţii, în care se confruntă două puncte de vedere : unii consideră primul război mondial ca aparţinînd epocii precedente, alţii sînt de părere că acest război trebuie ataşat perioadei restabilirii independenţei de stat poloneze. Cercetările polone asupra celui de-al doilea război mondial constituie o preţioasă contri-

www.dacoromanica.ro

buţie la studiile consacrate aproape în toate ţările acestui eveniment (nr. 1).

Un articol interesant este şi cel semnat de B. Leśnodorski şi intitulat *Istoria şi societatea. Probleme de informare şi înţelegere.* Autorul constată că popularizarea ştiinţei, factor important al informaţiei ştiinţifice contemporane, constituie o problemă complexă şi dificilă. El demonstrează cît este de importantă în lumea contemporană, şi mai ales în Polonia, popularizarea ştiinţei şi gîndirii istorice. Se scoate în evidenţă interesul pentru istorie al celor mai diverse pături sociale. Popularizarea bunurilor culturale trebuie să se orienteze către operele intelectuale cele mai bune ale culturii naţionale şi universale. Generalizarea ştiinţei istorice în Polonia a înregistrat rezultate pozitive în ultimii 20 de ani. Sarcina viitorului este aceea de a se continua această dezvoltare în toate domeniile, folosindu-se toate mijloacele susceptibile de a influenţa masele (învăţămîntul, presa, cărţile şi albumele, muzeele, radioul şi televiziunea). Realizarea acestui program necesită dezvoltarea artei popularizării. Istoricii de profesie nu ajung adesea, în timp ce publiciştii şi eseiştii care scriu despre subiecte istorice, încrezători în intuiţia şi talentul lor de scriitor, neglijează frecvent erudiţia, necesară totuşi. Două mari roluri ştiinţifice şi sociale se deschid în faţa istoricilor de profesie : primul acela de autor, de conferenţiar, de autor de emisiuni de popularizare la radio şi televiziune, de comentator istoric şi sociologic al timpurilor moderne în perspectiva lor cea mai vastă; al doilea cel de expert şi de consilier. Istoricii de profesie vor trebui să îndeplinească aceste funcţii atît pe lîngă scriitorii şi ziariştii ce se ocupă cu popularizarea bunurilor culturale, cît şi pe lîngă oamenii politici, organizatorii vieţii sociale şi reprezentanţii altor ştiinţe sociale. Intensificarea acţiunii istoricilor în colaborare cu alte discipline poate contribui la dezvoltarea civilizaţiei tehnice actuale (nr. 3).

Atenţia istoricilor poloni a fost concentrată în 1965 şi asupra rolului Varşoviei în istoria poporului şi statului polonez. Acestei probleme i s-a consacrat o sesiune ştiinţifică, organizată între 13 şi 16 mai 1965, cu prilejul aniversării a 700 de ani de la înfiinţarea Varşoviei şi a 20 de ani de la eliberarea ei de sub hitlerişti. Cu această ocazie s-au prezentat 9 referate asupra istoriei capitalei polone de la întemeierea ei şi pînă astăzi (nr. 4). În revistă se publică un studiu special, semnat de Wł. Tomkiewicz şi intitulat *Varşovia în secolul al XVII-lea.* În el se arată că acest oraş a devenit capitala Poloniei şi reşedinţa regelui la începutul secolului al XVII-lea, cînd numeroasa curte regală şi toate serviciile centrale ale statului au fost transferate din vechea capitală, Cracovia, la Varşovia. Afluenţa nobilimii în noua capitală a făcut să se ridice palate şi case în periferiile oraşului. Burghezia a sporit, iar comerţul şi meşteşugurile s-au dezvoltat. În curînd Varşovia a devenit centrul economic al ţării, alături de Gdansk. În acelaşi timp s-a dezvoltat viaţa intelectuală şi artistică a noii capitale. Una dintre primele grădini botanice din Europa a fost creată în apropierea palatului regal. Naturalistul Bernard a publicat o descriere ştiinţifică a unui număr de 750 de plante din vecinătatea Varşoviei. La curte au fost întreprinse cercetări pentru obţinerea vidului, iar rezultatele lor au fost publicate. Un inginer al curţii, T. Burattini a construit un vehicul-amfibie, s-a ocupat de tăiatul lentilelor telescoapelor, de construitul barometrelor, făcînd şi demonstraţii publice cu un model de avion inventat de el. În palatul regal se găsea o mare bibliotecă, care concentra numeroase opere de istorie şi de fizică. Curtea avea o orchestră, un ansamblu vocal şi un teatru. Ulterior s-a creat acolo şi o operă italiană, în care arhitecţii şi pictorii pregăteau decorurile urmînd formele adoptate în scenografia barocă italiană. Colecţia regală de tablouri se compunea în cea mai mare parte din operele maeştrilor italieni şi flamanzi. În grădina palatului au fost amplasate multe sculpturi importate din Florenţa şi din Praga. Cu timpul s-a format un mediu artistic polonez. Palatele magnaţilor s-au împodobit cu opere de artă printre care se aflau tablouri de Rafael şi Tizian. Mănăstirile aveau biblioteci de mare valoare. În 1643 a fost publicat un ghid al oraşului în plină dezvoltare. Invazia suedezilor (1655) a întrerupt însă dezvoltarea Varşoviei, care a fost prădată şi distrusă, iar populaţia decimată. Cu toate că oraşul a fost reconstruit destul

www.dacoromanica.ro

de repede după retragerea suedezilor, el n-a mai redobîndit splendoarea trecută. Perioada oligarhiei magnaţilor a adus cu ea declinul economic, dar mai ales cel cultural al oraşului (nr. 3).

Din perioada dezvoltării capitalismului în Polonia semnalăm articolul publicat de I. Pietrzak-Pawłowska, *Bazinul Dąbrowa şi regiunea Loarei*. Autoarea examinează procesul de industrializare tardivă a regiunilor agricole din Europa centrală şi răsăriteană, luînd ca exemplu teritoriile polone, precum şi pătrunderea capitalului francez în industria minieră şi siderurgică din aceste teritorii. Bazinul Dąbrowa, conţinînd zăcăminte de huilă, de minereu de fier şi de zinc, forma în a doua jumătate a secolului al XIX-lea partea de sud-est a Regatului Poloniei de sub stăpînirea ţaristă. Cererea de minereuri din acest bazin a crescut o dată cu revoluţia tehnică din industria acestui regat, care, fiind legat politic de Rusia ţaristă, îşi trimitea mărfurile pe vastele pieţe de desfacere ale Răsăritului. Între timp, industriaşii francezi din regiunea Loarei, interesaţi în exportul de echipament tehnic, precum şi reprezentanţii băncilor din Lyon şi Paris, au încheiat contracte cu proprietarii terenurilor cu zăcăminte de cărbune şi minereu de fier din bazinul Dąbrowa, înfiinţînd societăţi de exploatare. Rezultatul a fost antrenarea capitalului francez şi accelerarea revoluţiei tehnice şi dezvoltării industriei miniere şi siderurgice din Regatul Poloniei. Unele dintre aceste societăţi au scos însă beneficiile lor din regat şi le-au îndrumat spre Franţa (nr. 4).

Revista consacră apoi un spaţiu larg problemelor de istorie contemporană, polonă şi universală. În ceea ce priveşte istoria Poloniei, semnalăm articolul lui J. Tomaszewski, *Indicele general al producţiei industriale polone din 1928 pînă în 1938*, în care se schiţează un tablou al transformărilor ce au avut loc în perioada dintre cele două războaie mondiale în structura industriei poloneze, transformări cu multe aspecte pozitive. Alte schimbări însă s-au efectuat în condiţii caracterizate printr-o creştere foarte limitată a producţiei industriale globale, prin scăderea folosirii mîinii de lucru în industria mare şi mijlocie şi printr-o situaţie grea în agricultură. În aceste condiţii, tendinţele favorabile pentru economia poloneză n-au avut decît efecte neînsemnate (nr. 2).

Un alt articol, în care se examinează de astă dată mişcarea muncitorească poloneză, este dedicat de Al. Tymieniecka *Sciziunii din Partidul Socialist Polonez din 1928*. Se arată că hotărîrea Partidului Socialist Polonez de a trece în opoziţie a fost luată împotriva atitudinii unui anumit număr de membri din partid, care sprijineau guvernul Pilsudski. Au urmat îndelungate discuţii în sînul partidului. Grupul socialiştilor partizani ai guvernului dominau în Varşovia, Lublin, Cracovia şi Lódz. Majoritatea membrilor partidului însă, sprijinită mai ales pe organizaţia sindicală şi pe cea de tineret, s-a pronunţat împotriva acestui grup şi a trecut în opoziţie. Rezultatul a fost sciziunea partidului în toamna anului 1928. Grupul secesionist al sprijinitorilor lui Pilsudski a creat un nou partid, denumit Partidul Socialist Polonez (vechea Fracţiune revoluţionară), cu un program de colaborare cu guvernul (nr. 4).

Dintre articolele de istorie universală contemporană, un deosebit interes îl suscită cele semnate de H. Baţowski şi intitulate *Din cercetările cele mai noi asupra dezagregării monarhiei austro-ungare* şi *Anul 1945 în istoria universală* (*Fapte şi publicaţii*). În cel dintîi, autorul trece în revistă lucrările tipărite în diferite ţări şi consacrate evenimentelor din ultimii ani ai monarhiei habsburgice, precum şi procesului de dezagregare a acesteia. Cele mai multe dintre aceste lucrări sînt scrise în limba germană. Autorul prezintă o informaţie bibliografică critică asupra problemei. Dintre lucrările româneşti, el a avut în mînă una singură (*Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Bucureşti, 1963). El ajunge la următoarele concluzii : 1) o istorie exhaustivă a dezagregării Austro-Ungariei care să ia în considerare toate elementele trebuie să fie elaborată prin efortul colectiv al istoricilor tuturor popoarelor interesate în alcătuirea unei asemenea opere ; 2) istoricii diferitelor popoare care vor scrie în această problemă vor trebui să folosească mai amplu tezaurul informativ al altor popoare, mai ales cînd este vorba de probleme mai deosebite, ca, de

www.dacoromanica.ro

exemplu cele ce privesc Bucovina, Istria, Silezia etc. (nr. 2).

În ceea ce priveşte al doilea articol, şi anume cel consacrat anului 1945 în istoria universală, prof. Batowski arată că la începutul acelui an naţiunile participante la război şi conducătorii lor aveau de îndeplinit importanta sarcină de a pune capăt ostilităţilor şi de a construi bazele unei păci trainice. Nu exista nici o îndoială că războiul se apropia de sfîrşit. Germania nazistă şi Japonia militaristă slăbeau din ce în ce mai mult sub loviturile marii coaliţii antifasciste. Totuşi, naziştii şi militeriştii, dîndu-şi seama de dezastrul lor inevitabil, se forţau să îndepărteze încă momentul fatal, sperînd să se producă disensiuni în tabăra aliaţilor. Neglijînd pierderile enorme în oameni, monumente de artă şi bunuri materiale, fasciştii obligau masele de soldaţi să continue lupta şi impuneau populaţiilor sacrificii din ce în ce mai mari. Războiul din Europa s-a terminat în luna mai, iar cel din Extremul Orient în august 1945. Toate ţările pe care axa fascistă le-a lipsit de libertate şi-au redobîndit independenţa. Bucuria victoriei a fost însă umbrită întrucîtva de concluziile pesimiste ce se puteau trage din anumite acte care arătau că imperialismul şi reacţiunea continuau să-şi urzească planurile lor. Bombele atomice lansate de Statele Unite ale Americii asupra Japoniei în ultimele săptămîni ale războiului fără nici o necesitate de ordin militar constituiau un grav avertisment. Bazele noilor raporturi de forţă urmau să fie stabilite cu ocazia celor două conferinţe ce au reunit la Ialta în februarie şi la Potsdam în iulie-august 1945 marile puteri ale coaliţiei victorioase U. R. S. S., Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie. Cu toate acestea, bazele denazificării Germaniei au fost puse la Potsdam, unde s-au recunoscut şi drepturile Poloniei la frontierele ei istorice pe Oder şi Neisse. O nouă mare asociaţie internaţională, Organizaţia Naţiunilor Unite, care trebuia să construiască bazele coexistenţei tuturor popoarelor şi ţărilor fundată pe pace şi cooperare, şi-a început opera. Cu tot pesimismul provocat de slăbirea legăturilor dintre puterile victorioase, crearea şi începutul activităţii O. N. U. permiteau încheierea bilanţului anului 1945, bogat totuşi în evenimente istorice, într-o atmosferă de speranţă. Cu acestea autorul îşi încheie articolul. Semnalăm că în această lucrare nu s-a amintit nimic de contribuţia poporului şi armatei româneşti la obţinerea victoriei finale asupra Germaniei hitleriste (nr.3).

Dar ceea ce face ca revista să suscite interes este bogăţia informaţiei sale ştiinţifice, precum şi cronica diverselor manifestări din domeniul istoriografiei poloneze şi străine. Astfel, rubrica discuţiilor cuprinde o serie întreagă de contribuţii la studiul intelectualităţii poloneze dintre cele două războaie mondiale (nr. 1) şi asupra structurii sociale şi a conştiinţei acestei intelectualităţi (nr. 2). În această rubrică sînt inserate şi opiniile istoricilor poloni exprimate la conferinţa din 8 ianuarie 1965 de la Cracovia asupra primului volum din opera colectivă *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764* (Istoria Universităţii Jagellone din anii 1364—1764), apărută la Cracovia în 1964 (nr. 4). Tot la această rubrică sînt dezbătute probleme ca satul din voievodatul Lublinului la jumătatea secolului al XVII-lea, revoluţia tehnică din Regatul Poloniei de sub stăpînire ţaristă şi rolul Partidului Socialist Polonez în formarea celei de-a doua Republici (nr. 1), precum şi statutul „stării excepţionale" din Germania hitleristă (nr. 3).

În altă rubrică sînt trecute în revistă cercetările istorice în legătură cu diferite probleme, ca cele privind conştiinţa istorică în Polonia contemporană (nr. 3), istoria oraşelor poloneze (nr. 1), „opricinina" rusească (nr. 4) şi mişcarea muncitorească italiană (nr. 2).

Un loc deosebit de larg este ocupat în fiecare număr al revistei de recenziile asupra celor mai noi şi mai importante apariţii polone şi străine. În felul acesta revista continuă a fi o tribună activă de informare şi de atitudine critică în domeniul istoriografic. În sfîrşit, fiecare număr cuprinde o cronică a vieţii ştiinţifice interne şi externe. Din această cronică aflăm, printre altele, că între 25 şi 26 ianuarie 1965 a avut loc la Varşovia o conferinţă pe ţară dedicată istoriei întreprinderilor industriale din Polonia din anii 1864—1945 (nr. 4). În rubrica cronicii este semnalat şi cel de-al şaselea simpozion de istorie a satului

www.dacoromanica.ro

din Europa răsăriteană, care a avut loc la Chişinău în octombrie 1964 şi la care s-au prezentat referate, printre altele, şi asupra relaţiilor agrare din Moldova şi Ţara Românească din perioada de trecere la capitalism în istoriografia actuală (nr. 2).

Din cele expuse mai sus rezultă că revista Institutului de istorie al Academiei Polone de Ştiinţe a continuat şi în 1965 să constituie, pe lîngă „Przegląd Historyczny", revista Societăţii istoricilor poloni, principalul organ de valorificare a producţiei istoriografiei marxiste poloneze şi de informare ştiinţifică a tot ce apare mai important în cîmpul istoriografiei polone şi străine.

I. Corfus

„Studi storici". Rivista trimestrale, Roma, Istituto Gramsci editore, an. V (1964) şi an. VI (1965)

Revista marxistă de istorie „Studi storici", care apare la Roma sub direcţia lui Gastone Manacorda, continuă să dezvolte cele mai înaintate tradiţii ale istoriografiei italiene, dezbătînd în spiritul materialismului istoric probleme dintre cele mai diverse pe baze documentare mereu lărgite şi aprofundate. Numerele din 1964 şi 1965 sînt profilate îndeosebi pe studierea istoriei moderne şi contemporane, problemele de istorie social-economică ocupînd primul loc în preocupările colaboratorilor revistei, fără a neglija însă şi alte categorii de preocupări în cercetarea ştiinţifică, cum ar fi cele de istorie politică şi istorie a gîndirii. Motivele sînt lesne de înţeles dacă se are în vedere rolul militant al revistei de pe poziţiile clasei celei mai înaintate a societăţii contemporane. Aşa se şi explică faptul că revista nu se limitează numai la studii privind istoria Italiei, ci îmbrăţişează o serie de alte aspecte din istoria altor ţări, avînd colaboratori nu numai printre istoricii italieni, dar şi de peste hotare, cum ar fi Franţa, Germania, Spania, Uniunea Sovietică ş.a. Prin aceasta se realizează în primul rînd integrarea istoriei Italiei în istoria europeană şi universală, cu o primă consecinţă a înţelegerii mai juste a apariţiei, formării şi dezvoltării proletariatului italian, a cărui luptă s-a dus în strînsă legătură cu cea a muncitorilor din ţările vecine şi din alte ţări în procesul de transformare din clasă în sine în clasă pentru sine. Se îmbină astfel în mod armonios diferitele aspecte de luptă ale muncitorilor de pretutindeni pentru clarificarea scopului final al luptei, care nu poate fi decît internaţionalistă în esenţa sa.

Unul dintre episoadele deosebit de interesante ale luptei proletariatului italian este cercetat pe baza unei largi informaţii bibliografice şi arhivistice în amplul studiu al lui Giuliano Procacci, *Geografia e struttura del movimento contadino della Valle padana nel suo periodo formativa (1901—1906)* (1964, nr. 1). În analiza subiectului propus, autorul are în vedere valul de mişcări şi agitaţii revendicative ale maselor populare în urma grevei muncitorilor genovezi din decembrie 1900, care a cuprins în anii următori şi lumea satelor, avînd drept urmare o serie de greve şi de agitaţii fără precedent în istoria Italiei. Înfăptuitorul acestor greve şi agitaţii agrare era proletariatul agricol din ce în ce mai numeros, mai ales în valea Padului, care face obiectul cercetării autorului.Dar pentru a duce lupta era necesară o organizare şi proletariatul agricol italian din aria geografică cercetată de autor a trecut la constituirea lui în organizaţii pe bază de specializare şi de calificare. G. Procacci se ocupă de diferite tipuri de organizaţii în care se grupau muncitorii agricoli pentru a-şi susţine revendicările. Partea finală a articolului se ocupă de Congresul de la Bologna, care a avut o deosebită semnificaţie, deoarece, pe de o parte, a subliniat importanţa mişcării revendicative a celor din regiunile unde predomina munca cu braţele, iar pe de altă parte a stabilit ca principiu de bază găsirea unui tip de organizaţie unitară care să asigure o conducere unică.

www.dacoromanica.ro

În legătură cu precedentele problemei agrare atît de larg dezbătute în studiul lui G. Procacci în plină dezvoltare a relaţiilor capitaliste în agricultura italiană, trebuie menţionat studiul lui R. Villari referitor la unele aspecte ale perioadei descompunerii feudalismului şi formării relaţiilor capitaliste în acelaşi domeniu al vieţii economice, agricultura: *Il riformismo e l'evoluzione della campagne italiane all settecento, attraverso gli studi recenti* (1964, nr. 4). Autorul se ocupă de transformarea raporturilor dintre ţărani şi proprietari, element esenţial al întregii evoluţii spre capitalism a agriculturii. R. Villari arată că acest proces va lua un ritm accelerat cînd, în perioada ocupaţiei franceze, abolirea feudalismului, exproprierea şi vînzarea bunurilor ecleziastice, împărţirea pămînturilor statului accentuează trăsăturile capitaliste ale marii proprietăţi funciare. În cîmpia lombardă, dezvoltarea unei agriculturi cu caracter comercial a avut loc graţie sistemului binecunoscut al „mezzadriei", prin care stăpînul dă pămîntul şi o parte din inventar, iar fermierul vine cu cealaltă parte din inventar, fiind obligat să predea proprietarului jumătate din recoltă. În această regiune, arată Villari, mica gospodărie ţărănească, cu mijloacele sale rudimentare, rămîne în centrul sistemului productiv, fiind supusă, la o presiune crescîndă de către proprietari prin contracte de arendare conţinînd condiţii din ce în ce mai apăsătoare. În acest mod s-au creat deci condiţiile pentru o creştere decisivă a comerţului de export.

Dezvoltarea rapidă a relaţiilor de producţie capitaliste în economia italiană a avut ca primă consecinţă pe plan social o creştere numerică a proletariatului, a cărui luptă împotriva exploatării se intensifică şi capătă forme tot mai avansate pe măsura organizării din ce în ce mai temeinice. Lupta muncitorilor italieni se face cunoscută în numeroase ţări, bucurîndu-se de atenţie şi sprijin moral din partea mişcării muncitoreşti şi a partidelor social-democrate europene. Printre acestea, Partidul Social-Democrat german i-a acordat o deosebită atenţie în organul său teoretic „Neue Zeit", editat de Karl Kautsky. Analiza oglindirii mişcării muncitoreşti din Italia în această revistă constituie subiectul unui amplu studiu al lui E. Ragionieri, intitulat *L'Italia e il movimento operaio italiano nella „Neue Zeit" 1883–1914* (1964, nr. 3). Autorul relevă preocupările revistei faţă de întreaga mişcare muncitorească italiană, inclusiv cea a proletariatului agricol, insistînd îndeosebi asupra valului de greve din 1901–1902, cauzat de intensificarea exploatării ca urmare a trecerii la imperialism. Dar în paginile revistei se reflecta nu numai mişcarea muncitorească, ci şi cea socialistă. În acest sens se analizează stadiul de dezvoltare al mişcării, nivelul şi căile de pătrundere a marxismului. E. Ragionieri constată că dintre toate revistele socialiste din timpul Internaţionalei a II-a „Neue Zeit" a cuprins cele mai multe informaţii şi aprecieri asupra mişcării muncitoreşti italiene, care constituie izvoare istorice şi permite să se constate modul, în care era văzută mişcarea muncitorească italiană de către cercurile socialiste şi muncitoreşti de peste hotare.

În acelaşi timp, în coloanele revistei se inserează rezultatele cercetării ştiinţifice în legătură cu problema formării şi dezvoltării clasei muncitoare şi în alte ţări. Printre acestea se remarcă studiul cunoscutului istoric francez Albert Soboul, *Problèmes du travail au XVIIIe siècle. L'apprentissage: réalités sociales et nécessités économiques* (1964, nr. 3). Autorul se ocupă de situaţia ucenicilor şi a calfelor în perioada de trecere de la feudalism la capitalism — elemente ale mişcării muncitoreşti incipiente în societatea franceză din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În perioada vechiului regim, climatul ideologic general al muncii era dominat de sistemul tradiţional al prăvăliei şi artizanatului. În aceste condiţii, lucrătorii erau lipsiţi de conştiinţă de clasă şi, prin urmare, de posibilitatea de a se opune burgheziei în ascensiune. Munca şi traiul alături de patroni, pregătirea profesională sub egida lor determinau ca burghezia artizanală să formeze mentalitatea muncitorească. Dar, pe măsura dezvoltării relaţiilor capitaliste de producţie, necesităţile economice şi exigenţele producţiei impuneau înlăturarea organizării tradiţionale a uceniciei, considerată ca o rutină, şi organizarea

www.dacoromanica.ro

unui învățămînt tehnic adaptat realităților sociale ale timpului.

Distinct ca subiect, dar în cadrul aceleiași probleme generale ale dezvoltării capitalismului și urmărilor sale social-economice, se înscrie articolul lui Giorgio Mori despre una dintre cele mai importante și actuale teme, *Rivoluzione industriale: storia e significato di un concetto* (1964, nr. 2). Autorul aduce în dezbatere istoricul și semnificația conceptului de „revoluție industrială", arătînd că în Italia preocupările privind problema revoluției industriale au fost minore și neconforme cu importanța problemei. În istoriografia altor țări însă, problema revoluției industriale a devenit deosebit de actuală, cu atît mai mult cu cît termenul de „revoluție" se aplică la formele de manifestare ale unei întregi serii de fenomene economice, ca „revoluția prețurilor", „revoluția agrară și economică", „revoluția comercială". În articolul de față, autorul, după ce se ocupă de semnificația conceptului de „revoluție industrială" în legătură cu Anglia, țara clasică a marilor transformări economice desemnate cu termenul de „revoluție industrială", trece la analizarea acestui concept în diferite țări din Europa, America și Asia.

O altă categorie de studii se referă la mișcarea risorgimentală, eveniment crucial în istoria Italiei. Deosebit de interesant este în acest sens studiul lui Palmiro Togliatti referitor la poziția maselor populare în Risorgimento, *Le classi popolari nel Risorgimento* (1964, nr. 3). Abordînd problema de pe pozițiile materialismului istoric cu privire la rolul maselor populare în istorie, Palmiro Togliatti își delimitează studiul între sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd ideile și armatele revoluției franceze au pătruns pe teritoriul italian, și pînă în preajma anului 1848. Considerații interesante sînt făcute de asemenea în legătură cu situația marii aristocrații funciare, în cadrul căreia existau elemente evoluînd în sens burghez și aderînd astfel la idealurile și la programul burgheziei. În ce privește masele populare, P. Togliatti subliniază că în sînul lor se constată existența unui sentiment național, cu toată înapoierea lor economică și culturală. Autorul prezintă apoi gravele probleme social-economice care se ridicau în fața maselor populare în prima jumătate a secolului al XIX-lea, subliniind deosebita acuitate a problemei agrare. De asemenea este analizată influența pe care elementele radicale ale burgheziei o aveau asupra maselor, influență care creștea pe măsură ce evoluția situației interne a Italiei se apropia de perioada de criză din 1848—1849. Deosebit de interesant și ridicînd o serie de probleme noi, studiul lui P. Togliatti deschide noi perspective în legătură cu cercetarea și interpretarea viitoare a mișcării risorgimentale.

În cadrul aceleiași importante probleme a istoriei Italiei, deosebit de interesant este și studiul lui Sergio Landucci, *L'hegelismo in Italia nell'età del Risorgimento* (1965, nr. 4). Pătrunderea hegelianismului în Italia a fost precedată înainte de 1840 de un curent antihegelian. Acesta se datora însă unei cunoașteri insuficiente a operelor marelui filozof și numai prin publicarea în 1848 a operei *Filozofia dreptului* în limba italiană s-a putut ajunge la o reconsiderare a hegelianismului. Curînd filozofia lui Hegel este asimilată și comentată, căpătînd adepți în Italia în condițiile deosebit de spinoase ale înfloririi filozofiei neocatolice după Restaurație, pe de o parte, și a înfloririi pozitivismului pe de altă parte. Însușirea filozofiei hegeliene conduce în cele din urmă la formarea unui hegelianism italian. Acest lucru a avut o deosebită importanță în dezvoltarea ulterioară a gîndirii progresiste italiene, întrucît, potrivit aprecierilor lui Lenin, Hegel a precedat direct pe Marx prin introducerea criteriului practicii în teoria cunoașterii. Aprofundarea filozofiei lui Hegel, prin traduceri și comentarii, prin aplicarea la realitățile italiene și prin căpătarea a noi adepți, a determinat ca hegelianismul italian să devină un fapt național tocmai în perioada mișcării risorgimentale, atît de plină în fapte și idei.

Un articol cu caracter istoriografic asupra Risorgiment-ului este cel semnat de E. Ragionieri, *Fine del „Risorgimento"? Alcune considerazioni sul centenario dell'Unità d'Italia* (1964, nr. 1). Autorul discută diferite interpretări ale mișcării pentru unificarea Italiei, referindu-se în primul rînd la problema dacă

www.dacoromanica.ro

Risorgimento a fost o revoluţie în deplinul înţeles al cuvîntului (adică revoluţie social-economică şi politică) sau numai o „revoluţie politică”. E. Ragionieri arată în această privinţă că cercetările legate de formarea statului italian unificat, azi în mare parte încheiate, au dovedit că există un raport incontestabil între procesul istoric care a dus la unificare, proces nu numai politic, şi marile transformări economice care au avut loc în Europa în deceniile de la mijlocul secolului trecut.

Problema căilor de dezvoltare a economiei italiene după înfăptuirea unificării este tratată în articolul lui Lucio Villari, *Per la storia del protezionismo in Italia. Le prime polemiche sul libero-scambismo* (1965, nr. 3, 4). Autorul prezintă cele două puncte de vedere puse în discuţie de teoreticienii politicii economice italiene în jurul anului 1870. De o parte erau promotorii totalei libertăţi comerciale, iar de altă parte erau adepţii protecţionismului, grupaţi în jurul revistei „L'Italia economica”. Adepţii acestui al doilea punct de vedere militau cu multă vehemenţă pentru adoptarea unui sistem protecţionist, care să apere noua industrie italiană de concurenţa industriilor străine mai vechi şi mai avansate. Autorul arată o serie de măsuri preconizate de partizanii protecţionismului, menite să stimuleze dezvoltarea în sens capitalist nu numai a industriei, ci a întregii economii italiene. În ultima parte a articolului *Verso nuove tariffe doganali*, autorul aduce noi argumente în favoarea protecţionismului prin stabilirea a noi tarife vamale. Necesitatea acesteia era impusă de apărarea industriei şi agriculturii naţionale în faţa puternicei concurenţe a Angliei cu produse industriale şi a Statelor Unite ale Americii cu produse agrare. Acest fenomen era caracteristic nu numai Italiei, ci şi altor ţări, ca urmare a crizei economice de supraproducţie din 1873, care a accelerat procesul de revizuire al liberului-schimb. În consecinţă sînt denunţate tratatele comerciale bilaterale dintre diverse ţări. Agricultura europeană este supusă în masă protecţionismului vamal. In anii 1875 şi 1876 în Italia au fost denunţate vechile tratate comerciale şi au fost închise oraşele porto-franco, iar în 1878 guvernul a aprobat noul tarif vamal după sistemul taxei *ad valorem*, pentru a da un nou avînt industriei, în special celei textile, atît de primejduită de politica liberului-schimb. Autorul conchide că fără tarifele vamale adoptate industria italiană n-ar fi ajuns la gradul de dezvoltare din anii următori.

Unele dintre punctele de vedere ale istoriografiei franceze sînt prezentate de W. Markov în articolul *Jacques Roux e Karl Marx: come gli Enragés entrarono nella Sacra famiglia* (1965, nr. 1). Autorul arată că în jurul anului 1840 marea majoritate a istoricilor din Germania, şi nu numai cei din această ţară, nu ştiau încă nimic de existenţa „turbaţilor”. Marx însă, pe atunci tînăr absolvent al Universităţii din Colonia, cercetînd istoria revoluţiei burgheze din Franţa, a fost preocupat de activitatea lui Jacques Roux, unul dintre şefii curentului „turbaţilor”. Întemeietorul socialismului ştiinţific a lăsat preţioase însemnări în legătură cu J. Roux, subliniind activitatea dusă de acesta în anii de maximă intensitate a revoluţiei. Autorul articolului rămîne în continuare preocupat de problemele revoluţiei burgheze din Franţa, şi în special de personalitatea lui Jacques Roux, căruia îi dedică un studiu special. *La collera del prete rosso* (1965, nr. 4). Îmbrăţişînd de la vîrsta de 15 ani cariera ecleziastică, Jacques Roux nu înţelege să rămînă la nivelul canoanelor religioase şi se dedă cu rîvnă studierii ştiinţifice a fenomenelor, ajungînd chiar a face unele experimente în fizică. Începutul revoluţiei îl găseşte printre primii participanţi, alături de poporul parizian, la 14 iulie 1789. Pe parcurs are loc o radicalizare a convingerilor sale, devenind unul dintre cei mai vajnici patrioţi, duşman nemilos al despotismului şi aristocraţiei. În tot timpul activităţii, criteriile sale au fost mai mult de ordinu moral decît istoric-filozofic. În duşmanul de clasă feudal vedea nedreptatea criminală, degradarea, barbaria a zeci şi zeci de secole. Acesta este de altfel şi obiectul înfocatelor sale predici. Autorul conchide că Jacques Roux a fost figura cea mai eminentă a extremei stîngi, adevăratul şef al partidului, a cărui înfrîngere ulterioară n-a putut-o suporta, curmîndu-şi singur firul vieţii.

www.dacoromanica.ro

Problema națională în timpul revoluției franceze este discutată în articolul lui Albert Soboul *Problème nationale et réalités sociales de l'Ancien régime à l'Empire* (1965, nr. 3). Autorul arată că revoluția a topit masa cetățenilor din toate provinciile franceze într-un singur bloc: națiunea. Noul tip de stat, subliniază A. Soboul, căruia Bonaparte i-a perfecționat instituțiile, a dat națiunii o armătură deosebit de puternică. Dar, atrage atenția autorul, structura statului s-a transformat la fel ca aceea a societății. Burghezia a început să privească statul ca pe un instrument al intereselor ei. Prin legăturile noi și puternice pe care le-a creat în societatea franceză, economia capitalistă a integrat într-o anumită măsură masele populare în unitatea națională. În același timp însă au apărut noi contradicții și antagonisme sociale, care vor pune în alți termeni problema națională.

În legătură cu istoria gîndirii economice cităm articolul lui Lucio Villari, *La fisiocrazia nel dibattito illuministico* (1965, nr. 1) în care autorul spune că teoria fiziocrată, parte integrantă a iluminismului francez, a avut după revoluție o soartă nemeritată, fiind considerată doar ca o „curiozitate literară", amintită din cînd în cînd în unele cercuri de discuții ale intelectualității burgheze. Este meritul lui Marx că a reluat celebrul *Tableau économique* al lui François Quesnay, supunîndu-l unei amănunțite analize științifice pentru a desprinde concepțiile teoretice ale noii societăți burgheze asupra dezvoltării economice.

Referitor la unele episoade mai vechi din istoria Italiei semnalăm articolul lui R. Villari *Note sulla rifeudalizzazione del rivoluzione di Masaniello II: Congiura aristocratica e rivoluzione popolare* (1965, nr. 2). Articolul continuă unele cercetări anterioare ale autorului[1] referitoare la cunoscuta răscoală populară a lui Masaniello, care a zguduit regatul napolitan la mijlocul secolului al XVII-lea. Aici R. Villari se consacră îndeosebi examinării măsurilor pe care guvernul napolitan încerca să le promoveze în 1640—1650 în vederea unei întăriri a aparatului de stat feudal. Autorul pune în lumină, de asemenea, și situația financiară precară a regatului napolitan ca urmare a micșorării afluxului de metal prețios american. Două paragrafe ale articolului, cele mai mari ca întindere, sînt dedicate analizei evoluției instituțiilor politice și administrative ale regatului napolitan, analiză care începe cu secolul al XVI-lea, cînd regatul era dependent de Spania, și continuă cu secolul al XVII-lea, cînd, în cadrul unei autonomii mai mari față de Spania, se încerca o consolidare a feudalismului.

Unele aspecte ale istoriei social-economice a Spaniei sînt cercetate în articolul, semnat de José Gentil da Silva, *Degradazione economica spagnola dopo il secolo XVI* (1964, nr. 2).

Autorul analizează în paginile studiului său urmările evoluției economiei agrare a Spaniei la începutul secolului al XVI-lea. Această evoluție este încadrată în contextul mai larg al dezvoltării societății spaniole din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, secole deosebit de bogate în evenimente și în transformări. Astfel, după da Silva, Spania a cunoscut pe parcursul a 200 de ani între 1500 și 1700 profunde transformări în structura feudală a statului și a societății sale. Aceste transformări de structură n-au afectat statul feudal în sine. Acesta a continuat să existe, dar, spre deosebire de perioada anterioară anului 1500, statul feudal n-a mai reprezentat interesele generale ale societății spaniole.

Autorul supune de asemenea unei atente analize condițiile de viață ale populației Spaniei. ocupîndu-se în același timp și de dezvoltarea culturii cerealelor în raport cu conformația geografică a țării. În sfîrșit, autorul încearcă să desprindă factorii care au determinat unele fenomene de regres în economia agrară, arătînd că aceștia au fost sărăcirea și ruinarea țăranilor, pe de o parte, și concentrarea bogățiilor, fapt dominant în istoria modernă a Spaniei, pe de altă parte.

Referitor la istoria colonialismului menționăm articolul lui A. Nouschi *Gli Europei in Algeria dal 1830 al 1954* (1964, nr. 4). Autorul arată că ocupația turcească, care a durat timp de trei secole, nu poate fi consi-

---

[1] Vezi „Studi Storici", 1963, nr. 4.

www.dacoromanica.ro

derată o „colonizare" în adevărata accepţie a cuvîntului, deoarece pămîntul a rămas în mîna posesorilor tradiţionali, iar sistemul economic n-a suferit nici o modificare esenţială. În schimb, ocupaţia franceză a determinat schimbări profunde în această ţară. Autorul analizează etapele principale ale colonizării franceze cu transferul de proprietate funciară în mîna elementelor capitaliste venite din metropolă, cu crearea de întreprinderi comerciale şi industriale moderne, cu instaurarea unei administraţii şi a unei armate care ţineau sub controlul lor întreaga ţară. Articolul lui A. Nouschi prezintă în mod succint nu numai istoricul problemei algeriene în anii 1830—1954, ci expune în acelaşi timp şi cauzele care au declanşat războiul de eliberare ce a dus în 1962 la dobîndirea independenţei ţării.

În legătură cu istoria rezistenţei împotriva fascismului semnalăm articolul lui Eugenio Garin *Eugenio Curiel nella storia dell'antifascismo* (1965, nr. 1), dedicat activităţii luptătorului cu acelaşi nume. Autorul distinge în activitatea lui Curiel trei etape: 1) lupta „legală" în sînul instituţiilor fasciste pentru lămurirea studenţilor şi a tinerilor muncitori (1937—1939); 2) după arestarea din iunie 1939, aprofundarea principiilor marxismului cu aplicarea lor la istoria Italiei (1939—1943); 3) după lovitura de stat din iulie 1943, care a îndepărtat pe Mussolini, organizarea tineretului italian pentru a participa la mişcarea de rezistenţă. În această etapă, Curiel a intrat în rîndurile Partidului Comunist Italian ca urmare a procesului de clarificare ideologică din 1939—1943. Curiel a murit prematur, în februarie 1945, dar cu o lună înainte de moarte, la 20 ianuarie 1945, a fost raportor la conferinţa tinerilor comunişti milanezi, expunînd principiile care trebuie să stea la baza activităţii tineretului comunist italian în lupta pentru democraţie şi pentru socialism.

Un articol privind istoriografia sovietică asupra fascismului este publicat de Boris Lapukhov sub titlul *Il problema del fascismo italiano negli scritti di autori sovietici* (1965, nr. 2). Articolul ne relevă că, încă de la începuturile fascismului, istoricii sovietici au fost preocupaţi de cercetarea cauzelor şi aspectelor mai semnificative ale sistemului politic care va oprima poporul italian timp de două decenii. Astfel, în 1923, G. Sandomirski publică o lucrare în două volume asupra fascismului, urmată în acelaşi an de studiile lui D. Antonov *Ocerki fascisma v Italii* şi de o culegere de articole intitulată *Fascismul mondial*.

Sînt citate apoi articolul lui N. Iordanski consacrat în întregime fascismului italian, studiile lui S. Slobodskoi şi D. Megherovski, precum şi cartea lui G. Sandomirski *Teoria şi practica fascismului european*, apărută la Moscova în 1929. De asemenea, B. Lapukhov menţionează şi pe unii autori care au cercetat politica agresivă a fascismului italian, autori care şi-au consacrat eforturile îndeosebi conflictului italo-etiopian (P. Lisovski, T. Korradov, E. Varga).

Referitor la antecedentele fascismului cităm articolul semnat de G. Procacci, *Appunti in tema di crisi dello stato liberale e di origini del fascismo* (1965, nr. 2) în care autorul face o analiză succintă a împrejurărilor istorice ale instaurării fascismului la putere. G. Procacci subliniază situaţia de criză economică, socială şi politică în care se găsea Italia ca urmare a participării la primul război mondial. Problema readaptării la producţia de pace a celei mai mari părţi din industrie care lucrase pentru război, marile pierderi umane cifrate la aproximativ 1 300 000 de oameni, şomajul crescînd după încheierea ostilităţilor ca urmare a sfîrşitului încordării economice care necesita o producţie dezvoltată impusă de nevoile frontului, situaţia politică confuză generată de criza sistemului parlamentar burghezo-liberal sînt cîteva dintre aspectele mai importante puse în lumină de G. Procacci în legătură cu istoria anilor 1919—1922.

În partea a doua a revistei se vădeşte aceeaşi susţinută preocupare de a prezenta cititorilor probleme dintre cele mai variate şi mai interesante de istorie naţională şi universală sub formă de dezbateri, note şi recenzii. Printre cele mai frecvente preocupări se remarcă însă distinct şi aproape permanent aceea a istoricilor italieni de a prezenta aspecte din concepţia istorică a lui Antonio

www.dacoromanica.ro

Labriola : G. Mastroianni, *Saggi di Antonio Labriola* (1965) şi *Le opere complete di Antonio Labriola* (1964) ; A. Guerra, *Determinismo e libertà nello storicismo di Antonio Labriola* (1965, nr. 3) ; Ga.Man, *Il tentativo di Antonio Labriola* (1965, nr. 4). Mai poate fi menţionat încă, în cadrul rubricii de dezbateri, lungul comentariu al lui M. Rossi referitor la fondatorul socialismului ştiinţific, *La dialetica in Marx* (1965, nr. 4).

La rubrica „Rassegne" sînt inserate de asemenea o serie de probleme, printre care menţionăm : *I catolici tedeschi e il nazional socialismo* de E. Callotti ; *Il movimento nazionale arabo nello specchio dell'Occidente* de A. Abdel-Malek ; *L'Italia nell'età napoleonica* de B. Farolfi ; *Rinuovamento umanistico, progresso tecnologico e teorie filosofiche alle origini della rivoluzione scientifica* de P. Zambelli ş.a. În legătură cu ţara noastră, Gastone Manacorda, în *Il Congresso internazionale di scienze storiche*, menţionează contribuţia arheologului român E. Condurachi, *La Mer Noire, carrefour des civilisations dans l'antiquité* (1965, nr. 3).

Din expunerea, fie şi sumară, a cuprinsului revistei din ultimii doi ani rezultă fără îndoială preocupările asidue pentru aprofundarea unor probleme istorice cruciale atît referitoare la Italia, cît şi la alte ţări ale globului. Predominante în aceste preocupări sînt cele legate de istoria modernă şi contemporană în cele mai diverse aspecte ale desfăşurării sale sociale, economice şi politice. Este vădită preocuparea de a elucida în spiritul materialismului istoric apariţia şi dezvoltarea relaţiilor capitaliste şi consecinţele sale, aspecte ale formării, dezvoltării şi luptei proletariatului italian la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

Orientată spre o cercetare ştiinţifică riguroasă, privind aspecte dintre cele mai diverse ale istoriei naţionale şi universale, revista „Studi storici" a reuşit să-şi asigure colaborarea unor istorici marxişti valoroşi atît din ţară, cît şi de peste hotare, constituind o sursă valoroasă de informare în activitatea a numeroşi cercetători din domeniul istoriei.

Ana Ioachim şi *An. Iordache*

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

INSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI

O. PARPALĂ, *Extensivitatea şi unilateralitatea agriculturii României burghezo-moşiereşti în perioada dintre cele două războaie mondiale*, Bucureşti, Edit. Academiei, 1966, 219 p.

Partidul Comunist Român, continuînd cu consecvenţă politica de industrializare socialistă a ţării, acordă totodată o atenţie deosebită şi dezvoltării agriculturii, ramură importantă în ansamblul economiei naţionale.

Lucrarea conf. univ. O. Parpală, ocupîndu-se de problemele extensivităţii şi unilateralităţii agriculturii româneşti în perioada dintre cele două războaie mondiale, ne dă posibilitatea de a aprecia mai just epoca istorică pe care poporul român a parcurs-o sub conducerea partidului, transformînd agricultura României într-o agricultură în continuu progres intensiv şi multilateral dezvoltată.

În prima parte a lucrării autorul analizează condiţiile social-economice de dezvoltare a agriculturii româneşti între 1920 şi 1939. Dezvoltarea tot mai accentuată a capitalismului în economia naţională a României, imediat după primul război mondial, nu a modificat caracterul predominant agricol al acesteia, gospodăria rurală continuînd să constituie „baza economiei naţionale a României". Caracteristica principală a dezvoltării agriculturii în perioada amintită a constituit-o extensivitatea şi unilateralitatea producţiei, cu toate consecinţele lor economice şi sociale.

Cu toate că structura proprietăţii funciare a suferit modificări importante în urma reformei agrare din 1921, marea proprietate moşierească a fost menţinută, potrivit recensămîntului din 1930. Marea proprietate funciară (peste 50 ha) deţinea 18,75 % din suprafaţa însămînţată a ţării, ceea ce la suprafaţa cultivată în 1922 însemnau 1 475 907 ha. Rămăşiţe ale relaţiilor feudale au continuat să persiste. În medie pe ţară circa 1/7 din suprafaţa totală era lucrată în dijmă, relaţiilor feudale, deşi a constituit o frînă, totuşi procesul de dezvoltare tot mai accentuată a formelor capitaliste de exploatare n-a putut fi împiedicat. Autorul se opreşte şi asupra procesului de fărîmiţare şi parcelare a proprietăţii moşiereşti, asupra vînzării, cumpărării sau arendării pămîntului.

După o scurtă perioadă ascensională, care a urmat imediat după primul război mondial, agricultura României a intrat, începînd cu 1929, într-o puternică criză, ceea ce a însemnat pentru ţărănimea săracă şi mijlocaşă o nouă mărire a datoriilor şi înrăutăţirea situaţiei ei economice. După anchetele statistice întreprinse în această perioadă în 1931, în medie pe ţară datoria pe hectar cultivat aflat în proprietate proprie se ridica la 4 148 de lei, iar în unele judeţe atingea chiar cifra de 11 000 de lei. Dobînzilor cămătăreşti li se adăugau impozitele şi dările pe care ţărănimea trebuia să le plătească statului burghezo-moşieresc şi care măreau continuu datoriile populaţiei săteşti.

Diviziunea internaţională capitalistă a muncii a exercitat asupra economiei româneşti o puternică influenţă, a adîncit şi mai mult extensivitatea şi unilateralitatea agriculturii. România burghezo-moşierească era furnizoare de produse agricole pentru puterile imperialiste. Autorul se opreşte asupra structurii

www.dacoromanica.ro

valorice a exportului brut şi net de produse agricole din România. În linii mari, cu unele mici oscilaţii (îndeosebi în anii 1930—1934), în perioada 1920—1939 a sporit rolul României în producţia de grîu şi livrarea de grîu pentru piaţa mondială. În întreaga perioadă dintre cele două războaie mondiale, România s-a menţinut pe locul al IV-lea în Europa şi pe locul al IX-lea în lume, sub aspectul suprafeţei cultivate cu grîu. În perioada 1930—1934, România ajunge pe locul al II-lea în Europa şi pe locul al VI-lea în lume în ceea ce priveşte exportul de grîu. Autorul furnizează date interesante pentru toate produsele agricole exportate şi fixează locul pe care îl ocupa ţara noastră.

În partea a doua a lucrării sînt reliefate trăsăturile caracteristice ale extensivităţii şi unilateralităţii agriculturii româneşti în perioada amintită. Autorul se opreşte pe larg asupra procesului de înzestrare tehnică a agriculturii, punînd în circulaţie date privind numărul tractoarelor, batozelor, semănătorilor, plugurilor etc., precum şi numărul animalelor de muncă în agricultură. Privită în ansamblu, agricultura, cu toată dezvoltarea sa, continuă să se caracterizeze printr-o slabă înzestrare tehnică. În ceea ce priveşte forţa de muncă, potrivit datelor recensămîntului general al populaţiei din 1930, populaţia activă din domeniul agriculturii reprezintă 66,4 % din populaţia agricolă (mediul rural şi urban întrunite). Pentru fiecare braţ de muncă participant în procesul de producţie revenea nu mai mult de 1,4 ha de teren arabil, suprafaţă insuficientă pentru a asigura folosirea cît mai completă şi productivă a forţei de muncă. Unele ştiri se referă la lipsa de cadre de specialişti în agricultură, precum şi la analfabetismul micilor producători agricoli. În 1938, în România existau 1 500 de ingineri şi doctori în agronomie, 500 de conducători agronomi şi 25 000 de agronomi cu şcoli inferioare de agricultură, iar analfabetismul cuprindea 46,5 % din populaţia agricolă activă.

Dinamica folosirii terenului agricol în România burghezo-moşierească a fost tipică pentru o agricultură extensivă. Sînt extrem de interesante datele privitoare la viticultură, fondul pomicol, legumicol etc., precum şi raportul dintre întinderea gospodăriei şi structura suprafeţelor cultivate în diferite regiuni ale ţării. Autorul acordă atenţie şi situaţiei creşterii vitelor, metodelor, soiurilor de plante şi raselor de animale. În primul rînd se relevă structura defectuoasă a efectivului de animale, în sensul că animalele de tracţiune reprezentate prin cabaline deţineau o pondere relativ mare. Circa 1/5 din efectivul de animale revenea cabalinelor (adică aproape tot atît cît ovinele şi 1 ½ ori mai mult decît porcinele); or într-o agricultură în care producţia de cereale era predominantă în mod absolut, porcinelor şi păsărilor de-abia le revenea 1/6 din întregul efectiv de animale.

În partea a III-a a lucrării autorul scoate în evidenţă urmările social-economice ale extensivităţii şi unilateralităţii agriculturii româneşti. Urmarea imediată a constituit-o obţinerea unor recolte scăzute la hectar. Nivelul maxim sau minim al producţiei medii de grîu la hectar era de circa 2 ori mai scăzut decît în Cehoslovacia şi cu circa ½—²/₃ mai scăzut decît în Ungaria. O altă urmare a constat în folosirea incompletă şi sezonieră a forţei de muncă, concomitent cu formarea şi permanentizarea unei suprapopulaţii agricole.

Irosirea a însemnate resurse de forţă de muncă în agricultură s-a răsfrînt şi asupra nivelului de trai al ţărănimii. Autorul aduce date privind cheltuielile de consum în diferite alte ţări şi în gospodării de întinderi diferite, tabele de raţiile alimentare pe cap de locuitor, structura consumului anual de calorii situaţia îmbrăcămintei şi încălţămintei ţărănimii, precum şi asistenţa sanitară.

În condiţiile rămăşiţelor feudale la sate, ale crizei agrare desfăşurate pe fundalul crizei generale a capitalismului, s-a adîncit exploatarea maselor de ţărani de către moşieri şi capitalişti, s-au ascuţit contradicţiile de clasă la sate, a crescut conştiinţa revoluţionară a ţărănimii muncitoare. Cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare în alianţă cu ţărănimea muncitoare a permis largi transformări revoluţionare în economia României. Partidul Comunist Român merge pe linia dezvoltării intensive şi multilaterale a agriculturii, ca parte componentă a politicii de

www.dacoromanica.ro

dezvoltare armonioasă a întregii economii naţionale.

În încheiere, o lucrare utilă de economie agrară, pe care orice specialist în problemele agrare trebuie să o folosească.

M. R.

*** *Studii şi articole de istorie*, VII, Societatea de ştiinţe istorice şi filologice din Republica Socialistă România, Bucureşti, 1965, 427 p.

Sumarul volumului al VII-lea înscrie 21 de materiale cu o tematică variată, referitoare la diverse perioade din istoria României.

Seria articolelor pe teme de istorie medie este deschisă de Fr. Killyen, care tratează *Formarea şi evoluţia comitatului Braşovului.* Comitatul Braşovului, arată autorul, s-a format în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pe teritoriul dăruit în anul 1211 de regele Andrei al II-lea ordinului cavalerilor teutoni, după alungarea acestora. În cadrul sistemului militar, comitatului îi revenea sarcina de a apăra graniţa de sud a Transilvaniei de incursiunile tătăreşti şi otomane.

O temă interesantă abordează Matei Vlad, în articolul *Contribuţii cu privire la studiul satelor de colonizare din Moldova* (*sec. XV—XVII*). Autorul, pe baza unei cercetări exhaustive a documentelor care s-au păstrat, studiază procesul de colonizare a satelor moldoveneşti şi evoluţia lor pînă în secolul al XVII-lea, oprindu-se în mod deosebit asupra regimului juridic al „slobozïilor" — satele înfiinţate prin colonizare.

Maja Philippi aduce noi contribuţii la cunoaşterea *Răscoalei braşovenilor din 1688*, insistînd în special asupra a două laturi ale problemei : reflectarea răscoalei în izvoarele contemporane şi în istoriografia locală braşoveană şi aspectul social al acestei răscoale, ca fiind mai mult „o luptă între păturile privilegiate ale orăşenimii pentru conducerea oraşului" (p. 88). Răscoala braşovenilor din 11—26 mai 1688 ocupă un loc însemnat în şirul răzvrătirilor din Transilvania prilejuite de schimbarea jugului otoman cu cel austriac. răzvrătiri ce culminează cu marea răscoală a lui Francisc Rákoczy din 1703—1711.

Eugenia Florescu, exploatînd un bogat fond documentar al mănăstirii Horez, redă cu amănunte aspecte ale luptei ţăranilor din satul Baia de Fier împotriva exploatării feudale din secolul al XVI-lea şi pînă la secularizarea averilor mănăstireşti. Putem urmări, totodată, pe teritoriul acestui sat, procesul de destrămare a obştiilor săteşti şi de aservire treptată a ţăranilor liberi.

D. Mioc, în colaborare cu M. Bălan, abordează o temă de istorie economică feudală în articolul *Aspecte ale rentei funciare feudale în Ţara Românească. Vinăriciul boieresc* (*otaştina*). Importanţa culturii viţei de vie în viaţa economică a Ţării Româneşti în tot cursul evului mediu este demonstrată şi de faptul că renta ce se percepe din acest sector economic — sub denumirea de vinărici — înregistra venituri considerabile atît pentru puterea centrală (vinăriciul domnesc), cît şi pentru stăpînii de pămînt (vinăriciul boieresc sau otaştina). Autorii studiază vinăriciul boieresc, prezentînd şi analizînd condiţiile apariţiei acestuia, terminologia sub care este atestat în documentele vremii, natura de rentă feudală a acestei taxe, precum şi cuantumul sub forma în care se percepea.

Date interesante cu privire la stadiul de dezvoltare a Ţării Româneşti în perioada Regulamentului organic ne comunică Ion Cojocaru în articolul *Ţara Românească după statistica generală din 1832.* Statistica alcătuită în 1830—1832 este un document de primă importanţă pentru această epocă, ea furnizînd date valoroase relativ la numărul locuitorilor din principat, viaţa economică şi socială etc., din care se pot trage concluzii importante cu privire la epoca de destrămare a feudalismului şi de formare a relaţiilor capitaliste. Totodată, autorul se opreşte şi asupra unor statistici preliminare, care au stat la baza celei generale, dintre care cea a oraşului Bucureşti, Tîrgovişte, Cîmpulung, Ploieşti, Craiova etc.

Un alt studiu interesant este cel semnat de C. Constantinescu-Mirceşti şi Ion Dragomirescu, care se ocupă de *Marele proces al Vrancei.* Folosind un bogat material documentar edit

www.dacoromanica.ro

dar mai ales inedit, autorii studiază lupta încununată de succes purtată de obştea celor 14 sate din Vrancea împotriva cotropitorilor, de la începutul secolului al XIX-lea. Autorii scot la iveală din materialele procesului o serie de probleme importante, ca de exemplu regimul proprietăţii în Moldova în epoca feudală, precum şi unele aspecte economice şi sociale din epoca de descompunere a feudalismului (vezi destrămarea ţărănimii vrîncene, din sînul căreia se ridică elemente exploatatoare, etc.).

O temă de istorie modernă abordează Fl. Salvan, în articolul *Situaţia social-economică a satelor dependente de oraşul Braşov în preajma anului 1848.* În preajma anului 1848, oraşul Braşov, condus de un mănunchi de patricieni saşi, era cel mai însemnat centru manufacturier şi comercial din sud estul Transilvaniei şi, în acelaşi timp, cel mai mare stăpîn feudal din Ţara Bîrsei, care exploata aproape 40 000 de ţărani dependenţi, locuitori ai celor 26 de sate ale oraşului. Autorul analizează categoriile sociale ale ţăranilor dependenţi şi obligaţiile acestora către oraş, ca stăpîn feudal, cît şi cele fi cale; economia şi administrarea domeniului Braşovului, care se exploata prin arendare; de asemenea, autorul se opreşte asupra situaţiei politice a ţărănimii române şi maghiare, care, deşi forma majoritatea populaţiei, era privată datorită faptului că era dependentă de o serie de drepturi.

Gh. Platon semnează în acest volum un studiu aprofundat asupra rolului ţărănimii moldovene în mişcarea revoluţionară din 1848, intitulat *Din lupta maselor ţărăneşti din Moldova în preajma şi în timpul anului revoluţionar 1848.* Nesupunerea ţăranilor la îndeplinirea obligaţiilor faţă de proprietari, precum şi răzvrătirile directe cu forme violente de manifestare sînt deosebit de numeroase în Moldova, mai ales în cursul anului 1848. Tabelele statistice care însoţesc studiul aduc o dovadă evidentă de intensitate a frămîntărilor sociale în perioada abordată.

Al. Bărbat se ocupă de *Probleme social-economice în opera lui George Bariţiu.* Reţinem caracterizarea făcută lui George Bariţiu ca economist de seamă al timpului său, reprezentant de frunte al burgheziei progresiste transilvănene. Temele principale ale scrierilor sale economice privesc trecerea de la orînduirea feudală la sistemul capitalist în toate sectoarele de activitate economică: agricultură, industrie, comerţ etc. Sînt remarcate studiile lui George Bariţiu privind istoria proprietăţii şi cele despre stat.

V. Rusu semnează un alt articol de istorie modernă, *Contribuţii la cunoaşterea problemei agrare la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Legea de vînzare a bunurilor statului din 1889.* Autorul arată că legea de vînzare a bunurilor statului din 1889, urmare a răscoalelor ţărăneşti din 1888, era menită să servească drept instrument pentru rezolvarea problemelor noi şi complicate ridicate de mişcările ţărăneşti: apărarea marii proprietăţi, prevenirea unor noi răscoale, rezolvarea problemei proletariatului agricol. Categoria socială care a profitat cel mai mult de pe urma acestei legi, se apreciază în articol, a fost burghezia sătească. Nevoia de pămînt a ţărănimii n-a fost satisfăcută prin vînzarea loturilor mici din moşiile statului; puternicele răscoale ţărăneşti din 1907 au dovedit acest lucru.

Leon Eşanu tratează un subiect de istorie contemporană: *Greva muncitorilor de la fabrica de hîrtie din Piatra-Neamţ (iunie-iulie 1926).* Această grevă, arată autorul, a fost una din numeroasele acţiuni muncitoreşti din perioada stabilizării relative a capitalismului, ca urmare a întăririi necontenite a influenţei partidului în sindicate.

O temă de istorie culturală abordează Constantin Marinescu, în articolul *Dezvoltarea ascendentă a învăţămîntului de stat în anii puterii populare în regiunea Galaţi.* Autorul ilustrează cu date cifrice creşterea învăţămîntului de cultură generală din regiunea Galaţi, se ocupă de problemele ce se pun în educarea tinerei generaţii şi prezintă institutele de învăţămînt superior create în anii puterii populare la Galaţi, important centru industrial şi principal port la Dunăre.

Dezvoltarea industrială a ţării a determinat importante schimbări în urbanizarea şi structura profesională a populaţiei. Al. Tacu şi I. Saizu semnează un interesant articol de

www.dacoromanica.ro

sociologie pe această temă, intitulat *Fenomene de urbanizare şi modificare a structurii profesionale a populaţiei din Moldova, ca urmare a industrializării socialiste*.

C. Şerban prezintă într-un alt articol *Medievistica românească în cele două decenii de la eliberare (1944—1964)*. Principalele realizări ale istoriografiei româneşti în ultimii 20 de ani, cu referiri la istoria evului mediu în România, constau în stabilirea unei periodizări pentru epoca feudală, în lărgirea bazei de informare prin publicarea de izvoare şi în extinderea şi adîncirea cercetării pe baza concepţiei materialismului istoric.

Rubrica *Miscellanea* include cinci mici comunicări : Bakó Géza reia problema aşezării avarilor lui Baian pe teritoriul carpato-dunărean, ajungînd la concluzia că aceştia şi-au instalat centrul de dominaţie pe valea Dunării de mijloc (în centrul Ungariei de astăzi), şi nu pe Tisa şi în Transilvania ; Ion Nania comunică date noi privind lupta de la Fîntîna Ţiganului, purtată între Radu Paisie şi Laiotă Basarab pentru tronul Ţării Româneşti ; Beniamin Basa face un scurt istoric al breslelor meşteşugăreşti din Haţeg ; Gheorghe Smarandache tratează rolul armatei în realizarea Unirii Principatelor Române, iar Aurel Golimaş prezintă călătoria lui Mihail Kogălniceanu în Oltenia şi, în special, în oraşul Craiova din 16—29 august 1864.

În cadrul rubricii de *Metodică*, Vasile Popeangă remarcă cîteva procedee de activizare a elevilor în cadrul lecţiilor de predare a istoriei, menite să asigure însuşirea conştientă a datelor istorice şi înţelegerea de către elevi a evoluţiei societăţii omeneşti.

I. C.

ISTORIA UNIVERSALĂ

P. V. VOLOBUEV, *Пролетариат и буржуазия России в 1917 г.*, Москва, „Мысль", 1964, 359 p.

Autorul monografiei *Экономическая политика Временного Правительства* (apărută în 1962), întîmpinată cu interes şi apreciată pozitiv de specialiştii sovietici (vezi recenzia din „Voprosi istorii", nr. 5/1963), P. Volobuev îşi propune în noua sa lucrare să demonstreze pe baza exemplului Rusiei rolul obiectiv al luptei dintre muncă şi capital în pregătirea factorului subiectiv al revoluţiei socialiste.

După cum arată învăţătura marxist-leninistă, numai cea mai conştientă parte, relativ mică, a proletariatului este capabilă să lupte pentru scopul final — socialismul —, sub impulsul motivelor ideologice. Masele largi ale oamenilor muncii ajung la înţelegerea necesităţii revoluţiei şi trec la acţiuni revoluţionare energice numai sub influenţa cerinţelor materiale vitale şi a învăţămintelor luptei de zi cu zi pentru satisfacerea revendicărilor lor.

Bazîndu-se pe un bogat material documentar, în mare parte de arhivă, inedit, autorul îşi concentrează atenţia asupra luptei dintre proletariat şi burghezie în domeniul economic, în perioada martie-octombrie 1917. Această luptă este studiată pe anumite probleme : ziua de muncă de 8 ore, nivelul salariilor, democratizarea vieţii în fabrici şi uzine, asigurările sociale ş.a.

Dat fiind faptul că istoria mişcarii muncitoreşti în ajunul şi în timpul Revoluţiei din Octombrie a fost cercetată în istoriografia sovietică cu mult mai complet decît istoria burgheziei, autorul insistă în mod deosebit asupra poziţiei şi politicii burgheziei ruse în problema muncitorească, în perioada studiată.

Un mare interes pentru cititorul străin prezintă mai ales capitolul întîi al lucrării, în care sînt amplu analizate trăsăturile caracteristice social-politice ale proletariatului şi burgheziei din Rusia : numărul, structura socială, rolul în economia naţională a ţării, legăturile cu masele, în special cu ţărănimea, gradul de organizare şi de conştiinţă de clasă ş.a.

P. Volobuev arată că deşi din punct de vedere numeric proletariatul rus reprezenta

www.dacoromanica.ro

numai 10% din populaţia ţării (circa 15 000 000), iar războiul imperialist contribuise la înrăutăţirea componenţei sale sociale (creşterea cantitativă a straturilor mic-burgheze şi semiproletare), el reprezenta la începutul anului 1917 o forţă revoluţionară puternică şi independentă.

Concentrarea forţelor principale ale proletariatului în punctele hotărîtoare — economice şi politice — ale ţării (aproape jumătate din proletariatul industrial rus era concentrat în raioanele din centrul şi nord-vestul Rusiei) compensa numărul relativ mic al acestuia şi îi permitea să realizeze preponderenţa în raportul forţelor de clasă.

Analizînd izvoarele spiritului înalt revoluţionar şi ale capacităţii de luptă a proletariatului rus, autorul explică atît cauzele slăbiciunii oportunismului în mişcarea muncitorească din Rusia (lipsa tradiţiilor şi prejudecăţilor trade-unioniste şi de castă ; slăbiciunea — atît numerică, cît şi ideologică — a aristocraţiei muncitoreşti, răspîndirea neînsemnată a iluziilor reformiste şi legaliste în rîndurile proletariatului etc.), cît şi cauzele influenţei şi autorităţii politico-morale ale proletariatului în masele largi populare. Totodată, autorul arată că, deşi clasa muncitoare din Rusia a fost compusă din reprezentanţii mai multor naţionalităţi, ea era, din punct de vedere internaţionalist, cea mai unită clasă socială din ţară. În sfîrşit, în privinţa gradului de organizare, proletariatul rus a reuşit să creeze, încă cu mult înainte de 1917, un partid politic de tip nou, partidul bolşevic.

În ceea ce priveşte particularităţile burgheziei ruse, ele izvorau, după cum arată autorul, din faptul că burghezia în Rusia s-a format ca o clasă socială mai tîrziu decît proletariatul, abia în perioada revoluţiei din 1905—1907. Cointeresarea în sprijinul material direct al ţarismului — din cauza îngustimii pieţei interne — iar pe de altă parte frica faţă de proletariatul revoluţionar împingeau burghezia rusă să caute sprijinul şi să meargă în alianţă cu autocraţia ţaristă şi moşierimea reacţionară. În această conciliere trebuie căutate, după părerea autorului, cauzele unor astfel de trăsături ale burgheziei ruse, ca pasivitatea, conservatorismul, lipsa de voinţă, lipsa de abilitate şi maleabilitate politică, predispoziţia pentru metodele brutale de exploatare etc. Pe de altă parte, tot din această cauză burghezia rusă a fost lipsită de autoritate politică-morală în faţa poporului şi a avut o foarte slabă influenţă în masele largi, cu toate că Rusia era una din cele mai mic-burgheze ţări din Europa.

La acestea se adăuga lipsa de omogenitate şi unitate a burgheziei ruse. Deosebirile în nivelul de monopolizare şi în gradul de dependenţă faţă de capitalul străin ; caracterul eterogen al componenţei sale naţionale ; diversitatea în metodele activităţii financiare şi industriale, în sfîrşit, rivalitatea dintre Petersburg, predominant ca centru economic al burgheziei, şi Moscova, predominantă ca centrul ei politic, împărţeau burghezia în diferite fracţiuni şi grupări.

Din toate aceste cauze, deşi primul război mondial a dus la creşterea puterii economice a burgheziei ruse, în special a oligarhiei financiare, în persoana acestei burghezii proletariatul rus a avut un adversar relativ slab : cu un grad insuficient de coeziune şi organizare, cu o slabă experienţă politică, cu un nivel scăzut al conştiinţei de clasă.

Pe baza unui bogat material faptic, autorul prezintă în celelalte capitole ale lucrării desfăşurarea concretă şi evoluţia luptei dintre muncă şi capital în Rusia în perioada martie-octombrie 1917.

A. L.

MIHAIL ANDREEV, *Ватопедската грамота и въпросите на българското феодално право* (Hrisovul Vatopedului şi problemele dreptului feudal bulgar), Sofia, Edit. Academiei Bulgare de Ştiinţe, 1965, 195 p.

Hrisovul acordat în anul 1230 mănăstirii Vatoped din Athos de către ţarul bulgar Ivan Asan al II-lea are un conţinut istorico-juridic de o valoare excepţională, atît pentru studiul dreptului feudal al Bulgariei medievale, cît

www.dacoromanica.ro

şi pentru cunoaşterea relaţiilor bulgaro-bizantine din secolul al XIII-lea. Studiind acest hrisov, profesorul Mihail Andreev pune în lumină mai întîi politica ţarului bulgar Ivan Asan al II-lea faţă de populaţia greacă după bătălia de la Klokotniţa. Cucerind regiuni bizantine locuite de greci, ţarul bulgar a urmărit să atragă populaţia acestor regiuni prin măsuri de toleranţă şi, mai ales, prin libertăţi acordate mănăstirilor Athosului, apreciind puternica influenţă a clerului asupra acestei populaţii. Prin hrisovul său din 1230, ţarul bulgar hărăzeşte mănăstirii Vatoped satul Semalto din împrejurimile oraşului Serres.

Comparînd forma hrisovului bulgar cu aceea a hrisoavelor bizantine, autorul relevă mai cu seamă deosebirile, opinînd că actul a fost redactat chiar la Athos, dar că ţarul bulgar nu s-a considerat obligat să folosească întru totul formularul hrisoavelor uzitat de cancelaria imperială bizantină. În ceea ce priveşte conţinutul, principalele dispoziţii ale actului se referă la proprietatea feudală. Dreptul de stăpînire acordat mănăstirii Vatoped se întindea deopotrivă asupra locuitorilor satului Semalto, asupra posesiunilor lor colective şi asupra loturilor lor individuale. S-au acordat mănăstirii imunităţi administrative şi financiare, nu şi imunitatea judiciară. Andreev studiază dispoziţiile hrisovului privitoare la dările şi muncile impuse ţăranilor aserviţi mănăstirii. El constată că principala obligaţie servilă era dijma. Corvezile trebuiau prestate după numărul animalelor de tracţiune pe care le posedau ţăranii.

Figurează în acest hrisov şi unele informaţii privitoare la natura şi caracterul autorităţii suveranului bulgar. În secolul al XIII-lea, ţarul Bulgariei avea o putere nelimitată, bazată pe concepţia patrimonială şi teocratică, potrivit căreia suveranitatea se identifică pe deplin cu proprietatea asupra teritoriului ţării, iar autoritatea ţarului era de drept divin. Se mai găsesc în hrisovul Vatopedului şi unele date referitoare la funcţionarii fiscali, ale căror denumiri reflectă influenţa terminologiei bizantine. Cancelaria bulgară din secolul al XIII-lea făcea dinstincţie între funcţionarii statului şi boierii ţării.

Autorul nu examinează însă caracteristicile întregului domeniu funciar al Vatopedului în raport cu privilegiile acordate acestei mănăstiri prin hrisovul ţarului bulgar pentru satul grecesc Semalto. Stăpînirile funciare ale mănăstirilor Athosului nu erau grevate întru totul de sarcinile fiscale ce erau impuse în general domeniului feudalilor laici. Prin hrisovul său din 1230, ţarul bulgar a înţeles să respecte însăşi tradiţia imperială bizantină, care recunoscuse mănăstirilor Athosului privilegii speciale. Sub rezerva acestei observaţii, apreciem că monografia profesorului Andreev este consistentă şi documentată. Sînt judicios analizate modificările semantice ale conceptelor juridice romano-bizantine în constituirea dreptului feudal al societăţii bulgare. Sînt relevate aspectele istorice ale relaţiilor bulgaro-bizantine din perioada respectivă.

Autorul utilizează o amplă literatură istorică, citînd din istoriografia românească unele lucrări ale lui Damian Bogdan, Valeria Costăchel, P. P. Panaitescu şi Emil Vîrtosu.

Monografia lui Andreev lărgeşte orizontul istoric al studiilor comparative şi merită să fie utilizată de cercetătorii noştri care examinează instituţiile feudale româneşti în lumina istoriei universale.

Gh. C.

JULIUSZ BARDACH, *Gouvernants et gouvernés en Pologne au moyen âge et aux temps modernes*. Recueils pour l'histoire comparative des Institutions, XXV, p. 255—285.

Continuînd cercetările sale privitoare la vechile instituţii politice şi juridice ale Poloniei, profesorul Juliusz Bardach din Varşovia examinează în acest articol regimul social şi politic al statului polon, începînd din secolul al X-lea pînă în 1795. Învederînd faptul că în Polonia puterea politică a fost exercitată de magnaţi şi de mica nobilime, autorul denumeşte categoriile sociale guvernante „ţara legală" şi analizează situaţia lor juridică în comparaţia cu „ţara reală", adică cu populaţia guvernată, alcătuită din orăşeni şi ţărănime.

www.dacoromanica.ro

„Țara reală" nu avea drepturi politice. Chiar și dreptul penal ce se aplica orășenimii și țărănimii era cu mult mai sever decît cel aplicat guvernanților. Începînd din secolul al XV-lea, orășenii și țăranii erau socotiți „plebei", fiind judecați în fața unor tribunale diferite de cele destinate nobilimii. „Plebeii" reprezentau 90% din populația Poloniei.

Cu puterea pe care și-au asigurat-o prin privilegiile de clasă, guvernanții au îngrădit autoritatea monarhiei într-atît, încît Polonia devenise republică nobiliară, păstrînd totuși regalitatea: „Republica ex monarchia et aristocratia mixta". În secolul al XVI-lea, guvernanții se considerau „națiunea nobiliară", în secolul al XVII-lea avu loc „anarhia" în guvernarea statului, iar în secolul al XVIII-lea guvernanții determinară condițiile care au dus la împărțirea Poloniei.

Gh. C.

* * *, *История Югославиц*, Москва, Академия Наук СССР, Институт Славяноведения, 1963, vol. I, 735 p.; vol. II, 424 p.

Istoria Iugoslaviei, publicată acum trei ani la Moscova, face parte din seria tratatelor de istorie ale diverselor popoare slave, cu caracter de popularizare, întocmite de către Institutul de slavistică (istoriile Cehoslovaciei, Poloniei, Bulgariei).

Rezultat al muncii unui colectiv larg de specialiști sovietici care s-au afirmat în ultimii ani în domeniul cercetării diverselor probleme de istorie a popoarelor iugoslave (I. V. Bromlei, I. S. Dostian, V. I. Freidson ș.a.), tratatul de istorie a Iugoslaviei constituie o primă lucrare de sinteză, care îmbrățișează istoria acestei țări de la începuturile ei și pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, atît în istoriografia sovietică, cît și în istoriografia iugoslavă, care pînă în clipa de față nu a mers cu elaborarea tratatului de istorie decît pînă în secolul al XVIII-lea.

Prin structura celor două volume s-a căutat să se urmărească principalele etape în dezvoltarea social-economică, lucru nu tocmai simplu în cazul popoarelor iugoslave, a căror dezvoltare a fost inegală și complexă, desfășurîndu-se în condiții foarte variate. Această dificultate și-a lăsat pecetea în împărțirea inegală a volumelor și a capitolelor, precum și în împărțirea cronologică și pe teritorii în interiorul capitolelor, adoptată în funcție de materialul istoric concret.

Vol. I are șase părți, cu 40 de capitole în total. Părțile reprezintă schema de periodizare: perioada dinainte de stabilirea slavilor în Balcani, perioada de închegare a relațiilor feudale (secolele VII—XI), a feudalismului dezvoltat (secolele XII—XV); dominația otomană, a Veneției și a Habsburgilor (secolele XVI—XVIII); criza orînduirii feudale, dezvoltarea capitalismului și mișcările de eliberare națională (prima jumătate a secolului al XIX-lea); perioada consolidării capitalismului și a începutului imperialismului (cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea). Numărul capitolelor variază de la o parte la alta, cel mai mare fiind la ultima parte (10 capitole). Fiecare capitol tratează istoria economică și politică a unui anumit teritoriu (Serbia, Croația, Macedonia etc.), cu excepția ultimului capitol de la fiecare parte, care tratează laolaltă cultura tuturor regiunilor iugoslave în perioada dată.

Vol. II are trei părți, tratînd perioadele: Revoluția Socialistă din Octombrie, avîntul revoluționar în teritoriile iugoslave și alcătuirea statului iugoslav; Iugoslavia în perioada stabilizării relative a capitalismului și a crizei economice; căderea statului burghez; lupta antifascistă și revoluția populară în Iugoslavia. În cadrul celor opt capitole, cîte cuprind în total aceste trei părți, expunerea nu mai este făcută pe unitățile teritoriale amintite, ca în vol. I, ci laolaltă, după criteriul fazei de evoluție istorică. Un singur capitol (ultimul) este consacrat culturii iugoslave între 1918 și 1945.

Bazat pe o vastă bibliografie în toate limbile, cuprinzînd aproape tot ce s-a scris despre istoria popoarelor iugoslave pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial (vezi vol. II, p. 333—389), tratatul acesta, în ciuda caracterului său de popularizare, asi-

www.dacoromanica.ro

gură cititorului inițierea în toate problemele de bază ale istoriei Iugoslaviei la nivelul actualelor rezultate ale cercetărilor. În expunere și-au găsit oglindire momentele mai importante ale relațiilor cu celelalte popoare din sud-estul Europei.

Cele două hărți și, mai ales, numărul mare de ilustrații constituie un material intuitiv care face volumele mai atractive pentru elevi și studenți, menire pe care autorii au avut-o în vedere în primul rînd.

Înainte de toate însă, *Istoria Iugoslaviei* publicată la Moscova, prevăzută cu indice de nume de persoane, geografice și etnice (vol. II, p. 390 — 424), satisface necesitatea tuturor, inclusiv a specialiștilor, de a avea la îndemînă un instrument de informare imediată în problemele care-i pot interesa din trecutul popoarelor iugoslave.

S. I.

MICHAEL NORDBERG, *Les ducs et la royauté. Etudes sur la rivalité des ducs d'Orléans et de Bourgogne. 1392—1407*, Upsala, Svensla Bokförlaget, [1964], XI + 257 p.

Lucrarea de față este teza de doctorat susținută de cercetătorul suedez Michael Nordberg la Facultatea de litere a Universității din Upsala.

Studierea rivalității care a opus la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea pe ducii de Orléans ducilor de Burgundia nu este un fapt nou în istoriografia evului mediu francez. Făcînd investigații în arhivele franceze, belgiene și italiene, autorul a găsit însă noi elemente care pot să lămurească mai bine apriga luptă pentru putere dintre cele două case ducale înrudite cu casa regală, luptă care a complicat și mai mult situația internă a Franței, angajată în războiul de 100 de ani.

M. Nordberg impută istoricilor care au cercetat înaintea sa această perioadă a istoriei Franței (1392—1407) că au dat curs prea liber tendințelor lor moralizante. Astfel, fratele lui Carol al VI-lea, ducele Ludovic de Orléans, este judecat prea sever, ca risipitor și lipsit de simțul realității politice. Adversarii săi în schimb, ducii Filip și Ioan de Burgundia, sînt priviți cu multă bunăvoință. Filip, în special, este considerat ca un politician înțelept și prudent care caută să pună capăt abuzurilor nepotului său Ludovic de Orléans. M. Nordberg nu este de asemenea de acord nici cu acea concepție a predecesorilor săi care atribuie ducilor de Burgundia unele tendințe „democratice”, făcînd din ei un fel de apărători ai cauzei poporului, în numele căruia protestau cu prilejul stabilirii de impozite extraordinare. Această concepție a vechii istoriografii este considerată de Nordberg ca izvorînd din prea marele credit acordat surselor narative. Or, cu puține excepții, cea mai mare parte a acestora reflectă interesele și punctele de vedere ale casei de Burgundia. Dorind să evite informațiile deformate furnizate de izvoarele narative, M. Nordberg arată că în lucrarea sa încearcă să se conducă după metodele istoriografiei moderne, care recomandă o lărgire considerabilă a ariei invesigațiilor. În sensul acesta, Nordberg consacră prima parte a studiului său (capitolele I—III) condițiilor economice și sociale în cadrul cărora s-a desfășurat activitatea politică a ducilor de Orléans și de Burgundia. Autorul prezintă pe larg resursele — posesiuni teritoriale și venituri bănești — ale celor două case ducale, pentru a ilustra mai bine baza materială a puterii lor politice. În continuare este cercetată influența ducilor asupra instituțiilor administrative franceze : *bailliages*-ele, seneșalatele, camera de conturi, parlamentul din Paris etc. Un loc important este consacrat și problemei regenței, puțin studiată pînă acum, care a fost totuși o problemă centrală a monarhiei franceze în tot timpul domniei lui Carol al VI-lea.

Capitolele IV—VI se ocupă de politica externă față de Italia, Anglia și Germania. Autorul subliniază, în legătură cu politica italiană, încercarea ducelui de Orléans de a trece importantul oraș-port al Genovei împreună cu regiunea înconjurătoare sub suveranitatea regelui Franței, act care ar fi atras după sine serioase avantaje comerciale pentru casa regală. În ce privește politica față de

www.dacoromanica.ro

Anglia, Nordberg atrage atenţia asupra politicii ambigue a ducilor de Burgundia. În calitate de principi francezi şi de şefi militari, ducii trebuiau să conducă războiul împotriva Angliei, iar în calitate de conţi de Flandra ei trebuiau să restabilească pacea cu această ţară, care era principalul furnizor de materie primă pentru industria de postav flamandă. Şi cel mai adesea, observă Nordberg, interesele flamande ale ducilor triumfau asupra celor franceze. În sfîrşit, ultimul capitol din partea privitoare la politica externă se ocupă de urcarea lui Ruprecht de Vittelsbach pe tronul imperial şi de toate implicaţiile acestui act în legătură cu politica externă a Franţei faţă de Germania.

Partea a treia, cuprinzînd capitolele VII—IX, tratează unele probleme de politică internă, din care aceea a loviturii de stat organizată de Ioan fără Frică ocupă locul cel mai important.

În concluzia acestei scurte prezentări putem aprecia cartea lui M. Nordberg ca pe o lucrare plină de interes, deoarece autorul aduce în circuitul cunoştinţelor istorice unele aspecte ignorate ale gravei crize prin care a trecut regalitatea franceză în timpul celei de-a doua părţi a războiului de 100 de ani.

S. C.

JACQUES GODECHOT, *La prise de la Bastille. 14 Juillet 1789*, Paris, Gallimard, 1965, 434 p. +16 f. pl. (Trente journées qui ont fait la France).

Autorul prezintă, pe baza unui bogat material documentar, principalele evenimente care au precedat şi au declanşat mişcarea revoluţionară din Franţa în 1789. Deşi titlul lucrării ar delimita strict această prezentare la evenimentele din vara anului 1789, totuşi autorul încadrează aceste date într-o prezentare cu mult mai largă, remarcînd în cadrul monografiei atît contextul social-politic al Europei occidentale, cît şi situaţia Franţei în secolul al XVIII-lea. În acest sens — de orizont larg — în structura căruia trebuie cunoscute, analizate şi apreciate evenimentele anului 1789, se încadrează de la început lucrarea publicată de Jacques Godechot, care în capitolele introductive prezintă mişcările sociale din Occident din secolul al XVIII-lea şi problemele legate de dezechilibrul structurii sociale în Franţa la sfîrşitul aceluiaşi secol.

În ceea ce priveşte situaţia Franţei în această perioadă, autorul analizează contradicţiile crescînde dintre dezvoltarea forţelor de producţie şi noile necesităţi economice care se dezvoltau în ţară, pe de o parte, şi structura social-politică de tip feudal, pe de altă parte.

Autorul remarcă de asemenea date semnificative privitoare la structura perimată a organizării administrative provinciale sau centrale, organizare care a creat mari dificultăţi în special circulaţiei comerciale şi formării pieţei naţionale.

Prezentînd principalele grupări sociale, cu revendicările şi lupta lor, autorul acordă multă atenţie structurii ţărănimii franceze, care constituia la acea dată principala masă a populaţiei. Aşa cum se ştie, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea iobăgia dispăruse aproape complet în Franţa, dar rămăşiţele ei puteau fi întîlnite la fiecare pas. Dacă persoana ţăranului era liberă, pămîntul pe care trăia era considerat în stăpînirea nobilului. Pentru folosirea lui, ţăranii plăteau nobililor o rentă fixă în bani sau în natură (censul).

Censul nu era însă singura obligaţie care decurgea din dreptul feudal ; existau nenumărate alte dări (asupra cumpărării şi vînzării de bunuri, darea pe semănături etc.). În afara obligaţiilor feudale propriu-zise pe care nobilii le încasau sub forma dijmei în bani, în preajma revoluţiei se menţineau încă în mare număr aşa-numitele servituţi personale. Toate acestea au accelerat procesul pauperizării şi diferenţierii ţărănimii (ţărani fermieri, dijmaşi şi ţărani săraci fără pămînt) mai ales în cursul secolului al XVIII-lea, în perioada decenilor premergătoare revoluţiei. Mai puţină atenţie acordă autorul monografiei prezentării funcţiilor şi organizării corporaţiilor de breaslă, care au împiedicat într-o bună măsură dezvoltarea industrială propriu-zisă.

www.dacoromanica.ro

Lucrarea prezintă de asemenea interesante şi concludente date privitoare la structura şi la componenţa socială a oraşelor, şi în special a capitalei, în deceniile premergătoare revoluţiei.

Pe acest fundal al vieţii social-politice şi economice, autorul înregistrează suita evenimentelor care au dus la încheierea primei etape revoluţionare, o dată cu căderea Bastiliei la 14 iulie 1789.

Monografia prezintă în încheiere un grup semnificativ de ilustraţii de epocă, o listă cronologică a principalelor evenimente în succesiunea lor de la 16 decembrie 1773 la 17 iulie 1789, precum şi o bibliografie, din care semnalăm următoarele principale teme : criza economică (problema aprovizionării şi a subsistenţei), complotul aristocraţiei şi tentativa de contrarevoluţie (iunie-iulie 1789), primele mişcări populare, ziua de 14 iulie 1789, Parisul — capitala revoluţiei franceze.

Autorul a reuşit să prezinte în lucrare interesante şi semnificative aspecte ale evenimentelor care au precedat şi au conturat prima perioadă a revoluţiei, precum şi desfăşurarea propriu-zisă a evenimentelor politice în contextul general al unei analize economice şi social-politice.

Remarcăm şi faptul că autorul a publicat anterior, în acelaşi cadru de preocupări, o serie de lucrări dintre care amintim : *Les commissaires aux armées sous le Directoire* (1941), *Les institutions de la France sous la révolution et l'Empire* (1951), *La contre-révolution. Doctrine et action 1789—1804* (1961), *La pensée révolutionnaire en France et en Europe (1780—1789)* (1964), *Les révolutions (1770—1799)* (1965).

P. S.

ROBERT MARGERIT, *Waterloo. 18 Juin 1815*, Paris, Gallimard, 1964, 630 p. +16 f. ilustr. (Trente journées qui ont fait la France)

Autorul prezintă, pe baza unor largi informaţii documentare, atît suita evenimentelor, cît şi contextul social-politic al Franţei şi al puterilor coalizate împotriva Franţei napoleoneene în perioada anilor 1814—1815.

Restaurarea dinastiei Bourbonilor, întîmpinată cu atîta entuziasm de cercurile vechii aristocraţii şi de unele cercuri ale burgheziei comerciale-industriale, nu s-a făcut totuşi prin restabilirea propriu-zisă a regimului feudal, ci pe baza unor noi relaţii social-economice existente şi adînc înfiripate la acea dată. Restaurarea s-a făcut, altfel spus, în limitele impuse de o nouă structură organizatorică de stat, de tip constituţional.

Carta din 4 iulie 1814 „dăruită" poporului francez păstra o bună parte din cuceririle luptelor revoluţionare (desfiinţarea completă a unor privilegii nobiliare, păstrarea Codului civil napoleonean, menţinerea noii structuri administrative şi judiciare etc.). Carta, cu toate iminentele sale limitări, a transformat totuşi Franţa într-o monarhie de tip constituţional.

Primul capitol al lucrării, urmărind de aproape prezentarea tuturor elementelor care au determinat întoarcerea lui Napoleon şi înfrîngerea de la Waterloo, prezintă, în afara noilor condiţii în care s-a realizat restaurarea Bourbonilor, date interesante, în cea mai mare parte cunoscute, privitoare la condiţiile şi la tratatul de pace încheiat la 30 mai 1814 la Paris.

Se ştie în genere cît de profunde şi ce ecou au avut nemulţumirile păturilor largi ale poporului francez în faţa condiţiilor de pace stipulate de puterile coalizate în tratatul de pace încheiat. Franţa trebuia să renunţe nu numai la toate teritoriile pe care le cucerise în epoca Republicii şi a Imperiului, dar trebuia să accepte în mod indirect transferul hegemoniei economice şi politice a altor puteri.

Autorul, prezentînd în prima parte a lucrării principalele date şi caracteristici de ordin social-politic, economic şi militar privind Franţa în scurta perioadă a primei Restauraţii, justifică reuşita acţiunii începute la 1 martie 1815 şi restabilirea „ordinii" napoleoneene. Recucerirea atît de spectaculoasă a puterii şi în genere cea de-a doua domnie a lui Napoleon trebuie înţelese ca o victorie a celor mai liberale pături sociale din oraşele

www.dacoromanica.ro

şi satele Franţei împotriva politicii interne şi externe promovate de Bourboni. În acest sens se justifică şi încercarea lui Napoleon de a atrage de partea lui burghezia liberală prin acceptarea unei constituţii noi (aşa-numitul act adiţional) şi prin acordarea libertăţii presei.

Lucrarea prezintă în continuare reacţiile spontane ale puterilor europene, care, temîndu-se mai ales de faptul că restabilirea Imperiului ar declanşa din nou lupta pentru hegemonia economică şi politică în Europa, s-au constituit în noua coaliţie împotriva Franţei.

Războiul reînceput, coaliţia marilor puteri (Anglia, Austria, Prusia şi Rusia) a îndreptat împotriva Franţei o armată bine instruită, cu un efectiv total de aproximativ 700 000 de oameni.

Sînt prezentate toate aspectele noului conflict armat, care în urma luptei de la Waterloo din 18 iunie 1815 au impus Franţei o nouă ocupaţie şi, implicit, abdicarea lui Napoleon.

Întoarcerea lui Ludovic al XVIII-lea în urma trupelor intervenţioniste la 8 iulie 1815 a încheiat definitiv epoca atît de frămîntată a dominaţiei napoleoneene.

Epilogul acestor evenimente a însemnat încheierea la 26 septembrie 1815 a tratatului de alianţă dintre Rusia, Austria şi Prusia, cunoscut sub numele de Sfînta Alianţă.

Materialul documentar, prezentarea paralelă a diferitelor planuri în care s-au conturat evenimentele descrise şi analizate, stilul direct, clar şi foarte atrăgător remarcă lucrarea de faţă alături de cele mai reuşite studii de istorie modernă publicate în ultimii ani de istoriografia franceză.

P. S.

GEORGES DUPEUX, *La société française 1789—1960*, Paris, 1964, 295 p. Collection U/Série „Histoire Contemporaine"

In istoriografia franceză din ultimele două decenii se constată o deosebită predilecţie pentru cercetarea diferitelor aspecte ale istoriei sociale, privind în special epoca modernă şi contemporană. Printre lucrările remarcabile din acest punct de vedere se înscrie şi cea de faţă, care este o sinteză a evoluţiei sociale a Franţei în perioada anilor 1789—1960. Autorul, profesor la Facultatea de litere şi ştiinţe umane din Bordeaux, concepe lucrarea sa ca pe o istorie a „grupurilor sociale, definite prin locul ocupat în procesul de producţie şi al diviziunii sociale a muncii, ca pe o istorie a raporturilor lor şi a evoluţiei în timp a acestor raporturi" (p. 6). Evitînd termenul de „clase sociale", pe care-l înlocuieşte cu „grupuri sociale", Georges Dupeux, prin problemele pe care caută să le rezolve, în partea introductivă şi în cele patru capitole următoare a întocmit în realitate o istorie a principalelor clase sociale din Franţa care au ieşit victorioase din revoluţia din 1789—1793, la care ulterior s-a adăugat şi proletariatul.

În partea introductivă, „Les hommes et leurs activités" (p. 9—58), sînt studiate pe bază de date statistice schimbările volumului populaţiei Franţei în epoca modernă şi contemporană de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea pînă în zilele noastre, ca, de exemplu, modificările structurii demografice, ale repartiţiei geografice şi ale sectoarelor de activitate profesională, modificări legate de principalele transformări economice. Pe baza datelor folosite, autorul ajunge la concluzia că ritmul de creştere a populaţiei Franţei, încetinit mai ales între cele două războaie mondiale, cunoaşte din 1946 un nou avînt şi că migraţiunea internă a dus de o parte la depopularea satelor, iar de altă parte la sporirea populaţiei oraşelor (cele din regiunea pariziană cunoscînd o concentrare de 18,6% din totalul populaţiei ţării) şi că migraţiunea profesională cunoaşte unele schimbări importante în sectoarele secundar şi terţiar (după clasificarea lui Colin Clark[1]) în dauna celui primar, aflat în decădere.

[1] Colin Clark împarte populaţia în trei sectoare de activitate: 1) *Sectorul primar* unde intră cei care lucrează în agricultură, silvicultură şi piscicultură; 2) *sectorul secundar* — cei din industria extractivă şi de prelucrare, construcţii şi lucrări publice; 3) *sectorul terţiar* — toate celelalte activităţi, adică principalele servicii de distribuţie, servicii publice, toate activităţile care nu fac muncă fizică.

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, o deosebită atenţie se acordă progreselor economiei franceze, care au determinat modificări importante în structura populaţiei active a Franţei, ca şi a altor ţări din lume.

În capitolul I, „La société française à la fin de l'ancien régime" (p. 59–102), se face o amplă analiză a structurii sociale a populaţiei Franţei în ajunul marii revoluţii burgheze. Prezentînd *structura verticală* a societăţii, autorul stabileşte în perioada cercetată pentru cele trei stări, numite aici „ordine" (clerul, nobilimea şi starea a treia), resursele economice, raportul lor numeric şi privilegiile unora dintre ele. Relativ la starea a treia aflăm că în 1789 ea reprezenta 98 % din totalul populaţiei, iar că *burghezia* nu era numai populaţia productivă a oraşelor, ci şi acea parte a orăşenilor care avea venituri numai din practicarea unei profesiuni neagricole (p. 69). Procedînd la analiza *structurii orizontale* a societăţii, Georges Dupeux caută să stabilească diversitatea condiţiilor sociale, studiind în special păturile sociale din mediul rural, din oraşe, şi în special din Paris.

Astfel autorul ajunge la concluzia că analiza structurii sociale a societăţii franceze la sfîrşitul vechiului regim ne lămureşte cauza transformării „revoluţiei aristocratice", pregătită în 1789 de nobilime împotriva monarhiei, în revoluţie burgheză şi populară (p. 86).

În capitolul al II-lea, „Vers la société industrielle" (p. 103–164), autorul prezintă consecinţele sociale ale marii revoluţii burgheze din Franţa, cînd nobilimea şi clerul, vechile clase privilegiate au fost înlocuite la conducerea politică a ţării cu burghezia, devenită acum elementul motor al societăţii, care a găsit în Napoleon Bonaparte un protector, dar şi un stăpîn, iar în perioada Restauraţiei drumul unei noi ascensiuni, favorizat de revoluţia industrială. Rînd pe rînd sînt studiate transformările suferite de „înfrînţii revoluţiei" (nobilimea şi clerul) şi de „beneficiarii revoluţiei" (ţărănimea şi burghezia). În acelaşi capitol se prezintă şi condiţiile istorice ale formării proletariatului francez pînă la Comuna din Paris. Pornind de la premisa că în Franţa revoluţia industrială s-a făcut într-un ritm mai lent decît în Anglia şi că în industria franceză s-au păstrat multă vreme alături de fabrică şi formele arhaice ale producţiei, industria de atelier, autorul ajunge la concluzia că în Franţa a fost nevoie de mai multe decenii decît în Anglia pentru formarea clasei muncitoare, constituită în ajunul Comunei din Paris.

În capitolul al III-lea, „De la Commune à la Belle Epoque" (p. 165–218), sînt prezentate apariţia noilor pături apărute în sînul principalelor clase sociale, transformările pe care le-a suferit marea burghezie şi frămîntările în rîndul mişcării muncitoreşti franceze de la sfîrşitul secolului al XIX-lea pînă la primul război mondial. Autorul constată că în această perioadă climatul social din Franţa a cunoscut modificări atît de esenţiale, încît după primul război mondial această perioadă a fost denumită „La Belle Epoque". Astfel, marea burghezie este silită să piardă parţial din puterea legislativă şi cea executivă, şi să renunţe la exercitarea unui control riguros asupra învăţămîntului; ea nu a reuşit să se mai menţină în domeniul social pe aceleaşi poziţii ca în economie. În ceea ce priveşte mişcarea muncitorească se constată o intensificare a luptei pentru organizare sindicală şi politică, cu trăsătura specifică de separare absolută a sindicalismului de socialism.

În ultimul capitol, „La société du XXe siècle 1914-1960" (p. 219–286), sînt analizate consecinţele primului război mondial în anii 1914–1921, agravarea conflictelor sociale din anii 1930–1945 şi tendinţele actuale ale evoluţiei sociale. Astfel sînt explicate rînd pe rînd încetinirea ritmului potenţialului demografic, devalorizarea monetară care a dus la inflaţie, încetinirea ritmului producţiei industriale şi agricole, intensificarea mişcării muncitoreşti, sciziunea din sînul mişcării sindicale (1921), luptele muncitoreşti de mare amploare (1936) care au permis închegarea unui front popular etc. În legătură cu tendinţele actuale ale evoluţiei sociale, Georges Dupeux studiază perspectivele care stau în faţa principalelor clase sociale din Franţa pentru accelerarea transformărilor structurale ale ţării. El consideră că în 1960 s-a ajuns în Franţa la un mod de viaţă mijlociu, accesibil tuturor claselor sociale, şi că diferenţierile de clasă în acest

www.dacoromanica.ro

sens sînt cu mult atenuate, problemă care necesită de altfel discuţii.

Lucrarea cuprinde la fiecare dintre cele patru capitole anexe cu o bibliografie pe probleme, cu tabele statistice, diagrame, hărţi extrase din documente şi o cronologie detaliată a epocii respective, precum şi un glosar. Adresîndu-se în special studenţilor, activiştilor organizaţiilor profesionale şi politice, cît şi profesorilor, sinteza lui Georges Dupeux referitoare la evoluţia socială a Franţei pe o durată de aproape două secole reprezintă o contribuţie meritorie în domeniul istoriei moderne şi contemporane a Franţei şi un instrument de informare util pentru marele public în general.

C. Ş.

V. N. VINOGRADOV, *У истоков лейбористской партии 1889—1900*, Москва, Издательство „Наука", 1965, 445 p.

Autorul nu şi-a ales întîmplător cadrul istoric. Anul 1889, în care a avut loc Congresul de la Paris al celei de-a II-a Internaţionale, constituie un moment de cotitură în istoria întregii mişcări muncitoreşti britanice. Lupta grevistă a crescut brusc (de la 509 greve cu 118 000 de participanţi în 1888 la 1 145 de greve cu 345 000 de participanţi în 1889), iar numărul trade-unionurilor a sporit (de la 880 000 de membri în 1889 la aproape 1 500 000 de membri în 1890). Au apărut „noile trade-unionuri", care şi-au deschis larg porţile pentru irlandezi, muncitori necalificaţi şi muncitoare (în trecut, adesea trade-unionurile în loc să atragă femeile muncitoare au dus lupte pentru îndepărtarea acestora din întreprinderi). Sfîrşitul veacului a marcat nu numai avîntul luptelor economice ale proletariatului britanic, ci şi străduinţele muncitorilor de a se rupe din punct de vedere politic şi organizatoric de burghezie şi a funda un partid politic proletar independent. Un astfel de partid a fost înfiinţat în 1900. *Comitetul reprezentării muncitoreşti* şi-a schimbat apoi, în 1906, denumirea în *Partidul Laburist*. Iată de ce anii 1889—1900 reprezintă o etapă deosebită în istoria mişcării muncitoreşti britanice.

Autorul urmăreşte şi analizează cîteva mari probleme:

1) acţiunile proletariatului britanic: desfăşurarea şi caracterul grevelor, demonstraţiile pentru ziua de 8 ore de muncă, rolul „noilor trade-unionuri" şi al sărbătoririi zilei de 1 Mai în dezvoltarea conştiinţei de clasă a muncitorilor;

2) programele şi tactica organizaţiilor socialiste: Federaţia social-democrată, Societatea fabiană, Partidul muncitoresc independent;

3) politica burgheziei britanice, metodele şi formele folosite pentru a influenţa ideologic proletariatul.

Bazată pe izvoare de primă mînă şi pe o vastă literatură, monografia lui V. N. Vinogradov reuşeşte să prezinte viu şi interesant împrejurările istorice în care s-a făurit Partidul Laburist şi cauzele care au determinat linia lui ideologică-politică.

A. V.

ALAN BARKER, *La guerre de secession*. Paris, Editions Seghers, 1964, 319 p.

De mai bine de o sută de ani se tot scrie despre războiul de secesiune şi autorii diferitelor lucrări găsesc întotdeauna elemente noi pentru înţelegerea unuia dintre cele mai importante evenimente din istoria modernă a Statelor Unite ale Americii. Printre acestea se înscrie şi cartea istoricului englez Alan Barker, iniţial concepută sub forma unor conferinţe ţinute în 1955 la Universitatea din Cambridge şi care abia din anul următor s-a transformat treptat într-un studiu special cu caracter monografic.

Pornind de la o adîncă cunoaştere a izvoarelor şi istoriografiei problemei, autorul introduce pe cititor în temă prin a-i prezenta „importanţa războiului de secesiune", procedeu puţin folosit de istorici în general. Explicaţia existenţei acestui capitol la începutul lucrării constituie mai mult un pretext pentru istoricul englez, care urmăreşte prin aceasta să plaseze tema sa în cadrul istoriei universale, să stabi-

www.dacoromanica.ro

lească specificul ei, să dovedească interesul pe care l-a trezit războiul de secesiune pentru europeni, să menționeze principalele moduri de interpretare a problemei în decursul celor o sută de ani, să sublinieze actualitatea unor probleme care preocupau pe eroii acestui război cu un secol în urmă.

Pentru istoricul englez, cauzele acestui război nu se reduc numai la existența sclaviei negrilor, ci ele ar fi rezultat dintr-un complex de împrejurări a căror origine se afla chiar în modul de organizare al Uniunii statelor americane îndată după războiul de independență. Constituția, cu modificările aduse în prima jumătate a secolului al XIX-lea, neconsecvența liniei politice a celor două partide de guvernămînt în treburile interne și externe, sporirea teritoriului Statelor Unite ale Americii spre vest și dezvoltarea cu particularități regionale a acestor noi teritorii constituie pentru autor adevăratele „rădăcini ale conflictului". Istoricul englez insistă în mod deosebit asupra puterii limitate a președintelui, asupra raporturilor dintre Congres și președinte și asupra unor părți din constituția americană, depășită la jumătatea secolului al XIX-lea de realitatea istorică.

În mod separat este studiat de Alan Barker „Sclavajul și aboliționismul", care după mulți istorici ar fi fost cauza imediată a izbucnirii războiului. Și în lucrarea de față se afirmă același lucru, dar istoricul englez caută, în afară de aceasta, să scoată în evidență în special aspectele sociale și economice ale acestei probleme, care ne dau indicații prețioase asupra particularităților regionale ale sclavajului negrilor.

Cu o deosebită competență sînt analizate încercările guvernului și Congresului Statelor Unite ale Americii de a lichida sclavajul în deceniile care au precedat izbucnirea războiului de secesiune, în capitolul intitulat „Compromisul și eșecul". *Compromisul* la care se referă autorul reprezintă o suită de măsuri al căror scop era în fapt limitarea și lichidarea treptată a sclavagismului în statele fondatoare ale Uniunii și interzicerea de la început a acestuia în noile teritorii achiziționate în vest. *Eșecul* reprezintă, pe de altă parte, neconsecvența flagrantă a aplicării măsurilor preconizate drept rezultat al antagonismului ivit între interesele economice ale deținătorilor de mari întinderi de pămînt și ale acelora de capitaluri industriale.

În capitole diferite sînt studiate „Cauzele secesiunii" și „Cauzele războiului". Autorul respinge ideea existenței unui naționalism sudist care ar fi putut provoca secesiunea și crede mai degrabă în efectele care le-a produs asupra diferitelor grupuri politice din sud dezvoltarea teritorială și extinderea monoculturii. Cît privește izbucnirea războiului drept urmare a secesiunii, istoricul englez consideră că războiul putea fi evitat în cazul secesiunii printr-un compromis între statele din sud și cele din nord numai dacă nordiștii n-ar fi ocupat Fort Sumter, transformat într-un simbol al libertății de către sudiști.

În problema desfășurării războiului, istoricul englez Alan Barker privește operațiile militare în mod separat, căutînd să dea lucrării o notă de obiectivitate, și anume „Războiul după optica nordistă" și „Războiul după optica sudistă". Pentru fiecare dintre beligeranți, autorul expune nu numai obiectivele finale ale planurilor lor de luptă, dar și greutățile campaniilor, scopurile politice ale adversarilor, relațiile celor doi președinți cu generalii lor și cu partidul de guvernămînt, precum și relațiile lor externe, întrucîtva hotărîtoare pentru victoria nordiștilor.

Lucrarea se încheie cu capitolul intitulat „Reconstrucția", care privește evoluția postbelică a Uniunii refăcute din punct de vedere politic, economic, administrativ și ridică în același timp problema apariției națiunii în Statele Unite după acest război.

Monografia istoricului englez consacrată războiului de secesiune este însoțită de cîteva hărți utile, de un tablou cronologic și de un indice general care ușurează în bună parte urmărirea expunerii. Destinată în special studenților, lucrarea lui Alan Barker, prin problemele pe care le ridică, reprezintă o contribuție remarcabilă a istoriografiei engleze contemporane.

C. Ș.

www.dacoromanica.ro

BIZANTINOLOGIE

T. WASILEWSKI, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècles*, în „Сборник Радова", Византолошки Институт, 1964, nr. 8/2, p. 465—482.

Organizarea administrativă dată teritoriului fostului imperiu al lui Samuel după ce a fost cucerit de către bizantini a format obiectul a numeroase discuţii. Pentru ţinuturile bulgare, puncte de vedere deosebite au fost susţinute de N. Skabalanovici, N. Bănescu şi V. Zlatarski. În ce priveşte regiunile sîrbeşti care au făcut parte din imperiul lui Samuel, a prevalat părerea lui V. Laurent, care, pe baza a două sigilii şi a unei diplome, a cărei autenticitate este însă contestată, susţine că Diocleea, Trebinia şi Zahumlja au format o themă a Serbiei (*Le thème byzanzin de Serbie*, în „Balcania", VI, 1943, p. 35—47, şi *Le thème byzantin de Serbie au XIe siècle*, în „Revue des études byzantines", XI, 1957, p. 185—195).

După Wasilewski, o themă a Serbiei care să includă Diocleea şi Trebinia a putut lua naştere abia în 1034, în urma înfrîngerii prinţului sîrb Vojislav. Acesta a căutat să scape de vasalitatea bizantină. Bizantinii numesc atunci ca strateg al Serbiei pe Ljutovid, prinţul Zahumljiei, care este însă alungat în jurul anului 1042 de Vojislav.

Cu excepţia acestei perioade, între anii 1034 şi 1042 teritoriul sîrb a fost administrat de prinţi vasali autohoni, care purtau titlul bizantin de arhonţi sau strategi. Ei erau supravegheaţi de funcţionari bizantini, numiţi curatori. Principatele sîrbeşti vasale erau legate din punct de vedere administrativ de theme bizantine ; Zeta de thema Dyrrachium sau poate de Ragusa, ca şi Zahumljia.

În ce priveşte thema Serbiei, care apare în două sigilii ale lui Constantin Diogene, autorul este de părere că această themă era situată pe malul drept al Savei şi pe cursul mijlociu al Dunării şi avea capitala la Sirmium. Sub ameninţarea expansiunii ungare, capitala themei a fost mutată la Belgrad şi apoi la Braničevo şi thema începe să se numească Paristrion belgrado-braničervian. Thema dispare o dată cu cucerirea de unguri a oraşului Sirmium şi a celor dunărene pînă la Vidin în 1073. În anii următori, o parte din teritoriu este recucerit de bizantini şi inclus într-o mare circumscripţie administrativă, ducatul de Nîş şi Braničevo. Manuel Comnen va recuceri Sirmium în 1165, creînd pentru scurtă vreme un ducat cu acelaşi nume.

V. Laurent, într-o notă („Byzantinische Zeitschrift", vol. 58, 1965, p. 220), respinge părerile lui Wasilewski, considerînd că Bizanţul, după grele lupte purtate în secolele X—XI, nu ar fi lăsat ca în flancul Bulgariei ţările serbo-croate să dispună de autonomie politică.

E. Fr.

A. HOHLWEG, *Beiträge zur verwaltungsgeschichte des Oströmischen Reiches unter den Komnenen*, München, ed. Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie der Universität München, 1965, 186 p.

În ultimile decenii, una dintre temele cele mai des cercetate de bizantinişti este aceea a titlurilor şi funcţiilor din complicatul aparat de stat bizantin. Cele mai numeroase studii au urmărit conţinutul şi evoluţia separată a diferitelor funcţii, şi în această direcţie o contribuţie remarcabilă revine prof. R. Guilland. Cercetarea organizării administrative pe epoci a cunoscut un aport de studii mai redus, cel mai important şi care priveşte secolele IX—XI fiind al lui H. Ahrweiler.

Într-o lucrare de disertaţie inaugurală ţinută la Facultatea de filologie din München în 1962, A. Hohlweg s-a ocupat de organizarea administrativă a Imperiului bizantin în vremea Comnenilor. Cu lucrarea sa, Institutul de bizantinistică şi filologie neogreacă din München începe colecţia „Miscellanea Byzantina Monacensia", la care între timp, după cunoştinţa noastră, s-au mai adăugat încă două volume.

În lucrarea de faţă, autorul caută să prezinte aspectele caracteristice ale organizării

www.dacoromanica.ro

administrative şi mijloacele cu ajutorul cărora împăraţii din dinastia Comnenilor au izbutit să întîrzie procesul de decădere a Bizanţului ce se conturează imediat după moartea lui Vasile al II-lea. Măsurile înnoitoare eficiente luate dovedesc că în mod greşit s-a considerat societatea bizantină dominată de un spirit de conservatorism, anchilozată în tipare de viaţă care nu mai puteau corespunde noilor condiţii istorice.

La început se fac unele consideraţii pe marginea personalităţii şi activităţii politice a fiecăruia dintre împăraţii Comneni. Fără a contesta valoarea personală a lui Alexis, credem totuşi că aprecierile autorului că acesta ar fi smuls imperiul „de pe marginea prăpastiei" sînt exagerate. Bizanţul mai dispunea încă de forţe interne care să-i permită redresarea sub o conducere chibzuită. Activitatea fiului şi a urmaşului lui Alexis, Ioan, se situează pe linia politică a predecesorului său. Încercările lui Manuil de a crea pentru Bizanţ o poziţie în centrul politicii europene, irosind în acest scop oameni şi bani, a avut drept rezultat prăbuşirea frontului asiatic. Ostilitatea contemporanilor pentru acest împărat este explicată de autor atît din cauza politicii sale nerealiste, cît şi pentru faptul favorizării elementelor latine. Aprecierea autorului că la baza resentimentelor antilatine ale populaţiei erau cauze economice este pe deplin întemeiată. Cu toate acestea, autorul consideră că o politică antilatină nu era posibilă şi dă ca exemplu încercările nereuşite ale lui Manuil şi apoi ale lui Andronic.

La Andronic Comnenul apreciază favorabil încercările sale de reorganizare a administraţiei provinciale şi în genere reforma aparatului de funcţionari şi crede că numai timpul scurt de domnie şi opoziţia latină şi a aristocraţiei funcţionăreşti l-au împiedicat să-şi desăvîrşească opera reformatoare.

Politica administrativă a primilor Comneni s-a caracterizat prin împărţirea celor mai importante sarcini din stat între membrii familiei imperiale. Cîteodată aceştia nu sînt chiar titularii unei anumite funcţii importante; ei sînt numai delegaţi pe lîngă un comandant militar sau un înalt demnitar. A[illegible] pînă acolo, încît consideră că Bizanţul a cunoscut un fel de domnie colectivă a familiei Comnenilor (p. 16), socotită necesară pentru a contracara acţiunile diferiţilor pretendenţi şi uzurpatori. Manuil a înlocuit politica de familie cu una prolatină, iar Andronic a trecut la o persecuţie sistematică împotriva Comnenilor, în care vedea eventuali pretendenţi la tron. Autorul consideră că astfel imperiul a fost lipsit de o mare parte a păturii conducătoare, deşi istoria nu a reţinut în mod deosebit numele nici unui Comnen care să se fi ilustrat în vremea lui Manuil şi a succesorului său în vreo funcţie sau comandament militar.

În capitolul următor, autorul se ocupă de modificările aduse titlurilor şi mai ales de înmulţirea lor în vremea lui Alexis. Crearea de noi titluri este explicată de autor prin dorinţa de a acorda membrilor familiei imperiale semne distinctive şi ranguri superioare celor deţinute de restul aristocraţiei bizantine. În realitate, noua situaţie ni se pare că exprimă forme ale ierarhiei feudale, adevărate legături de vasalitate. Noile titluri nu implică şi deţinerea unei funcţii, beneficiarii lor pot primi însărcinări temporare cărora titlul purtat le dă un ascendent special.

În ceea ce priveşte organizarea armatei, aceasta a cunoscut schimbări esenţiale după dezastrul bizantin din anul 1071. Vechea armată a themelor formată din soldaţi-agricultori dispare, locul ei fiind luat de trupe de mercenari. Cuvîntul themă ca unitate militară se foloseşte numai rar, pentru a desemna o circumscripţie administrativă. Autorul consideră că totuşi Comnenii au încercat să refacă o armată formată din elemente autohtone, aplicînd şi dezvoltînd în acest scop sistemul proniar. Hohlweg crede că în vremea Comnenilor pronia este condiţionată de obligaţii militare. Recrutarea bazată pe loturi militare ar fi căzut în desuetudine încă înainte de Comneni. O încercare de a se reveni la vechiul sistem ar fi provocat reacţiunea violentă a *dunatoi*-lor şi ar fi împins imperiul în războaie civile. Totuşi nu se poate afirma că în vremea Comnenilor loturile militare ar fi dis[illegible] (de ex. *Actes de Lavra*, ed, Rou-

www.dacoromanica.ro

illard-Collomp, p. 122). O novelă a lui Manuil Comnenul caută chiar să le consolideze (Dölger, *Regesten*, II, nr. 1 535). Mai mult, în vremea lui Alexis s-au creat noi loturi militare din împărțirea pămînturilor confiscate de la maniheeni (Anna Comnena, *Alexiade*, ed. Leib, vol. II, p. 45) sau prin colonizările de pecenegi făcute în regiunea Moglena (Zonaras. Bonn, vol. III, p. 740—741). Colonizarea cu prizonieri de război va fi folosită mai tîrziu și de Manuil.

În continuare autorul se ocupă de diferitele grade militare, începînd cu *megas domesticus* și statul său major, și apoi de organizarea flotei, atribuind lui Alexis meritul de a se fi îngrijit pentru refacerea flotei imperiale. Aceasta însă rămîne totuși de proporții foarte modeste (H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, p. 181). Ea este total neglijată de succesorii săi.

Ceea ce subliniază autorul cu multă dreptate în încheiere este faptul că în vremea Comnenilor importanța funcțiilor în armată nu este mereu aceeași, ea depinzînd de persoanele care o dețin și de încrederea acordată acestora de împărat. În această perioadă de devalorizare a rangurilor, totuși acestea marchează importanța funcției. Pe de altă parte, deținătorul unui înalt titlu poate primi cele mai felurite însărcinări fără ca să dobîndească și o funcție precisă. Cu alte cuvinte, sub Comneni nu a funcționat un sistem stabil al ierarhiei funcțiilor.

Situația militară-politică și economică în vremea Comnenilor a reclamat o regrupare și centralizare a forțelor. Unitățile administrative devin tot mai mici și mai numeroase, apărarea lor este preluată în genere de puterea centrală. Totuși răscoalele din provinciile periferice și necurmatele războaie cu vecinii au zădărnicit eforturile puterii centrale și au încurajat tendințele de autonomie ale unor guvernatori locali, contribuind astfel la o fărîmițare care va pregăti cucerirea Bizanțului de latini în 1204.

Indicii de nume și de termeni ușurează consultarea acestei cărți, care aduce unele precizii în ceea ce privește organizarea administrativă a Bizanțului într-o perioadă de mari transformări, generate de desăvîrșirea procesului de feudalizare a societății bizantine. Autorul nu leagă însă transformările de acest factor esențial din istoria Bizanțului.

E. Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

LIVIA BACÎRU, *Valoarea documentară a filigranelor, cu privire specială asupra cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie", 1965, nr. 3, p. 273—298

Problema identificării și a datării unor manuscrise și cărți vechi nedatate preocupă de mult știința istorică și filologică din țara noastră, ca și din alte țări.

Filigranologia și-a recăpătat în ultimul timp pe deplin drepturile ca una dintre cele mai eficace mijloace de datare. Se caută mijloace moderne de reproducere cît mai obiectivă a filigranelor, pentru a elimina cu totul aspectele subiective care interveneau la copierea lor la calc și la redesenare. Tot mai insistent se pune problema întocmirii unor noi albume de filigrane pe țări sau pe grup de țări etc.

Livia Bacîru, în studiul ei foarte interesant, reproduce cele 54 de filigrane care se întîlnesc pe hîrtia cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea și aflate în fondul de „Carte românească veche" al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România. Pe marginea analizei filigranelor, autoarea constată unele lucruri pline de interes. Ne arată că tipăriturile chirilice apărute la noi în țară pînă la înființarea primei mori de hîrtie la Brașov au fost imprimate pe hîrtie italiană (în cea mai mare parte).

Prima carte românească (din fondul analizat) care a fost tipărită pe hîrtie autohtonă este *Octoihul mic slavonesc* din 1557 (Bra-

www.dacoromanica.ro

șov). De la această dată toate cărțile românești tipărite pe teritoriul țării noastre folosesc hîrtie indigenă.

Un deosebit interes prezintă constatările Liviei Bacîru cu privire la evoluția tipurilor și variantelor de filigran ale morii de hîrtie din Brașov, care furniza covîrșitoarea majoritate a hîrtiei pentru tipăriturile românești.

Studiul oferă explicații convingătoare în ce privește variantele aceluiași tip de filigran și posibilitățile de încadrare cronologică a lor. L. Bacîru redă într-un tablou sinoptic filigranele celor 33 de tipărituri românești aflate în fondul Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, analizînd nu numai primul exemplar, ci și toate dubletele. Astfel ni se oferă un instrument nou pentru stabilirea anului de tipărire și identificare a unor tipărituri anonime de pe teritoriul țării noastre apărute în secolul al XVI-lea. Este suficient pentru exemplificare să ne referim la următoarea constatare a autoarei: „Posibilitățile de datare cu ajutorul filigranelor sînt și ele multiple. De exemplu, dacă rădăcinile încoronate se găsesc în altă carte, nedescrisă în tabel, ele constituie un indiciu sigur că tipăritura este în orice caz post 1516—anul înființării morii din Brașov (care folosea acest simbol pentru filigran. — L. D.)—și în nici un caz post 1561, anul primei cărți din colecția noastră în care apare noua marcă a acestei mori : scutul cu coroană deasupra" (p. 281). Am ales acest exemplu nu la întîmplare, ci datorită faptului că studiul filigranului *Evangheliarului slavo-român* ne-a dus la aceeași constatare.

Nu putem să încheiem scurta noastră semnalare despre inițiativa valoroasă a Liviei Bacîru fără a ne exprima dorința de a vedea continuată această muncă, studiindu-se după același model în toate bibliotecile mai mari filigranele cărților românești vechi. Este evident că ea va trebui să fie extinsă și asupra cărții germane și maghiare din țara noastră, pentru că și aceste tipărituri vor putea să ofere unele precizări folositoare identificării tipăriturilor anonime.

L. D.

NICOLA BOȘNAKOV, ȚVETAN SIMEONOV și MARIA VASILEVA, *Grivița, Plevna, Smîrdan* (*1877—1878*), Sofia, Tipografia de stat „Gh. Dimitrov", 120 p.

Apărută în limbile română și bulgară sub egida Direcției muzeelor militare din Plevna, lucrarea *Grivița, Plevna, Smîrdan* (*1877 1878*) valorifică preocupările științifice și de popularizare ale colectivului de muzeografi format din Nicola Boșnakov, Țvetan Simeonov și Maria Vasileva. Volumul este bogat ilustrat cu hărți, facsimile, reproduceri după tablourile realizate de Nicolae Grigorescu, Sava Henția, Carol Popp de Szathmary etc.

Cartea cuprinde șapte capitole, intitulate „Bulgarii și românii de-a lungul secolelor", „Participarea poporului român la războiul de eliberare ruso-turc (*1877—1878*)" „Pregătirea și începutul războiului", „Grivița-Plevna", „Vidin-Smîrdan", „În memoria eroilor", „Prietenie pe veci".

Cu privire la relațiile romîno-bulgare în cursul veacurilor trecute, în volum se arată că „prietenia dintre bulgari și romîni are adînci rădăcini istorice" (p. 5). În epoca renașterii bulgare și a luptei pentru libertate și independență națională, numeroși revoluționari bulgari care s-au refugiat pe pămîntul românesc au găsit înțelegere și sprijin la populația de la orașe și sate. Localitățile București, Ploiești, Giurgiu, Brăila, Galați și Alexandria au devenit centre ale emigrației bulgare. Pe teritoriul țării noastre s-au organizat cetele de patrioți bulgari care, trecînd Dunărea, au dezlănțuit lupta împotriva cotropitorilor turci. În timpul răscoalei din aprilie 1876, poporul român s-a solidarizat activ cu lupta eroică a poporului bulgar pentru scuturarea jugului otoman. În România s-au tipărit pînă în 1878 numeroase cărți, ziare, manuale și reviste bulgare, care au jucat un rol de seamă în dezvoltarea culturală și politică a poporului bulgar. Astfel au fost editate în țara noastră : *Nedelnic*-ul lui Sofroni Vracianski (1806), *Riben bucvar* (Abecedarul cu pești) al lui P. Beron (1824), „Bălgarska starina" (revista „Antichitatea bulgară") (1865), „Periodicin spisanie na Bălgarscoto knijovno drujestvo" (Revista periodică a Asociației literare bulga

www.dacoromanica.ro

re) (1870), *Pesni i stihotvoreniia* (Cîntece și poezii) de Hristo Botev și St. Stambulov (1875), ziarele „Bădăștnost" (Viitorul), „Branitel" (Apărătorul), „Svoboda" (Libertate), „Nezavisimost" (Independența), „Zname" (Flamura), „Duma na Bălgarschite emigranti" (Cuvîntul emigranților bulgari), „Nova Bălgaria" (Bulgaria nouă) etc.

Analizînd participarea poporului român alături de armata rusă și de voluntarii bulgari la războiul din 1877—1878, autorii descriu eroismul, curajul, spiritul de sacrificiu de care au dat dovadă ostașii noștri în bătăliile memorabile de la Grivița, Plevna, Vidin, Smîrdan, Rahova, Lom, Tibăr, Arcear, Inovo, Opaneț, Pordim, Teliș, Gorni Dîbnik, Semeret, Trîstenik, Hîrleț ș. a. În lucrare sînt evocate figurile eroilor români căzuți în lupta aprigă cu turcii : Valter Mărăcineanu, Gheorghe Sonțu, Ene Constantinescu, I. V. Elefterescu, Dimitrie Gănescu, Ion Gr. Năstase și mulți alții. Autorii relevă că „în acest război ostașii români au luptat vitejește și cu abnegație. „Ei nu numai au atacat în mod eroic redutele turcești, dar au răbdat cu fermitate toate lipsurile și neajunsurile războiului" (p. 12).

În amintirea ostașilor români s-au ridicat monumente albe de piatră la Grivița, Opaneț și Rahova. „Jertfele scumpe date de poporu' român — se arată în volum — în războiul de eliberare n-au fost uitate" (p. 13). Mausoleul din Grivița, muzeul din Pordim păstrează și astăzi mărturii vii ale glorioaselor fapte de arme săvîrșite de oștenii români pe teritoriul Bulgariei în lupta pentru cucerirea independenței naționale a popoarelor român și bulgar.

Cu prilejul reeditării, lucrarea ar avea de cîștigat în conținut dacă autorii ar completa unele aspecte ale contribuției poporului român la războiul din 1877—1878 pe baza datelor cuprinse în volumul al IV-lea din tratatul *Istoria României*, apărut în Editura Academiei (1964).

I. B.

Rubrica „Însemnări" a fost întocmită de : M. Rusenescu, Ioana Constantinescu, Alvina Lazea, Gh. Cronț, S. Iancovici, S. Columbeanu, P. Simionescu, C. Șerban, Al. Vianu, E. Frances, L. Demény, I. Babici.

www.dacoromanica.ro

ABONAŢI-VĂ PENTRU ANUL 1967

la publicaţiile periodice editate de
ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPEÉNNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

Abonamentele se primesc la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

www.dacoromanica.ro

„Studii", revistă de istoric, publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniile istoriei medii, moderne şi contemporane, universale şi a României. În partea a doua a revistei — de informare ştiinţifică — sumarul este completat cu rubricile: *Probleme ale istoriografiei contemporane* (*studii documentare*), *Discuţii*, *Viaţa ştiinţifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Însemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Istoria României**, vol. I, 1960, 891 p. + 190 fig. + 16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1159 p. + 20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1259 p. + 11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. + 16 pl., 45 lei.

* * * **Din istoria Transilvaniei**, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. + 15 pl., vol. II, ed. a 2-a, 552 p. + 1 pl., 1963, 65,60 lei.

Sub red. acad. C. Daicoviciu și Miron Constantinescu, **Destrămarea monarhiei austro-ungare**, „Bibliotheca Historica Romaniae I”, 1964, 263 p., 9,25 lei.

D. M. Pippidi și D. Berciu, **Din istoria Dobrogei**, vol. I, „Bibliotheca Historica Romaniae II”, 1965, 344 p., 13 pl., 20 lei.

* * * **Brève histoire de la Transilvanie**, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monografii III”, 1965, 468 p., 38 lei.

Valentin Al. Georgescu, **Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova**, colecția „Biblioteca istorică XII”, 1965, 418 p., 23 lei.

* * * **Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754**, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Adriadna Camariano-Cioran, colecția „Cronicile medievale ale României V”, text grecesc însoțit de traducere, glosar și indice, 1965, 809 p., 38 lei.

* * * **Inscripțiile medievale ale României**, vol. I, **Orașul București, 1395–1800**, 1965, 936 p., 62 lei.

Ion Popescu-Puțuri et collab., **La contribution de la Roumanie à la victoire sur le fascisme**, „Bibliotheca Historica Romaniae 8”, 1965, 160 p., 5,25 lei.

Alexandru Graur, **La romanité du roumain**, „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.

V. Curticăpeanu, **Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie**, „Bibliotheca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,76 lei.

N. Adăniloaie și Dan Berindei, **La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application**, „Bibliotheca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.

* * * **Die Agrarfrage in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900–1918. Mitteilungen auf der Konferenz der Geschichts-eissenschaftler, Budapest, 4.–9.** Mai 1964, 1965, 211 p., 23 lei.

* * * **Die Frage des Finanzkapitals in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900–1918. Mitteilungen auf der Konferenz der Geschichtwissenschaftler, Budapest**, 4.–9. Mai 1964, 1965, 88 p., 17,50 lei.

* * * **La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900–1918. Communications présentées à la Conférence des Histories du 4 au 9 Mai 1964 de Budapest**, „Bibliotheca Historica Romaniae, Monographie I”, 1965, 291 p., 12 lei.

* * * **Nouvelles études d'histoire, IIIe vol., publiées à l'occasion du XIIe Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965**, 1965, 508 p., 29 lei.

* * * **Documents Romaniae Historica, B. Țara Românească**, vol. I. **(1247–1500)** 1966, 633 p., 31 lei; vol. XXI. **(1626–1627)** 1965, 596 p., 28 lei.

* * * **Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea**, vol. II, Moldova, 1966, 795 p., 41 lei.

George Kraus, **Cronica Transilvaniei 1608–1685**, 1965, 606 p., 27 lei.

D. Protase, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii**, „Biblioteca de arheologie IX”, 1966, 251 p., 21 lei.

* * * **Cronici turcești privind țările române. Extrase**, vol. I, **sec. XV – mijlocul sec. XVII**, „Izvoare orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.

www.dacoromanica.ro